

ПРОБЛЕМИ НА НЕОЛОГИЯТА В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

**АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“**

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE “PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN”

**PROBLEMS OF NEOLOGY
IN SLAVIC LANGUAGES**

Editors

Diana Blagoeva, Sia Kolkovska, Michaela Lišková

Sofia • 2013

PROF. MARIN DRINOV ACADEMIC PUBLISHING HOUSE

*Трудът е издаден с финансовата подкрепа
на Фонд „Научни изследвания“ (договор ДТК 02-52/2009).*

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРОБЛЕМИ НА НЕОЛОГИЯТА В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Съставители и научни редактори
Диана Благоева, Сия Колковска, Михаела Лишкова

СОФИЯ • 2013

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, 2013
© Константин Атанасов Жеков, художник на корицата, 2013
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013

ISBN 978-954-322-636-8

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор / 7

Първа част. *Общи въпроси на неологията*

Michaela Lišková (Praha). *Mediální obraz lexému neologismus* / 11

Joanna Satoła-Staškowiak (Warszawa). *Neologizmy bułgarskie, polskie i rosyjskie w ujęciu konfrontatywnym* / 21

Втора част. *Словообразователни неологизми в славянските езици*

Цветелина Георгиева (София). *Нови суфиксални имена за лица в българския език* / 33

Надежда Костова (София). *Новите имена за действия в българския език и тяхното лексикографско представяне* / 77

Josef Šimandl (Praha). *Mechanické krácení a mechanické skládání* / 109

Йорданка Трифонова (София). *Депropriални апелативи неологизми в съвременния български и чешки език – теоретични и лексикографски проблеми* / 119

Vít Michalec (Praha). *Depropriální neologismy tvořené z příjmení* / 153

Albena Rangelova, Zdenka Tichá (Praha). *Funkční rozpětí neologických zkratek v češtině* / 163

Трета част. *Неосемантизационни процеси в славянските езици*

Сия Колковска (София). *Нови метафорични значения в българския език, възникнали при прилагателни имена и глаголи* / 185

Barbora Procházková (Praha). *Neosémantizační tendence v češtině na počátku 21. století* / 208

Joanna Satoła-Staškowiak (Warszawa). *Polskie i bułgarskie neologizmy znaczeniowe* / 218

Четвърта част. Нови заемки в славянските езици

Renáta Neprašová (Praha). *Význam a produktivita nových germanismů v češtině* / **233**

Lucie Jílková (Praha). *Jak v češtině vyslovujeme slova franchising a franchisa?* / **242**

Олга Сорока (София – Львов). *Новите думи от украински произход в българския език* / **257**

Пета част. Когнитивни аспекти на неологизацията в славянските езици

Диана Благоева (София). *Динамика в концептосферата „Общество и политика“ в края на XX и началото на XXI в. (върху български и чешки езиков материал)* / **277**

Шеста част. Лексикографско представяне на неологизмите в славянските езици

Věra Dvořáčková (Praha). *Neologický charakter hesel v Dodatcích k Příručnímu slovníku jazyka českého* / **323**

Божана Нишева (Прага). *Новите български и чешки наречия с оглед на неографското им описание* / **331**

Резюме на английски език / 348

ПРЕДГОВОР

Представяният труд е резултат от сътрудничеството между научни колективи от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките и Института за чешки език при Чешката академия на науките. Той е подготвен в рамките на съвместен научен проект между двата института, разработен в периода 2011–2013 г. и посветен на новата лексика в българския и чешкия език. Съдържанието на труда е обогатено чрез включването на изследвания и на учени от Славистичния институт при Чешката академия на науките, Института по славистика към Полската академия на науките, Лвовския и Софийския университет, като е разширен и кръгът на разглежданите славянски езици.

В труда се засягат различни въпроси, отнасящи се до засилените неологизационни процеси, които протичат в славянските езици през последните две десетилетия. Разглеждат се както теоретични, така и лексикографски проблеми, свързани с най-новата лексика в тези езици.

Проблематиката, разглеждана в отделните части на труда, се отнася по-конкретно до:

- някои общи въпроси от областта на славянската неология;
- особеностите на определени типове словообразователни неологизми (нови имена за лица, нови имена за действия, нови думи, образувани чрез блендинг, депроприални неологизми, нови абривиатури);
- процесите на неосемантизация;
- адаптацията и словообразователния потенциал на новите заемки;
- някои когнитивни аспекти на неологизацията;
- лексикографското представяне на неологизмите.

По отношение на протичането на неологизационните процеси се открояват редица общи черти между разглежданите славянски езици. Установява се значително активизиране на производството на нова лексика със средствата на словообразуването, активизира се също неосемантизацията, както и заемаването на лексика от външни източници. Водеща роля при обновяването на лексиката в най-новия период има действието на тенденциите към интернационализация и интелектуализация, както и на принципа за езикова икономия. Очертават се обаче и редица специфики в конкретното проявление на съответните процеси и тенденции в отделните езици.

Авторският колектив изказва благодарност на рецензентите доц. д-р Маргарита Младенова и доц. д-р Петя Осенова от СУ „Св. Климент Охридски“, както и на всички сътрудници от Института за български език, участвали в обсъждането на труда, за направените ценни бележки и препоръки.

От съставителите

ПЪРВА ЧАСТ

ОБЩИ ВЪПРОСИ НА НЕОЛОГИЯТА

MEDIÁLNÍ OBRAZ LEXÉMU NEOLOGISMUS V LETECH 2000–2011

0. Termín *neologismus* označující diachronní příznakovost není v lingvistice vymezován jednotně. Cílem tohoto textu však není srovnání různých odborných přístupů, nýbrž reflexe užívání lexému *neologismus* v českých médiích v letech 2000–2011. S využitím kvalitativně-kvantitativní mediální analýzy (Trampota, Vojtěchovská 2010: 16nn.) tato studie zjišťuje, jestli se v médiích směřuje k určité (jednotné) simplifikaci termínu *neologismus*, v jakých souvislostech se o něm informuje, potažmo jaké konkrétní doklady jsou uváděny a konečně jak jsou neologismy hodnoceny.

Vyvstane-li potřeba konfrontovat traktování obsahu a rozsahu pojmu ve zkoumaném materiálu s odbornou definicí, vycházím z vymezení neologismu od uznávané české neoložky O. Martincové (Martincová 2002: 284n.): „Lexikální jednotka, která se ve vztahu k existujícím jednotkám slovní zásoby současného jazyka vyznačuje novostí, a to jak z hlediska vzniku, tak z hlediska funkčního (funkčně systémového, komunikačního, stylistického). ... V rámci neologismů se zpravidla rozlišuje mezi vlastními, lexikálními neologismy a mezi pojmenováními tvořenými a užitými příležitostně, tj. okazionalismy.“

1. Zdroje

Prostřednictvím elektronického mediálního archivu Newton Media byla excerpována vizuální, audiální i audiovizuální média z období 01.01.2000 až 31.12.2011, s omezením na tituly celostátní (nikoli regionální) a celospolečenské (nikoli oborové). Monitorovaných médií je velké množství, celkový soupis je dostupný z URL <<http://www.newtonmedia.cz/monitorovana-media>>.

Lemma *neologismus*¹ bylo ve sledovaném období doloženo celkem 241x – z toho 210x v tisku (Haló noviny: 37x, Hospodářské noviny: 38x, Lidové noviny 66x, Mladá fronta DNES 40x, Právo 17x, Profit 6x; tištěné zdroje, v nichž byl pouze 1–2 doklady, nejsou jednotlivě uvedeny), 14x v rozhlasu (BBC: 2x, ČRo 1: 10x, ČRo 6: 1, Impuls: 1) a 17x v televizi (ČT 1: 14x, ČT 24: 3x).

2. Analýza

Shromážděné doklady jsem rozdělila do šesti skupin: 1. Neologismy v textech věnovaných modernímu vývoji češtiny: slova jako zrcadlo reality, 2. Neologismy v beletrii a jejích recenzích: slova jako projev individuality, kreativity a hledačství, 3. Neologismy politických, vědeckých, kulturních aj. osobností: slova jako emblém, 4. Neologismy jako součást charakteristiky cizího prostředí: slova jako pohlednice ze zahraničí, 5. Neologismy jako chybná nálepka a 6. Hodnocení: neologismy jako jev vítaný i zatracovaný.

2.1. Neologismy v textech věnovaných modernímu vývoji českého jazyka a v jazykových koutcích: slova jako zrcadlo reality

Autory textů věnovaných modernímu vývoji českého jazyka jsou buď novináři, nebo novináři ve spolupráci s jazykovědci; autory tzv. jazykových koutků, rubrik zaměřujících se přímo na jazyk, jsou pak zpravidla jazykovědci sami. Právě v těchto textech a dále v recenzích literárních děl se lexém *neologismus* vyskytuje nejčastěji.

V textech věnovaných modernímu vývoji českého jazyka jsou jako příklady často uváděny lexémy neotřelé, expresivní, periferní, které mají upoutat pozornost recipientů, např. *biolovečák* ,lovecký salám v biokvalitě‘, *brimborium*² ,povrchní, frázovité mluvení, psaní‘, *ekoministr* ,ekonomický/ekologický ministr‘, *homosexualismus* ,homosexuální orientace jakožto ideologie‘, *kulich* ,proteční pacient‘, *odklonit* ,podloudně ukrýt, ukrást‘ (tento neosémantismus zvítězil v anketě LN Slovo roku 2011), *superguru* ,mimořádný guru‘, *tvořilka* ,žena, která vytváří rukodělné výrobky‘, *vlakůška* ,stevardka ve vlaku‘, *zplutovat* ,degradovat‘ ap.

V zamyšleních nad novými slovy se zrcadlí někdy skutečně bouřlivé změny vnější reality, jako je např. mohutná proměna v oblasti výpočetní

a komunikační techniky po roce 1989. Tato oblast je stále dynamická, ať zvolíme doklady z počátku, či konce sledovaného období. I. Vaculín (HN 10.03.2000) ve svém sloupku komentuje výrazy odvozené z pojmenování globální počítačové sítě *internet*; v SN1 jich nachází čtrnáct, např. *internaut*, *internetovský*, *internetový*, *internetský*. Připomene, že *Internet* (s velkým počátečním písmenem) se píše, je-li chápán jako vlastní jméno sítě, zatímco *internet* (s malým písmenem) se užívá pro označení komunikačního média. Hlavní příčinu psaní velkého počátečního písmena však spatřuje v anglickém vzoru a vyslovuje obavu, že *internet* – a vše, co souvisí s počítači vůbec – může sloužit jako trojský kůň napěchovaný *anglicismy*. Na druhou stranu oceňuje, že i v počítačové oblasti vznikají „vtipná a výstižná“ slova, jako jsou *pařan*, *pařba*, *prohlížeč* nebo *zavináč*, a že se nikdo nepokouší násilně počestit samotný výraz *internet*.

Roku 2011 slavil Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., stoleté výročí svého vzniku. Při této příležitosti byl pozván k rozhlasovému rozhovoru ředitel ÚJČ K. Oliva (Impuls 02.08.2011). Moderátor se zeptal, zda není v češtině v posledních dvaceti letech víc neologismů, než tomu bylo v předchozích osmdesáti letech. K. Oliva odpověděl, že nám do života určitě vstupuje mnohem více nových věcí než dříve a že pro ně potřebujeme mít také příslušná pojmenování. Živý vývoj v oblasti informačních a komunikačních technologií byl ilustrován dvěma neologismy: *googlovat* (*gúglovat/gůglovat*) a *mailovat* (*mejlovat*).

Neblahé společenské procesy se odrážejí v metaforickém významu lexému *tunel* a jeho derivátů (LN 18.03.2006), který odkazuje k podvodné finanční operaci, skrytému odčerpávání majetku z prosperujícího podniku³. Ve Skotsku žijící bohemista a lexikograf J. Fronek poskytl u příležitosti vydání Velkého česko-anglického slovníku interview (MFD 10.10.2000), v němž uvedl, že do slovníku zařazoval též neologismy. Jako příklad zvolil právě neosémantismus *tunel*, z něž se stal internacionalismus: „*Není to sice vyložene nové slovo jako třeba robot, ale nový význam pojmu čeština světu přece jen opět dala,*“ říká Josef Fronek.

V pravidelné češtinářské rubrice televizního pořadu Dobré ráno vysílaného Českou televizí v letech 2002–2005 vystupovali pracovníci různých oddělení ÚJČ.⁴ Věnovali se zejména pravopisu a tvarosloví, ale opomíjena nebyla ani slovní zásoba. O neologismech promluvili např.

L. Hašová, provd. Jílková (tři rody slova *image*, 07.04.2003; *být mobilní, esemeska*, ČT1 05.03.2004), J. Králík (adjektivum *boží* ve významu ‚skvělý‘, ČT1 14.04.2003) nebo M. Černá (*euro-*, nová spojení s adjektivem *zelený, -oidní*, ČT1 27.05.2005).

2.2. Neologismy v krásné literatuře a jejich recenzích: slova jako projev individuality, kreativity a hledačství

Další oddíl tvoří texty pojednávající o umělecké literatuře, v nichž autorské neologismy dokládají širokou slovní zásobu posuzovaných spisovatelů či jejich hravý nebo hledačský přístup k jazyku a světu za ním, např. *záhádky, záhadné pohádky* (P. Nikl, LN 26.01.2008), *šamdamské, šampaňské pro dámy* (P. Janík, HalN 12.09.2009). V uznalém medailonku básníka B. Pospíšila (HalN 31.12.2010) se M. Blahynka vyslovuje i k poetově řeči: je prochnuta humorem, hrou se slovy, *nejobyčejnější slova ... kopulují se vzácnými i s neologismy*; jako příklad neologismu slouží název sbírky pijácké poezie *Chlastma*. V nekrologu za italským básníkem A. Zanzottem (LN 20.10.2011) se zdůrazňuje nesamozřejmost básníkovy přístupu k jazyku: *Vědomí, že ,hovoří jazykem, který pomine‘, probouzí úsilí proniknout pod povrch slov, představovat si ,věci bez hlasu‘ a uchýlovat se k neologismům.*“

Literární vědec F. Všeticka recenzoval sbírku sakrálně zaměřené poezie *Z vůně žalmů* od česky píšícího Ukrajince J. Pola (MFD 04.04.2000). Podrobil kritice básníkovy vyjadřování včetně některých novotvarů (jako je *hlukota*), i když si není jist, zda podivná slova vznikají kvůli neznalosti češtiny, nebo aby neabsentovaly rýmy: *Pol bezděčně, z nedostatečné znalosti českého jazyka, vytvořil některá nová slova, například výraz „hlukota“.* *Nebo tak učinil jen z důvodů rýmových, z rýmové potřeby?* *Na jiných místech přichází s neologismy, jež lze akceptovat.* Není však přesvědčivě zdůvodněno, proč by některé básnické neologismy akceptovány být neměly (a kdo by o jejich akceptovatelnosti rozhodoval).

Neologismy jsou taktéž představeny jako náročný prvek překladatelské práce, opakovaně např. v souvislosti s překládáním autorských slov v oblíbené sáze o čarodějnickém uční Harry Potterovi. Převod bratrů Medkových je vysoce oceňován, české ekvivalenty anglických autorských slov lze označit za kongeniální, srov. *Bradavice (Hogwarts), Havraspár*

(*Ravensclaw*), *Krátura* (*Kreacher*); *famfrpál* (*quidditch*), *mozkomor* (*dementor*), *relikvie smrti* (*deathly hallows*). (mj. 31.01.2008) Překladatelka R. Denemarková komentuje (P 11.03.2011) svůj převod německé knihy *Rozhoupaný dech* od H. Müllerové: *Nešlo o doslovný překlad, musela jsem volit takovou češtinu, aby ve fantazii a představách čtenáře vyvolávala asociace, jaké vyvolává výchozí jazyk, němčina. A aby všechny neologismy a metaforý a odkazy a vykloubení a aluze působily přirozeně.*

Je zajímavé, že přestože média upřednostňují aktuální dění, vícekrát informují též o neologismech historických, např. o novotvarech v díle vynikajícího meziválečného spisovatele K. Čapka (LN 10.08.2000): *prasát-ník* ,obchodník s vepří‘, *pragismus* ,pražské rčení‘, *kotěcí* ,vlastní kotěti‘, *znovinařit* ,využít v novinách‘, *holičsky* ,jako holič‘, *čibržkom* ,vlastně‘; nebo o neologismech v díle literáta 19. století K. H. Borovského (LN 29.07.2006), jako jsou: zdobnělina *pravopisek*, *ušíty* (protiklad k *očíty*), *přidřevěnělý* (herec) ad.

2.3. Neologismy politických, vědeckých, kulturních aj. osobností: slova jako emblém

Neologismy mohou být popisovány jako typický prvek ve vyjadřování známé osobnosti. Např. bývalý prezident ČR V. Klaus měl zalíbení v lexémech začínajících zápornkou *ne*: *neprezident*, *nedetail*, *nedohoda*, *neperspektiva*; média zase měla ve zvyku jej za tyto neologismy kritizovat (mj. P 25.02.2011). Katolický kněz T. Halík ostře vystoupil proti Klausovu vyjadřování, resp. jeho myšlení (LN 20.12.2008): *Václav Klaus se zřejmě z nedostatku svých vlastních pozitivních myšlenek už dávno stále soustředí na nějakou negaci. ... Pak si začal vytvářet umělé nepřátele a pojmenovávat je těmi neologismy: humanrightismus, endžlouismus...*

V nekrologu za filozofem a psychologem V. Boreckým (LN 13.02.2009) je připomenut výraz *mašíbl* (vznikl jako zkratkové slovo z nápisu *magoři-šilenci-blbové* na Boreckého šanonu) a podrobně je vysvětlen i jeho význam ,vysoce inteligentní, kreativní osobnost s neobvyklými, mnohdy komickými povahovými rysy, obzvláštník‘⁴⁵.

Medailonek G. Trapattoniho (S 22.10.2011) ilustruje temperamentní osobitost italského fotbalového trenéra působícího v Německu také ukázkami jeho svérázného zacházení s němčinou. Trapattoniho emotivní

vystoupení na jisté tiskové konferenci je popsáno jako *plné neologismů a gramatických neobratností*. Trapattoni zde mj. kritizoval fotbalisty pomocí neobvyklého přirovnání: *hrají slabě jako lahvové prázdno*. V tomto případě jsou jako *neologismy* označeny lexikální jednotky vytvářené ad hoc kvůli nedokonalému osvojení cizího jazyka.

2.4. Neologismy jako součást charakteristiky cizího prostředí: slova jako pohlednice ze zahraničí

Nová slova z cizích jazyků se v jazykovém materiálu objevují při popisu cizího prostředí nebo cizího jazyka, k vysvětlení jeho specifik; není zde předpoklad, že se budou užívat také v češtině. Novinářka V. Švihelová (LN 01.12.2006) píše o francouzském výrazu *mel*: *Francouzi se totiž nejen brání mezinárodním slovům, ale i běžně užívané univerzální výrazy nahrazují svými vlastními neologismy. Tak se například do běžné kodifikace (sic) dostalo slovo „mel“, kterým se nahrazuje zdlouhavý spisovný název „message électronique“ užívaný pro e-mail*. Pomocí konkrétního slova publicistka ilustruje národní specifika. Podobně je tomu i v následujícím dokladu: v textu nazvaném Berlusconiho bezva finty objasňuje L. Rossomando význam italského výrazu *veline* (LN 04.07.2009): *Veline je neologismus, který vznikl v devadesátých letech ... Označují se jím dívky přispívající ke sledovanosti televizního programu tím, že stavějí na odiv svá mladá těla. Dělat velinu se časem stalo jedním z toužebných přání velké části italských dívek*.

(Nejen) ve španělsky mluvící Argentině není jasné, jak titulovat manžela prezidentky (MFD 25.10.2011). Nejprve byl prezidentem Argentiny Néstor Kirchner a jeho žena Cristina Kirchnerová si přála, aby byla nazývána nikoli první dámou (*primera dama*), nýbrž první občankou. Později se sama stala prezidentkou a novináři o jejím muži psali jako o exprezidentovi. *Kirchner na téma vtipkoval, vymyslel si neologismus „primer damo“ a s úsměvem vyžadoval od novinářů, ať mu hlavně nikdo neříká první manžel*. Ani v češtině a bulharštině není dosud uspokojivě vyřešeno, jak, bylo-li by to namístě, manžela prezidentky oslovovat.

2.5. Neologismy jako chybná nálepka

V recenzi knihy *Sláva* mladého německého spisovatele D. Kehlmann (HaIN 16.07.2010) je lexému *neologismus* užito chybně. Posuzovaný

román se skládá z devíti příběhů, z nichž jeden nese (možná paradoxní) název *Jak jsem lhal a zemřel*. Novinář jej však (ostatně ve stylisticky nepříliš zdařilém souvětí) označuje za neologický: *Neologismus názvu – Jak jsem lhal a zemřel, je podepřen vyprávěním v první osobě singuláru a ústí do tragiky nezvládnutého vztahu k milence a manželce*. Údajná neologičnost (nelogičnost?) se více nevysvětluje.

Někdy jsou jakožto neologismy traktovány méně frekventované lexémy, které jsou již v odborné literatuře podchyceny a u nichž nejde o významový posun, jako se tomu stalo např. u expresivního lexému *zhůvěřilost* „něco nepříjemně překvapivého“ (HalN 21.08.2009). Autor jazykového sloupku, lingvista V. Šaur, píše: *Zhůvěřilost. Toto velmi nehezké slovo se v poslední době často objevuje ve vyjadřování českých politiků ... Jde o slovo zcela nové, české slovníky je nezaznamenávají. Pravděpodobně jde o individuální výtvar některého našeho politika, možná s posměšným významovým odstínem*. Přestože lexém *zhůvěřilost* české slovníky skutečně nezaznamenávají, o „zcela nové slovo“ nejde, jak doložil P. Nejedlý v časopise *Naše řeč* (Nejedlý 1997: 213): v tomto významu se vyskytuje už v 60. letech 20. století.

2.6. Hodnocení: neologismy jako jev vítaný i zatracovaný

Nová slova bývají formálně nezvyklá, pojmenovávají neobvyklé věci, mohou vznikat přímo jako prostředek působivého vyjádření. Není proto divu, že vzbuzují nejrůznější reakce na celé škále od nadšení po znechucení, přičemž negativní hodnocení – nepřekvapivě – převažuje. Vždyť i SSJČ jako jediný doklad užití slova *neologismus* uvádí „odmítat jazykový neologismus“: **neologismus** [-iz-] (dř. též -ism), -mu m. jaz. 1. *nově utvořený jazykový prostředek, dosud nevžitý, jazyková novota*, 2. řidč. *novotaření v jazyce*: odmítat jazykový n.; -logisovati [-zo-], -logizovati ned. *zavádět do jazyka neologismy*.

Konkrétní novotvary i novotvary obecně bývají hodnoceny; na jedné straně jsou odmítány a kritizovány prostřednictvím adjektiv jako: *nežádoucí, ošklivý, podivný, otrocky podlézavý*, na straně druhé pak vítány přívlastky jako: *hezký, povedený, výstižný* nebo *zvukomalebný*.

Hodnotící postoj není zaujímán jen k novým lexikálním jednotkám, ale též ke slovníkům, které novou slovní zásobu zachytávají. Rozhovor s význačným bohemistou A. Stichem nese název *Čeština je v lepším stavu*

než české chmelnice (MFD 07.06.2001). V odpovědi na otázku *V jakém stavu je věda o češtině – bohemistika?* zmiňuje A. Stich mj. právě slovník nových slov: *Za posledních padesát let slavila značné úspěchy. Upozornil bych na Český jazykový atlas Nebo Slovník neologizmů – zajímavý obraz našeho jazyka na konci tisíciletí*. Naopak básníka I. Diviše tento slovník hrubě odpuzuje, a proto napsal (již roku 1998) vypjatě kritickou recenzi s příznačným názvem *Problematický slovník aneb Ta kniha skončí v popelnici*⁶).

3. Závěrem

Neologismy budí zájem veřejnosti, o čemž svědčí bohaté mediální doklady. Co se týče vymezení významu, v médiích se nerozlišuje mezi lexikálním neologismem, autorským slovem a okazionálním výrazem; o funkčních neologismech se neuvažuje jako o neologismech. Naopak je běžné odlišovat formálně-sémantické a sémantické neologismy (neosemantismy). Výrazu *neologismus* je v médiích několikrát užito též ne-náležitě.

V textech věnovaných modernímu vývoji českého jazyka jsou jako příklady často uváděny lexémy neotřelé, expresivní, periferní, které poukávají pozornost recipientů. Dynamickými oblastmi, z nichž jsou často čerpány příklady, je informační a komunikační technika, politika či ekologie. Přestože média informují především o aktuálním dění, vícekrát připomenou též novotvary vytvořené klasickými spisovateli. Neologismy neodmyslitelně patří k vyjadřovacím prostředkům krásné literatury, dokládají širokou slovní zásobu posuzovaných autorů a jejich hledačský přístup k jazyku, pro překladatele však mohou představovat tvrdý oříšek. Neologismy jsou dále popisovány jako typický prvek ve vyjadřování známé politické, vědecké, kulturní aj. osobnosti nebo jako součást charakteristiky cizího prostředí. Neologismy vyvolávají emoce a bývají hodnoceny, a to jak negativně, tak pozitivně.

POZNÁMKY

¹ Lemma *neologismus* zahrnuje lexém neologismus v různých tvarech a v jeho obou pravopisných podobách (*neologismus* i *neologizmus*).

² Výraz *brimborium* je doložen již v PSJČ; v médiích byl obnoveně užíván pouze v průběhu roku 2006. Do politické rétoriky jej vnesl a s oblibou užíval bývalý předseda České strany sociálně demokratické J. Paroubek, např.: *Není to ČSSD pod mým vedením, kdo využívá policejní složky v politickém boji. My jsme čtyři dny před volbami nezveřejnili brimborium zvané Kubiceho zpráva, ve které jsou kromě závažných (a známých) policejních zjištění zcela proti běžné policejní praxi zveřejněny poznatky operativního charakteru. Tedy jinak řečeno drby.* (HN 11.10.2006)

³ V SN 1 je jich zachyceno sedm, v SN 2 pak 12, např. *tunelář, vytunelovat; tunelace, tunelářka, tuneláž, tunneling, veletunel.*

⁴ Na základě těchto krátkých televizních lekcí byla roku 2009 publikována kniha nesoucí název *Každý den s češtinou.*

⁵ *Tento neologismus, kterým Borecký nejen obohatil naše odborné názvosloví, ale jehož zkoumáním vlastně založil nový obor vědeckého bádání, vznikl čirou náhodou. Byl to původně nápis na hřbetu šanonu v jednom výzkumném ústavu jako zkratka pro podněty, jež zaslali magoři-šílenci-blbové. Pro tento typ často geniálních a nesmírně kreativních osobností razil kdysi Karel Slavoj Amerling označení obzvláštník, jež nemá pejorativní význam „podivína“ v psychiatrickém smyslu psychopata. U těchto obzvláštníků je právě dobře patrné, jak osvobození se z pout konvenční a striktní racionality uvolňuje nebývalé síly pro eruptivní výtrysk tvořivosti mající namnoze půvab nezamýšlené komičnosti.* (LN 13.02.2009)

⁶ *Moje výtku proti publikaci řečeného slovníku se odnáší tím směrem, že nejde ani tak o neologismy, jako spíš imitamismy, entropismy, acharakterismy. Některá z otištěných slov taktak šlapou po hřebenovce snesitelnosti, většina však spadá do srázů nesnesitelnosti. (...) Lze jen doufat ve dvojí: že slovník zapadne, nedostane se do ruky žurnalistům a že nikdy nedojde k jeho dalšímu vydání. Představuji si slovník v rukou tří lidí: Václava Černého, Vladimíra Holana a Ria Preisnera. První by do něj naplil a hodil na zem; druhý by ho vrhnul do krbu – a ten třetí proklel. Já, ten čtvrtý, jej ještě dnes zahodím do popelnice.* (MFD 28.11.1998)

ZKRATKY

BBC	– British Broadcasting Corporation
ČSSD	– Česká strana sociálně demokratická
ČT 1, ČT 24	– Česká televize 1, Česká televize 24
ČRo 1, ČRo 6	– Český rozhlas 1, Český rozhlas 6
HalN	– Haló noviny

- HN – Hospodářské noviny
- LN – Lidové noviny
- MFD – Mladá fronta DNES
- P – Právo
- PSJČ – Příruční slovník jazyka českého
- S – Sport
- SN 1 – Nová slova v češtině 1: Slovník neologizmů
- SN 2 – Nová slova v češtině 2: Slovník neologizmů
- SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého
- ÚJČ – Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

BIBLIOGRAFIE

- Králík a kol. 2009:** Králík, J. a kol. *Každý den s češtinou: Zajímavosti a zvláštnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 354 s.
- Martincová 2002:** Martincová, O. Neologismus. // *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 284–285.
- Nejedlý 1997:** Nejedlý, P. Co ve slovnících nenajdete: zhůvěřilost. // *Naše řeč*. Ročník 80, s. 213–215.
- Trampota, Vojtěchovská 2010:** Trampota, T., M. Vojtěchovská. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál. 296 s.

ZDROJE

- Mediální archiv NEWTON Media, a. s.** (1990–2013) [online]. Cit. 2013-01-04. <<http://mediasearch.newtonmedia.cz/>>.
- PSJČ:** *Příruční slovník jazyka českého*. Díl I–VIII. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1935–1957. 1120 s.
- SN1:** *Nová slova v češtině 1: Slovník neologizmů*. Praha: Academia, 1998. 356 s.
- SN2:** *Nová slova v češtině 2: Slovník neologizmů*. Praha: Academia, 2004. 568 s.
- SSJČ:** *Slovník spisovného jazyka českého*. Díl I–IV. Praha: Academia, 1960–1971. 910 s.

NEOLOGIZMY BULGARSKIE, POLSKIE I ROSYJSKIE W UJĘCIU KONFRONTATYWNYM

1. Badania konfrontatywne języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego.

W moich dociekaniach konfrontatywnym badaniem neologizmów słowiańskich oraz ich opisem w pierwszej kolejności objęte zostały trzy największe współczesne języki słowiańskie – język bułgarski, polski i rosyjski. Być może w dalszej kolejności opisane zostaną inne języki, będące przedstawicielami dużej językowej rodziny słowiańskiej.

Wybór języków: bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego, nie jest przypadkowy, są one pokrewne, ale reprezentują trzy różne grupy języków słowiańskich (grupę południową, zachodnią i wschodnią) i posiadają bogatą tradycję literacką, jasno sformułowane normy.

Zastosowanie metody konfrontatywnej do trzech różnych, ale pokrewnych języków z grupy słowiańskiej, pomoże, jak sądzę, odkryć więcej mechanizmów powstawania nowych słów, zbadać najnowsze procesy derywacyjne i ich produktywność. Rzetelna analiza słów najnowszych zweryfikuje utarty pogląd na temat źródła neologizmów, które przyjęto uważać, w każdym z badanych języków, za anglicyzmy.

W związku z obserwowanymi procesami globalizacyjnymi śmiało można mówić o powstawaniu coraz liczniejszej grupy neologizmów. Mimo że współczesne języki posiadają już schemat tworzenia nowych słów, znana jest większość procesów derywacyjnych, jednak leksyki wciąż przybywa i słowa najnowsze ciągle odnajdują nowe możliwości słowotwórcze i fleksyjne na gruncie danego języka.

2. Co to jest neologizm?

Za najwłaściwszą definicję neologizmu stanowiącą podstawę merytoryczną tego artykułu i wszystkich prac związanych z konfrontatywnym

opisem neologizmów w języku bułgarskim, polskim i rosyjskim uznają taką, która stwierdza, że **neologizm** jest:

I. środkiem stylistycznym; jest nowym wyrazem powstałym w danym języku po to, by nazwać nieznany wcześniej przedmiot czy sytuację:

bułg. съдомиялна машина;

pol. zmywarka;

ros. посудомоечная машина;

lub jednostką leksykalną zapożyczoną z innego języka z powodu braku odpowiedniej jednostki w języku naturalnym:

bułg. банкомат, имейл, блог, чат, уикенд, лифтинг, спа, лаптоп, мониторинг;

pol. bankomat, email, blog, czat, weekend, lifting, spa, laptop, monitoring;

ros. банкомат, электронная почта, блог, лифтинг, спа, лаптоп, мониторинг;

lub, wyrazem powstałym w celu osiągnięcia artystycznego efektu, np. w utworze poetyckim:

- w historii literatury bułgarskiej, np.: *стремеж, летеж, влак, лъх, блян* (por. И. Вазов, П. Р. Славейков);
- w historii literatury polskiej, np.: *ślopiewnie, dusiolek, śnigrobek* (por. J. Tuwim, B. Leśmian);
- w historii literatury rosyjskiej, np.: *чебурашка, мойдодыр* (por. К. Чуковский, Э. Успенский);

II. neosemantyzmem.

Podstawowym źródłem neosemantyzmów w języku polskim (por. Smółkowa 1997) jest polszczyzna ogólna, następnie polszczyzna potoczna. S. Grabias przywołuje w 2001 roku dla polszczyzny ogólnej sumę ponad 2500 nowych wyrazów i około 800 jednostek leksykalnych wywodzonych z polszczyzny potocznej (Grabias 2001). Neosemantyzmy stanowią aż 50% wszystkich wyrazów w *Słowniku gwary studenckiej* (Grabias 2001: 247).

W języku bułgarskim według autorów słownika zatytułowanego *Речник на новите думи в българския език*, wydanego w 2010 roku, najnowsza leksyka stanowi około 5000 słów (tyle haseł zawiera wymieniony słownik), z których około 4300 to zupełnie nowe jednostki leksy-

kalne, a 700 to neosemantyzmy (РНДБЕ 2010; por. też Благоева 2003; Благоева 2006; Колковска 2011).

W języku rosyjskim, podobnie jak w dwóch omawianych wyżej językach, źródłem największej liczby neosemantyzmów jest język ogólny, następnie potoczny, np. język subkultur (por. Перцова 1995; Намитокова 1986; Наумова 2004; Козырев, Черняк 2000a; Козырев, Черняк 2000b).

Przykłady neosemantyzmów:

bułg. мрежа, вирус, мишка, икона;

pol. myszka, wieża, komórka, korek, listek, sieć, wyczesana, wypasiony;

ros. сеть, вирус, икона, мышь, зебра, продлёнка, ползунок, штрих;

III. internacjonalizmem.

Mocno zauważalna dziś nobilitacja współczesnego języka potocznego, przejawiająca się w używaniu coraz większej liczby terminów wspólnych, głównie, jak ma to miejsce w języku bułgarskim, polskim i rosyjskim, adaptowanych zapożyczeń anglojęzycznych sprawia, że obserwujemy duży przyrost nowej leksyki. Należy zatem wydzielić trzecią grupę będącą pod silnym wpływem zjawiska stosowania internacjonalizmów, które ma większy związek z modą niż z faktycznym brakiem słowa w danym języku.

bułg. килър ‘убиец’; фешън ‘мода’; шопинг ‘пазаруване’, одит ‘проверка’;

pol. kiler ‘zabójca’; fashion ‘мода’; shopping ‘zakupy’; аудит ‘kontrola’;

ros. киллер ‘убийца’; ----- ‘мода’; ----- ‘покупка товаров’; аудит ‘проверка’.

3. Gdzie powstaje najwięcej neologizmów?

Dzięki badaniom językoznawców wiemy, że wiele neologizmów powstaje w dziedzinach technicznych, medycznych, w ekonomii, sporcie, ale najwięcej w języku młodzieżowym i języku subkultur. Jednym z czynników powstawania nowych słów jest **ekspresja** (por. np. Колковска 2008), jej przykłady można odnaleźć w języku studentów, uczniów – ot-

wartych środowiskach młodzieży, a także grupach związanych z działalnością artystyczną. Cechą slangu studenckiego jest, jak pisze S. Grabias, zbyt duża ilość elementów leksykalnych (np. opisywana przez S. Grabiasa grupa wyrazów powiązanych z hasłem *pijany*, *pijak*, zawiera 64 przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe, 151 rzeczowników – razem 215 wyrazów i związków frazeologicznych) (Grabias 2001: 246).

Z badań nad tym materiałem wynika, że istotna dla tej grupy nie jest „precyzja znaczeniowa”, a ekspresja i wartościowanie, bo elementy leksykalne w języku studenckim mogą być wymieniane bez zmiany znaczenia wypowiedzi. Ciekawe jest również to, że studenckie neologizmy dostrzegają takie cechy, zjawiska, które nie są akcentowane w języku ogólnym: *kichacz* ‘nos’, *zaciesz* ‘ubaw’.

4. Metodologia.

4.1. Podstawą badań nad neologizmami jest zgromadzenie najnowszych słów w języku bułgarskim, polskim i rosyjskim. Źródłem mają stać się wszelkie dostępne opracowania poszczególnych języków, słowniki jednojęzyczne i dwujęzyczne (w tym elektroniczne), które w istniejącym materiale językowym posiadają nowe jednostki leksykalne, mentalnie osadzone już w XXI wieku. Analizowane będą ostatnio wydane konfrontatywne prace naukowe, korpusy językowe (Satoła-Staśkowiak 2013). Dodatkowo neologizmy objęte ekscerpcją pochodzić będą z tekstów literackich, tekstów technicznych (np. instrukcja obsługi sprzętu, instrukcja obsługi konta bankowego, itp.), a nawet z wypowiedzi ustnych Polaków, Bułgarów i Rosjan adresowanych do konkretnych partnerów w kontakcie bezpośrednim (pomocna stanie się tu nie tylko komunikacja bezpośrednia, ale również różne narzędzia internetowe i ustne korpusy językowe, por. np.: PELCRA NKJP <<http://nkjp.uni.lodz.pl/spoken.jsp>>) (Pęzik 2012). Opracowany tezaurus neologizmów stanie się nieocenioną pomocą dla tworzonych obecnie w Instytucie Slawistyki PAN językoznawczych prac naszego autorstwa takich jak: *Współczesny słownik bułgarsko-polski*, *Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski*, *Słownik bułgarsko-polski online*, *Rosyjsko-bułgarsko-polski słownik*.

Nowością w opisie jest podejście konfrontatywne opierające się na materiale trzech współczesnych języków słowiańskich i zastosowanie do ich opisu jednakowej metodologii.

Sporządzenie listy słów najnowszych w języku bułgarskim, polskim i rosyjskim, zastosowanie do niej wspólnego opisu i metodologii zagwarantuje stworzenie nowoczesnego podręcznika akademickiego do nauki języka najnowszego, pozwoli stworzyć słownik wyrazów najnowszych.

4.2. O tym, czy dana jednostka leksykalna weszła na stałe do systemu gramatycznego zestawianych w moich badaniach języków, świadczą mogą następujące fakty:

W języku polskim są nimi polskie końcówki fleksyjne dodawane do nowej jednostki leksykalnej, odmiana nowych leksemów przez przypadki i pomnażanie się słów w obrębie utworzonej rodziny słowotwórczej. Polskim przykładem zapożyczonego słowa, które weszło do systemu języka jest:

- *blog – blogu – blogger – bloggerka – bloggerzy – blogować – blogował, itp.*

Słowo to jest na tyle powszechne i uznane za „swoje”, że zdążyło już wykształcić wszystkie możliwe wyznaczniki językowe charakterystyczne dla innych słów używanych w tym języku. Nieco inaczej jest z innym zapożyczonym słowem:

- *broker – brokera – brokerzy – brokerów, itp.*

Mimo że jest powszechne, nie ma ono tej samej pozycji wśród użytkowników języka polskiego, jak wyżej prezentowane słowo. Nie posiada żeńskiego odpowiednika męskiej formy, nie ma wielu reprezentatywnych członków rodziny słowotwórczej. Być może męska forma słowa *broker* użytkownikom języka polskiego wydaje się zbyt oficjalna i jest ich zdaniem zarezerwowana wyłącznie dla mężczyzn. Jeśli są wśród kobiet przedstawicielki wykonujące ten zawód, na jego określenie nie używają słowa: *brokerka*. Dzieje się tak najprawdopodobniej z tego samego powodu, o którym parę lat temu pisała m.in. K. Handke, pokazując przykłady użyć takich słów jak: *rektor, doktor, profesor, dyrektor* i użyć umniejszających znaczenie słowa, typu: *dyrektorka* (w przedszkolu), *profesorka* (w szkole, nigdy na uczelni!) (Handke 2008). Badania językoznawcze pokazują, że istnieje w języku bardzo rzadko używane słowo *brokerka*, ale opisujące w sposób potoczny działalność zawodową *brokera*.

Innym przykładem „przyswojonego” na gruncie polskim słowa może być:

- *klon – klony – klonować – klonujemy – klonujecie, itp.*

W języku bułgarskim nowopowstałe bądź nowo zapożyczone i zaakceptowane przez użytkowników słowo otrzymuje w systemie języka rodzajniki i często, choć nie zawsze, liczbę mnogą. Przyjrzyjmy się temu samemu przykładowi:

- *блог – блогът – блогоа – блогване – блогването – блогинг – блогирам, itp.*;
- *брокер – брокерка – брокери – брокерите – брокериране, itp.*;
- *клонирам – клониране – клонираш – клонирате – клониран – клонирането – клонинг, itp.*;

Ciekawym przykładem bułgarskiego neologizmu będącego skrótcowcem i posiadającego rodzajnik jest:

- *егене – егенемо* (odpowiednik polskiego skrótcowca PESEL).

W języku rosyjskim, podobnie jak w polskim, do pełnej akceptacji leksemu przez system gramatyczny języka naturalnego dochodzi wówczas, gdy wykształcone zostają końcówki fleksyjne, a także wtedy, gdy nowo powstałe słowo podlega procesowi deklinacyjnemu, jak inne jednostki tego samego języka. Obserwować też można pomnażanie się słów w obrębie utworzonej rodziny słowotwórczej oraz odmianę nowych leksemów przez przypadki.

- *блог – блогоа – блоги – блоге – блогах, itp.*;
- *брокер – брокеров – брокера – брокером, itp.*;
- *клонировать – клонированию – клонирования – клон – клонирование, itp.*

4.3. Wyjątkową grupę nowych słów stanowią **okazjonalizmy** powstające w wyjątkowych warunkach kontekstowych. Nie mają one tak dużego znaczenia jak neologizmy, gdyż czas ich istnienia jest najczęściej mocno ograniczony konkretną sytuacją komunikacyjną i terminem zakończenia powstałego zjawiska, które stało się inspiracją dla powstania okazjonalizmu.

Do ciekawszych najnowszych polskich przykładów zaliczyć możemy utworzone latem 2012 roku leksemy, wszystkie związane z organizowanymi w Polsce i na Ukrainie mistrzostwami Euro 2012 w piłce nożnej:

piłkoszał 'zachwyt wszystkim, co ma związek z piłką nożną i mistrzostwami EURO 2012, zbiorowa euforia piłkarska' (z reklamy telewizyjnej i radiowej transmitowanej w Polsce w czasie mistrzostw Euro 2012);

eurogedon ‘przepowiednia trudnego dla Polaków czasu w trakcie mistrzostw EURO 2012, m.in. problemów komunikacyjnych’ (z audycji radiowej Programu Trzeciego Polskiego Radia, tuż przed mistrzostwami Euro 2012);

euroosołomstwo ‘zafiksowanie się na wyłącznie jeden temat i brak kontaktu z otoczeniem tym tematem nie zainteresowanym’ (z wypowiedzi dziennikarza Jarosława Kuźniara opublikowanej na jego blogu (19.06.2012); źródło: www.pudelek.pl).

5. Podsumowanie

W niektórych państwach *neologizmy* powstają w najważniejszych gronach rad językowych, które w trosce o przejrzystość własnego języka szukają nowych terminów, by uniknąć zapożyczeń z języków obcych. Najlepszym przykładem takiego postępowania może być Francja.

W analizowanych przeze mnie tu trzech językach słowiańskich (bułgarskim, polskim i rosyjskim) dochodzi do bardziej naturalnej sytuacji, gdzie nowe jednostki leksykalne wchodzą do użycia poprzez wymyślenie nowego słowa, albo poprzez zapożyczenie, a derywacja jest najpopularniejszym sposobem bogacenia i różnicowania słownictwa.

Opracowanie listy neologizmów wraz z ich charakterystyką w takich językach jak bułgarski, polski, rosyjski najprawdopodobniej rzetelnie wesprze proces nauczania i uczenia się współczesnych języków. Szczególnie, że (jak np. w przypadku języka bułgarskiego) jedyny pomocny w studiowaniu w Polsce duży dwujęzyczny słownik bułgarsko-polski wydany został w 80 latach XX wieku i próżno szukać w nim słów takich jak *komputer*, *bankomat*, *wirtualny*, czy *ziomal*. Nie ma zatem w nim, co należy podkreślić z całym przekonaniem, słów osadzonych już konceptualnie w XXI wieku.

5.1. Podobieństwa i różnice

5.1.1. Podobieństwa

W artykule *Współczesna polska rzeczywistość językowa i jej badanie* S. Gajda wymienił wśród cech najistotniejszych w kontekście rozwoju języka polskiego: ekonomizację, kompletację, repartycję, nobilitację i unifikację – jako najważniejszą cechę związaną z leksyką (Gajda 1999).

Należy zauważyć, że cechy te nie są wyłącznie cechami ograniczonymi do języka polskiego. Inne analizowane tu języki (bułgarski i rosyjski) są w tych kwestiach bardzo zbliżone.

Asymilują wiele nowych słów z dziedziny ekonomii, prawa, medycyny, nauk technicznych, przyswajają popularne anglojęzyczne zwroty potoczne. Ilość utworzonych rok rocznie słów i liczba zapożyczanych leksemów z języka angielskiego w każdym z trzech języków jest zbliżona choć nieidentyczna. Faktyczną liczbę interesujących nas słów poznać będzie można po zakończeniu prac nad tezauresem bułgarskich, polskich i rosyjskich słów najnowszych.

5.1.2. Różnice

A. Markowski stwierdza: „Współczesna leksyka wymaga od badacza, a także od każdego świadomego użytkownika [...], przede wszystkim obserwacji i analizy, oceny zaś – choć często narzucające się i prowokujące do sądów o upadku współczesnej polszczyzny – powinny być wyważone i brać pod uwagę wszystkie wymienione [przez Markowskiego, Gajdę, Dubisa – dopisek autorki] czynniki i tendencje” (Markowski 2006).

Zgadzając się z tą sugestią zwracam jedynie uwagę na fakt, iż mimo ogromnej aktywności w tworzeniu i zapożyczaniu nowych słów przez wszystkie opisywane w artykule języki, użytkownicy języka bułgarskiego wydają się być nieco mniej odporni na anglojęzyczne wpływy, zaś użytkownicy języka rosyjskiego przejawiają najmniejsze zainteresowanie pożyczkami językowymi. Język polski znajduje się, jak pokazują wstępne badania konfrontatywne, pośrodku dwóch omawianych wcześniej języków słowiańskich, choć wykazuje wiele zbliżonych cech z językiem bułgarskim. Uważny obserwator może zauważyć w **języku bułgarskim** wyjątkową popularyzację np. takich słów jak: *даунлоуд*, *даунлоудвам*, *атачмънт*, *блутуут*, *итр.*, podczas gdy w **języku polskim** częściej asymilowane są słowa, które nie mają polskiego odpowiednika, najczęściej wtedy, gdy opisujemy nowe urządzenia takie jak: *laptop*, *tablet*, *palmtop*, w innych przypadkach często wykorzystywane są istniejące w systemie języka polskiego słowa, por.: *pobierz*, *pobierać*, *złącznik*, ale też *bluetooth* (choć z zachowaną oryginalną pisownią, co może świadczyć o braku pełnej akceptacji w systemie języka polskiego)

itp. W języku rosyjskim odpowiedniki takie jak: *скачай, скачивать, вложение (присоединенный файл)* i *блютус* wskazują tendencje zbliżone do języka polskiego.

5.2. Podsumowanie niniejszego artykułu dotyczącego neologizmów w trzech różnych, choć pokrewnych językach słowiańskich, należy traktować jako wstępne badania konfrontatywne, które staną się początkiem większej rozprawy mojego autorstwa.

LITERATURA

- Gajda 1999:** Gajda, S. Współczesna polska rzeczywistość językowa i jej badanie. // *Mowa rozświetlona myślą: świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*. Pod redakcją J. Miodka. Wrocław, s. 8–14.
- Grabias 2001:** Grabias, S. Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty. // *Współczesny język polski*. Pod redakcją J. Bartmińskiego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 235–253.
- Handke 2008:** Handke, K. Językowe wyznaczniki płci. // K. Handke. *Socjologia języka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 155 s.
- Markowski 2006:** Markowski, A. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 292 s.
- Pęzik 2012:** Pęzik, P. Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. // A. Przepiórkowski, M. Bańko, R. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.). *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 253–273.
- Satoła-Staškowiak 2013:** Satoła-Staškowiak, J. Contemporary Contrastive Studies of Polish, Bulgarian and Russian Neologisms versus Language Corpora. // *Cognitives Studies/Études Cognitives*, t. 13. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Institute of Slavic Studies of Polish Academy of Sciences.
- Smółkowa 1997:** Smółkowa, T. *Metodologiczne aspekty opisu współczesnych neologizmów i neosemantyzmów polskich*. // H. Popowska-Taborska (red.). *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 257–267.
- Благоева 2003:** Благоева, Д. Интернационални и национални елементи в речниковия състав (аспекти на калкирането в съвременните славянски езици). // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: UJČ, s. 133–140.

- Благоева 2006:** Благоева, Д. Неологизмите в съвременния български език. // *Български език и литература*, № 6, с. 16–25.
- Козырев, Черняк 2000а:** Козырев, В. А., В. Д. Черняк. Вселенная в алфавитном порядке. // *Очерки о словарях русского языка*. Санкт-Петербург.
- Козырев, Черняк 2000б:** Козырев, В. А., В. Д. Черняк. Словари неологизмов. // *Очерки о словарях русского языка*. Санкт-Петербург.
- Колковска 2008:** Колковска, С. Динамика и утвърждаване на новите лексикални значения в български език. // *Български език*, № 1, с. 15–25.
- Колковска 2011:** Колковска, С. Семантични неологизми в съвременната българска терминология, възникнали чрез ретерминологизация. // *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 519–532.
- Намитокова 1986:** Намитокова, Р. Ю. *Авторские неологизмы: словообразовательный аспект*. Ростов-на-Дону.
- Наумова 2004:** Наумова, И. О. О некоторых лексических и фразеологических неологизмах английского происхождения в русском языке. // *Русский язык в школе*, № 1, с. 89–91.
- Перцова 1995:** Перцова, Н. Н. *Словарь неологизмов Велимира Хлебникова*. Вена – Москва.

ŹRÓDŁA

- Новые слова и значения 1997:** Новые слова и значения. Под ред. Е. А. Левашова. Санкт-Петербург.
- РНДБЕ 2010:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство. 515 с.
- Словарь перестройки 1992:** *Словарь перестройки*. Под ред. В. И. Максимова. Санкт-Петербург.
- СТРБЕ 2000:** *Съвременен тълковен речник на български език с приложения*. 3. изд. Отговорен редактор Ст. Буров. Велико Търново.
- ТСРЯ 1998:** *Толковый словарь русского языка конца XX века*. Под ред. Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург.

ВТОРА ЧАСТ

***СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ НЕОЛОГИЗМИ
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ***

НОВИ СУФИКСАЛНИ ИМЕНА ЗА ЛИЦА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Бурният общественно-политически, икономически и културен живот в България през последните двадесет години, масовото навлизане на новите технологии в бита, напредъкът на медицината, особеното място на спорта в живота на българина пораждат необходимостта от назоваване на възникналите нови реалии. Попълването на речниковия състав с нови думи става по различни начини, сред които особено място заема деривацията. Създаването на неологизми е израз на усиленото антропоцентрично начало в съвременния български език.

Един от най-активните словообразователни начини в българския език е суфиксацията, а лексикално-граматичната категория с най-много неологизми е тази на съществителното име.

В настоящото изследване вниманието ще бъде насочено само към една част от производните съществителни, а именно – новите съществителни имена от мъжки род, назоваващи лица.

Известно е, че суфиксацията е основният начин за образуване на имена за лица (както на мъже, така и на жени) в българския книжовен език. Това определя интереса на голяма част от изследователите към тази лексикалносемантична група. До средата на 80-те години на миналия век в българската научна литература се появяват самостоятелни изследвания (словообразователни и семантични), в които се анализират утвърдени в езика названия за лица (Димитрова 1962, Мурдаров 1977, Мурдаров 1978, Мурдаров 1983, Балтова [ръкопис], Константинова 1973 и др.). В по-ново време (1990–2003) създадените неологизми в българския език са анализирани в съпоставителен план – в съпоставка с новите имена за лица в словашкия и чешкия език (Пернишка 1993–1994, Пернишка 2003, Аврамова 2003).

Студията „Структурни и семантични особености на новите имена за лица в българския и чешкия език (1990–2000)“ с автор Е. Пернишка (Пернишка 2003) и монографията „Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век“ с автор Цв. Аврамова (Аврамова 2003) излизат в една и съща година. За разлика от Е. Пернишка, която разпределя имената за лица в девет лексикални групи, които най-общо характеризира, Цв. Аврамова анализира новите субстантиви като проява на различни езикови тенденции (към интернационализация, национализация, демократизация, интелектуализация, аналитизъм и прагматична тенденция). Според Е. Пернишка най-многобройни са десубстантивните деятелни имена (определени като *nomina actoris* според ономасиологичната теория на М. Докулил), които най-често се образуват със суфиксите **-ист**, **-джия**, **-ец** и **-ник**¹. До същия извод може да се стигне и при прегледа на анализирания от Цв. Аврамова езиков материал.

В по-нови изследвания, разглеждайки различни прояви на неологизацията в българския език (БЕ), изследователите също отбелязват, че през XXI век продължава словопроизводството на суфиксални названия за лица (Благоева 2010). Тази група имена (състояща се от два типа съществителни – мъжкородови и женскородови) обаче не е била разглеждана самостоятелно и обстойно от гледна точка на словообразуването в българската лингвистична литература.

Обект на анализ в настоящото изследване са само мъжкородовите суфиксални имена за лица, които са създадени в БЕ в края на XX и първото десетилетие на XXI в. Езиковият материал е ексцерпиран основно от двата неологични речника – *Речник на новите думи и значения в българския език* (РНД 2001) и *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)* (РНД 2010). Автори и на двата труда са Е. Пернишка, Д. Благоева и С. Колковска. В речниците са залегнали следните принципи за подбор на словника: 1) единиците да са регистрирани най-малко в три различни печатни източника (т.е. показали са определена степен на утвърждаване в съответния период) и 2) да имат достатъчен брой срещания в източници в интернет (РНД 2010: 6; РНД 2001: 7)².

В изследването се поставят няколко цели: неологизмите от два времеви периода (първия – от 1990 до 2000 г., и втория – от 2001 до 2010 г.) да се характеризират с оглед на словообразователните категории (СК)³ и произвеждащата единица (ПЩЕ), да се определи коя категория е най-богата на деривати и с кои суфикси се създават най-често мъжкородови имена за лица, да се посочат някои особености на производните, свързани с тяхната структура и значение.

За разкриване на значението на разглежданите формации се съчетават някои положения от теорията за предикатно-аргументните структури (Каролак 2001), предимно при конструирането на словообразователните парафрази (по-нататък СП), и от ономасиологичната теория на М. Докулил при разглеждане на ономасиологичната структура на производните единици (Докулил 1962).

Както е известно, според теорията на М. Докулил производните думи се характеризират с двучленна ономасиологична структура, състояща се от ономасиологична база (ОБ) и ономасиологичен признак (ОП), който характеризира базата. Ономасиологичната база е винаги проста – тя отнася назования обект към даден понятиен клас, докато ономасиологичният признак, чрез който се характеризира този обект, може да бъде прост (включващ само ономасиологичен мотив – ОМ) или съставен, сложен (състоящ се от ономасиологичен мотив и ономасиологична връзка – ОВ) (Докулил 1962: 31–32). При съществителните от мутационен тип, каквито са разглежданите суфиксални имена за лица, ОБ се изразява чрез форманта, а ОМ – чрез пълнозначния компонент. Така например неологизми с прост ОП са *девербативите смесвач* ‘някой, който смесва нещо’ (ОБ_{-ач} ↔ ОП=ОМ_{смесва}), *сканьор* ‘някой, който сканира нещо’ (ОБ_{-ьор} ↔ ОП=ОМ_{сканира}), *деактивизмът скромняга* ‘някой, който е скромен’ (ОБ_{-ага} ↔ ОП=ОМ_{скромен}) и др. Със сложен ОП се характеризират деривати като десубстантивите *балонджия* ‘някой, който лети с балон’ (ОБ_{-джий(а)} ↔ ОП=ОМ_{балон}+ОВ_{лети}), *рекомунизатор* ‘някой, който участва в рекомунизация’ (ОБ_{-[а]тор} ↔ ОП=ОМ_{рекомунизация}+ОВ_{участва}), *спагетаджия* ‘някой, който обича спагети’ (ОБ_{-[а]джий(а)} ↔ ОП=ОМ_{спагети}+ОВ_{обича}), *конфекционер* ‘някой, който произвежда конфекция’ (ОБ_{-онер} ↔ ОП=ОМ_{конфекция}+ОВ_{произвежда}) и др.

При повечето деривати словообразователната основа е проста (*бънджист*, *дюнерджия*). Има обаче неологизми, при които тя е сложна (*наркоаферист*, *флексопечатар*). Трябва да се отбележи също, че сред новите образувания има прости по състав деривати, които са семантично мотивирани от многосъставна формация, но в структурата им присъства само част от нея – срв. *часовик* ‘някой, който работи в **часови** вестник’⁴. Подобни са и простите по състав деривати като *живковист*, *елцинист* и др. При тях експлицираният компонент е част от именна конструкция (съответно Тодор **Живков**, Борис **Елцин**). Тези деривати обаче се характеризират със сложна ОВ – *живковист* ‘някой, който **симпатизира на политиката** на Тодор Живков’, *елцинист* ‘някой, който **симпатизира на политиката** на Борис Елцин’ и др. (за разлика от деривати, които имат проста ОВ – напр. *параолимпиец* ‘някой, който **участва** в параолимпиада’, *пицар* ‘някой, който **прави** пици’, *часовик* ‘някой, който **работи** в часови вестник’). Производни думи като *живковист*, *елцинист* и др. подобни имат предикатно-аргументна структура от типа ‘някой (X), който симпатизира на политиката (Y), която провежда дадено лице (Z)’. Семантичният анализ показва, че в повърхностната структура на дериватите се експлицират аргументът X (**чрез суфиксалния формант**) и част от аргумента Z (**чрез пълнозначния компонент**). Другите аргументи – Y (политика) и първата част от Z (в случая Тодор, Борис) – не намират формален израз в повърхностната структура на деривата.

Трябва да се отбележи също, че за разлика от деривати като *байкаджия* ‘някой (X), който кара байк (Y)’, чиято структура съдържа аргумента Y, субстантиви като *сканьор* ‘някой (X), който сканира нещо (Y)’ **имплицитно съдържат аргумента Y, който на езиково равнище** може да бъде изразен чрез единици като ‘книга’, ‘документ’ и др.

Сред новите деривати (както беше посочено по-горе) се срещат (макар и рядко) производни, в които пълнозначната част е съотносима с компонент от многосъставен аргумент, напр. *патентаджия* ‘някой (X), който плаща **патентен** данък (Y)’. **Аргументът Y, който съдържа определящо и определяемо, е подложен на компресия, и на повърхността на деривата се експлицира само определящото**

като формален изразител на многосъставния аргумент и на неговото значение. Езиковата единица, с която се съотнася словообразователната основа, има категориална характеристика на адектив, затова и производни като *патентаджия* се определят в изследването като деадективни деривати. В хода на анализа вниманието ще бъде насочено и към други деривати, чиято пълнозначна част е съотносима с компонент от подобен аргумент.

Това, че някои елементи не са експлицирани в повърхностната структура на производната единица, не означава, че те отпадат от нейното словообразователно значение, което е видно от конкретните парафрази, приведени по-нататък към дериватите. Тъй като анализът в настоящото изследване е насочен към повърхностната (формалната) структура на производните думи, въз основа на конкретните парафрази се предлагат и схеми, по които са конструирани неологизмите. Схемите имат за цел да представят мотивацията на деривата, както и всички негови елементи – суфиксалния формант (СФ) и словообразователна основа (СО), характеризирана чрез първичния номинативен знак, традиционно определян като произвеждаща единица. Така например схемата $СО_{<ПщЕсуществително>} + СФ_{-джий(а)/-[а]джий(а), -ист}$ се привежда за по-голяма част деривати от групата с обща словообразователна парафраза ‘някой, който действа върху нещо’ (категория *potina agentis*). В случая схемата представя повърхностната структура на производните – съчетаването на суфиксалния формант **-джий(а)/-[а]джий(а)**⁵ или **-ист** с пълнозначна част, която се съотнася формално и смислово с еднословна субстантивна единица. Неологизми като *патентаджия*, *антивирусолог* са представени чрез схемата $СО_{<ПщЕприлагателно+существително>} + СФ_{-[а]джий(а), -[о]лог}$ тъй като те се съотнасят смислово със съответните атрибутивни съчетания *патентен данък*, *антивирусна защита*, докато връзката с прилагателните *патентен* и *антивирусен* е само формална. В случая маркираният с наклонен шрифт текст в схемата бележи онази част от двусъставната произвеждаща единица (съответно *патентен данък*, *антивирусна програма*), която е експлицирана в повърхностната структура на деривата.

Както вече беше посочено, за разкриване на значението на разглежданите формации и функцията на формантите се конструират

конкретни словообразователни парафрази. Наличието на две значения при някои деривати налага условното им разграничение чрез цифровите маркери (1) и (2), поставени след лексемата, напр. *пънкар* (1) ‘някой, който изпълнява пънкмузика’ и *пънкар* (2) ‘някой, който обича пънкмузика’ (съответно **nomina agentis** и **nomina experienter**)⁶.

В българските лингвистични изследвания не съществува единно мнение както относно броя на суфиксите, с които се образуват съществителните мъжкородови имена за лица (ИЛ), така и по отношение на състава на самите суфикси.

В настоящото изследване се приема класификацията на суфиксите, която прави Ю. Балтова в непубликуваната си монография, а именно – суфиксите биват: 1) прости, едноморфни (състоят се от една морфема, напр. *-ач*, *-ар* и др.), 2) разширени (двуморфни) (съставени от морф и субморф⁷, напр. *-ен-ец*, *-ат-ец*, *-ан-ин*, *-чан-ин* и др.) и 3) сложни (съставени от два прости едноморфни суфикса, които участват в словообразователния процес като едно цяло, напр. *-ачк(а)*, *-ачници(а)* и др.) (Балтова [ръкопис]).

Мъжкородовите ИЛ се образуват с първите два типа суфикси⁸. Тук се приема, че към разширените суфикси се отнасят и форманти, които представляват комплекс от морф и асемантичен структурен елемент, напр. *-[а]джий(а)*, *-[о]лог* (където *[а]* и *[о]* са асемантични структурни компоненти, които изпълняват само свързваща функция).

При анализа на субстантивите се подхожда строго синхронно. Освен деривати, които са създадени в домашни условия (напр. *охранител*, *лобист*, *бюджетник* и др.), обект на изследване са и някои употребявани в езика думи, за които не може със сигурност да се твърди, че са създадени в домашна среда, но чиято членимост добре се осъзнава (вж. Мурдаров 1978, Земска 2000: 91). С оглед на това се приемат следните условия, на които трябва да отговаря бинарната структура на тези производни думи в БЕ:

1) словообразователният формант да се среща в съществуващи вече производни думи от същата лексикално-граматична категория;

2) пълнозначният компонент да се среща в друга лексикална единица, която да е структурно и семантично по-проста от производната формация.

Така например *одитор* е нова дума, която влиза в мотивационна връзка с по-простата в структурно и семантично отношение лексема *одит*, която е английска заемка – срв. *одитор* ‘някой, който извършва одит’. Двете думи се появяват в БЕ по едно и също време. В справочния отдел на РНД 2001 е посочено, че в английския език съществува лексема *auditor* (РНД 2001: 189). Завършекът **-ор** обаче се среща в имена за лица, които отдавна присъстват в българския език (*кредитор*, *атентатор*, *ухажор*, *скиор* и др.), и то заедно с техните произвеждащи единици (съответно *кредит*, *атентат*, *ухажвам*, *ски* и др.). От диахронна гледна точка двойката думи *кредитор* – *кредит*, *атентатор* – *атентат* и др.⁹ са с чужд произход (срв. *кредитор* (лат. *creditor*) и *кредит* (лат. *creditum*), *атентатор* (лат. *atentātor*) и *атентат* (фр. *attentat* от лат.), но тъй като в домашни условия се образуват имена с **-ор** (напр. *ски-ор*), те се приемат за словообразователно оформени. В този смисъл от строго синхронна гледна точка лексемата *одитор* също може да се приеме за словообразователно оформена.

По-различен е случаят с чуждите производни *рапър* (англ. *rapper*), *спамър* (англ. *spammer*), *чатър* (англ. *chatter*) и др., които навлизат в нашия език заедно със съответните мотивиращи единици *рап* (англ. *rap*), *спам* (англ. *spam*), *чат* (англ. *chat*), и то по начина, по който се изговарят в езика източник. В БЕ обаче не съществува словообразователен формант **-ър**, с който да се образуват производни субстантиви. Това е причина (въпреки че са словообразователно мотивирани в езика източник) те да не бъдат обект на анализ тук.

В инвентара от нови имена за лица има лексеми, които, макар и оформени с познати в БЕ суфикси, не може да се определят като производни единици. Така напр. в *хербалист* ‘лечител с билки или други природни продукти и средства’ (РНД 2010: 487) функцията на **-ист** е само категориална (причислява лексемата към класа на съществителните ИЛ), но не и словообразователна, тъй като в случая с наставката **-ист** не се образува нова мотивирана дума, т.е. *хербалист* не е вторична формация.

Неологизмът *интернавт* ‘лице, което използва интернет’ (РНД 2001: 123) се приема за образуване по аналогия (срв. напр. *космо-*

навт, астронавт, аеронавт и др.). Като непроизводна единица се определя *гербер* ‘член на политическата партия „Граждани за европейско развитие на България“ (ГЕРБ)’ (РНД 2010: 113), тъй като при образуването на това название за лице стои формалната аналогия с популярното в българския език име на растението *Gerbera jamesonii* – *гербер*. Думата е резултат от асоциативно словообразуване и е проява на езикова игра, а завършекът **-ер** вторично може да се разглежда като афикс¹⁰.

Не са обект на анализ и названия на лица, за които е спорно как са образувани – суфиксално или чрез аглутинативно прилепване на първия компонент към изходното съществително – срв. *биолечител* ‘някой, който се занимава с биолечение’ или ‘лечител, който използва биопродукти’, *етномузикант* ‘някой, който свири, създава етномузика’ или ‘музикант, който изпълнява етномузика’ и др.

В изследването не са обект на анализ и имена, които са резултат от парадигматична деривация (срв. *енолог* < *енология*, *информатик* < *информатика*, *логистик* < *логистика*, *уфолог* < *уфология*, *хомеопат* < *хомеопатия* и др.).

Трябва да се посочи обаче, че сред неологизмите с компонент **-[o]лог** има такива, които не са получени чрез парадигматична деривация. Липсата на съответни съществителни, завършващи на **-[o]логий(а)**, е основание производни като *клонинголог* (< *клониниране*) да се разглеждат като образувани с формант **-[o]лог** (в БЕ няма лексема *клонингология*).

Голяма част от разглежданите суфиксални деривати принадлежат към разговорната реч. Не са малко и производните, които са термини, главно от областта на спорта, музиката, политиката и др. Разбира се, трябва да се отчете реалната необхватност на новата лексика и невъзможността всички нови думи да се включат в словника на речници от такъв тип. Ето защо това, че в двата лексикографски труда присъстват разглежданите тук суфиксални деривати, не изключва възможността в езика да съществуват и други подобни производни думи.

За основна единица в изследването се приема производната дума. В първата част на студията неологизмите са класифицирани по групи, за всяка от които се предлага обща словообразователна парафраза (ОСП). В рамките на отделните СК се отчита времето на

поява на лексемите, за което изключително ценна информация дават лексикографските трудове: от 1990 до 2000 г. – деривати, ексцерпирани от РНД 2001, от 2001 до 2010 г. – деривати, ексцерпирани от РНД 2010. При анализа на производните по категории те се представят по словообразователни модели (СМ). Въз основа на направената класификация и конкретните парафрази се правят изводи за ПЩЕ (в повечето случаи се извеждат схеми, по които се образуват неологизмите от съответната категория или група), посочват се някои особености на дериватите.

Във втората част на изследването информацията от направения анализ по категории се обобщава и разширява, като се предлага класификация на дериватите с оглед на произвеждащата ги единица.

А) Анализ на новите имена за лица с оглед на словообразователните категории, словообразователните модели и групи¹¹

Названията за лица, образувани в българския език през последните години, се отнасят към словообразователните категории *nomina agentis*¹², *nomina disponentis*, *nomina possessiva*, *nomina experiencer* и *nomina attributiva*.

I. Словообразователна категория *nomina agentis*

Новите ИЛ от тази категория се образуват главно от именни основи. Значително по-малко на брой са отглаголните деривати. Отименните деривати се характеризират със сложен ОП, докато отглаголните – с прост ОП.

I.1. Отименни *nomina agentis*

I.1.1. Група с ОСП ‘някой, който действа върху нещo’

При дериватите от тази група чрез СФ се експлицира агенсът, а чрез основата – пациенсът и обектът на дейност. Имплицитна в повърхностната структура на дериватите е ОВ – действието, което изразява взаимоотношението между агенса, от една страна, и пациенса или обекта на дейност, от друга.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ист – *ролерист* ‘някой, който кара ролери’, *скейтбордист* ‘някой, който кара скейтборд’, *сърфист*¹ ‘някой, който кара сърф’ и др.¹³;

-джий(а)/-[а]джий(а) – *маршруткаджия* ‘някой, който кара маршрутка (‘маршрутно такси’)', *таксиджия* ‘някой, който кара такси’, *компютърджия* ‘някой, който поправя/продава компютри’, *рапанджия* ‘някой, който лови рапани’ и др.;

2001–2010 г.

-[а]джий(а) – *патрулкаджия* ‘някой, който кара патрулка (‘патрулен автомобил’)', *таксиметраджия* ‘някой, който кара таксиметрова кола’, *гумаджия* ‘някой, който поправя/поставя гуми’, *патентаджия* ‘някой, който плаща патентен данък’ и др.;

-ист – *таксист* ‘някой, който кара такси’.

И през двата периода неологизмите от разглежданата група се създават предимно по схема СО_{<ПщЕсъществително>}+СФ_{-джий(а)/-[а]джий(а), -ист} (напр. *компютърджия*, *сърфист*¹). Само дериватите *патентаджия* и *таксиметраджия* са образувани по схема СО_{<ПщЕприлагателно>}+съществително_{+СФ_{-[а]джий(а)}}. При дериватите с формант **-джий(а)/-[а]джий(а)** имплицитните глаголи са със значение: ‘**управлявам, довеждам в движение**’ (напр. *таксиджия*) и ‘**действам върху**’ (напр. *рапанджия*), докато при дериватите със суфикс **-ист** глаголите имат само едно значение – ‘**управлявам, довеждам в движение**’ (*ролерист*).

Някои производни имат допълнителен признак ‘**може/професионално извършва дадено действие**’ (*гумаджия*, *таксист*). Обикновено ИЛ от областта на спорта имат за ПщЕ многозначна лексема, напр. *скейтбордист* < *скейтборд* 1. ‘вид спортен уред – специална къса широка дъска с ролки (колелца), която се управлява с мускулите на краката по гладка повърхност – улица, тротоар и под.’ и 2. ‘спортуване с такъв уред’ (РНД 2010: 387). В двата речника обаче производните са представени като еднозначни, семантично свързани с едно от значенията на ПщЕ, като в повечето случаи това е значението, назоваващо спортния уред.

1.1.2. Група с ОСП ‘някой, който произвежда нещо’

При тази група отименни *nomina agentis* СФ експлицира агенса, а основата – резултата, който е продукт от някаква дейност или процес. ОВ остава имплицитна.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-джий(а)/-[а]джий(а) – *гафаджия* ‘някой, който прави гафове’, *дюнeрджия* ‘някой, който прави дюнeри’, *рокаджия (1)* ‘някой, който изпълнява рокмузика’, *уейфаджия (1)* ‘някой, който изпълнява нюеивмузика’ и др.;

-ар – *блусар (1)* ‘някой, който изпълнява блусмузика’, *пицар* ‘някой, който прави пици’, *пънкар (1)* ‘някой, който изпълнява пънкмузика’;

-ист – *наборист* ‘някой, който извършва компютърен набор’, *софтуерист* ‘някой, който създава софтуер’ и др.;

-ер/-онер – *рокер (1)* ‘някой, който изпълнява рокмузика’, *хард-рокер (1)* ‘някой, който изпълнява хардрокмузика’, *конфекционер* ‘някой, който произвежда конфекция’;

-[а]тор – *ремиксатор* ‘някой, който прави ремикси’;

2001–2010 г.

-[а]джий(а) – *наколенкаджия* ‘някой, който прави *наколенки’¹⁴, *сайтаджия* ‘някой, който създава, проектира сайтове’, *салатаджия* ‘някой, който прави салати’ и др.;

-ист – *фактурист* ‘някой, който прави, издава фактури’, *хайкуист* ‘някой, който създава хайку’ и др.;

-ор/-[а]тор – *акредитатор* ‘някой, който извършва акредитация’, *сертификатор* ‘някой, който издава сертификати’ и др.;

-ар – *чалгар* ‘някой, който изпълнява чалгамузика’;

-’ага – *металяга (1)* ‘някой, който изпълнява металмузика’.

Неологизмите са създадени по схема $СО_{<ПщЕсществительнo} + СФ_{-джий(а)/}$

$-[а]джий(а)$, $-ист$, $-ер/-онер$, $-ор/-[а]тор$, $-ар$, $-’ага$ (напр. *дюнeрджия*, *графитист*, *конфекционер*, *акредитатор*, *чалгар*, *металяга*). И тук част от дериватите съдържат допълнителен признак ‘може/професионално извършва дадено действие’. Имплицитните глаголи на производните от тази група са със значение: ‘създавам, (въз)произвеждам’.

С една и съща произвеждаща единица (*пица, графити*) се създават различни деривати, срв. *пицар* (I период) – *пицаджия* (II период); *графитист* (II период) – *графитаджия* (отново II период). Това е показател за съществуваща синонимия между суфиксите. При някои деривати във формалната им структура произвеждащата дума е експлицирана в съкратен вид (вж. напр. *уейфаджия* < *нюуейвмузика*, *рокаджия* < *рокмузика* и др.). Образоването на суфиксални деривати с пълнозначна част компонент от мотивираща сложна дума може да се определи като новост за българската словообразователна система и е проява на тенденцията към езикова икономия.

Прави впечатление, че СМ със суфикс **-[а]джий(а)** е с най-голяма продуктивност и за двата периода.

I.1.3. Група с ОСП ‘някой, който участва в нещо, занимава се с нещо, практикува нещо’

При тази група отименни *nomina agentis* СФ експлицира агенса, а основата – областта, предмета на дейност. Дериватите имат прост ОП.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ист – *акупунктурист* ‘някой, който се занимава с акупунктура’, *гольфист* ‘някой, който играе голф’, *кайтсърфист* ‘някой, който практикува кайтсърфинг’, *парапланерист* ‘някой, който практикува парапланеризъм’, *сумист* ‘някой, който тренира сумо’ и др.;

-[а]джий(а) – *бингаджия* ‘някой, който играе бинго’, *купонджия* (I) ‘някой, който участва в *купони (‘забавления с много хора’)', *чатаджия* ‘някой, който участва в чат’ и др.;

-ор/-[а]тор – *декомунизатор* ‘някой, който извършва декомунизация’, *презентатор* ‘някой, който извършва презентация’, *одитор* ‘някой, който извършва одит’ и др.;

-ец – *аполонец* ‘някой, който участва във фестивала на изкуствата „Аполония“’, *великденец* ‘някой, който участва в инициативата „Българския Великден“’, *управленец* ‘някой, който участва в управлението (на нещо)’ и др.;

-[о]лог – *клонинголог* ‘някой, който се занимава с клониране (‘безполово възпроизвеждане от клетки на един организъм на нов, напълно идентичен с него’)'’;

-ар – *брейкар* ‘някой, който танцува брейк’;

2001–2010 г.

-ист – *бодиартист* ‘някой, който се занимава с бодиарт (‘вид изобразително изкуство’)', *бънджист* ‘някой, който се занимава с бънджи (‘вид екстремнен спорт’)', *макроикономист* ‘някой, който се занимава с макроикономика’, *наркоаферист* ‘някой, който участва в наркоафера’¹⁵, *нетартист* ‘някой, който се занимава с нетарт (‘изкуство, което се осъществява в интернет’)', *паркурист* ‘някой, който практикува паркур (‘вид екстремнен уличен спорт’)', *тоталитарист* ‘някой, който участва в тоталитарното управление’ и др.;

-ец/-анец – *уикипедианец* ‘някой, който участва в създаването на Уикипедия’, *фестивалец* ‘някой, който участва във фестивал’ и др.;

-джий(а)/-[а]джий(а) – *агиткаджия* ‘някой, който участва в агитка’, *рафтаджия* ‘някой, който практикува рафтинг (‘вид екстремнен спорт’)', *форумджия* ‘някой, който участва във *форум (‘рубрика в сайт или отделен сайт’)' и др.;

-ар – *мрежар* ‘някой, който се занимава с компютърни мрежи’, *предпечатар* ‘някой, който се занимава с предпечатна подготовка’, *флексопечатар* ‘някой, който се занимава с флексопечат’;

-ик/-овик – *газовик* ‘някой, който доставя газ’, *футуроскопик* ‘някой, който се занимава с футуроскопия (‘предсказване на бъдещето’)' и др.;

-[о]лог – *антивирусолог* ‘някой, който се занимава с антивирусна защита’, *телемаркетолог* ‘някой, който се занимава с телемаркетинг (‘продажби и поръчки по телефона’)', *циганолог* ‘някой, който изучава (живота на) циганите’;

-[а]тор – *контрадезинформатор* ‘някой, който се занимава с контрадезинформация’, *рекомунизатор* ‘някой, който участва в рекомунизация’;

-ьор – *маркетьор* ‘някой, който се занимава с маркетинг’, *телемаркетьор* ‘някой, който се занимава с телемаркетинг’;

-ант¹⁶ – *квалификант* ‘някой, който участва в квалификация’;

-ник – *предпечатник* ‘някой, който се занимава с предпечатна подготовка’.

Дериватите назовават лица според тяхната професия или временна заетост. Част от тях имат общ конотативен признак ‘може,

умее, професионално извършва определено действие' (вж. Балтова 2007: 97). Неологизмите са създадени преди всичко по схемата $CO_{<ПщЕсуществително>} + CF_{-ист, -джий(а)/-[а]джий(а), -ец/-анец, -ар, -ник/-овик, -ор/-[а]тор, -ьор, -[о]лог, -ант}$ (напр. *акупунктурист, чатаджия, параолимпиец, брейкар, газовик, презентатор, контрадезинформатор, маркетър, фестивалец, телемаркетолог, квалификант*). Деривати се образуват и по схемите $CO_{<ПщЕприлагателно+существително>} + CF_{-ец, -ар, -овик}$ (напр. *великденец, мрежар, мрежовик*) и $CO_{<ПщЕприлагателно+существително>} + CF_{-ар, -ник, -ист, -[о]лог}$ (*предпечатар, предпечатник, тоталитарист, антивирусолог*).

Вниманието по-нататък ще бъде насочено към някои особености на дериватите от тази група. Както се вижда, най-много производни са образувани с формантите **-ист** и **-[а]джий(а)**. Прави впечатление, че разговорни са дериватите не само с турския по произход суфикс, но и с домашния **-ец**. Сред названията с този формант има депроприални единици (*аполонец, великденец, уикипедианец*). Производните с една и съща мотивираща основа – *форумец, форумджия* и *форумист*; *брейкар* и *брейкаджия*; *мрежар* и *мрежовик*, *предпечатар* и *предпечатник*; *телемаркетър* и *телемаркетолог* – илюстрират синонимията съответно при суфиксите **-ец**, **-джий(а)** и **-ист**; **-ар** и **-[а]джий(а)**; **-ар** и **-овик**; **-ар** и **-ник**; **-ьор** и **-[о]лог**. Причина за замяната на формантите в някои случаи най-вероятно е търсеният стилистичен ефект.

Традиционно ИЛ на **-[о]лог** имат за ПщЕ лексеми, завършващи на **-[о]логий(а)**, поради което се определят като производни, получени чрез парадигматична деривация. В най-новата история на БЕ обаче се създават деривати, които са мотивирани от чужди думи, завършващи на **-инг** (*телемаркетолог* < *телемаркетинг*), както и от атрибутивно съчетание (*антивирусолог* < *антивирусна защита*). При тези ИЛ суфиксът **-[о]лог** за първи път проявява словообразователна активност. Всъщност множеството нови заемки на **-инг** са предпоставка и за други иновации. Англицизмите стават основа за създаване на деривати със СФ **-ьор** (*маркетър* < *маркетинг*, *телемаркетър* < *телемаркетинг*), **-ист** (*скайсьрфист* < *скайсьрфинг*) и **-аджий(а)** (*рафтаджия* < *рафтинг*).

Преобладаваща част от субстантивите от I.1.3. принадлежат към терминологичната лексика – те назовават лица, които упражняват

дадена професия или работят в областта на спорта. Значението на ПщЕ на ИЛ е познато в съответната област, което е предпоставка за утвърждаването на производните думи.

1.1.4. Група с ОСП **‘някой, който прави нещо с помощта на дадено средство, инструмент’**

При тази група отименни *nomina agentis* СФ експлицира агенса, а основата – инструмента, средството за извършване на действието. ОВ е имплицитна.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-джий(а)/-[а]джий(а) – *балонджия* ‘някой, който лети с балон’, *бръмбарджия* ‘някой, който използва, монтира *бръмбари (‘вид подслушвателни устройства с микрофон’)', *бутерджия* ‘**някой, който** приготвя нещо с бутертесто’, *гриладжия* ‘някой, който приготвя нещо (ястия) на грил’, *интернетаджия* ‘някой, който прави нещо, като използва интернет’ и др.;

-ист/-онист – *кийбордист* ‘някой, който прави нещо (свири) на кийборд’, *перкусионист* ‘някой, който прави нещо (свири) на перкусия (ударни инструменти)’;

2001–2010 г.

-[а]джий(а) – *поръчкаджия* ‘някой, който прави нещо (напада, убива и др.) по поръчка’, *торентаджия* ‘някой, който прави нещо (споделя файлове с някого), като използва торенттракери’ и др.;

-ист – *барбекюрист* ‘някой, който прави нещо (ястия), като използва барбекю’¹⁷, *шпагист* ‘някой, който прави нещо (фехтова се), като използва шпага’, *шпажист*¹⁸ ‘някой, който прави нещо (фехтова се), като използва шпага’;

-ар – *хекар* ‘някой, който прави нещо (играе) с хек (‘малка парцалена топка за ритане’)’;

-’ак – *ударняк* ‘някой, който прави нещо (свири) на ударни инструменти’.

Неологизмите са създадени по схема $СО_{<ПщЕсъществително>} + СФ_{-джий(а)}$ $[-[а]джий(а), -ист/-онист, -ар]$ като преобладаваща част от производните са образувани по СМ с формант **-[а]джий(а)**, както и по схема $СО_{<ПщЕприлагателно>} + СФ_{-ак}$. Трябва да се отбележи, че и в тази група има

деривати (*торентаджия*, *бутерджия*), чиято пълнозначна част включва само компонент от произвеждащата единица (съответно *торенттракер*, *бутертесто*). Този тип деривати са нови за българската словообразователна система.

При образуването на деривата *бръмбарджия* се използва семантичен неологизъм (**бръмбари* – вж. по-горе).

I.1.5. Група с ОСП ‘някой, който действа (работи) някъде’

При тази група СФ експлицира агенса, а основата – мястото, където става нещо. И тук, както и при дериватите от предните групи, предикатът, разкриващ отношението, остава имплицитен.

Словообразователни модели:

1990– 2000 г.

-джий(а)/-[а]джий(а) – *бензинджия* (1) ‘някой, който прави нещо (работи) на бензиностанция’, *косаджия* ‘някой, който работи в [кос] (КОС – **К**онтрол на **о**бщопасните **с**редства)’, *магистраладжия* ‘някой, който прави нещо (търгува) по магистралите’, *румнаджия* ‘някой, който работи в [румно] (РУМНО – **Р**азузнавателно **у**правление на **М**инистерството на **н**ародната **о**тбрана)’, *сотаджия* ‘някой, който работи в [сот] (СОТ – **С**игнално-**о**хранителна **т**ехника)’, *чейнджаджия* (1) ‘някой, който прави нещо (работи) в чейндж-бюро’ и др.;

-ец/-[е]ец/-овец/-анец – *арсеналец* ‘някой, който работи в (оръжейния завод) „Арсенал“’, *кейфоровец* ‘някой, който работи в [кейфор] (КЕЙФОР – **KFOR** (**K**osovo **F**orce) – Международни умиротворителни сили към ООН в Косово)’, *мевереец* ‘някой, който работи в [мевере] (МВР – **М**инистерство на **в**ътрешните **р**аботи)’, *натовец* ‘някой, който работи в [нато] (НАТО – **NATO** (**N**orth **A**tlantic **T**reaty **O**rganization) – Организация на Северноатлантическия договор)’ и др.;

-ник – *алтернативник* ‘някой, който е на алтернативна (военна) служба’, *барикадник* ‘някой, който прави нещо (участва в протест) на барикади’, *просветник* ‘някой, който работи в Министерство на просветата’;

-ик/-овик – *антарктик* ‘някой, който прави нещо (участва в експедиция) на Антарктида’, *бранишовик* ‘някой, който работи в (определен) бранш’, *часовик* ‘някой, който работи в часови вестник’¹⁹;

-ист/-онист – *галерист (1)* ‘някой, който работи в (художествена) галерия’, *рецепционист* ‘някой, който работи на рецепция’ и др.;

-онер – *телевизионер* ‘някой, който работи в телевизия’;

-ак – *шестак* ‘някой, който работи в Шесто управление на Държавна сигурност’;

-ар – *групар* ‘някой, който прави нещо (свири) в рокгрупа’, *палаткар* ‘някой, който прави нещо (къмпингува или участва в протест) на палатка’;

2001–2010 г.

-джий(а)/-[а]джий(а) – *дансаджия* ‘някой, който работи в [данс] (ДАНС – Държавна агенция „Национална сигурност“)’ и др.;

-ар – *видеотекар (1)* ‘някой, който работи във видеотека’;

-[а]тор – *топлофикатор* ‘някой, който работи в топлофикацията’;

-ист – *хималаист* ‘някой, който изкачва Хималаите’;

-[о]вед – *рекламовед* ‘някой, който работи в рекламна агенция’.

Неологизмите са създадени по схемите $CO_{<ПщЕс\acute{c}иствително>+СФ_{-джий(а)}}$ $-[а]джий(а)$, $-ец/-[е]ец/-овец/-анец$, $-ик/-овик$, $-ник$, $-ист/-онист$, $-онер$, $-[а]тор$, $-ар$ (напр. *чейнджаджия*, *арсеналец*, *барикадник*, *рецепциоист*, *телевизионер*, *топлофикатор*, *видеотекар*), $CO_{<ПщЕс\acute{c}иствително+с\acute{c}иствително>+СФ_{-ник}}$ (*просветник*), $CO_{<ПщЕприлагателно+с\acute{c}иствително>+СФ_{-ник, -овик, -[о]вед}}$ (*алтернативник*, *часовик*, *рекламовед*) и $CO_{<ПщЕчислително+с\acute{c}иствително>+СФ_{-ак}}$ (*шестак*), като към първата схема се отнасят и деривати с ПщЕ лексоид (напр. *косаджия*, *кейфоровец*, *мевереец* и др.). Под *лексоид* се разбира особен вид номинационна езикова единица (представя се в скоби, напр. [бетеа], [сот]), която е вторична по отношение на някакво графемно съчетание (напр. БТА, СОТ и др.) и се отличава със следните особености: съществува обикновено само в разговорната реч като цялостен звуков комплекс със собствено ударение, има граматичен род и (понякога) форми за число и може (или е потенциално възможно) да се членува. Лексоидът има характеристика на субстантив (вж. още Георгиева 2012б и Георгиева 2013).

С една и съща ПщЕ (*телевизия, палатка*) са образувани дериватите *телевизионист* и *телевизионер*, *палаткаджия* и *палаткар*, което е показателно за наличие на синонимни отношения между суфиксалните форманти **-онист** и **-ер**, **-[а]джий(а)** и **-ар**. В тази група дериватите със съкратена ПщЕ са също два – *чейнджадия (1) < чейнджбъро* и *групар < рокгрупа*.

1.2. Отглаголни *nomina agentis*

Група с ОСП ‘някой, който действа върху нещо’

Съществителните *nomina agentis*, които имат за произвеждаща единица глагол, назовават деятел в зависимост от действието, което той извършва.

В семантичната структура на девербативните деривати СФ експлицира агенса, а основата – действието, което се извършва.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ър – *контактър* ‘някой, който контактува с някого’, *рекетър* ‘някой, който рекетира някого’, *сканър* ‘някой, който сканира нещо (текст)’;

-ор/-[а]тор – *миксатор* ‘някой, който миксира нещо (музикални изпълнения)’, *плажор* ‘някой, който плажува някъде’;

-ист – *лобист* ‘някой, който лобира за нещо (пред някого)’, *сърфист*² ‘някой, който сърфира някъде (в интернет)’;

-ач – *смесвач* ‘някой, който смесва нещо (музикални изпълнения)’;

-[и]тел – *охранител* ‘някой, който охранява нещо’;

2001–2010 г.

-ър – *промотър* ‘някой, който промотира нещо (обикн. стока) пред някого’, *странър* ‘някой, който странира нещо (печатно изделие)’;

-ист – *стъкмист* ‘някой, който стъкмява нещо (данни) за/пред някого’, *татуист* ‘някой, който татуира някого’;

-[о]лог – *имплантолог* ‘някой, който имплантира нещо (зъби) на някого’;

-чик – *разработчик* ‘някой, който разработва нещо (компютърни програми)’;

-ач – *трепач* ‘някой, който трепе (‘впечатлява’) някого с нещо (с външен вид, поведение и др.)’.

Новите думи са създадени по схема $CO_{<ПщЕглагол>} + CF_{-ьор, -ор/-[а]гор, -ач, -[и]тел, -ист, -[о]лог, -чик}$

Неологизмът *имплантолог* нарушава традицията имена с **-[о]лог** да имат за произвеждащи единици субстантиви, завършващи на **-[о]логий(а)** (срв. *имплантолог* < *имплантира*).

В най-новия период от развитието на българския език суфиксът **-ьор** показва продуктивност, докато **-джий(а)** не влиза в контакт с глаголни основи²⁰.

II. Словообразователна категория **nomina disponentis**

Група с ОСП ‘някой, който има, притежава нещо’

При съществителните имена от категория **nomina disponentis** субектът, който е притежател на даден обект, се експлицира чрез СФ, а притежаваният обект – чрез основата. ОВ е имплицитна.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-джий(а)/-[а]джий(а) – *бензинджия* (2) ‘някой, който притежава бензиностанция’, *фирмаджия* ‘някой, който притежава фирма’, *чейнджаджия* (2) ‘някой, който притежава чейнджбюро’ и др.;

-ар – *комплексар* ‘някой, който има някакъв комплекс’;

-ник – *бюджетник* ‘някой, който получава бюджетна издръжка’;

-ист – *галерист* (2) ‘някой, който притежава (художествена) галерия’;

2001–2010 г.

-онер – *облигационер* ‘някой, който притежава облигации’;

-ник – *мажоритарник* ‘някой, който притежава мажоритарен дял (от дружество, предприятие)’;

-ист – *хобист* ‘някой, който има хоби’;

-ар – *видеотекар* (2) ‘някой, който притежава видеотека’;

-[и]ант – *сублицензиант* ‘някой, който притежава сублиценз (‘препродаване на определен лиценз на друг изпълнител’)’;

-ец – *назначенец* ‘някой, който е получил назначението си (от някого с протекция)’.

Неологизмите от СК *nomina disponentis* са образувани по схемите $CO_{<ПщЕсъществително>} + СФ_{-джий(а)/-[а]джий(а), -ист, -онер, -ар, -[и]ант, -ец}$ и $CO_{<ПщЕприлагателно>} + СФ_{-ник}$. Създадените производни по втората схема може да се определят като универбати.

С особености, които се отнасят до ПщЕ, се отличават и дериватите *бензинджия* и *чейнджаджия* (2), в чиято формална структура присъства само първият компонент на произвеждащия композитум (срв. *бензиностанция*, *чейнджбюро*).

И тук СМ с формант *-джий(а)/-[а]джий(а)* е най-продуктивен.

III. Словообразователна категория *nomina possessiva*

В СК *nomina possessiva*²¹ се включват деривати, които означават „принадлежност (в широк смисъл) на лицето към субстанция“ (Земска 2009: 96; вж. също Докулил 1967: 125). В рамките на тази категория може да се обособят две групи: група с ОСП ‘някой, който е част от нещо, членува в нещо’ и група с ОСП ‘някой, който живее някъде или произхожда от някъде’. Новите производни са образувани от именни основи и се характеризират със сложен ОП. При дериватите и от двете групи СФ експлицира принадлежността на лицето към нещо – група, колектив, място и под., а основата – обектът, към който принадлежи. ОВ остава имплицитна.

1. Група с ОСП ‘някой, който е част от нещо, членува в нещо’

Тази група обединява ИЛ, които са част от някаква общност (политическа партия, движение и др.)²². Понякога в семантиката на производните се съдържа и признакът ‘агентивност’ (вж. още Аврамова 2003: 78).

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ец/-[е]ец/-овец/-увец/-анец – *бебеец* ‘някой, който членува в [бебебе] (БББ – Български бизнесблок)’, *бекапец* ‘някой, който членува в [бекапе] (БКП – Българска комунистическа партия)’, *несеретеец* ‘някой, който е член на [несерете] (НСРТ – Национален съвет за радио и телевизия)’, *орионец* ‘някой, който е част от (кръга) „Орион“’, *ротарианец* ‘някой, който е член на ротарианството (‘междуна-

родно сдружение на видни интелектуалци’), *шенгенец* ‘някой, който е от държава от шенгенската група’ и др.;

-**ар** – *депесар* ‘някой, който членува в [депесе] (ДПС – Движение за права и свободи)’, *пънкар* (З) – ‘някой, който е част от пънка (‘младежко субкултурно движение’)’, *седесар* ‘някой, който членува в [седесе] (СДС – Съюз на демократичните сили)’, *скинар* ‘някой, който е представител на скинхедс’ и др.;

-**ист** – *бекапист* ‘някой, който членува в [бекапе] (БКП – Българска комунистическа партия)’, *синдикалист* ‘някой, който членува в синдикална организация’, *царист* ‘някой, който е част от правителството (на политическата формация) на царя – Симеон Сакскобургготски’ и др.;

-**[а]джий(а)** – *висаджия* ‘някой, който е част от [вис] (ВИС-2 – Застрахователна компания по името на основателя Васил Илиев и Security)’, *мултигрупаджия* ‘някой, който е част от „Мултигруп“’, *подкрепаджия* ‘някой, който членува в (Конфедерацията на труда) „Подкрепа“’, *хайлайфаджия* ‘някой, който е част от хайлайфа’ и др.;

-**ик/-овик** – *атлантик* ‘някой, който членува в (организацията на) Северноатлантическия пакт’, *бордовик* ‘някой, който е част от борд (на директорите)’;

-**ник** – *екогласник* ‘някой, който членува в „Екогласност“’;

-**’анин** – *горянин* ‘някой, който членува в [гор] (ГОР – Гражданско обединение за републиката)’;

-**чик** – *номенклатурчик* ‘някой, който е част от номенклатурата’;

-**ак** – *мултак* ‘някой, който е част от „Мултигруп“’;

2001–2010 г.

-**овак** – *бордовак* ‘някой, който е част от борд (на директорите)’, *силовак* ‘някой, който част от силова групировка’ и др.;

-**ец/[е]ец** – *бесепеец* ‘някой, който членува в [бесепе] (БСП – Българска социалистическа партия)’, *ендесееец* ‘някой, който членува в [ендесеве] (НДСВ – Национално движение за стабилност и възход)’;

-**ар** – *клубар* ‘някой, който членува в клуб’, *наркокомунар* ‘някой, който е част от наркокомуна’, *резесар* ‘някой, който членува в [резесе] (РЗС – Ред, законност, справедливост)’ и др.;

-[а]джий(а) – *атакаджия* ‘някой, който членува в (партия) „Атака“’, *бордаджия*¹ ‘някой, който е част от борд (на директорите)’, *гербаджия* ‘някой, който членува в [герб] (ГЕРБ – Граждани за европейско развитие на България)’ и др.;

-ист – *атакист* ‘някой, който членува в (партия) „Атака“’, *гербист* ‘някой, който членува в [герб] (ГЕРБ – Граждани за европейско развитие на България)’;

-ик/-овик – *бордовик* ‘някой, който е част от борд (на директорите)’, *властовик* ‘някой, който е част от властовите органи’;

-ак – *седемдесетак* ‘някой, който е от поколението, родено през седемдесетте години на XX в.’.

Неологизмите от тази група са създадени по схемите $CO_{<ПщЕсуществително>} + CF_{-ец/-[е]ец/-овец/-увец/-анец, -ар, -ист, -[а]джий(а), -ик/-овик, -ник, -'анин, -чик, -ак/-овак}$ (напр. *бекапеец*, *скинар*, *царист*, *мультигрупаджия*, *бордовик*, *екогласник*, *горянин*, *номенклатурчик*, *мултак*), $CO_{<ПщЕприлагателно>} + съществително + CF_{-ик, -ак, -ист, -ец}$ (*атлантик*, *силовак*, *синдикалист*, *шенгенец*), $CO_{<ПщЕсуществително>} + съществително + CF_{-ист}$ (*йеховист*) и $CO_{<ПщЕчислително>} + съществително + CF_{-ак}$ (*седемдесетак*). По първата схема е създаден и дериватът *кукувец* (‘някой, който е член на (екипа на) „Ку-ку“’) с ПщЕ име на телевизионно предаване „Ку-ку“, което от своя страна е мотивирано от междуметието *ку-ку*. По-голяма част от неологизмите обаче имат за ПщЕ лексоид (срв. *асепеец* < [асепе] (АСП – Алтернативна социалистическа партия), *безенесар* < [безенесе] (БЗНС – Български земеделски народен съюз) и др.). При деривати като *гербист* – *гербаджия*, *бекапист* – *бекапеец*, *бесепист* – *бесепар* – *бесепеец* се наблюдава синонимия при формантите – съответно **-ист** и **-[а]джий(а)**, **-ист** и **-[е]ец**, **-ист**, **-ар** и **-[е]ец**.

Дериватът *гергьовец* (‘някой, който членува в (политическото движение) „Гергьовден“’), за разлика от деривата *гергьовденец*, е с пълнозначна част компонент (в случая първи) от мотивиращия композитум *Гергьовден*. Този компонент е носител на лексикалното значение на цялата произвеждаща дума. Същото се отнася и за деривата *мултак* < *Мультигруп*.

При производната *йеховист* (‘някой, който членува в (религиозната секта) „Свидетели на Йехова“’) произвеждащата част формално

се свързва с несъгласуваното определение от устойчивото съчетание „Свидетели на Йехова“, докато смислово се съотнася с цялата предложно-именна конструкция.

По-различна е мотивацията при *ислямист* ‘някой, който членува в (организация) „Ислямски фронт за спасение“’. Тук също словообразователната основа семантично се свързва с предложно-именна конструкция, но формално се извежда от адективната част на атрибутивното съчетание *ислямски фронт*, което се явява определяемо по отношение на другата част от многосъставно наименование (... за спасение). Подобен е случаят и при деривата *седемдесетак* с тази разлика, че формалната мотивираща е нумерална част от атрибутивно съчетание²³. Като проява на вариативност може да се посочи двойката *орионец – ориновец*.

Неологизмът *шенгенец* е поставен в тази група, тъй като с него не се назовава жител на люксембургското село Шенген (т.е. не се назовава принадлежност по отношение на някаква територия), а човек, който е част от една по-широка общност от хора, живеещи в държави от *шенгенската* група, за която е в сила подписаното в близост до село Шенген споразумение за премахване на вътрешните граници между страните членки.

2. Група с ОСП 'някой, който живее някъде или произхожда от някъде'

Тази група обединява ИЛ, които принадлежат към определено населено място.

Словообразувателни модели:

1990–2000 з.

-ар – *косовар* ‘някаой, който е роден или живее в Косово’;

-чанин – *монтанчанин* ‘някай, който е роден или живее в Монтана’;

-ец – *монтанец* ‘някой, който е роден или живее в Монтана’.

Създадените деривати от тази група са най-малко. Неологизмите са образувани през първия период по схема $CO_{\langle\Pi\epsilon\epsilon\psi\epsilon\sigma\tau\upsilon\epsilon\tau\iota\epsilon\lambda\iota\sigma\tau\epsilon\rangle} + C\Phi_{\langle\text{ap, -чанин, -ец}\rangle}$.

IV. Словообразователна категория *nomina experienter*

Група с ОСП ‘някой, който има склонност към нещо, изпитва чувство към нещо или изповядва, поддържа нещо’

В тази СК се включват ИЛ, които имат предразположение, склонност към нещо, проявяват привързаност, изпитват някакви чувства към нещо или изповядват нещо (идея и др.)²⁴. Както посочва В. Малджиева, аргументът експериенцер се наблюдава „при предикати за ментален или емоционален процес (<х> (не) обича/познава/изповядва (е привърженик на)/има нагласа Р’(у)’ в семантични структури: Ехр –; Ехр – Об; Ехр – Р’“ (Малджиева 2010: 248). Неологизмите за лица се реализират по двете последни структури. ОВ остава имплицитна.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ист – *антиглобалист* ‘някой, който изповядва антиглобализма’, *елцинист* ‘някой, който симпатизира на политиката на Борис Елцин’, *муунист* ‘някой, който изповядва идеите на Сан Мьон Муун’, *фундаменталист* ‘някой, който изповядва фундаментализма’ и др.;

-джий(а)/-[а]джий(а) – *дрогаджия* ‘някой, който е пристрастен към drogата’, *купонджия* (2) ‘някой, който обича *купоните (‘забавленията с много хора’)', *рокаджия* (2) ‘**някой, който обича рокмузика**’, *уейфаджия* (2) ‘някой, който обича нюеуеймузика’ и др.;

-ар – *блусар* (2) ‘някой, който обича блусмузика’, *кришнар* ‘някой, който изповядва кришнаизма’²⁵, *пънкар* (2) ‘някой, който обича пънкмузика’ и др.;

-ер – *рокер* (2) ‘някой, който обича рокмузика’, *хардрокер* (2) ‘някой, който обича хардрокмузика’;

-[о]ман – *графитоман* ‘някой, който е пристрастен към (писане на) графити’²⁶;

-[е]ец – *антиевропеец* ‘някой, който проявява антиевропейски чувства’;

-[о]вед – *клиновед* ‘някой, който не споделя (противник е на) идеите на клиновете (‘**наименование, дадено от Е. Сугарев за членове на СДС, за които се допуска, че извличат облаги от партийното си членство**’)'’.

2000–2010 г.

-ист – *алкайдист* ‘някой, който изповядва алкайдизма’, *глобалист* ‘някой, който изповядва глобализма’, *посткомунист* ‘някой, който изповядва посткомунизма’, *саддамист* ‘някой, който изповядва идеите на Саддам Хюсейн’, *трашметалист* (2) ‘някой, който обича траншметалмузика’ и др.;

-[а]джий(а) – *спагетаджия* ‘някой, който обича спагети’;

-фил – *аудиофил* ‘някой, който обича аудиомузика’, *еврофил* ‘някой, който изповядва евроинтеграцията’, *хомофил* ‘някой, който има предпочитания към хомосексуализма’;

-[а]тор – *антиглобализатор* ‘някой, който изповядва антиглобализацията’, *евроинтегратор* ‘някой, който изповядва евроинтеграцията’ и др.;

-ик – *евроатлантик* ‘някой, който изповядва евроатлантизма’;

-ар – *дрогар* ‘някой, който е пристрастен към дрогата’;

-’ага – *металяга* (2) ‘някой, който страстно обича (да слуша) металмузика’.

Повечето неологизми от СК *nomina experientiae* са създадени по схемата $CO_{<ПщЕсъществително>} + CF_{-ист, -джий(а)/-[а]джий(а), -ар, -ер, -[о]ман, -[а]тор, -фил, -’ага, -[о]вед, -ик}$. По схема $CO_{<ПщЕприлагателно+съществително>} + CF_{-[е]ен}$ е образуван един дериват – *антиевропеец*.

И при тази група деривати може да се посочи като специфична особеност съкратеният вид на ПщЕ във формалната структура на неологизмите *аудиофил*, *еврофил*, *хомофил*, *металяга* и др. Наблюдава се отсичане на втората част на мотивиращия композитум – срв. *аудиомузика*, *евроинтеграция*, *хомосексуализъм*, *металмузика*.

За своеобразно отсичане на част от многосъставна ПщЕ може да се говори и при посочените по-горе депроприални деривати. При някои от тях формалната мотивираща единица е личното име (*симеонист*, *саддамист*), при други – фамилното (*елцинист*, *живковист*, *костовист*, *муунист*). Независимо от това, че в повърхностната структура на деривата се експлицира само част от собственото име на дадена (обществена) личност, самият неологизъм се съотнася смислово с пълното (изходно) наименование (срв. *симеонист* – *Симеон Саксбургготски*, *костовист* – *Иван Костов* и др.).

В повечето случаи новите названия с формант **-ист** имат за ПЩЕ имена на **-изъм** (*антиглобалист, антиевропеист, трансхуманист* и др.), докато производните с формант **-[а]тор** (създадени само през втория период) са образувани от съществителни, завършващи на **-[а]ций(а)** (*глобализатор, евроинтегратор* и др.).

Образуването на деривати от тази СК с формант **-ар** е новост за БЕ²⁷.

Новосъздадените субстантиви са предимно от областта на музиката и на обществено-политическия живот.

V. Словообразователна категория **nomina attributiva**

Група с ОСП ‘някой, който е носител на нещо (качество)’

В тази СК се включват названия на лица, които притежават някакво качество, характеризират се с някакъв признак. Към категорията се отнасят и съществителни, които назовават лица, подложени на някакво (въз)действие. В тази група се включват и названия на лица, които са носители на някаква болест, страдат от някаква болест.

Чрез СФ се експлицира субектът, който е притежател на този признак, а чрез основата – признакът, който се възприема като специфичен белег на лицето. Дериватите имат прост ОП.

Словообразователни модели:

1990–2000 г.

-ар – *въздухар* ‘някой, който е *въздух (‘несериозен, с нереални представи за нещата’)’, *психар* ‘някой, който е психичноболен’;

-’ага – *скромняга* ‘някой, който е много скромен’;

-ист – *перфекционист* ‘някой, който проявява перфекционизъм’;

-ик – *анорексик* ‘някой, който страда от анорексия’, *булимик* ‘някой, който страда от булимия’ и др.;

-ник – *безхаберник* ‘някой, който е безхаберен’;

-ко – *отворко* ‘някой, който е много отворен (‘буден, нахакан’)’;

-’ак – *задръстеняк* ‘някой, който е много задръстен (‘смотан’)’;

-[а]джий(а) – *випаджия* ‘някой, който е [вип] (ВИП – Very Important Person – високопоставена личност)’, *спинаджия* ‘някой,

който е болен от [спин] (СПИН – Синдром на придобитата имунна недостатъчност)’;

2001–2010 г.

-’ага – *скучняга* ‘някой, който е много скучен’, *финяга* ‘някой, който е много фин (‘префинен, изтънчен’)’;

-ист – *транссексуалист* ‘някой, който проявява транссексуалност’;

-онер – *корупционер* ‘някой, който се поддава на корупция’;

-ко – *перхидролко* ‘някой, който е изрусен като с перхидрол’;

-’ак – *напушенияк* ‘някой, който е *напушен (‘който е под въздействието на изпушен наркотик’)’, *сдуханяк* ‘някой, който е много сдухан (‘без воля, мнение, активност’)’;

-[а]джий(а) – *хардкораджия* ‘някой, който е хардкор (‘твърд, страстен, хард’)’;

-ник – *авторитарник* ‘някой, който е авторитарен управник’, *анонимник* ‘някой, който е анонимно лице’;

-ик – *бигорексик* ‘някой, който страда от бигорексия’, *шопохолик* ‘някой, който страда от шопохолизъм’ и др.

Неологизмите от СК *nomina attributiva* са създадени по схемите $CO_{<ПщЕсуществително>} + CF_{-ар, -ист, -ик, -[а]джий(а), -онер, -ко}$ (напр. *въздухар*, *транссексуалист*, *анорексик*, *випаджия*, *корупционер*, *перхидролко*), $CO_{<ПщЕприлагателно>} + CF_{-ар, -’ага, -ик, -ко, -’ак}$ (напр. *психар*, *скучняга*, *анонимник*, *отворко*, *сдуханяк*) и $CO_{<ПщЕприлагателно>} + CF_{существително} + CF_{-ник}$ (*авторитарник*). Трябва да се посочи, че някои деривати, образувани по втората схема, имат за ПщЕ адективирано причастие (срв. *задръстеняк*, *сдуханяк*). Производните, създадени по третата схема, може да се тълкуват като универбизирани конструкции.

Част от дериватите от тази категория назовават лице, което се характеризира с признак във висока степен (*безхаберник*, *сдуханяк*, *скучняга* и др.), което произтича от семантиката на ПщЕ.

Производните с формант -’ага съдържат ироничен, шеговит оттенък, с -ко изразяват силно подигравателно, пренебрежително отношение, докато дериватите със суфикс -’ак – неодобрително или пренебрежително отношение към назованото лице.

Повечето неологизми принадлежат към разговорната реч.

И така, през последните 20 години най-богати на деривати са категориите *nomina agentis*, където водеща е група I.1.3. – ‘някой, който участва в нещо, занимава се с нещо, практикува нещо’, *nomina possessiva* и *nomina experienter*.

Б) Анализ на новите имена за лица с оглед на произвеждащата ги единица

Новите названия за лица може да бъдат анализирани с оглед на тяхната ПщЕ, разглеждана от няколко гледни точки – лексикално-граматична, лексикалносемантична, структурна, хронологична и откъм произход.

От гледна точка на *лексикално-граматичната характеристика* на онази част от ПщЕ, която намира формален израз в структура на деривата, новите ИЛ биват:

а) деривати с ПщЕ *съществително име*

- нарицателно име – напр. *газовик* < *газ*, *презентатор* < *презентация*, *хобист* < *хоби* и др.;

- собствено име

 - # име на лице

 - лично – напр. *симеонист* < *Симеон Саксбургготски*, *саддамист* < *Саддам Хюсеин*;

 - фамилно – напр. *елцинист* < *Борис Елцин*, *живковист* < *Тодор Живков*, *костовист* < *Иван Костов*, *мозерист* < *Анастасия Мозер*;

 - # име на организация, институция и под.

 - от лексоиден тип, напр. *гербаджия* < [*герб*] (ГЕРБ ‘Граждани за европейско развитие на България’), *мевереец* < [*мевере*] (МВР ‘Министерство на вътрешните работи’), *семаджия* < [*сем*] (СЕМ ‘Съвет за електронни медии’), *сотаджия* < [*сот*] (СОТ ‘Сигнално-охранителна техника’), *седесар* < [*седесе*] (СДС ‘Съюз на демократичните сили’);

 - от нелексоиден тип, напр. *екогласник* < „Екогласност“, *аполонец* < „Аполония“, *арсеналец* < „Арсенал“, *орионец* < „Орион“, *мултигрупаджия* < „Мултигруп“, *подкрепаджия* < „Подкрепа“;

б) деривати с ПЩЕ **прилагателно име** – напр. *скромняга* < *скромен*, *скупняга* < *скупен*;

в) деривати с ПЩЕ **глагол** – напр. *смесвач* < *смесва*, *охранител* < *охранява*, *миксатор* < *миксира*, *стъкмист* < *стъкмява*;

г) деривати с ПЩЕ **числително име** – *седемдесетак* < *седемдесетте* години, *шестак* < *Шесто* управление.

Повечето деривати са създадени от субстантивна основа. Трябва да се отбележи, че при някои неологизми обаче тя е съкратена, напр. при *бензинджия* < *бензиностанция*, *бутерджия* < *бутертесто*, *групар* < *рокгрупа*, *чейнджаджия* < *чейнджбюро* и др. Суфиксалният формант се прибавя непосредствено към онази (пълнозначна) част от композитума, която остава след съкращението и която (обикновено) е и информативно най-значима. В този смисъл може да се говори за пълни и отсечени (съкратени) произвеждащи основи при новите суфиксални деривати.

Десубстантивните ИЛ са 85,6% от общия брой анализирани деривати (334). В тази група съществителни значително е количество на названията с лексоидна основа – 11%.

Неологизмите с адективна основа са 8,8%, а с вербативна – 4,8% от общия брой анализирани деривати.

От лексикалносемантична гледна точка на ПЩЕ новите ИЛ биват:

а) деривати с ПЩЕ, която е резултат от първична номинация – напр. *байкаджия* < *байк*, *пицар* < *пица*, *царист* < *цар*;

б) деривати с ПЩЕ, която е резултат от вторична номинация – напр. *аниматор* < **анимация* ‘дейност по организиране на свободно време на туристи’, *бръмбарджия* < **бръмбар* ‘вид подсушвателно устройство с микрофон’, *въздухар* < **въздух* (под налягане) ‘несериозен човек с нереални представи за нещата, на когото не може да се вярва, разчита’ (РНД 2001: 64), *купонджия* < **купон* ‘забавление, празненство’, *наколенкаджия* < **наколенки* ‘прояви на угодничене, раболепничене, подмазване с цел домогване до благоразположението, протекцията на някого’ (РНД 2001: 180), *пирамидаджия* < **пирамида* ‘финансова структура, привличаща вложители с обещание за по-високи лихви, които всъщност са парично необезпечени и за-

висят от набирането на все повече нови депозити, използвани за изплащане на лихви само на първите вложители, така че като резултат банката фалира' (РНД 2001: 284), *форумджия* < **форум* 'рубрика в сайт или отделен сайт, където потребителите публикуват съобщения със свои мнения по определена тематика' (РНД 2010: 474).

От *структурна гледна точка* на ПщЕ новите ИЛ биват:

а) деривати, чиято ПщЕ е проста по състав дума или от чиято ПщЕ е експлицирана само една дума – напр. *фестивалец* < *фестивал*, *дюнерджия* < *дюнер*; *натовец* < [*нато*], *кейфоровец* < [*кейфор*]; *предпечатар* < *предпечатна* подготовка, *силовак* < *силова* групировка, *великденец* < Българския *Великден* и др.;

б) деривати, чиято ПщЕ е сложна по състав дума – напр. *наркоаферист* < *наркоафера*, *флексопечатар* < *флексопечат* и др.

В повечето случаи производните думи се съотнасят с еднословни единици, принадлежащи към определена част на речта. Сред новите деривати се срещат, както вече беше посочено, такива, които се съотнасят с многосъставни (обикновено двусъставни) единици. Ето защо към първия тип имена тук се отнасят и неологизмите, които смислово се мотивират от *именна конструкция* (прилагателно + съществително, съществително + съществително, числително + съществително), но в чиято формална структура е експлициран само един от нейните компоненти (прилагателно, съществително или числително име), т.е. деривати с ПщЕ_{прилагателно+съществително} (срв. *шенгенец* < *шенгенска* група, *силовак* < *силова* групировка, *часовик* < *часови* вестник, *бюджетник* < *бюджетна* издръжка), с ПщЕ_{прилагателно+съществително} (*великденец* < Българския *Великден*, *мрежовик* < компютърни *мрежи*) или с ПщЕ_{числително+съществително} (*шестак* < *Шесто* управление, *седемдесетак* < *седемдесетте* години). Към този тип деривати може да се причислят и депроприалните *елцинист*, *живковист*, *костовист*, *мозерист*, *саддамист*, *симеонист* и др. с ПщЕ_{съществително+съществително} (за собствените имена Борис *Елцин*, Тодор *Живков*, Иван *Костов*, Анастасия *Мозер*) и ПщЕ_{съществително+съществително} (за собствените имена *Саддам* Хюсеин, *Симеон* Сакскобургготски), както и производни, които се съотнасят с наименование, изразено с *предложно-именна конструкция*, напр. *йеховист* < Свидетели на *Йехова*, *просветник* < Министерство на *просветата*.

Някои от неологизмите (*групар, мултак, еврофил, бензинджия, скинар* и др.) имат съкратена ПщЕ – срв. съответно *рокгрупа, Мултигруп, евроинтеграция, бензиностанция, скинхеде*.

От хронологична гледна точка на ПщЕ новите ИЛ биват:

а) деривати с ПщЕ лексема, която е съществувала в езика (напр. *гольф > голфист, конфекция > конфекционер, палатка > палаткаджия, пица > пицар, охранява > охранител, телевизия > телевизионер* и др.), и

б) деривати с ПщЕ лексема, която е нова за езика (напр. *петанка > петанкист, мобифон > мобифонаджия, ролери > ролерист, сноуборд > сноубордист, [кейфор] > кейфоровец, [сот] > сотаджия* и др.).

Откъм *произход* на ПщЕ новите ИЛ биват:

а) деривати с домашна ПщЕ – напр. *назначение > назначенец, смесва > смесвач, [данс] > дансаджия, [мевере] > мевереец*;

б) деривати с чужда ПщЕ – напр. *ремикс* (англ.) > *ремиксатор, скейтборд* (англ.) > *скейтбордист, сърф* (англ.) > *сърфист, уейкборд* (англ.) > *уейкбордист, хардуер* (англ.) > *хардуерист, видеотека* (фр.) > *видеотекар, петанка* (фр.) > *петанкист, компромат* (рус.) > *компроматаджия, таекуондо* (кор.) > *таекуондист, хайку* (яп. през англ.) > *хайкуист*.

И така, през последните години броят²⁸ на суфиксалните съществителни, назоваващи лица, е 334, като близо 56% са образувани през първия период (вж. фиг. 1).

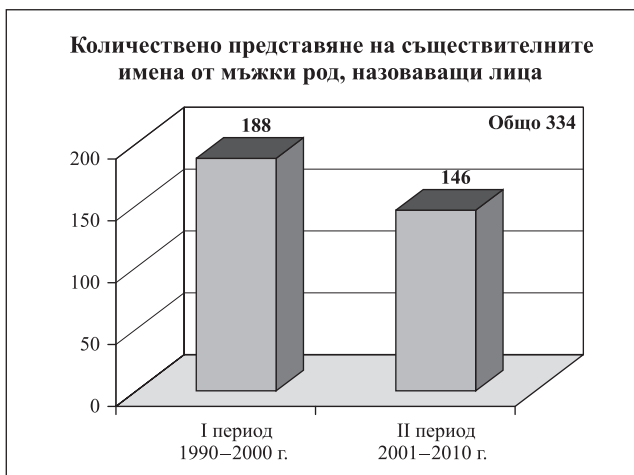
Въз основа на анализиранияте названия, създадени през последните 20 години и отразени в двата неологични речника – РНД 2001 и РНД 2010, може да се направят следните изводи:

1. Новите названия за лица принадлежат към следните СК и групи:

СК **nomina agentis**

Отименни **nomina agentis**

Група с ОСП ‘някой, който действа върху нещо/прави нещо’, напр. *таксист, гумаджия*.

Фиг. 1

Група с ОСП ‘някой, който произвежда нещо’, напр. *пицар, рекламаджия*.

Група с ОСП ‘някой, който участва в нещо, занимава се с нещо, практикува нещо’, напр. *управленец, приватизатор*.

Група с ОСП ‘някой, който прави нещо с помощта на дадено средство’, напр. *хекар, шпагист*.

Група с ОСП ‘някой, който действа (работи) някъде’, напр. *мевереец, телевизионер*.

Отглаголни *nomina agentis*

Група с ОСП ‘някой, който действа върху нещо, прави нещо’, напр. *охранител, сканьор*.

СК *nomina disponentis*

Група с ОСП ‘някой, който притежава нещо’, напр. *облигационер, фирмаджия*.

СК *nomina possessiva*

Група с ОСП ‘някой, който е част от нещо, членува в нещо’, напр. *царист, семаджия*.

Група с ОСП 'някой, който живее някъде или произхожда от някъде', напр. *косовар*, *монтанчанин*.

СК *nomina experienter*

Група с ОСП 'някой, който има склонност, изпитва чувство към нещо или изповядва, поддържа нещо', напр. *дрогаджия*, *посткомунист*.

СК *nomina attributiva*

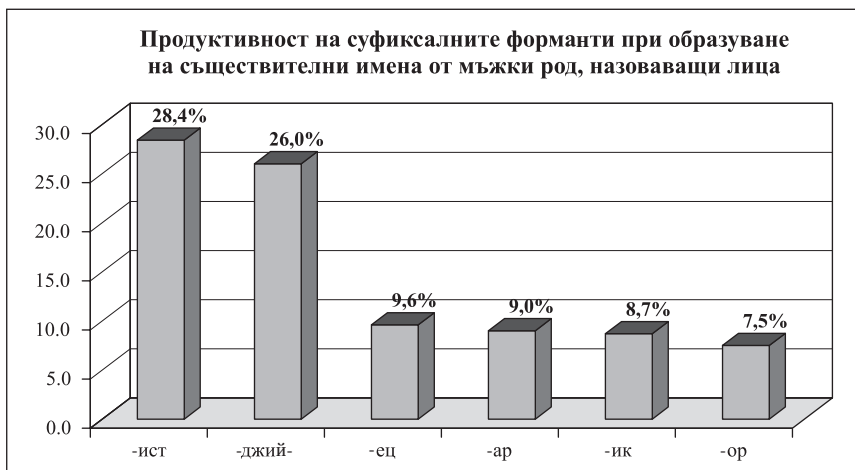
Група с ОСП 'някой, който е носител на нещо (качество)', напр. *скромняга*, *хардкораджия*.

Най-богата на деривати е СК *nomina agentis*, следвана от категориите *nomina possessiva* и *nomina experienter*.

2. Образоването на нови суфиксални мъжкородови ИЛ продължава и след 2000 г., макар и по-слабо.

3. При създаването на новите ИЛ участват 21 форманта (-'ага, -ак/-'ак/-овак, -'анин/-чанин, -ант, -ар, -ач, -джий(а)/-[а]джий(а), -[о]вед, -ер/-онер, -ец/-[е]ец/-овец/-увец/-анец, -ик/-овик, -ист/-онист, -ко, -ник, -[о]лог, -[о]ман, -ор/-[а]тор, -тел/-[и]тел, -фил, -чик и -ъор), 11 от които са домашни (-'ага, -ак/-'ак/-овак, -'анин/-чанин, -ар, -ач, -[о]вед, -ец/-[е]ец/-овец/-увец/-анец, -ик/-овик, -ко, -ник и -тел/-[и]тел). Както се вижда, домашните форманти, които участват в създаването на нови ИЛ, са с един повече. Названията, образувани с интернационални форманти, обаче са количествено повече.

4. Най-много деривати са създадени със суфиксите **-ист/-онист** (28,4 %) и **-джий(а)/-[а]джий(а)** (26 %). Количеството образувани производни думи със суфикс **-ист/-онист** е почти еднакво през двата разглеждани периода, докато 62 % от дериватите с формант **-джий(а)/-[а]джий(а)** са образувани до началото на ХХ в. Трябва да се отбележи, че за разлика от първия период, когато производните със СФ **-ист** отстъпват първенството на производните с **-джий(а)/-[а]джий(а)**, през втория период те са водещи, тъй като СФ **-ист** запазва относително висока активност. Значително по-малко са неологизмите, образувани с останалите форманти, сред които по-активни са **-ец/-[е]ец/-овец/-увец/-анец**, **-ар**, **-ор/-[а]тор** и **-ик/-овик** (вж. фиг. 2)²⁹.

Фиг. 2

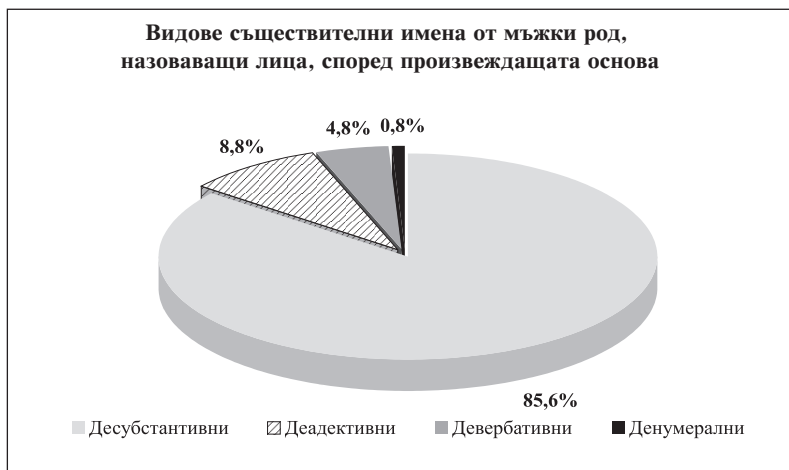
5. При повечето деривати, образувани с чуждите суфикси, ПщЕ е относително нова чужда субстантивна единица, най-често от английски произход, докато при деривати с домашни суфикси ПщЕ е предимно утвърдена в езика единица.

6. Прави впечатление, че новите названия са създадени основно от субстантивни основи. Значително по-малко са деадективните, девербативните и денумералните деривати (вж. фиг. 3).

7. Повечето от ПщЕ са резултат от първична номинация и са прости по състав. Лексемите обикновено са моносемантични.

8. Някои нови произвеждащи единици са полисемантични и в повечето случаи всяко тяхно значение обуславя различна по изводи-мост вторична единица (това се отнася предимно за дериватите от областта на музиката).

9. Повечето неологизми формално се извеждат от еднословна произвеждаща единица. Съществуват обаче и деривати, чиято произвеждаща е многосъставна единица. Те условно може да се разделят на деривати, в които е експлициран само един от компонентите на мотивиращото съчетание, а именно:

Фиг. 3

– само прилагателното (съществителното остава неексплицирано) – *силовак, предпечатар, шенгенец, патентаджия, атлантик, властовик, часовик, бюджетник*;

– само съществителното (прилагателното остава неексплицирано) – *мрежар, великденец*;

– само числителното (съществителното остава неексплицирано) – *шестак, седемдесетак*;

– само едно от съществителните в предложно-именна конструкция – *просветник, йеховист*;

– само прилагателното от атрибутивно съчетание, което е част от предложно-именна конструкция – *ислямист*.

10. Повечето деривати са създадени със субстантивна основа. Срещат се обаче неологизми, при които тази основа е съкратена (напр. при *атлантик, бензинджия, уейфаджия, еврофил* и др.). В този смисъл може да се говори, че през последните 20 години се появява нов тип суфиксални деривати – деривати, чийто пълнозначен компонент е отсечена (съкратена) част от мотивиращ композитум.

Повечето неологизми са създадени през първия период. Образоването на такъв тип суфиксални производни е проява на тенденцията към езикова икономия.

11. Анализирания лексика има нехомогенен характер. Тя се състои предимно от деривати, създадени по утвърдени в литературния език модели, но има и такива, които са в нарушение на тези модели (това се вижда от посочените схеми към всяка СК и група). В повечето случаи дериватите от втория тип принадлежат към социолектите.

12. Новост в българската суфиксална именна подсистема са както новите наименования като краен резултат от иновационните процеси, така и част от словообразователните модели, по които се създават някои от неологизмите, а също и активизирането на стари словообразователни средства и развиване на деривационни способности на определени форманти.

13. Заемането от други езици на еднородни по структура лексикални единици открива възможност за развитие на българската суфиксална именна подсистема, което се изразява в появата на нов модел словообразователни двойки.

Анализът на новите мъжкородови ИЛ налага извода, че водеща при тази група неологизми е тенденцията към интернационализация.

СЪКРАЩЕНИЯ

англ.	—	английски
БЕ	—	български език
ИЛ	—	имена за лица
ОБ	—	ономасиологична база
ОВ	—	ономасиологична връзка
ОМ	—	ономасиологичен мотив
ОП	—	ономасиологичен признак
ОСП	—	обща словообразователна парафраза
ПщЕ	—	произвеждащата единица
СК	—	словообразователни категории
СМ	—	словообразователни модели
СО	—	словообразователна основа
СП	—	словообразователна парафраза
СФ	—	суфиксален формант

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Суфиксите се изписват по начина, по който са представени в отделните трудове.
- ² Новите думи, които не отговарят на тези изисквания, се приемат за оканализми и не се включват в словника на речниците.
- ³ В настоящото изследване се споделя в общи линии изложеното от Цв. Аврамова мнение относно съдържанието на словообразователните категории (вж. Аврамова 2003: 24–29).
- ⁴ Случаи като универбата *часовик* са възможни, защото в разговорната реч съчетанието *часови вестник* е ясно по значение – това са вестниците „24 часа“ и „168 часа“.
- ⁵ В изследването се приема този начин на изписване, за да се разграничи структурният асемантичен елемент [а], с който се разширява суфиксът, от окончанието (а).
- ⁶ Това разграничение се прави независимо от практиката в двата неологични речника, където значенията са обединени в една дефиниция.
- ⁷ Термините са употребени с вложеното от Я. Босак в тях съдържание, а именно: морфът е езиковата реализация на морфемата, а субморфът – единица от плана на израза (вж. Босак 1987, цитиран по Балтова [ръкопис]).
- ⁸ Със сложни суфиксални форманти не се образуват мъжкородови ИЛ. Като сложни се приемат суфиксалните форманти от типа **-ар-нищ(а)**, **-джий-нищ(а)** и под.
- ⁹ Същото се отнася и за чуждите думи *магазинер* – *магазин*, *комбайнер* – *комбайн* и др.
- ¹⁰ По данни на *Българския национален корпус* (<http://search.dcl.bas.bg/>) лексемата *гербер* като название за лице, член или привърженик на партия ГЕРБ, се появява за първи път през 2007 г. в сп. *Тема* (№ 39), т.е. година по-късно след създаването на политическата партия ГЕРБ. Дотогава в текстовете, които отразяват медийните събития около създаването и развитието на политическата партия ГЕРБ, само се прокрадва асоциация с цветето гербер, без да се открива идентично название за лице, срв.: *Гербери красяха сцената в НДК на учредителното събрание на ГЕРБ* (*Тема*, 2006, № 50). В текста от този брой на списанието членовете на партията са наречени *гербисти*, а не *гербери* (срв. *Експартийната принадлежност не играе роля. ГЕРБ-истът може да е членувал в друга партия, но в никакъв случай не може да бъде емблематична фигура от прехода* –

пак там). Не е за пренебрегване и търсеният визуален ефект – на корицата на бр. 39 на сп. *Тема* от 2007 г. е поставена снимката на неформалния лидер на партия ГЕРБ Бойко Борисов в центъра на букет от гербери (виж по-подробно Георгиева 2012а).

- ¹¹ Под група се разбира съвкупността от модели в рамките на една СК.
- ¹² В езиковедската литература съществуват различни мнения относно деятелните имена за лица, производни от именни основи. Като споделят мнението на М. Докулил, някои учени ги причисляват към словообразователната категория *nomina actoris* (Руска граматика 1970, Радева 1991 и др.). В настоящото изследване се споделя мнението на други езиковеди (Димитрова 1962, Балтова 1978, 1986 и др.), че отименните деятелни имена, както и отглаголните деятелни имена, изразяват активно отношение към действие, макар и неексплицитно. Затова двата вида съществителни, назоваващи дейтели, тук се определят като деривати от СК *nomina agentis*.
- ¹³ Пълният списък на анализирания деривати, представени според времето им на поява в езика и с указание за принадлежността им към съответната СК и група, може да се види в частта Приложение.
- ¹⁴ Със знак * се отбелязва семантичен неологизъм.
- ¹⁵ Неологизмът е приведен като пример за активността на първата съставна част на сложни думи **нарко-**, макар че в случая активен е суфиксалният формант.
- ¹⁶ Активността на този чужд суфикс при образуване на съществителни имена посочва и Цв. Аврамова (Аврамова 2003: 90).
- ¹⁷ Тук съгласна *-р-* изпълнява свързваща функция.
- ¹⁸ В случая е налице редуване *г > ж* по съществуващ в езика закон.
- ¹⁹ *Часови вестници* са вестниците, в чието название има думата ‘час’. Това са „24 часа“ и „168 часа“.
- ²⁰ През XVIII и XIX в. с **-[а]джий(а)** са се образували отглаголни деривати – срв. *айкаджия* (Геров I: 6), *писаджия* (Геров IV: 33) и др.
- ²¹ В българското словообразуване терминът *nomina possessiva* е използван за първи път от Ю. Балтова през 1988 г. като название на словообразователна категория (Балтова [ръкопис]).
- ²² Цв. Аврамова ги определя като деривати от СК *nomina pertinentia* (Аврамова 2003: 78).
- ²³ Вж. още и *шестак* (I.1.5.).
- ²⁴ По-различно е виждането на Цв. Аврамова за лицата, които са привърженици на нещо. Авторката ги включва в СК *nomina pertinentia* (Аврамова 2003).

- ²⁵ По данни от *Българския национален корпус* двете лексеми *кришнар* и *кришнаизъм* се появяват в българския език по едно и също време, така че има основание те да бъдат определени като деривационна двойка.
- ²⁶ По данни на *Българския национален корпус* лексема *графитомания* се появява в БЕ едва в средата на първото десетилетие на ХХІ в., поради което има основание *графитоман* (създадена в края на ХХ в.) да се приеме за образувана с формант **-[о]ман**. Лексемата *хероиноман* обаче (представена чрез дефиниционното изречение в РНД 2001 като производна от *хероин*) не се включва в изследването, тъй като се приема за производна от *хероиномания* (при направена справка в *Българския национален корпус* се оказва, че *хероиномания* е съществувала още преди 80-те години на ХХ в.).
- ²⁷ По данни на академичната *Граматика* до 80-те години на ХХ в. със суфикс **-ар/-'ар** в БЕ се образуват названия за лица „според тяхната професия или постоянното им занимание” (*Граматика* 1983: 48).
- ²⁸ В това число не са включени дериватите с цифровите маркери (2) и (3) при ИЛ като *бензинджия*, *галерист*, *блусар*, *купонджия*, *попадджия*, *пънкар*, *металист*, *видеотекар* и др. С тях анализираните съществителни стават 353 на брой (вж. Приложението).
- ²⁹ Формантите на фиг. 2 са изписани в опростен вид, без вариантите.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век*. София: Heron Press. 259 с.
- Балтова 1978:** Балтова, Ю. Сложните съществителни имена в българския книжовен език през епохата на Възраждането (Словообразователно-семантичен и функционален анализ). *Дисертация за получаване на научната степен „кандидат на филологическите науки“*. София.
- Балтова 1986:** Балтова, Ю. За някои нови явления и тенденции в изграждането на лексикалната система на съвременния български книжовен език. // *Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография*. София: БАН, с. 74–80.
- Балтова 2007:** Балтова, Ю. Словообразователното значение в лексикографската дефиниция на производната дума. // *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят. Материали от IV национална конференция с международно участие на Българското лексикографско дружество в чест на проф. Кристилина Чолакова*. София, 21–22 октомври 2006. Велико Търново: Знак`94, с. 93–99.

- Балтова [ръкопис]:** Балтова, Ю. *Структура и семантика на суфиксалните съществителни в съвременния български език (с оглед на системността на лексиката)*. 1988 (монография в ръкопис).
- Благоева 2010:** Благоева, Д. Наблюдения върху утвърждаването на новата българска лексика. // *Български език*, № 4, с. 7–20.
- Босак 1987:** Босак, Я. О так называемых интерфиксах в словацком языке в сопоставлении с русским. // *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва: Наука, с. 10–14.
- Георгиева 2012а:** Георгиева, Цв. За гербера и герберите. // *Езикът във времето и пространството* (под печат).
- Георгиева 2012б:** Георгиева, Цв. Словообразуване по инициални абривиатури (I). // *Български език*, № 4, с. 29–42.
- Георгиева 2013:** Георгиева, Цв. Словообразуване по инициални абривиатури (II). // *Български език*, № 1, с. 73–92.
- Граматика 1983:** Колектив. *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: БАН. 512 с.
- Димитрова 1962:** Димитрова, М. Nomina agentis в книжовния български език. // *Известия на Института за български език*, 9, с. 141–210.
- Докулил 1962:** Dokulil, M. *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha, 1962.
- Земска 2000:** Земская, Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. // *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. 2. вып. Москва: Языки русской культуры, с. 90–141.
- Каролак 2001:** Karolak, St. Strukturalne a realne (definicyjne) znaczenie wyrazu. // *Od semantyki do gramatyki*. Warszawa, s. 235–250.
- Константинова 1973:** Константинова, В. Наставката *-ист* в съвременния книжовен български език. // *Език и литература*, № 1, с. 37–44.
- Малджиева 2010:** Малджиева, В. Омонимия и полифункционалност на словообразователните форманти. // *Слово и словесност. Сборник в чест на доц. Юлия Балтова*. София: ЕМАС, с. 247–263.
- Мурдаров 1977:** Мурдаров, В. Названия на лица в спортната терминология (словообразователна характеристика). // *Български език*, № 1, с. 15–22.
- Мурдаров 1978:** Мурдаров, В. Интерпретация на чуждоезикови формации в българската словообразователна система (С оглед към субстантивите, съдържащи суфикс *-ИСТ*). // *Славистичен сборник (По случай VIII международен конгрес на славистите в Загреб – Люблина)*. София, с. 123–128.
- Мурдаров 1983:** Мурдаров, В. Девербативни съществителни за означаване

на лица в славянските езици. // *Известия на Института за български език*, 25, с. 60–89.

Пернишка 2003: Пернишка, Е. Структурни и семантични особености на новите имена за лица в българския и чешкия език (1990–2000). // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století)*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 5–18.

Пернишка 1993–1994: Пернишка, Е. Някои типологични характеристики на имената за лица в книжовния български и словашки език. // *Български език*, № 5–6, с. 437–440.

Радева 1991: Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 226 с.

Руска граматика 1970: *Грамматика современного русского литературного языка*. Отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва.

ИЗТОЧНИЦИ

Геров I: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 1. Пловдив, 1885. 440 с.

Геров IV: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 4. Пловдив, 1901. 638 с.

РНД 2001: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство. 309 с.

РНД 2010: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство. 515 с.

ПРИЛОЖЕНИЕ

В Приложението срещу всеки анализиран в изследването дериват е посочена принадлежността му към съответната СК (и група).

Съществителни имена от мъжки род, назоваващи лица,
създадени в периода от 1990 до 2000 г.

акупунктурист – I.1.3.

алтернативник – I.1.5.

анорексик – V.

антарктик – I.1.5.

антиглобалист – IV.

антиевропеец – IV.

аполонец – I.1.3.

арсеналец – I.1.5.

асепеец – III.1.

атлантик – III.1.

байкаджия – I.1.1.

балонджия – I.1.4.

барикадник – I.1.5.

бебебеец – III.1.

безенесар – III.1.

безхаберник – V.
 бекапеец – III.1.
 бекапист – III.1.
 беквокалист – I.1.2.
 бензинджия (1) – I.1.5.
 бензинджия (2) – II.
 бесепар – III.1.
 бесепист – III.1.
 бетеанец – I.1.5.
 бингаджия – I.1.3.
 битакаджия – I.1.5.
 биткаджия – I.1.3.
 блусар (1) – I.1.2.
 блусар (2) – IV.
 бодибордист – I.1.3.
 бордист – I.1.1.
 бордовик – III.1.
 бранишовик – I.1.5.
 брейкаджия – I.1.3.
 брейкар – I.1.3.
 бръмбарджия – I.1.4.
 булимик – V.
 бутерджия – I.1.4.
 бухалкаджия – I.1.4.
 бюджетник – II.
 великденец – I.1.3.
 взломаджия – I.1.4.
 випаджия – V.
 висаджия – III.1.
 въздухар – V.
 галерист (1) – I.1.5.
 галерист (2) – II.
 гафаджия – I.1.2.
 гергьовденец – III.1.
 гергьовец – III.1.
 голфист – I.1.3.
 горянин – III.1.
 графитоман – IV.
 гриладжия – I.1.4.
 групар – I.1.5.
 декомунизатор – I.1.3.
 депесар – III.1.

дрогаджия – IV.
 дюнерджия – I.1.2.
 екогласник – III.1.
 елцинист – IV.
 живковист – IV.
 задръстенияк – V.
 интернетаджия – I.1.4.
 ислямист – III.1.
 йеховист – III.1.
 кабелджия – II.
 кабелист – II.
 кайтсърфист – I.1.3.
 капепеец – I.1.5.
 кейфоровец – I.1.5.
 кийбордист – I.1.4.
 клиентелист – I.1.3.
 клиновед – IV.
 клонинголог – I.1.3.
 комплексар – II.
 компроматаджия – I.1.2.
 компютърджия – I.1.1.
 контактьор – I.2.
 конфекционер – I.1.2.
 косаджия – I.1.5.
 косовар – III.2.
 костовист – IV.
 кришнар – IV.
 кукувец – III.1.
 купонджия (1) – I.1.3.
 купонджия (2) – IV.
 лобист – I.2.
 лустратор – I.1.3.
 магистраладжия – I.1.5.
 маршруткаджия – I.1.1.
 мачист – IV.
 мевереец – I.1.5.
 металист (1) – I.1.2.
 металист (2) – IV.
 миксатор – I.2.
 митингаджия – I.1.3.
 мобифонаджия – II.
 мозерист – III.1.

монтанец – III.2.
 монтанчанин – III.2.
 мултак – III.1.
 мултигрупаджия – III.1.
 муунист – IV.
 наборист – I.1.2.
 натовец – I.1.5.
 несеретеец – III.1.
 нетаджия – I.1.4.
 нисаджия – III.1.
 нисовец – III.1.
 номенклатурчик – III.1.
 одитор – I.1.3.
 орионец – III.1.
 орионовец – III.1.
 оседеец – III.1.
 отворко – V.
 охранител – I.2.
 палаткаджия – I.1.5.
 палаткар – I.1.5.
 параолимпиец – I.1.3.
 парашланерист – I.1.3.
 перестройкаджия – I.1.3.
 перкусионист – I.1.4.
 перфекционист – V.
 пицар – I.1.2.
 плажор – I.2.
 подкрепаджия – III.1.
 попаджия (1) – I.1.2.
 попаджия (2) – IV.
 постпънкар – IV.
 презентатор – I.1.3.
 приватизатор – I.1.3.
 просветник – I.1.5.
 психар – V.
 пучист – I.1.3.
 пънкар (1) – I.1.2.
 пънкар (2) – IV.
 пънкар (3) – III.1.
 рапададжия (1) – I.1.2.
 рапададжия (2) – IV.
 рапанджия – I.1.1.

резервист – III.1.
 рейкист – I.1.3.
 рекетър – I.2.
 рекламист – I.1.3.
 ремедеец – III.1.
 ремиксатор – I.1.2.
 рецепционист – I.1.5.
 рокаджия (1) – I.1.2.
 рокаджия (2) – IV.
 рокер (1) – I.1.2.
 рокер (2) – IV.
 ролерист – I.1.1.
 ротарианец – III.1.
 румнаджия – I.1.5.
 сатанист – IV.
 седесар – III.1.
 сикаджия – III.1.
 симеонист – IV.
 синдикалист – III.1.
 сканър – I.2.
 скейтбордист – I.1.1.

скинар – III.1.
 скрападжия – I.1.1.
 скромняга – V.
 смесвач – I.2.
 сноубордист – I.1.1.
 сотаджия – I.1.5.
 софтуерист – I.1.2.
 спинаджия – V.
 стафар – IV.
 сумист – I.1.3.
 сърфист¹ – I.1.1.
 сърфист² – I.2.
 таекуондист – I.1.3.
 таксиджия – I.1.1.
 таксиметърджия – I.1.1.
 телевизионер – I.1.5.
 телевизионист – I.1.5.
 уейкбордист – I.1.1.
 уейфаджия (1) – I.1.2.
 уейфаджия (2) – IV.
 уиндсърфист – I.1.1.

управленец – I.1.3.
 фирмаджия – II.
 фолкаджия – I.1.2.
 фундаменталист – IV.
 хазартаджия – I.1.3.
 хайлайфаджия – III.1.
 хардрокаджия (1) – I.1.2.
 хардрокаджия (2) – IV.
 хардрокер (1) – I.1.2.
 хардрокер (2) – IV.
 хардуерист – I.1.2.
 хърделист – I.1.3.
 царист – III.1.
 часовик – I.1.5.
 чатаджия – I.1.3.
 чейнджаджия (1) – I.1.5.
 чейнджаджия (2) – II.
 шенгенец – III.1.
 шестак – I.1.5.
 шорттрекаджия – I.1.3.

Съществителни имена от мъжки род, назоваващи лица, сздадени в периода от 2001 до 2010 г.

авторитарник – V.
 агиткаджия – I.1.3.
 акредитатор – I.1.2.
 алкайдист – IV.
 алтерглобалист – IV.
 алтермондиалист – IV.
 аниматор – I.1.2.
 анонимник – V.
 антивирусолог – I.1.3.
 антиглобализатор – IV.
 антиевропеист – IV.
 арбитражист – I.1.3.
 атакаджия – III.1.
 атакист – III.1.
 аудиофил – IV.

барбекюрист – I.1.4.
 бесепеец – III.1.
 бигорексик – V.
 бодипартист – I.1.3.
 бопаджия – I.1.5.
 бордаджия¹ – III.1.
 бордаджия² – I.1.1.
 бордовак – III.1.
 бордовик – III.1.
 бънджист – I.1.3.
 видеотекар (1) – I.1.5.
 видеотекар (2) – II.
 властовик – III.1.
 газовик – I.1.3.
 гербаджия – III.1.

гербист – III.1.
 гербовак – III.1.
 глобализатор – IV.
 глобалист – IV.
 графитаджия – I.1.2.
 графитист – I.1.2.
 гумаджия – I.1.1.
 дансаджия – I.1.5.
 десесбар – III.1.
 джипаджия – I.1.1.
 джихадист – IV.
 дрогар – IV.
 евроатлантик – IV.
 евроинтегратор – IV.
 еврофил – IV.

ендесевеец – III.1.
 имплантолог – I.2.
 квалификант – I.1.3.
 клубар – III.1.
 контрадезинформатор – I.1.3.
 корупционер – V.
 мажоритарник – II.
 макроикономист – I.1.3.
 маркетър – I.1.3.
 маунтинбордист – I.1.3.
 метаяга (1) – I.1.2.
 метаяга (2) – IV.
 метросексуалист – IV.
 микроикономист – I.1.3.
 мрежар – I.1.3.
 мрежовик – I.1.3.
 мутраджия – I.1.4.
 назначенец – II.
 наколенкаджия – I.1.2.
 напушеняк – V.
 наркоаферист – I.1.3.
 наркокомунар – III.1.
 нетартист – I.1.3.
 нетохолик – V.
 облигационер – II.
 орторексик – V.
 панелист – I.1.3.
 паркурист – I.1.3.
 патентаджия – I.1.1.
 патрулкаджия – I.1.1.
 пейнтболист – I.1.3.
 перхидролко – V.
 петанкист – I.1.3.
 пиараджия – I.1.3.
 пирамидаджия – I.1.2.
 пицаджия – I.1.2.
 попфолкаджия – I.1.2.
 поръчкаджия – I.1.4.
 посткомунист – IV.
 предпечатар – I.1.3.
 предпечатник – I.1.3.
 промотър – I.2.
 разработчик – I.2.
 рафтаджия – I.1.3.
 резесар – III.1.
 рекламаджия – I.1.2.
 рекламовец – I.1.5.
 рекомунизатор – I.1.3.
 саддамист – IV.
 сайтаджия – I.1.2.
 салатаджия – I.1.2.
 салафист – IV.
 сдухяняк – V.
 седемдесетак – III.1.
 сексист – IV.
 семаджия – III.1.
 сертификатор – I.1.2.
 силовак – III.1.
 скайсърфист – I.1.3.
 скучняга – V.
 снукърист – I.1.3.
 спагетаджия – IV.
 спамаджия – I.1.1.
 странър – I.2.
 стъкмист – I.2.
 сублицензиант – II.
 таксиметраджия – I.1.1.
 таксист – I.1.1.
 татуист – I.2.
 телемаркетолог – I.1.3.
 телемаркетър – I.1.3.
 теплофикатор – I.1.5.
 торентаджия – I.1.4.
 тоталитарист – I.1.3.
 транссексуалист – V.
 трансхуманист – IV.
 трашметалист (1) – I.1.2.
 трашметалист (2) – IV.
 трепач – I.2.
 ухабист – IV.
 ударняк – I.1.4.
 уикипедианец – I.1.3.
 фактурист – I.1.2.
 фестивалец – I.1.3.
 финяга – V.
 флексопечатар – I.1.3.
 форумджия – I.1.3.
 форумец – I.1.3.
 форумист – I.1.3.
 футуроскопик – I.1.3.
 фърмуерист – I.1.3.
 хайкуист – I.1.2.
 халтураджия – I.1.2.
 хардкораджия – V.
 хекар – I.1.4.
 хималаист – I.1.5.
 хитаджия – I.1.2.
 хобист – II.
 хомофил – IV.
 хороскопаджия – I.1.2.
 циганолог – I.1.3.
 чалгар – I.1.2.
 шопохолик – V.
 шпагист – I.1.4.
 шпажист – I.1.4.

НОВИТЕ ИМЕНА ЗА ДЕЙСТВИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ТЯХНОТО ЛЕКСИКОГРАФСКО ПРЕДСТАВЯНЕ

Неологичните процеси са най-интересните и динамични промени в лексикалната система на езика. Създаването и заемането на нова лексика е обусловено в значителна степен от екстралингвистични фактори – развитие на компютърните и информационните технологии, политиката, икономиката, търговията, банковото дело и другите сфери на човешката дейност.

Тук ще разгледаме новите съществителни имена в българския език, с които се назовават новите действия и процеси. Тъй като представянето на действия се осъществява главно с глаголи, ще направим съпоставка между новите имена за действия и новите глаголи.

Материалът за изследването е ексцерпиран от *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)* (РНД), издаден през 2010 г. Речникът е изработен в Института за български език на БАН от чл.-кор. Емилия Пернишка, доц. Диана Благоева и доц. Сия Колковска. При създаването на Речника наред с традиционните лексикографски подходи е използван и корпусният подход (Колковска и др. 2012).

В изследването използваме данни от Българския национален корпус (БНК – <http://search.dcl.bas.bg/>), както и от лексикално профилирания софтуер Sketch Engine (<http://www.sketchengine.co.uk/>), който работи с част от БНК.

Новите имена за действия със суфикс *-не*

Изследвайки новите имена за действия в българския език, установихме, че най-голямата група нови имена за действия са образувани със суфикс *-не*: *банкиране, блогване, визуализиране, глоба-*

лизиране, дигитализиране, индексирание, институционализиране, кирилизирание, кракване, ламиниране, лизинговане, лобиране, маргинализиране, одитиране, пействане, портване, принтиране, рапиране, рекетиране, рециклиране, сканиране, скимиране, финализиране, цифровизиране и др. Тези нови съществителни имена се включват в голямата група на функциониращите в българския език съществителни имена със суфикс *-не*.

Имената с глаголна основа и суфикс *-не* се представят по два начина в граматиките: като отглаголни съществителни имена, които се причисляват към глаголната парадигма на мотивиращите ги глаголи (Грамматика 1993: 383–385; Пашов 1999: 209–214; Куцаров 2007: 125–126; Ницолова 2008: 442–444) или като имена за действия (*Nomina actionis*), които се разглеждат при словообразуването на имената (Грамматика 1993: 60–62). Повечето лингвисти ги наричат отглаголни съществителни и подчертават тяхната глаголност: „истински глаголни съществителни са единствено съществителните, образувани с наставката *-не*“ (Пашов 1999: 210).

В езиковедската литература продължава спорът дали съществителните на *-не* са част от парадигмата на глагола, или не. В подкрепа на едната или другата теза може да се намерят доста мнения, тук цитираме няколко: „Възможността всеки глагол да има съществително на *-не* показва, че то е част от парадигмата, от спрежението на глагола“ (Георгиева 1963: 226–227; Георгиева 1970: 157). „Названия на действия, които се образуват с наставка *-не* от основи на несвършени по вид глаголи, имат категориален характер, т.е. включват се в морфологичната парадигма на глаголната категория“ (Радева 1991: 134). Според Ю. Балтова за имената за действия със суфикс *-не* може да се говори като за „самостоятелна лексикална категория, отдалечена и дори откъсната от парадигмата на глагола“ (Балтова 1986: 78). Според Ст. Калдиева пък тези имена „не могат и не бива да бъдат включвани в парадигмата на глагола“, тъй като „принадлежат на класа „съществително име“ и трябва да намерят своето описание там наред с останалите типове отвлечени отглаголни имена“ (Калдиева 1982: 124).

Единодушно се приема, че съществителните имена със суфикс *-не* се образуват от несвършени глаголи. Само двама лингвисти обръщат внимание на отглаголните съществителни, образувани от

глаголи, които в речниците се определят като двувидови. Според Ст. Стоянов „отглаголни съществителни с наставка *-не* се образуват по необходимост (макар и неправилно) и от някои свършени глаголи“ (Стоянов 1966: 42). Той посочва *преплуване, възтържествуване, завоюване, отпътуване*, като уточнява, че в случая става дума за префигирани свършени глаголи, от които не се образуват нови несвършени глаголи „поради „техническо“ неудобство“ – те вече съдържат наставка *-ува* или *-ва*. Ст. Калдиева също изброява малка група глаголи от свършен вид, образувани чрез префиксация от несвършени глаголи и без вторичен несвършен вид, които дават произвеждаща основа на съществителни имена със суфикс *-не*: като *възтържествуване, запланиране, заплануване, завоюване, извоюване, излекуване, пожертване, преплуване* и др. (Калдиева 1982: 52).

Няколко съпоставителни изследвания посочват разликата с другите славянски езици. „Докато във всички славянски езици отглаголните съществителни могат да се образуват както от свършените, така и от несвършените глаголи (пак чешкият е типичен в това отношение), единствено в българския език отглаголните съществителни се образуват изключително само от несвършените основи и никога – от свършените“ (Иванчев 1971: 236). Ив. Гугуланова посочва, че „в сръбохърватския и руския език те се образуват предимно от несвършени глаголи“ и че „западнославянските езици регулярно образуват отглаголни съществителни от всички свършени и несвършени глаголи“ (Гугуланова 2005: 26–27). Според М. Кошкова „видовите отношения на двойките имена за действия на *-не*, образувани от свършени и несвършени глаголи в словашки език, не отговарят изцяло на видовите отношения на мотивиращите ги глаголи“ (Кошкова 2013: 92).

В българските граматики и лингвистични проучвания се подчертава фактът, че тези съществителни се образуват от всички несвършени глаголи – „несвършените глаголи почти без изключение произвеждат съответните имена за действие на *-не*“ (Георгиева 1970: 153). Ст. Калдиева посочва някои изключения: „Непреходните глаголи с частица *си*, напр. *отивам си, отигравам си*, някои непреходни глаголи с частица *се*, напр. *намирам се, направлям се*, повечето началелни глаголи с префикс *за-* като *зараздвам, заразказвам* не дават произвеждаща основа за имена на *-не*“ (Калдиева 1982: 49).

Набляга се на глаголността на тези имена. „Проникналите от народните говори съществителни на *-не* (*миене, гледане, смятане*), бидейки образувани от несвършената глаголна основа, притежават ясно изразена глаголност и представляват истински съществителни за действие (*nomina actionis*)“ (Георгиева 1963: 225). За да се подчертае тясната връзка между съществителните на *-не* и мотивиращите ги глаголи, Е. Георгиева предлага термина „глаголни съществителни“ (Георгиева 1970: 159).

От глаголната основа, от която са образувани, имената на *-не* наследяват видови и залогови значения, които се актуализират в речта. Въпреки че се образуват само от несвършени по вид глаголи, отглаголните съществителни със суфикс *-не* може да се заменят от глаголи в несвършен и свършен вид, както и от глаголи в деятелна и страдателна форма. „При всяка своя употреба имената за действия на *-не* се съотнасят с определена видова форма на глагола – в едни контексти, в съчетание с едни лексикални единици те съответстват на свършеносвидови глаголни форми, а в други контексти, различни от първите – на несвършеносвидови глаголни форми“ (Колковска 1995: 22).

Най-явната глаголна черта на съществителните на *-не* е съчетателната им способност – те „наследяват всички или голяма част от валентните връзки на мотивиращите глаголи“ (Колковска 1995: 28), „невинаги запазват изцяло валентността на глагола“ (Петков 1970: 145). Поради именната си природа имената на *-не* имат по-малко задължителни валентни връзки от глаголите – „транспозицията на глагол в съществително име блокира появата на агенса и отваря само позицията на втория аргумент – обектива“ (Гугуланова 2002: 49).

Според Ст. Калдиева между отглаголните съществителни на *-не* и съответните глаголи съществува много здрава връзка (Калдиева 1982: 116). Някои отглаголни имена изразяват всички значения на съответните глаголи, други поемат само едно или няколко от значенията на глагола, а има и „случаи, когато отвлеченото съществително може да има и по-голям семантичен обем от мотивиращия глагол“ (Калдиева 1999: 218).

Характерно за част от съществителните със суфикс *-не* е това, че претърпяват семантично развитие и се сдобиват с нови значения.

„Семантичната връзка между глагола и именното образуване се отразява в най-общата предопределеност отвлечените отглаголни имена да развиват вторични значения именно за резултат, обект, инструмент, време, място, субект – значения, които по начало могат да характеризират откъм различни страни специално едно действие“ (Калдиева 1982: 118). Част от съществителните на *-не* може да развият вторични неглаголни значения“ (Градинарова 1992: 61).

Основната функция на отглаголните съществителни със суфикс *-не* е да назовават действия. Тези действия се определят като определени. „С тяхна помощ назоваваме действието само по себе си, без връзка с неговия вършител и времето на извършването му“ (Пашов 1999: 210).

Я. Пометкова представя характерните особености на тези имена: „Поради възможността да изразява действие без връзка с неговия вършител отглаголното съществително име на *-не* придава деагентивност и абстрактност на речта, а тъй като действието не протича във времето, това води до сбитост, до повишаване информационната плътност на текста. По този начин се постигат най-важните характеристики на научната реч и с това се обяснява високата фреквентност на отглаголните съществителни имена на *-не* в научното изложение“ (Поменткова 2006).

Новите имена със суфикс *-не* също притежават всички изброени особености и характеристики. Тук ще се спрем на техните семантични и словообразователни отношения с глаголите, на конкуренцията между имена и глаголи при назоваване на действия.

От направеното проучване стана ясно, че към всички 298 нови глаголи, включени в РНД, има неологизми със суфикс *-не*. Повечето глаголи имат по-голяма фреквентност в БНК от отглаголните съществителни, например: *лобира* се среща 542 пъти в БНК – *лобиране* 495 пъти, *рекетира* 112 пъти – *рекетиране* 23 пъти, *принтира* 40 пъти – *принтиране* 27 пъти, *номинара* 543 пъти – *номиниране* 209 пъти.

Подобни данни получаваме и от Sketch Engine: *лобира* се среща 608 пъти, *лобиране* 579 пъти (вж. фиг. 1 и фиг. 2). При сравняването използваме глаголната форма за 3 л. ед. ч. сег. вр., която обикновено е с най-голяма фреквентност (вж. фиг. 3).

Sketch Engine

user: Dr. Nadezhda Kostova corpus: BulgarianNC2 web

Search

лобира

Concordance
Word List
Word Sketch
Thesaurus
Find X
Sketch-Diff
?

Save
View options
KWIC
Sentence
Sort
Left
Right
Node
Shuffle
Sample
Filter
Frequency
Node tags
Node forms
Collocations
ConcDesc
?

Corpus: BulgarianNC2 web

Hits: 579 (1.1 per million)

Page 1 of 29

Go

Next

Last

doc#13

закон . Поощрява се участие в изборите , лобиране пред правителството и парламента за промени

doc#25

професионализма и върху формирането на умения за лобиране . Преведено на езика на нормативните документи

doc#29

на групови и частни интереси , наречена лобиране или натиск за реализация на точно определен

doc#29

страна на различни интереси под формата на лобиране . Много често тази форма влиза в конфликт

doc#33

своите граждани . Европейският модел на лобиране е по-приложим според нас за България ,

doc#33

политически решения . Европейският модел на лобиране , разглеждан като механизъм за посредничество

doc#124

лобизма и клиентелизма . ДТ / 2000 / 181 . 2 . Лобиране . - Варно ли е , че сте махнати по политически

doc#124

2000 / 193 . Лобирам за някаква партия . лобиране ср . Групировката се проверява за пране

doc#124

проверява за пране на пари , атентати , лобиране . 24 ч / 1998 / 153 . лобист м . Лице ,

doc#329

така и чрез множество конкретни форми на лобиране и на групи за натиск . От друга страна

doc#329

си ; информация и законодателни промени , лобиране , обучение . Приходите им идват от първоначални

doc#352

поканена чрез нещо , което днес бихме нарекли лобиране , след което поведжда дълга борба както

doc#394

парламентарно участие на ВМРО . Освен механизма на лобиране , се предлага и кандидатстване само чрез

doc#510

възпитавали в Рим , но там след усилено лобиране от диаспората получавали васалната власт

doc#514

поддръжници ; • осигуряване на доброволци ; • лобиране за обществена подкрепа . За създаване на

doc#561

на дневен ред въпроса и създаде група за лобиране за босненската кауза в ООН . През август

doc#894

изглеждаха толкова достъпни , изискваше лобиране , ловко установяване на контакти с нужните

doc#904

външнодипломатическите ни конци - поне засега . Цялото това лобиране и финансово спонсориране не би било незаконно

doc#940

веднага се заели с вътрешни борби и ожесточено лобиране , за да съхранят и дори разширят своя монопол

doc#2350

като съдия Атли не може да бъде обект на лобиране . Нито пък може да бъде „ уговорен “ ,

Page 1 of 29

Go

Next

Last

Фиг. 1. Данни за съществителното лобиране, извлечени чрез Sketch Engine

Най-многобройни са новите имена със суфикс *-не*, образувани от нови глаголи със суфикси *-ира-* и *-изира-* (*лобиране, принтиране, рекетиране, приватизиране, цифровизиране*), по-малко са тези, образувани от нови глаголи със суфикси *-ва-* (*атачване, ъпгрейдване, хостване*) и др.

Има обаче нови имена със суфикс *-не*, които са много по-употребими от глаголите. Например *банкиране* се среща 1047 пъти в БНК, *банкирането* – 335 пъти, докато за формите на глагола *банкирам* има общо 10 примера (тук прави впечатление, че примерите са само в сегашно време или в страдателен залог). В БНК имаме възможност да намерим най-често срещаните съчетания: *интернет банкиране* се среща 122 пъти, *електронно банкиране* – 98 пъти, *инвестиционно банкиране* – 97 пъти, *частно банкиране* – 59 пъти, *корпоративно*

82

Concordance
Word List
Word Sketch
Thesaurus
Find X
Sketch-Diff
?

Save
View options
KWIC
Sentence

Sort
Left
Right
Node
Shuffle

Sample
Filter

Frequency
Node tags
Node forms

Collocations
ConcDesc
?

Corpus: BulgarianNC2 web

Hits: 608 (1.1 per million)

Page 1 of 31 Go Next Last

doc#33 политически субекти - лобитата . Най-общо лобира този , който е в състояние да упражни натиск
doc#33 пространство . И не само се говори , а и активно се лобира в защита на групови или персонални интереси
doc#33 социално значими интереси днес все по-трудно се лобира пред институциите на националната държава
doc#124 домогвания . Парламентарната ни делегация лобира за справедлив процес . 24 ч / 2000 / 193
doc#124 ч / 1998 / 153 . лобист м . Лице , което лобира , поддържа активно някого или някаква кауза
doc#157 се възприемат доброволно , следва да се лобира за промени в нормативните актове за регулиране
doc#429 на гръцкия милиардер Лацис - Лацис-младши лобира в полза на руския проект за пренос на азерски
doc#429 между западноевропейското влияние , за което лобира Николай Камов , и носталгията по ролята
doc#520 от последните му официални деяния било да лобира против издигането на статуя в чест на Чарлз
doc#520 Авери — включително , както се твърди , да лобира пред управляващите в Каролинския институт
doc#561 партийна система с много конкуренти . Турция лобира за членство в НАТО и е приета в организацията
doc#561 гарантирането на убежище . Пакистан също така лобира в тяхна полза пред други мюсюлмански държави
doc#561 на НАТО в Босна , подкрепи Сърбия в ООН и лобира пред аме-риканското правителство за вдигане
doc#1080 посвети значителна част от времето си да лобира за нея . При всяка възможност Моргенщерн
doc#1537 конфиденциално , без охрана . Политикът лобира за среща между Жоро и руснаци , които искат
doc#2509 Това не е за мен . Сега Алъна ще почне да лобира в интерес на Лежакция . Понякога мисли като
doc#14635 съмнителния бизнесмен Сорин Овидиу Вьнту , за да лобира за негови интереси в парламента . В някои
doc#15207 което диктува една или друга политика , лобира в различни посоки , но няма нищо общо с
doc#15389 , 6 % от БВП . Близнаков добави , че ще лобира за още пари по време на предстоящите преговори
doc#15406 глобалните правни норми . Тя започна тихо да лобира за място в Съвета за сигурност , но Макартъровата

Page 1 of 31 Go Next Last

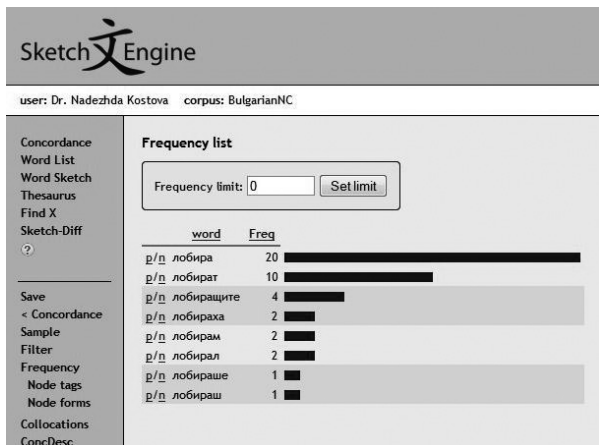
Фиг. 2. Данни за формата *лобира*, извлечени чрез Sketch Engine

банкиране – 59 пъти. Тези съчетания, както и фактът, че съществителното име *банкиране* се среща само в ед. ч., говорят за неговото абстрактно терминологично значение.

Sketch Engine дава почти същите данни: *банкиране* се среща 1381 пъти (вж. фиг. 4), *банкирането* – 358 пъти, *банкира* – 3 пъти.

С много по-голяма фреквентност са и други неологизми като: *концесиониране* се среща 259 пъти в БНК – *концесионира* 29 пъти, *конвертиране* 180 пъти – *конвертира* 81 пъти, *сканиране* 495 пъти – *сканира* 186 пъти.

Данните за фреквентността са намерили отражение в лексикографското представяне на неологизмите в РНД – с описателни дефиниции са тълкувани лексикалните единици с по-голяма фреквентност, а лексемите с по-малка фреквентност са отнесени към

**Фиг. 3. Данни за
фреквентността на
формите
на глагола лобирам,
извлечени чрез
Sketch Engine**

Фиг. 4. Данни за съществителното банкиране, извлечени чрез Sketch Engine

тях. Например: *банкирам* – ‘извършвам банкиране’, *концесионирам* – ‘извършвам концесиониране’, *конвертирам* – ‘извършвам конвертиране’.

Има обаче нови имена, които не се съотнасят словообразователно и семантично с глаголи. Те са мотивирани от съществителни имена, напр. *акционирание* – от *акционер*, *симетризиране* – от *симетрия* (няма глагол **акционирам*, **симетризирам*). Чрез синонимни дефиниции такива съществителни се отправят към термини със суфикс *-ция* или завършек *-инг*: *анклавизиране* – *анклавизация*, *буккросване* – *буккросинг*, *макдоналдизиране* – *макдоналдизация*, *сексуализиране* – *сексуализация*.

Интересен е случаят с *брокериране*: от една страна, в РНД няма глагол със суфикс *-ира*, от който да се получи това отглаголно съществително (макар че в интернет има такива употреби, срв.: *Повечето посредници ще предпочетат да брокерират, вместо да остават на тези позиции*. в. „Капитал“, 01.12.2001; *На кои фирми да се дава да оперират, да брокерират наши кораби?* в. „Черно море“, 04.12.2003), от друга страна, има друга двойка глагол със суфикс *-ства* и отглаголно съществително – *брокерствам* – *брокерстване*. В този случай наблюдаваме едновременното съществуване на две имена, които са сродни думи, но са семантично нюансирани: *брокериране* има значение ‘извършване на брокерски дейности, услуги’, а *брокерстване* се извежда от значението на глагола *брокерствам* – ‘работя като брокер’.

Върху наличието на отглаголни съществителни без съответстващ им изходен глагол в българския език обръщат внимание Е. Георгиева, Ст. Калдиева, Ю. Балтова, С. Колковска, Цв. Аврамова и др.

Е. Георгиева посочва липсата на изходен глагол при сложните съществителни като *топлоусвояване*, *топлопреминаване*, *топлоотдаване*, *паропропускане*, *въздухопропускане* (Георгиева 1977: 284).

Ст. Калдиева разглежда „едно по-рядко проявяващо се, но доста характерно явление – появата на отглаголно образувание – термин, без да съществува съответен глагол, напр. *пъпкуване*, *дъждуване*, *гнездуване*, *къмпиране* и др.“ и изказва твърдението, че „под влияние на честата употреба на съществителното – термин може да влезе в

употреба, т.е. да се появи в лексикалната система и съответният глагол“ (Калдиева 1982: 50).

Ю. Балтова отбелязва тенденцията за „образуване на отвлечени имена за действие със суфикс *-не* без наличието на глагол в лексикалната система на съвременния български книжовен език – напр. *дъждуване, гнездуване, брануване, дискуване, баластиране*“ (Балтова 1986: 77). Според нея се променя семантичната мотивираност: производната единица се съотнася семантично с една лексикално-граматична категория (*дъждуване* – *дъжд*), а формално – с друга (*дъждуване* – **дъждувам*).

Според В. Радева при неологизмите се оформят „derivационни връзки, но не се създават мотивационни двойки с ясно определена посока на мотивацията и наличие на производна дума“ (Радева 2010: 246).

М. Попова отново представя „един интересен факт, описан от редица учени, че при термините с форма на отглаголни съществителни имена се наблюдават следните два случая: единият, съществуване на термин с форма на отглаголно съществително, без да е налице глагол в текстовете на научната област, и другият, поява първо на термин с форма на отглаголно съществително, а след това – образуване от него на съответния му изходен глагол“ (Попова 2012: 45).

С. Колковска обособява два вариантни словообразователни модела за образуване на имената за действия: отглаголен, състоящ се от основа на глагол и суфикс, и отименен, състоящ се от основа на име (съществително или прилагателно) и сложен суфикс (Колковска 1993–1994: 379). Според авторката сложните суфикси съдържат две или три съставки: *-ова-не, -ува-не, -а-не, -ира-не, -изира-не, -из-ация* (суфикс за образуване на глагол от несвършен вид от име + суфикс за образуване на име за действие от глагол); *-’а-ва-не, -ос-ва-не, -’ас-ва-не, -дис-ва-не* (суфикс или негов вариант за образуване на глагол в свършен вид от име + суфикс за образуване на глагол от несвършен вид + суфикс за образуване на име за действие от глагол). Като най-продуктивен суфикс, с който се образуват термини за процеси, С. Колковска посочва *-ира-не*. В заключение отбелязва, че „образуването на отименни имена за действия непосредствено от имена в терминологията е нова словообразователна тенденция в съвременния български език“ (Колковска 1993–1994: 380).

Именно вторият модел, изследван от С. Колковска, обяснява наличието на нови имена, които не се съотнасят словообразователно и семантично с глаголи.

В резултат на наблюденията може да обобщим: по-голяма част от разгледаните нови имена са образувани от глаголна основа и суфикс *-не*, а друга, по-малобройна част са образувани от именна основа и суфикси *-иране* (*акционирание, брокериране*), *-изиране* (*анклавизиране, симетризиране, макдоналдизиране, сексуализиране*) и др.

Ако обаче направим съпоставка между двата неологични речника – РНД (2010) и РНДЗ (2001), това заключение трябва да се коригира. В РНД присъстват глаголи и отглаголни съществителни със суфикс *-не*, напр. *лизинговам* и *лизинговане*. В РНДЗ глаголът *лизинговам* липсва, там откриваме *лизингов, лизинговане, лизингода-тел, лизингополучател*. Налице са и други такива примери: глаголите *банкирам, глобализирам* и *глобализирам се, маршрутизирам, микрокредитирам, натовизирам, автобронзирам се, рейтингувам* са регистрирани в РНД, а отсъстват в РНДЗ; в РНДЗ са включени *банкиране, глобализиране, маршрутизиране, микрокредитиране, натовизиране, автобронзиране, рейтингуване*. Тези данни показват, че в българския език първо се появяват имена термини от различни тематични области, а след това и глаголи.

На синхронно равнище можем да говорим за отглаголни съществителни със суфикс *-не*, но на диахронно трябва да отбележим отименни съществителни със сложни суфикси *-иране, -изиране, -оване, -уване* и др.

Тъй като едни имена са отглаголни, а други – отименни, най-точно е определянето им като имена за действия. По този начин се акцентира върху принадлежността им към голямата група съществителни имена, с които се означават действия и процеси.

Новите имена за действия със суфикс *-ция*

Друга голяма група нови имена, означаващи действия, са образувани със суфикс *-ция*. Те също се съотнасят семантично и словообразователно с глаголи, както и със съответните имена със суфикс *-не*:

*глобализация – глобализирам (се) – глобализиране;
визуализация – визуализирам (се) – визуализиране;
кирилизация – кирилизирам – кирилизирание;
дигитализация – дигитализирам – дигитализиране.*

За разлика от неологизмите със суфикс *-не*, новите имена със суфикс *-ция* са мотивирани само от глаголи със суфикси *-ира* и *-изира*.

Новите имена за действия със суфикси *-ция* и *-не* са в конкуренция помежду си, а също и с глаголни неологизми, напр.:

глобализация се среща 1311 пъти в БНК, *глобализиране* – 36 пъти, *глобализира се* – 37 пъти;

приватизация – 12 281 пъти, *приватизиране* – 200 пъти, *приватизира* – 806 пъти;

визуализация – 192 пъти, *визуализиране* – 54 пъти, *визуализира* – 119 пъти;

електронизация – 36 пъти, *електронизиране* – 3 пъти, *електронизира* – 2 пъти;

цифровизация – 299 пъти, *цифровизиране* – 28 пъти, *цифровизира* – 20 пъти;

дигитализация – 54 пъти, *дигитализиране* – 18 пъти, *дигитализира* – 16 пъти.

От направените справки за фреквентността става ясно, че новите съществителни със суфикс *-ция* са много по-употребими и от съответните нови имена със суфикс *-не*, както и от съответните нови глаголи, което е отразено при лексикографското им представяне в РНД – глаголите се дефинират, като се препращат към значенията на имената на *-ция*: *приватизирам* ‘извършвам приватизация’, *кирилизирам* ‘извършвам кирилизация’, *електронизирам* ‘извършвам електронизация’, *дигитализирам* ‘подлагам на дигитализация’, *глобализирам се* ‘претърпявам глобализация’. При имената на *-ция* най-често срещана е описателната дефиниция, но има и случаи на отнасяне към имена на *-не*, други имена на *-ция* или други отвлечени имена, напр. *адресация* ‘адресиране’, *циганизация* ‘циганизиране’, *цифровизация* ‘цифровизиране’, *мондиализация* ‘глобализация’, *антиглобализация* ‘антиглобализъм’.

Конкуренцията между имената със суфикси *-не* и *-ция* в българския език е забелязана отдавна. Според Е. Георгиева „български-

ят словообразователен модел конкурира успешно и дори измества чужди наложени образци: *унифициране* вм. *унификация*, *типизиране* вм. *типизация*; *съоръжаване*, *обзавеждане*, *блокиране*, *райониране*, *каталогизиране*; *коэффициент на армиране*, *на натоварване*, *за съчетаване*. Аналогичните чужди форми на *-ция* се използват целенасочено в по-предметен, конкретен вид: *инсталация*, *конфигурация*, *композиция*, *ситуация*, без конкуренцията да е повсеместно съществена“ (Георгиева 1977: 284).

Ю. Балтова посочва, че имената със суфикс *-ция* и имената със суфикс *-не* са в синонимни отношения: *девалвация* – *девалвиране*, *легализация* – *легализиране*, *неутрализация* – *неутрализиране* (Балтова 1986: 78).

За конкуренция и синонимия между имена със суфикси *-ция* и *-не* говори и Ст. Калдиева. Според нея е налице „тенденция (в редица случаи) към семантично нюансиране и понякога дори към пълно разграничаване на двете формации, срв. *демокрация* – *демократизиране*“ (Калдиева 1999: 220).

Освен съотнасянето на нови имена и нови глаголи наблюдаваме и други процеси при разглежданите лексикални единици. Нови имена със суфикс *-ция* се съотнасят с нововъзникнали значения при някои познати глаголи, напр.: *капсулирам* придобива две нови значения ‘ограничавам някого или нещо’ и ‘ограничавам състава на партия, организация’, такива значения се наблюдават и при отглаголното име *капсулиране*, появява се и ново съществително *капсулация* като синоним на *капсулиране*; по същия начин *адресация* се свързва с новите значения на *адресирам* и *адресиране*.

Налице е и обратният процес. Във връзка с развитието на нови значения на познати имена със суфикс *-ция* се появяват нови глаголи и имена със суфикс *-не*, напр. *анимация* придобива ново значение ‘дейност по организиране на свободното време на туристи, летовници и др., която включва провеждане на забавни игри, състезания и други развлекателни прояви’, което става съотносително със значението на новия глагол *анимирам* и синонимно на значението на новото съществително *анимиране*. Същият процес се наблюдава при *номинация*, *дистрибуция*, *промоция*, *индексация*, *лустрация*. При лексикографското представяне на глаголите е отразено мотивиране-

то им от тези термини със суфикс *-ция*: *дистрибутирам* ‘извършвам дистрибуция’, *индексирам* ‘извършвам индексация’, *лустрирам* ‘извършвам лустрация’, *номинирам* ‘правя номинация’.

Както при имената със суфикс *-не*, така и тук наблюдаваме нови имена за действия, мотивирани от съществителни имена: *интернетизация*, *кантонизация*, *косовизация*, *мондиализация*, *монетизация*, *пазаризация*, *ромизация*, *мутризация*, *шаманизация*; и от прилагателни имена: *кадровизация*, *синдикализация*, *планетаризация*, *фигуризация*. И те са образувани чрез суфиксация, като „суфиксът *-изация* е резултат от съчетаването на суфикса *-изира-* за образуване на глаголи от III спрежение и суфикса *-(а)ция* за образуване на имена за действия, при което елементът *-ира* отпада“ (Колковска 1993–1994: 379).

Отново при съпоставка между двата неологични речника установяваме, че в РНДЗ липсват съответните глаголи, но са включени съществителните *презентация*, *маршрутизация*, *глобализация*, *натовизация*, *рекомунизация*, *реприватизация*, което потвърждава направеното заключение, че в езика често се появяват първо имената термини, а на по-късен етап се утвърждават глаголите, както е засвидетелствано в РНД.

Новите имена за действия, завършващи на *-инг*

Трета група нови имена за действия са заетите от английски език съществителни, завършващи на *-инг*. Избираме това название, тъй като още не е уточнено дали в българския език функционира суфикс *-инг*, или не.

Повечето заемки на *-инг* в българския език се възприемат като словообразователно неразчленими, напр. *кетъринг*, *пилинг*, *пийърсинг*, *джогинг*, *рейтинг*, *роуминг*, *топинг*, *тунинг*, *хостинг* (както и утвърдените по-рано *пудинг*, *шилинг*, *смокинг*, *лупинг*, *дъмпинг*, *митинг*), въпреки че при някои е ясно разпознаваема английската основа, към която е прибавен суфиксът *-ing*: *стайлинг*, *тайминг*, *хепънинг*, *чекинг*.

При някои думи *-инг* може да се приеме за наставка, тъй като основата им съществува самостоятелно в българския език: *мони-*

тор-инг, инженер-инг, сърф-инг, каньон-инг, одит-инг, спонсор-инг, или е ясно отделима: *банк-инг – банк-а, банк-иране, трен-инг – трен-ьор, трен-ирам, гейм-инг – гейм-я, гейм-ър, рафт-инг – рафт, рафт-я, рафт-ър, микс-инг – микс, микс-ирам, пост-инг – пост, пост-вам*.

При прилагателните имена, образувани от разглежданите съществителни, *-инг* влиза в основата: *мониторингов, аутсорсингов, хеджингов, холдингов, лизингов, инженерингов, дъмпингов, допингов, кетърингов*. Повечето неологизми на *-инг* функционират и като неизменяеми прилагателни: *спаринг партньор, допинг контрол, допинг проби, допинг скандал, шопинг център, шопинг терапия, пилинг маска, лифтинг ефект, антиейджинг козметика, рафтинг ваканция, тунинг програма, автотунинг портал*.

В статията си „Има ли наставка *-инг* в българския език?“ Хр. Стаменов изказва твърдението, че „българският език е заел или е на път да заеме английския суфикс *-ing*“ (Стаменов 2012: 56). Той посочва три лексеми, образувани в българския език от съществително име и суфикс *-инг*: *балконинг* (‘скачане от балкон на хотел в басейн’), *пейкинг* (‘седене на пейка в парк’) и *клубинг* (‘ходене от клуб на клуб’). Това показва, че българският език не заема английския словообразователен модел глаголна основа и суфикс *-ing*.

Въпреки че посочените три български лексеми не са регистрирани в речници, те се срещат не само в устната, но и в писмената реч. Ето няколко заглавия или изречения от български вестници и сайтове: „Балконинг“ – нов екстремн спорт за пияници (в. „Новинар“, 17.08.2010), *Що е то балконинг и има ли го у нас?* (в. „24 часа“, 16.08.2011), *Новата лудост „балконинг“* (в. „Стандарт“, 03.08.2011), *Новата лудост „балконинг“ взе трета жертва* (blitz.bg, 03.08.2011), *Пейкингът се превръща в национален спорт* (factorbs.com, 13.05.2012), *Мумбай. Градът на лятото, клубинга и срамежливата любов* (в. „Капитал“, 12.05.2008), *Нощният живот [в Ибиса] е невероятна смес от европейски клубинг и традиционни испански фиести* (galera.bg).

От 177 лексеми на *-инг*, които са включени в РНД, само 22 се съотнасят с нови глаголи и с нови имена със суфикс *-не*:

мониторинг се среща 1551 пъти в БНК, *мониториране* – 67 пъти, *мониторира* – 12 пъти;
хостинг – 360 пъти, *хостване* – 6 пъти, *хоства* – 11 пъти;
аутсорсинг – 340 пъти, *аутсорсване* – 12 пъти, *аутсорсва* – 5 пъти;
банкинг – 39 пъти, *банкиране* – 1047 пъти;
спонсоринг – 1 път, *спонсориране* – 126 пъти, *спонсорира* – 372 пъти;
хеджинг – 3 пъти, *хеджиране* – 248 пъти, *хеджира* – 21 пъти;
мастеринг – 9 пъти, *мастериране* – 5 пъти, *мастерира* – 0 пъти.

От данните за фреквентността виждаме, че *мониторинг*, *хостинг*, *аутсорсинг* са често използвани термини, както и *банкиране*, *хеджиране*, а многобройните употреби на глагола *спонсорирам* и отглаголното име *спонсориране* правят абсолютно ненужна чуждицата *спонсоринг*.

Връзката между имената на *-не* и *-инг* е отбелязана от Б. Нишева. Според нея продуктивността на суфикса *-не* „се повишава не на последно място под влияние на активното заемане на англицизми, завършващи на *-ing*“, като се използва следният механизъм – „когато заемката се наложи със значение, извеждащо на преден план признака ‘действие’, към нея се образуват варианти, оформени със суфикса *-не*“ (Нишева 2012: 400).

Освен имената за действие на *-инг*, които се съотнасят семантично и словообразователно с нови глаголи и нови имена на *-не*, има голяма група неологизми на *-инг*, с които се назовават нови видове спорт: *джогинг*, *спининг*, *бодибилдинг*, *бънджиджъмтинг*, *сноубординг*, *сноурафтинг*, *рафтинг*, *уиндсърфинг*, *кайтсърфинг*, *кайтбординг*, *бордсейлинг*, *маунтинбайкинг*, *скейтбординг*, *парапланинг*, *каньонинг*, *балунинг* и др. Както отбелязва А. Градинарова, за означаване на видове спорт в българския език традиционно се използват имена на *-не* и терминологични съчетания с имена на *-не*: *бягане*, *плуване*, *фигурно пързаяне*, *вдигане на тежести*, *хвърляне на копие*, *тласкане на гуле*, *колоездене* (Градинарова 1999: 199).

Повечето дефиниции на неологизми на *-инг* включват други имена за действия или лексеми като *дейност*, *операция* и под., напр. *дауншифтинг* – преместване, *блогинг* – публикуване, *тунинг* – внасяне на подобрения, *тайминг* – синхронизиране, *парасейлинг* – летене, *сноубординг* – каране, *миксинг* – звукозаписна обработка, *лифтинг* –

пластична операция, *фючъринг* – търговска дейност, *брандинг* – комплексна дейност, *тиймбилдинг* – съвкупност от прояви и дейности.

При лексикографското представяне на много от новите имена за действия на *-инг* е посочена бележка за тяхната нежелателна употреба в българския език, а тълкуването им е чрез синонимна дефиниция – заемките на *-инг* се отнасят към съответните имена със суфикс *-не* и други имена за действия или абстрактни имена, които са характерни за българския език:

банкинг Банк. Нежел. Банкиране.

шопинг Нежел. Пазаруване, пазар.

трейнинг Нежел. Подготовка, обучение.

туринг Нежел. Пътуване, екскурзия.

бодигардинг Нежел. Охранителна дейност.

Неологизмите обаче имат агресивно поведение и нерядко изместват познати или вече утвърдени думи. Например *шопинг* се среща само 531 пъти в БНК, а *пазаруване* – 1498 пъти, но в разговорната реч фреквентността на тази заемка е много голяма (за сравнение търсачката Google дава 13 400 000 резултата за *шопинг*). Неологизмът се използва и като неизменяемо прилагателно: *шопинг център* (което измества съчетанието *търговски център*), *шопинг терапия*, *шопинг мания*, *шопинг обиколка*, *шопинг тур*; има няколко примера за прилагателно със суфикс *-ов* – *шопингова зависимост*, *шопингова депресия*, *шопингова терапия*. Въпреки че не са регистрирани в РНД, в интернет има доста примери за мотивирани от този неологизъм глаголи – със суфикси *-ува* и *-ира*: *Шопингуват мацките, пазаруват лелките. Хайде, до скоро, отивам да шопингувам. Обичам и в нета да шопингувам. Ще ходим до мола, моите деца много обичат и те да шопингуват. Ох, как обичам, обичам, обичам да шопингирам. Като шопингирам, бързо ми минава ядосването. Има и примери за съответните отглаголни имена: Ти от домакинстване и гледане на дете едва ли имаш време за шопингуване. Шопингирането вече се смята за изкуство. Чрез тези словообразователни връзки неологизмът се утвърждава в българския език.*

Тъй като процесът на заемане продължава, неологизми се появяват и биват коментирани в различни изследвания. Например Св. Стоичкова и М. Чернодринска посочват и няколко лексеми, които не

са включени в РНД: *контролинг, сайдинг, факторинг, фитинг, граплинг, трапинг* (Стоичкова, Чернодринска 2005: 153). Някои от тези лексеми имат предметно значение: *сайдинг* – ‘външна винилна изолация’, *фитинг* – ‘съединителна част на водопровод’, както и включените в РНД *дресинг, топинг, слинг*. Откриваме и други заемки на -инг: *копирайтинг, брейнсторминг, мапинг шоу, мейлинг лист, ландинг страница* (полукалка от англ. landing page).

Неологизмите на -инг са резултат от интернационализацията и налагането на английския език като основен международен език за комуникация. Те навлизат в българския език като носители на ново, модерно мислене и са предпочитани именно като маркери на интелектуализация на речта.

Новите имена за действия с други суфикси

Както е известно, в българския език имена за действия се образуват и с редица други суфикси:

- ние (*движение, нападение, наказание, мълчание, търпение* и др.);
- ка (*грешка, поправка, разтривка, разходка* и др.);
- а (*заблуда, обява, просвета, употреба, проява, наслада, поява* и др.);
- ба (*борба, делба, молба, продажба* и др.);
- тва (*жътва, клетва* и др.);
- итба (*гонитба, сеитба, коситба* и др.);
- овка (*бомбардировка, дозировка, диктовка* и др.);
- ница (*блъсканица, криеница, караница* и др.);
- ня (*препирня, свирня, шетня* и др.);
- еж (*валеж, вървеж, грабеж, кроеж, палеж, растеж, строеж* и др.);
- от (*кикот, шепот, тропот* и др.);
- отевица (*шумотевица, гръмотевица, пукотевица* и др.);
- ък (*крясък, тласък, писък* и др.);
- н (*оран, копан* и др.);
- аж (*монтаж, масаж, пилотаж* и др.).

Имената, образувани с тези суфикси, „не се извеждат от всички глаголи, т.е. нямат парадигматичен характер, поради което биват ос-

тавяни извън глаголното спрежение“ (Грамматика 1993: 383). Повечето от тези съществителни имат предметни значения.

Направеното изследване показва, че няма нови имена за действия с изброените суфикси.

Новите имена за действия, образувани чрез префиксация или композиция

Разгледаните дотук имена за действия са образувани чрез суфиксация (имената на *-не* и *-ция*) или са заемки (имената на *-инг* – заети от английския език). Освен тях в РНД са включени нови имена за действия, образувани чрез композиция или префиксация.

Сред неологизмите със суфикси *-не* и *-ция* се откроява голяма група от 24 имена за действия с префикс *де-*, които имат съотносителни значения с нови глаголи със същия префикс. От данните за фреквентността им в БНК отново се вижда, че имената със суфикс *-ция* се употребяват най-често:

деидеологизация 21 пъти, *деидеологизиране* 6 пъти, *деидеологизира* 3 пъти;

демонополизация 88 пъти, *демонополизиране* 21 пъти, *демонополизира* 20 пъти;

деполитизация 62 пъти, *деполитизиране* 16 пъти, *деполитизира* 28 пъти;

декриминализация 23 пъти, *декриминализиране* 18 пъти, *декриминализира* 23 пъти;

дебюрократизация 3 пъти, *дебюрократизиране* 1 път, *дебюрократизира* 1 път.

Съответно тълкуването на глаголите в РНД е: *деидеологизирам* ‘извършвам деидеологизация’, *деполитизирам* ‘извършвам, осъществявам деполитизация’, *дебюрократизирам* ‘извършвам, осъществявам дебюрократизация’.

Оформят се антонимни двойки при имената и глаголите: *идеологизация* – *деидеологизация*, *идеологизиране* – *деидеологизиране*, *идеологизирам* – *деидеологизирам*. Изграждайки такива системни връзки, новите лексикални единици се утвърждават в езика.

Някои имена с префикс *де-* (*дез-*) не се съотнасят семантично и словообразователно с глаголи, а с имена антоними: *дебалканизация* – *балканизация*, *дезурбанизация* – *урбанизация*, *деиндустриализация* – *индустриализация*; или се съотнасят синонимно помежду си, както е при *делокализация* – *делокализиране*.

Цв. Аврамова определя такива съществителни имена като *де-*субстантивни, префигирани, като отбелязва и факта, че някои от съществителните с префикс *де-* не се свързват нито със съответно „произвеждащо“ съществително на *-(а)ция*, *-изация*, нито с „произвеждащ“ глагол (Аврамова 2003: 64).

Наблюдават се имена и глаголи с други префикси, които също участват в системни отношения (антонимни, синонимни) и се установяват трайно в лексикалния състав на българския език:

рекомунизация – *рекомунизирание* – *рекомунизирам*;
реприватизация – *реприватизирание* – *реприватизирам*;
преинсталация – *преинсталиране* – *преинсталирам*;
кофинансиране – *кофинансирам*, *съфинансиране* – *съфинансирам*;
разархивиране – *разархивирам*, *разкомпресиране* – *разкомпресирам*.

Установяват се и имена, образувани чрез префиксация, които не се съотнасят с глаголи: *сублицензиране*, *сублизинг*, *свръхполитизация*, *свръхпрофесионализация*, *свръхпредлагане*, *свръхтърсене*.

Друга група имена са образувани с префиксоиди *анти-*, *макро-*, *микро-*, *мега-*, *мулти-*, *супер-*, *хипер-*: *антиглобализация*, *антидискриминация*, *антимитинг*, *антирейтинг*, *антифишинг*, *макромаркетинг*, *микромаркетинг*, *микропилинг*, *мултинационализиране*, *супертърсене*, *метатърсене*, *мултимаркетинг*, *хиперинфлация* и др.

Наблюдаваме и неологизми, образувани чрез композиция на две основи: *земеразделяне*, *урнополагане*, *цветопредаване* и др.

Голяма група неологизми са образувани от радикасоиди и имена за действия на *-не* и *-ция* или от имена със завършек *-инг*: *видеофилмиране*, *европрисъединяване*, *еврофинансиране*, *екозамърсяване*, *енергоспестяване*, *медиапланиране*, *фотостареене*; *видеопрезентация*, *евроинтеграция*, *фотоепилация*; *авиокетъринг*, *автолизинг*, *автошопинг*, *автотунинг*, *агролизинг*, *аудиоподкастинг*, *аудиотунинг*, *биолифтинг*, *биомониторинг*, *велопаркинг*, *евромониторинг*,

пресбрифинг, пресмониторинг, радиолифтинг, радиомониторинг, радиорейтинг, спецбрифинг, телемаркетинг, телешопинг, телеуъркинг, фотолифтинг, фотопилинг, хидролифтинг и др.

Някои от тези съществителни са представени със самостоятелни речникови статии, други са посочени като примери към речниковите статии на радикасоидите *био-, видео-, евро-, еко-, кибер-, нарко-, спец-* и др.

Освен тях в РНД са включени и нови имена с втора съставна част имена за действия на *-ние*: *биоенерголечение, биолечение, винолечение, цветолечение, видеонаблюдение, видеоразпространение, еврообединение, екодвижение, екопрестъпление, екодружение, киберзабавление, киберпрестъпление, наркоразпространение, наркоразпределение, соцуправление, специвнимание, спецследствие, телеобучение* и др.

На фона на големия брой на тези композитно образувани имена прави впечатление фактът, че в изследвания материал нито един от новите глаголи не образува име със суфикс *-ние*. Това потвърждава схващането, изразено от редица учени, че отглаголните съществителни на *-ние* не са активен словообразователен тип. А. Градинарова например отбелязва непродуктивността на наставката *-ние* и поема-нето на нейните функции от наставката *-не* (Градинарова 1992: 68).

Сложните думи, при които втората част е отглаголно съществително, са изследвани от Е. Георгиева. Тя открива голямо количество сложни съществителни с втора част отглаголно съществително на *-ние*: *злодеяние, клетвопрестъпление, местоположение, нововъведение* и др. „От събраните около 50 сложни думи три са с втора част съществително на *-не* – *самобичувене, машиностроене, словообразуване*“ (Георгиева 1963: 231). Изследователката обяснява този факт с по-тясната връзка между глагола и отглаголното име на *-не*, отколкото с отглаголното име на *-ние*.

Установяваме, че в съвременната езикова ситуация отглаголните съществителни на *-не* и *-ние* са почти еднакво активни при образуването на композитуми. Новите имена се включват в групата на утвърдените в езика сложни имена с втора част отглаголно съществително.

В. Радева посочва, че „към категорията *nomina actionis* се отнасят и сложните съществителни, оформени чрез композиция, които съдържат девербално съществително за абстрактно действие“ (Радева 1991: 140). Опорните произвеждащи думи са със суфикси *-не* и *-ние*: *водоснабдяване, книгоиздаване, кръводаряване, машиностроене, самолетостроене, корабостроене, ракетостроене, заболяване, книгоразпространение, езикознание, природознание*.

Ст. Калдиева говори за „появата на термини – сложни думи, където втори компонент е отглаголно съществително, напр. *машиностроене, металообработване, здравеопазване* и др.“ (Калдиева 1982: 50). Както се вижда от събрания за това изследване материал, вторият компонент може да е име на *-не, -ние, -ция* и *-инг*.

За словообразователно активните първи компоненти в българската езиковедска литература се използват различни названия: „лексикоморфеми“ (Крумова 1981: 224), „съкратени основи“ (Радева 1991: 50), „радиксоиди“ (Аврамова 2003: 38).

Според Л. Крумова „лексикоморфемите са отсечени коренни елементи от чужди интернационални думи като *авто-, авио-, радио-, фото-, хидро-, електро-, био-, зоо-* и др., които добиват изключителна продуктивност в международен мащаб и образуват отворени и постоянно попълващи се редове, наброяващи понякога десетки, а даже и стотици думи“ (Крумова 1981: 224).

Л. Манолова определя тези лексеми като „сложни термини със съкратена първа част“ (Манолова 1984: 39).

Разглеждайки образуването на „сложни думи с повтарящи се първи или втори пълнозначни компоненти“, Ю. Балтова посочва, че „коренните морфеми се превръщат в полуафикси“, че е налице „тенденция към сближаване на коренни и афиксални морфеми във функционално отношение“ (Балтова 1986: 80).

В. Радева говори за сближаване на композицията с абрeвиацията, „особено в случаите, когато съкратената основа е от заета лексикална единица“ (Радева 1991: 50).

Изследвайки композицията в терминологията, М. Попова отбелязва, че „се наблюдава широко разпространение на чуждите основи, които много често са в съкратен вид“ (Попова 2012: 380).

В. Зидарова разглежда новите лексеми *европарламент, фототелие, автосервиз* и др. като получени чрез универбация съответно от словосъчетанията *европейски парламент, фотографско ателие, автомобилен сервиз*, като припомня и подобни образувания от средата на XX век като *редколегия, агиттабло, профсъюз*. Според нея получаването на универбата е резултат от сложен словообразователен процес, който минава през два етапа – парцелация и композиция. По този начин са образувани голяма част от съвременните сложни думи (Зидарова 2008).

Тъй като не на всички разглеждани лексеми съответства словосъчетание, не приемаме мнението на В. Зидарова. Заключение на Цв. Аврамова по този въпрос е много добре обосновано. Разглеждайки отношението между афиксоидното съществително и разгърнатото словосъчетание, Цв. Аврамова отбелязва, че наличието на мотивационна връзка не може да се докаже във всички случаи: *екокатастрофа* – екологична катастрофа, *екоинвестиции* – инвестиции в областта на екологията (а не *екологични инвестиции). „Очевидно след като съответният компонент се превърне в радикалоид (елемент с устойчива форма и структура, с ясно определено значение), той започва да участва в словообразователния процес самостоятелно, като се присъединява към изходните съществителни имена директно, без посредничеството на разгърнати словосъчетания“ (Аврамова 2003: 52).

Интересни образувания са и лексемите *натоинтеграция* и *натоцентризъм*, чиито първи компонент *нато-* се съотнася с абревиатурата НАТО. Може да се приеме, че *нато-* е радикалоид и двете лексеми са образувани чрез композиция.

Вниманието ни привлича и немалката група неологизми, образувани от формантите *е-* и *м-* и имена за действия на *-не, -ние* и *-ция*: *е-гласуване, е-банкиране, е-обслужване, е-управление, е-образование, е-обучение, е-администрация, м-банкиране*. Редица от тези лексеми са полукалки (Благоева 2005: 38–39) от английски. Формантите *е-* и *м-* са образувани в чужда езикова среда чрез съкращаване: *е-* < *e*(lectronic), *м-* < *m*(obile). Те се разпознават като съкратени и в българския език – съответно от прилагателните *електронен* и *мобилен* (Колковска 2010). Формантът *м-* се изговаря като английска

буква (ем), а формантът *е-* се изговаря като българска буква (е), което потвърждава осъзнаването му в българския език. Любопитно е сравнението между лексемите *е-поща* и *имейл*, втората от които е кодифицирана в *Официалния правописен речник на българския език* от 2012 г. В устната реч се използва *имейл*, както и съчетанието *електронна поща*, докато в писмената – полукалката *е-поща* и неадаптираната графично лексема от английски *e-mail*.

Характерна особеност на сложните съществителни е липсата на изходен глагол – този факт е отбелязан от Е. Георгиева и И. Гугуланова (Георгиева 1977: 284; Гугуланова 2002: 49). Възможно е обаче да се появи глагол – такъв е случаят с *евроинтегрирам*, който се съотнася с термина *евроинтеграция*. Наистина глаголът има съвсем ниска употреба: *евроинтеграция* се среща 588 пъти в БНК, *евроинтегриране* – 4 пъти, *евроинтегрира* – 2 пъти. Данните за фреквентността са обективен критерий, който дава основание глаголът да се тълкува чрез съществителното име: *евроинтегрирам* ‘извършвам евроинтеграция’.

Д. Благоева отбелязва, че е „слабо застъпено образуването на нови глаголи с помощта на префиксоиди или радикасоиди“ (Благоева 2008: 85). Това се потвърждава и от езиковия материал: в РНД срещаме само глагола *евроинтегрирам*, а в РНДЗ – глаголите *видеофилмирам* и *видеоклипирам*.

Новите сложни думи от разглеждания тип са резултат от действието на закона за езиковата икономия. От една страна, те показват засилената терминологизация и интелектуализация на езика, от друга страна, може да изразяват засилена експресивност. Като потвърждение на втората тенденция привеждаме изследването на Б. Тодорова, която изброява сложни отглаголни съществителни имена, използвани в българския форум „бг-мама“: *бебеправене*, *бебеносене*, *бебедундуркане*, *бебезабавление*, *бебераждане*, *зъбоникнене*, *зъбовадене*, *зъбомиене*, *месоядене*, *тортоядене*, *сладкоправене*, *тортоправене*, *хлебоправене*, *кафеправене*, *кафепиене*, *чайопиене*, *нищоправене*, *шалоплетене*. Според авторката „получената дума е по-кратка и по-експресивна от изходния израз – *плетене на шал* – *шалоплетене*, *правене на бебе* – *бебеправене*“ (Тодорова 2013: 440).

Разглежданите сложни думи разкриват словотворческия потенциал на носителите на българския език.

Новите имена за действия в терминологията

Много лингвисти подчертават използването на имената за действия като термини. Тук ще представим няколко мнения.

Д. Димов обръща внимание на „лекото им превръщане в терминологична лексика“ (Димов 1970: 133).

Е. Георгиева обяснява причината имената за действия да са толкова използвани като термини: „В терминообразуването най-съществена роля играе отбелязването на процеси и явления. Затова и най-голямо приложение като термини или като съставки на сложни термини имат отглаголните съществителни“ (Георгиева 1977: 284).

Ст. Калдиева говори за „една сравнително по-нова употреба на тези съществителни (отразила се, естествено, и върху семантиката им), а именно като термини“, за „лекотата, с която образуванятия със суфикс *-не* се превръщат в термини“ и за „честотата на употребата им в научно-техническата терминология“ (Калдиева 1982: 49).

Л. Манолова обяснява големия брой на съществителните със суфикс *-не* с тяхната употреба като термини: „Наставката *-не* е много продуктивна в българската терминология. С нея се образуват термини, които показват действия, като например *закаляване, издухване, нитриране, обезцветяване, оразмеряване* и мн. др.“ (Манолова 1984: 39).

В. Радева представя словообразователния тип с наставка *-ция* като продуктивен „при образуване на нови думи като *енергизация, палетизация, роботизация, кибернетизация, химизация*, които са свързани с научно-техническата терминология“ (Радева 1991: 139).

„На отглаголни съществителни от двата типа [със суфикси *-не* и *-ние*] се дават значителни предпочитания в областта на терминологията, някои от тях много активно приемат терминологични функции в различни области на знанието и производството, срв.: *делене (деление), изваждане, събиране, умножение (умножаване), напояване, металолеење с противоналягане* и мн. др. Дори в тази насока се прекалява“ (Грамматика 1993: 385).

С. Колковска изследва „имена за действия, образувани от отименни глаголи и функциониращи в терминологията като термини за процеси“, като в заключение отбелязва, че „образуването на отименни имена за действия непосредствено от имена в терминологията е нова словообразователна тенденция в съвременния български език“ (Колковска 1993–1994: 380).

Разглеждайки заемките на *-инг*, Св. Стоичкова и М. Чернодринска стигат до заключението, че 90 % от този тип англицизми принадлежат към специалната лексика (Стоичкова, Чернодринска 2005: 153).

При класификацията на термините по форма М. Попова отбелязва термини – прости и сложни думи съществителни имена, като сред примерите включва *рафиниране, сепарация, искрогасене, машиностроене* (Попова 2012: 46).

Имената за действия са подходящи за термини, тъй като „формата на термина като част на речта е съществително име, субстантивирана част на речта или субстантивирано словосъчетание“ (Попова 2012: 47). Те са предпочитани в научния и административно-деловия стил заради своите характерни особености. Тъй като не притежават граматичната категория лице, те означават действието откъснато от неговия вършител (ГСБКЕ 1998: 218). Отсъствието на вършител придава абстрактност и сбитост на изложението, компресия на информацията, а липсата на категорията време допринася за обобщаващия характер на изразите (Пометкова 2006). М. Попова подчертава семантичната автономност на съществителните имена и тяхната независимост от конкретния речев контекст, което е „предпоставка за по-точна идентификация на означеното понятие и обозначения обект в дадена научна област“ (Попова 2012: 45).

При използването на глаголи в текста задължително присъства информация за вършителя (такава отсъства в пасивните конструкции) и времето на извършване на действието, а тази информация е излишна в научния стил. Именно поради това, че не притежават категориите лице и време, имената за действия се използват като термини. Терминологичната употреба на новите имена за действия обуславя тяхната по-голяма фреквентност в корпусите в сравнение с новите глаголи.

Новите имена за действия представляват термини в различни области: информационни технологии и компютри, обществено-политически живот, икономика, финанси и банково дело, спорт и др. В съвременната динамична епоха термините много бързо се популяризират и започват да се употребяват и извън тясно специализираната си област. Това е резултат от процесите на интелектуализация и интернационализация на езика.

Лексикографско представяне на новите имена за действие

При лексикографското представяне на много от разгледаните неологизми в РНД се подчертава тяхната основна функция – да назовават различни дейности и процеси, например:

брандинг ‘Комплексна дейност по разработка, утвърждаване и развитие на търговска марка’;

антидискриминация ‘Дейност, насочена към противодействие на проявите на дискриминация в обществото’;

лизингване ‘Търговска дейност, която се извършва чрез лизинг’;

видеофилмиране ‘Дейност, свързана със заснемане на видеофилми’;

глобализация ‘Процес на сближаване на икономиката, водената политика, културното, технологичното и научно развитие, начина на живот и бита на населението и др. на държавите в световен мащаб’;

евроинтеграция ‘Процес на политическа, икономическа, правна, научна и др. интеграция на една европейска държава към Европейския съюз; евроинтегриране’.

Неологизмите на *-ция* и *-инг* обикновено получават описателна дефиниция в РНД, докато тези на *-не* се включват в края на речниковата статия на съответния глагол.

Проследяваме лексикографското представяне на имена със суфикс *-не* в различни речници, за да установим каква е практиката, защото според М. Кошкова те са лексикографски най-онеправдани (Кошкова 2013: 89).

В *Речник на българския език* (1895–1908) Найден Геров помества отделни речникови статии за отглаголните съществителни със суфикс *-не* и *-ние*.

В еднотомния *Български тълковен речник* (1955) с автори Л. Андрейчин и колектив отглаголните съществителни със суфикс *-не* не са включени (както е отбелязано в уводните бележки), с изключение на няколко имена с предметно значение като *ядене, пиене, четене, смятане* и др. В еднотомния *Съвременен тълковен речник на българския език* (1994) с автори Ст. Буров и др. също не са включени отглаголните съществителни със суфикс *-не*.

В тритомния *Речник на съвременния български книжовен език* (1955–1959) и в многотомния *Речник на българския език* (1977–2012) са изработени самостоятелни речникови статии за отглаголните съществителни със суфикс *-не*, като тълкуването най-често е с унифицираща структурна дефиниция „Отглаголно съществително от (съответния глагол)“, но се представят и конкретните предметни значения.

В речниците на чуждите думи имена за действия със суфикс *-не* или не се включват (РЧД 2000, РЧД 1995), или се привеждат в края на речниковата статия на съответния глагол, както производните думи (РЧД 1982).

От направения преглед се вижда, че в РНД е избран най-подходящият начин за представяне на имената за действия, като използването на корпусния подход и на данни за фреквентността на лексемите осигуряват обективно отразяване на тяхното място в лексикалната система.

Заклучение

В резултат на направеното изследване се откриха общите особености на неологизмите на *-не*, *-ция* и *-инг*. При съпоставянето на имена и глаголи достигнахме до няколко важни извода:

- Част от разглежданите неологизми са словообразователно и семантично свързани с нови глаголи, а друга част – с нови имена.
- Повечето нови имена за действия, които не се съотнасят с нови глаголи, са образувани чрез композиция и префиксация.
- Новите имена за действия на *-не*, *-ция* и *-инг* са почти два пъти повече от глаголите.

- Голяма част от новите имена за действия са с по-голяма фреквентност в БНК от новите глаголи, с които са словообразователно и семантично свързани.
- Налице е конкуренция между новите имена за действия.
- По-големият брой и по-голямата фреквентност на новите имена за действия в сравнение с новите глаголи се дължи на използването им като термини.
- При лексикографското представяне на неологизмите в РНД са отразени фреквентността, системните им връзки (антонимни, синонимни), приемливостта им в българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* София: Heron Press. 259 с.
- Балтова 1986:** Балтова, Ю. За някои явления и тенденции в изграждането на лексикалната система на съвременния български книжовен език. // *Въпроси на съвременната българска лексикография и лексикология.* София: БАН, с. 74–80.
- Благоева 2005:** Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език.* София: Галик. 106 с.
- Благоева 2008:** Благоева, Д. Нова глаголна лексика в българския език. // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 79–90.
- Георгиева 1963:** Георгиева, Е. Семантична характеристика на отглаголните съществителни на *-не* и *-ние* в българския книжовен език. // *Славистичен сборник.* София: БАН, с. 225–233.
- Георгиева 1970:** Георгиева, Е. Към въпроса за семантичната характеристика на отглаголните съществителни в българския книжовен език (Опит за лексико-граматическа прекатегоризация). // *Известия на Института за български език*, 19, с. 151–161.
- Георгиева 1977:** Георгиева, Е. Състояние и проблеми на българската научно-техническа терминология. // *Български език*, № 4, с. 277–284.
- Градинарова 1992:** Градинарова, А. Семантично развитие на отглаголните съществителни на *-не* в съвременния български език. // *Български език*, № 1, с. 61–68.

- Градинарова 1999:** Градинарова, А. *Семантика отглагольных существительных в русском и болгарском языках: Имена на -ние и -не*. София: Евразия. 142 с.
- Граматика 1993:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. Морфология. София: БАН.
- Гугуланова 2002:** Гугуланова, Ив. Мястото на отглаголното съществително в словообразователната парадигма на глагола. // *Българска реч*, № 3, с. 47–51.
- Гугуланова 2005:** Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 218 с.
- Димов 1970:** Димов, Д. Наблюдения върху значението и употребата на отглаголните съществителни имена на -не. // *Известия на Института за български език*, 19, с. 131–140.
- Зидарова 2008:** Зидарова, В. Прояви на лексикална икономия в съвременния български език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, 46, № 1, с. 211–218.
- Иванчев 1971:** Иванчев, Св. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. София.
- Калдиева 1982:** Калдиева-Захариева, Ст. Към характеристиката на отглаголните съществителни със суфикс -не в съвременния български книжовен език. // *Български език*, № 1, с. 48–53; (продължение) *Български език*, № 2, с. 116–124.
- Калдиева 1999:** Калдиева-Захариева, Ст. Абстрактната лексика в съвременния български книжовен език и в съвременния словашки книжовен език (съпоставително изследване на абстрактните съществителни със суфиксите -ост/-ost и -не/-nie). // *Актуални проблеми на българското словообразуване*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 209–220.
- Колковска 1993–1994:** Колковска, С. Словообразуване на имена за действия от отименни глаголи (с оглед на терминологията). // *Български език*, № 4, с. 378–380.
- Колковска 1995:** Колковска, С. Категориална семантика и граматични значения на имената за действия на -не. // *Български език*, № 1–2, с. 18–29.
- Колковска 2010:** Колковска, С. Лексикални неологизми в българския език с първи съставки е-, м-. // *Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова*. София: ЕМАС, с. 205–213.
- Колковска и др. 2012:** Kolkovska, S., D. Blagoeva, A. Atanasova. The application of corpus-based approach in the Bulgarian new-word lexicography.

// Proceedings of the 15th EURALEX International Congress. 7–11 August 2012, Oslo. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen (eds.). Oslo: University of Oslo, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, p. 991–996.

Кошкова 2013: Кошкова, М. Лексикографски онеправдани класове думи (с оглед на българската и словашката лексикографска практика). *// 70 години българска академична лексикография*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 89–97.

Крумова 1981: Крумова, Л. Към въпроса за същността на лексикоморфемите в абривиатурното словообразуване на българския език. *// Български език*, № 3, с. 224–226.

Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.

Манолова 1984: Манолова, Л. *Българска терминология*. София: Народна просвета.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Нишева 2012: Нишева, Б. Прояви на тенденцията към интелектуализация в езика на медиите (върху български и чешки неологичен материал). *// Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения, 19–21 април 2012 г. Т. 1. Езикознание*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 395–401.

Пашов 1999: Пашов, П. *Българска граматика*. София: Хермес.

Петков 1970: Петков, П. Отглаголните съществителни и трансформациите на техните синтактични групи. *// Известия на Института за български език*, 19, с. 141–149.

Пометкова 2006: Пометкова, Я. Спецификация на конструкциите с отглаголно съществително име във функцията на подлог в научната реч. *// Сборник Йорданка Маринова. Изследвания по случай нейния седемдесетгодишен юбилей*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 276–284.

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: ИК „Знак’94“. 688 с.

Радева 1991: Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 226 с.

Радева 2010: Радева, В. Словообразователные инновации в славянских языках, обусловленные иноязычной лексикой. *// Новые явления в сла-*

вянском словообразовании. Система и функционирование. Москва: Изд. МГУ, с. 245–255.

Стаменов 2012: Стаменов, Хр. Има ли наставка *-инг* в българския език? // *Български език*, № 1, с. 51–59.

Стоичкова, Чернодринска 2005: Стоичкова, Св., М. Чернодринска. Англицизми със суфикс *-ing* в съвременния български език. // *Проблеми на социолингвистиката*. Т. 8. София: Делфи, с. 145–149.

Стоянов 1966: Стоянов, Ст. Отглаголни съществителни с наставка *-не* от свършени глаголи? // *Език и литература*, № 2, с. 39–48.

Тодорова 2013: Тодорова, Б. За някои специфични лексикални употреби във форумите на bg-matma. // *70 години българска академична лексикография*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, с. 438–446.

ИЗТОЧНИЦИ

БТР: *Български тълковен речник*. 4. изд. София: Наука и изкуство, 2002.

ОПР: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета, 2012.

РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1–14. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1977–2012.

РБЯ: Геров, Н. *Речник на българския език*. Пловдив, 1895–1908.

РНД: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010.

РНДЗ: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.

РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1–3. София: БАН, 1955–1959.

РЧД 1982: *Речник на чуждите думи в българския език*. София: БАН.

РЧД 2000: *Речник на чуждите думи в българския език*. 5. изд. София: Наука и изкуство.

РЧД 1995: *Речник на чуждите думи в българския език с илюстрации и приложения*. Велико Търново: Елпис.

СТР: *Съвременен тълковен речник на българския език с илюстрации и приложения*. Велико Търново: Елпис, 1994.

MECHANICKÉ KRÁCENÍ A MECHANICKÉ SKLÁDÁNÍ; BLENDING

1. Mechanické krácení

Mechanické krácení – tj. krácení nezohledňující stavbu slova, jinak řečeno: krácení dezintegrující morfematickou stavbu – konstatuje Šmilauerovo NTS (§ 0072) pro hypokoristika: *Dorota* > *Dora*, *Magdalenka* > *Lenka*¹, se sufixací *An-ton-in* > *Tonda*; jinak je prý slangové a argotické: *slečinko* > *slečí*, (*koruna*) *padesát* > *pade*, *to na nás nepla[tí]*. Tamtéž však Šmilauer upozorňuje: „Jiné takové zkráceniny přejímáme z cizích jazyků“; mezi příklady jsou *auto[mobil]*, *metro* (< *metropolitain*), *Expo* (< *exposition* apod. podle konkrétního jazyka; název světové výstavy 1958). Povšimněme si, že všechny uvedené příklady jsou dvojslabičné.

Pokud jde o příslušnost ke slangu a argotu: uvedené příklady, stejně jako další, bychom dnešními očima tak nízko neřadili, protože nesoudíme, že každý soukromý projev by byl ve slangu nebo dokonce v argotu: *bezva*, *nashle*, *v poho*, *samo* (= *samo sebou/samozřejmě*), oslovovací forma *kámo*, zkrácenina *cvíčo* (ksk-dopisy; tady je neutrum i východiskové *cvičení*).

Přejímání mechanických zkrácenin (prototypicky rovněž dvojslabičných) nebo jejich paralelní vznik ve více jazycích se začínal rozvíjet už v době vzniku NTS (40.–70. léta 20. stol.): *foto*, *zoo*. Většina z nich se časem využívá jako prefixoid výrazů i hybridních. Už SSJČ (I, knižně 1971) má vedle slov s *foto-* I ‘světlo’ (např. *fotoemise*) i *foto-* II ‘fotografie/fotografický’ v nejméně 17 slovech²; samo slovo *foto* ‘fotografie’ je v něm charakterizováno jako „poněk. zast.“, ač se v tisku nepřestávalo užívat a žije dodnes. Dva vydané svazky NSvČ uvádějí takových zkrácených prvků desítky: např. *info(-)*, *narko-*, *porno(-)*; homonymní *para-* (< *parašutista* × *paraplegik*). Stále vznikají další takové zkráceniny, a to i

např. v medicíně – ne v její stylově nejvyšší sféře reprezentované odbornými časopisy, ale ve sféře styku s pacienty, kteří jsou už léta posíláni např. na *sono*. To lze ještě interpretovat jako spojení kořene s konektémem (*son-o*). Ale při vjezdu do pražské nemocnice Bulovka je směrovka, která má nad šipkou velké *ORTO REHA*, pod šipkou konvenční *ortopedie, rehabilitace*; řetězec *reha* obsahuje prefix a torzo kořene *-hab-* nebo spíš prostě jen první dvě slabiky.

2. Mechanické skládání

Jako mechanické skládání označuji kompozici z mechanicky vyčleněných prvků. Lze tu rozlišit několik typů:

a) Skládání z prvních slabik, z počátečních řetězců apod.: *Svatka* < *svatební kancelář*, *karma* (průtokový ohřívač vody, pův. *Karma*) < jméno výrobce *Kar-el Ma*-cháček, *Čedok* < Če-skoslovenská *do*-pravní *k*-ancelář. To se řadí ke zkratkovému tvoření, resp. k typům zkratek. Výtvary přebírané z ruštiny nebo tvořené podle ní (*politruk* < *političeskij rukovoditel'*; *děldop* < *dělnický dopisovatel'*; *Mašpriborintorg* < *inostrannaja trgovlja mašinami i priborami*? a další) nezdomácněl nejen v češtině, ale ani v popisech „její“ slovtvorby; registrují ho však texty o vývoji jazyka ve 20. století.

b) Skládání s afixoidy, prototypicky opět dvojslabičnými – srov. zde část 1 – se obvykle chápe jako jev z pomezí derivace a kompozice. (Vzato do důsledků, měli bychom v případech jako *narko-kracie* vidět spojení prefixoidu se sufixoidem, kde chybí kořen; mně je bližší vidět v tomto výtvaru kompozitum o dvou autosémantických kořenech.)

c) Blending jako takové skládání slov, při kterém se slova, prototypicky dvě, „oříznou“, načež se začátek prvního a konec druhého sesadí do jednoho slova, které bude připomínat slova výchozí. Tomuto typu věnuji část 3 tohoto textu. Nyní poznamenávám, že ve starších popisech, například právě v NTS (§ 0071), se mezi zkratkovými typy vyskytly i případy typu „začátek – konec“: jméno likéru *Tesavela* < *Tesa-řík* a *Pav-ela*, *Osram* < *os-mium* + *wolf-ram*.

3. Blending

Blending se dočkal asi 30 různých označení (Cannon 2000: 953), z nichž většina byla užita jen jednou. Z častějších označení blendů připo-

menu *portmanteau*, *mot-valise*, *nakrycie*, *Mischform*, *haplologické slovo*, *kontaminace*; širše by jev patřil pod *extragrammatical morphology* nebo *kreativní tvoření slov*. Zůstanu tentokrát u původního anglického označení, jakkoli mám proti němu výhradu, že představa „míšení“ nebo kořalečnického „řezání“ zastírá důležitou identifikovatelnost východiskových slov.

S mechanickou kompozicí má blending společné to, že nehledí k morfémové stavbě slova. Zachází s východiskovými slovy – prototypicky jsou 2 – jako s řetězci elementárních znaků (fonémů, grafémů) a prolne je (přikloní je) tak, že vznikne slovo nové. Obvykle lze podle začátku výtvaru rozeznat první a podle konce druhé východiskové slovo.

Tradičně (v anglistice, nověji i v hispanistice) se odlišují dva typy, a to podle existence × neexistence transientu, tj. řetězce společného oběma slovům:

1. **věšák** (*portmanteau*), dále V jako *gross-tapo*⁴ < *Gross(ovo)+gestapo*,
2. **teleskop**, dále T jako *kub-ic-ie*⁵ < *Kubice(ho)+policie*.

Několik příkladů:

V jako *gross-tapo*:

para-lympiáda (< *olympiáda paraplegiků*), (*sedlčanský*) *troub-elín* (*sýr hermelín* k rozpečení v *troubě*)⁶; mezinárodní, už desetiletí starý a po celém světě rozšířený *bank-omat* < *banka* + *automat* / *bankovní automat*⁷; *work-oholik* (i s variantou v češtině zanikající *work-holik*)⁸; okazionalismus *kro-ka-ře* (*krocan* nadívaný *kachnou*, která je nadívaná *kuřetem*; pečeně na Den díkůvzdání, jméno podle *tur-duck-en* < *turkey+duck+chicken*); na angličtinu jsou poměrem grafiky a výslovnosti dosud vázané formace *info-tainment* a *edu-tainment* (< *informa(tive?)* / *edu(cative?)* + *entertainment* 'zábava'⁹). Po světě je jako citátový výraz z angličtiny znám také *br-unch* < *breakfast* + *lunch*.

T jako *kub-ic-ie*:

Eu-ro-šima (mimo češtinu spojené *Europe+Hirošima*), *Pi-tom-io* (< *pitomec* + *Tomio*; podrobněji v části Kazuistika blendů), *zmr-d-oucí*¹⁰ (*zmrld vedoucí*, který nádavkem možná podřízené *zmrldává*, jebe neboli kárá); případ *DOBŘE RÁNOVINY* (reklamní rubrika sušenek a cereálií BeBe v deníku Metro) ukazuje, že někteří kreativci dokážou do blendu (*T rá-no-viny*) zapojit i dvouslovný výraz (*Dobré ráno*); anglický je název

televizního seriálu *Cali-forni-cation* (*California+fornication* 'smilnění') i klasický, starý a známý příklad *sm-o-g* (*smoke+fog*).

Poznámka ke skripci: V českých textech jsem shledal jako menší-nový jev kolisavou verzálku, a to i uvnitř slova (*piTomio*, *PiTomio*, *Pi-tomio*), popř. psaní se spojovníkem. Nezaznamenal jsem odmezerované psaní částí. Nejčastější je psaní dohromady.

Hranice vůči afixaci a zejména vůči připojování afixoidů je v řadě případů po formální stránce nezřetelná – viz příspěvek Šimandl (ve výrobě): „jediné společné písmeno, rozdíl psané a zvukové podoby, povýšení jedné z částí na afixoid dalším tvořením. [...] Je tu však zřetelný významový rozdíl: zatímco afixy připojují význam obecný, kategoriální, při blendingu jde o to, učinit narážku (hint) na konkrétní východisková slova. V tomto smyslu jde o případ idiomatického tvoření slov“.

S blendy se setkáváme tam, kde je poptávka po neotřelých a kreativních pojmenováních. Jsou to označení nabízených produktů nebo (v politických komentářích) hodnotící pojmenování. V návaznosti na první světově proslulé užívání portmanteaux, které najdeme v próze Lewise Carrolla *Through the Looking-Glass and What Alice Found There* (1871), se k blendům jako jazykové hře občas vrací literatura pro děti a mládež; srov. o dvou takových knihách v příspěvku Charles 2011. Nemalá část blendů – k možnostem kvantifikace se ještě vyjádřím – má jepičí život, malá část se uchytlí natrvalo, ještě méně se jich uplatní celosvětově jako *bankomat* (chceme-li ho pokládat za blend)¹¹.

4. Kazuistika blendů

Řada případů problematického rozlišování $V \times T$ je uvedena v příspěvku Šimandl (ve výrobě). Zde následuje výběr devíti příkladů, z nichž každý osvětlí některou ze stránek blendingu.

(1) *Oskarta*

Příklad blendu (T *Os-kar-ta* < *karta* s logem *Oskar*), který s komerční akcí přišel a zase odešel. Obojí lze podle korpusu SYN datovat. Prvovýskyt: *Koncem dubna začne třetí mobilní operátor v tuzemsku Český Mobil nabízet předplacené SIM karty do mobilních telefonů pod názvem Oskarta*; LidN 13.04.2000. Celkem za rok 2000 84 výskytů, v letech 2001–2003 mezi 50 a 60 ročně, 2004 vrcholných 86 výskytů, 2005 jen 10

a 2006 pouhé 3, mezi nimi tento: *Pouze Vodafone (...) nepřichází, kromě změny názvu Oskarty na Vodafone kartu s žádnou akční nabídkou*; Deníky Bohemia 20.05.2006.

(2) *myšítko*

Označuje (pravé/levé) *tlačítko myši*. Ač se zdá, že případ by se dal popsat jako sufixace existujícím sufixem *myš-ítko*, není věc tak prostá: dokud neřekneme, že *-ítko* tu představuje konkrétní slovo *tlačítko*, zůstane náš popis čistě formalistický. Poněkud dětské, hravé slovo – popsané v NSvČ 2 – má ve velkém korpusu SYN pouhé 3 doklady. Pro srovnání: *bankomat* 14.776, *grosstapo/grostopo* 253, čerstvá a „nekorrektní“ *[Kk]ubicie* 0.

(3) *lamposter*

Příklad blendu (T? *lam-p-oster* < *poster* ‘plakát’ na *lampy*), který se neuchytil. První zachycený doklad: *V Ostravě někdo během jednoho dne ukradl 120 „lamposterů“, poutačů jednoho z kandidátů do Senátu připevněných na sloupech veřejného osvětlení* (ttx ČT 06.10.12, s. 125). Slovo přináší problémy. Vyslovovat podle angličtiny [læmpoustr] by zastřelo identitu přiřkláňených slov – nemluvě o tom, že samo slovo *poster* [poustr] není každému srozumitelné a [poster] či [lamposter] by neznali ani ti, kdo umějí anglicky. Možná i proto nepřevzali slovo od žurnalistů policejní a justiční mluvčí, kteří raději citují jazykově konzervativnější soudní spisy. Necelých čtvrt roku později nacházíme ve zprávách o témž soudním případě už jen takovéto opisy: *plakáty umístěné na sololitových deskách na pouličních lampách* (ttx ČT 27.12.12, s. 117); *posádku, která ... sbírala ze sloupů veřejného osvětlení volební plakáty na deskách* (ttx Prima family, zdroj našeho prvního dokladu, rovněž koncem prosince 2012). Přes výhodnou jednoslovnost byl tedy blend odmítnut.

(4) *Pinotomio/Pitomio*

Blendy se objevily na internetu v lidovém humoru k prezidentské volební kampani koncem r. 2012. Delší z nich byl první a zaznamenali jsme ho v grafice (není vyhledatelný Googlem apod.). Z hlediska rozlišování $V \times T$ představuje problém v tom, že společný prvek není uprostřed,

ale na konci: *Pino-tom-io* < *Pinocchio* + *Tomio* (*Okamura*). Starší a delší blend byl během kampaně vytěsněn novým, hrubšího zrna, který je jasný T: *Pi-tom-io* < *pitomý/pitomec Tomio*. Jak už jsem připomněl, kolísala skripce.

(5) Korespondáž

Jde o název výstavy. Jiří Kolář si s Francouzskou Béatricí Bizot vyměňoval dopisy, z nichž ty z jeho strany mohly obsahovat i koláž s krátkým vzkazem anebo jen koláž. Koláže byly vystaveny pod názvem *Korespondáž*¹², který – pravděpodobněji než tvořením T se společným začátkem (unikum!; < *ko-respond-ence* + *ko-l-áž*) – vznikl prostě sufixací jako další příslušník kolářovské řady názvů technik, která obsahuje *koláž*, *dekoláž*, *muchláž*, *roláž*, *proláž*, *chiasmáž*, *konfrontáž*, *raportáž* ...¹³

(6) Vivaldianno

Při jednoduché segmentaci *Vivaldi-anno* (jméno *Vivaldi* „nasazené“ na *anno*, it. ‘rok’) lze tento název programu na vivaldiovskou sezonu houslisty J. Svěceného označit za V, ale na překážku je, že nejen z prvního, ale ani ze druhého slova není nic zakryto. Navíc pak je ve hře i podoba s výrazem *Vivaldiano* [-áno] ‘vivaldiovec/vivaldián’, takže sofistikovanější segmentace by vypadala *Vivaldi(-)an(-)no* a bude to pak spíš T. Podstatnější než „správně“ segmentovat je rozpoznat pragmatický záměr: název je osobitý¹⁴, adresáty reklamní kampaně zaměstná a vtiskne se jim do paměti.

(7) Kavárium

Jako většina případů v naší kazuistice, jde o proprium, a sice o jméno kavárničky v Praze 6, která má poměrně vysoká okna. Formálně jde o příklad blendu, který lze vyložit prostěji než jako T *ka-vár-ium*: ve slově *akvárium* byla první dvě písmena prohozena a tím se dosáhlo příklonění ke slovu *kavárna*.

(8) Čezko/ČEZko

Rozhodovat o příslušnosti k V nebo T je tu nejen obtížné, ale i neplodné. Zjevnou sémantiku ‘Česko ovládané společností ČEZ’ tyto formální hrátky ničím neobohatí. Za povšimnutí stojí, že tento blend (možná

nebude sám) je zřetelný jen v písmu; v řeči by se musel opsat, třeba [česko se z].

(9) *xenoFabie*

Folkař Karel Plíhal má v písni *Burani z Anglie* (CD Vzduchoprázd-
niny, 2012) ve sloce o Angličanech *dřív než mi na boty nabliží, odjedu
svou xenoFabií* a ve sloce o Rusech *dřív než mě omylem zabijí, odjedu
atd.; xenoFabia < xenofobie + Fabia* (typ automobilu Škoda Volkswa-
gen). Na rozdíl od klasických T je v tranzientní části (má-li smysl o ní
mluvit) diferenční vokál *o/a*. Skripce s velkým písmenem uvnitř slova,
jak ji uvádí písničkářův web, pojišťuje srozumitelnost obou narážek, blo-
kuje dohad na překlep a odkazuje k popřevratovým jazykovým inovacím.

5. Postoje k blendingu

Vstřícný postoj vůči blendingu zaujímá anglofonní¹⁵ a také hispán-
ská lingvistika: srov. Piñeros 2004. Ambivalentní postoj v rámci hebrais-
tiky (autor je z univerzity v Tel Avivu) ukazuje titul článku Bat-El 1996.
Rezervované postojy zaujímá germanistika, galoromanistika¹⁶ nebo po-
lonistika¹⁷. Pokud jde o bohemistiku, s pojmem není zvyklá zacházet a
tradičně řadila blendy mezi zkratky (srov. zde část 2: zapracování případů
Tesavela, Osram do NTS). Blending se u nás těší spíš zájmu učitelů ci-
zích jazyků, překladatelů apod. a spíš laickému než odbornému (jistá již
dávná výjimka: Bareš 1974). Otázkou do diskuse je, kolik má bulharština
blendů (přejatých; domácích) a nakolik se o ně zajímá bulharistika.

Na kolokviu o neologii se však především zajímejme o to, jaký vý-
znam by mělo zkoumání blendů pro neologii. Cannonovo zjištění na ma-
teriálu 13.683 neologismů je, že blendy v nich byly zastoupeny jedním
procentem (Cannon 2000: 956); za porovnání by stál text Humbleyův
(Humbley 2000). Můj osobní dojem je, že (a) počet blendů v posledních
dvou desetiletích narostl, (b) roste počet komunikačních sfér, kde se blen-
dy tolerují a užívají (nejde už jen o žargony a substandardní útvary: srov.
edutainment, infotainment v teorii mediální komunikace), (c) blending
jako slovotvorný postup se na periférii přesouvá blíž k centru. Objek-
tivnější kvantifikace je ztížena tím, že v korpusech lze vyhledávat jen
takové slovotvorné formace, které už známe. Pro popis blendů lze nemálo
vykonat soustavným sběrem (excerpcí). Na sběru a popisu by se kromě

neologie měla podílet i onomastika, konkrétně chrématonymie, tento její podrozvinutý obor. Do tzv. gramatiky blendingu – např. jak často se zachovává leckdy sporný slabičný princip – by bylo lépe pustit se až po inventarizaci.

Text vznikl s podporou grantu GA ČR „Slovník afixů užívaných v češtině“, reg. č. 13-07138S.

ZKRATKY

V – věšák (portmanteau) jako typ blendů bez společného řetězce/znaku

T – teleskop jako typ blendů se společným řetězcem/znakem ve střední, tranzitní části

POZNÁMKY

¹ Východiskem krácení je v obou případech ne-li hypokoristikum, tedy jméno počestěné nebo zdobně: původním podobám by byly blíží *Dorothea*, *Magdalena*.

² Přesný počet neuvádím. Jednak sám slovník nečlení zvlášť slova s *foto-* I × *foto-* II a jsou případy obojaké (dva významy slova *fotogenie*), jednak se v heslech hnízduje a nemusí být shoda na tom, zda vždycky započítat i pravidelné deriváty různého stupně užívanosti: jméno přechýlené (*fotoreportérka*), vztahová adjektiva (*fototelegrafický*, *fototelegrafní*) nebo zdobnělinu (*fotoaparát*).

³ Podle M. Jelínka (Jelínka 1953: 143) vytvořil toto slovo po sovětském příkladu Julius Fučík.

⁴ V korpusu SYN lze vysledovat, jak se výraz *grossstapo*, poprvé vyšlý z úst M. Topolánka, rychle uchytí a jak spolu s ním a Grossem také odešel.

⁵ *Kubicie, kdyby chtěla, tak si „důkazy“ vyčaruje* – z dikuse k článku S. Slonkové „ČSSD vyšla z kauzy Rath čistá. Odposlechy nejde dokázat“, <<http://aktuálně.centrum.cz>> 15.11.2012. Nato, 4.12., se na <<http://www.tydenikobcanskepravo.cz>> objevil článek *Kubicie manipuluje důkazy?*; máme tím doklad když ne z tisku (který by časem možná vešel do korpusu), tedy aspoň z publicistického serveru. Po čtvrt roce je nálezů už několik desítek – například když internetoví diskutéři srovnávají odposlouchávání D. Ratha s neodposloucháváním J. Drábka a V. Šišky. Výraz se líbí, jistě i proto, že nehledí na korektnost a zní „zbojnický“; proniká i do vyjadřování

o nepolitických záležitostech: *Máš to blbý, mě Kubicie chytila za to že jsem kouřil na parkovišti na chodníku* (Facebook; K- patrně pod vlivem příjmení ministra Kubiceho).

⁶ Jak ukazují „nepřipravené psané“ texty z internetu, slovo *troubelín* se ujalo i jako zjemňující obměna nadávky *trouba* (jako už předtím *trubka*).

⁷ Nemyslím si, že k osvětlení geneze stačí kvantifikovat korpusový výskyt víceslovného *bankovní automat* proti jednoslovnému *bankomat*. – Další komentář (jde o sufioxid?) viz pozn. 11.

⁸ Zato varianta *workaholik*, poplatná patrně nejasné výslovnosti mluvčích v angličtině (element *-a-* neodpovídá žádnému z výchozích slov), zůstala v češtině zastoupená nejméně.

⁹ Oba výrazy se užívají i v teorii medální komunikace, takže je lze pasovat na spisovné. Strukturně se liší: zatímco *info(-)* funguje jako mechanická zkrácenina i jako prefixoid (*Reklamace na info*; *infocentrum*, *infostředisko*), prvek *edu-* se omezuje na několik dalších anglicismů/internacionalismů: *eduroam*, *eduROM*.

¹⁰ Za příklad děkuji Kláře Osolsobě.

¹¹ Analyzováno jako blend, je toto slovo V *bank-omat*. Jenže vznikla plejáda dalších výrazů s afixem *-mat* pro nejrůznější denotáty, které něco dávají snadno a rychle (z nejnovějších: *slevomat*, *půjčkomat*), takže došlo k perintegraci *bank-o-mat*.

¹² Výstava ve Veletržním paláci v Praze, prosinec 2012 – březen 2013.

¹³ „... a další více než stovku postupů, které sepsal do svého Slovníku metod. Ten byl vydán poprvé v roce 1983 francouzsky, pak italsky a nakonec v roce 1999 i česky“. Zdroj: http://kultura.idnes.cz/nahlednuti-do-basni-v-obrazech-jiriho-kolare-fmk-/vytvarne-umeni.aspx?c=A080301_925940_vytvarneum_kot.

¹⁴ To není nutně kladné hodnocení jazykového prostředku.

¹⁵ Cannon (Cannon 2000: 956) uvádí řadu starých jazyků – védský sanskrť, attická řečtina, latina, stará horní němčina, v nichž se prý blending používal. Pokud jde o latinu, uvedený příklad *te decora < te digna + tibi decora* (‘co je tobě ke cti’) je kontaminace pádové vazby, ne však kontaminace slovtvorná čili blending. Já o blendingu v latině nevím.

¹⁶ Podíváme-li se na titul Francis Charlesové (2011), vidíme hned tři signály, kam se zkoumání řadí: (1) zděděné obrazné a z pohledu lingvistické terminologie depreciativní označení „slova-kufrý“, (2) doplňkové označení „šibalská/škodolibá slova“, (3) zájem (s dost možnou carrollovskou inspirací) soustředěný na pouhé dva tituly literatury pro mládež.

¹⁷ Na internetu lze najít texty polských intelektuálů, kteří blending označují za hrátky pana Carrolla, případně za možnost, kterou by polština měla také (místo *smog* používat *dymgła*), ale je prý jí to cizí.

BIBLIOGRAFIE

- Bareš 1974:** Bareš, K. Unconventional Word-forming Patterns in Present-day English // *Philologica Pragensia*, № 17, p. 173–186.
- Bat-El 1996:** Bat-El, O. Selecting the best of the worst: the grammar of Hebrew blends. // *Phonology*, № 13, p. 283–328.
- Cannon 2000:** Cannon, G. Blending. // Booij, G. et al. *Morphologie : ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/Morphology : an international ...* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 17.1–2). Berlin/New York: Walter de Gruyter, p. 952–956.
- Charles 2011:** Charles, F. Les mots-valises: des mots malicieux. // *Neologica*, № 5, s. 45–64.
- Humbley 2000:** Humbley, J. Évolution du lexique. // G. Antoine, B. Cerquiglini (ed.), *Histoire de la langue française 1945–2000*. Paris. CNRS Éditions, s. 71–106.
- Jelínek 1953:** Jelínek M. Stylistické mistrovství Julia Fučíka. // *Slovo a slovesnost*, № 14, s. 148–160.
- Piñeros 2004:** Piñeros, C.-E. The creation of portmanteaus in the extragrammatical morphology of Spanish. // *Probus*, № 16, s. 203–240.
- Šimandl (ve výrobě):** Šimadl, J. Z nepravidelného tvoření slov: mechanické krácení a přiklání slov (blending). // CD-sborník z konference Gramatika a korpus 2012: 4. mezinárodní konference. U příležitosti stého výročí narození Miloše Dokulila. 28–30 listopadu. Hradec Králové: Gaudeamus.

ZDROJE

- ksk-dopisy:** Český národní korpus – Korpus soukromé korespondence (sest. Z. Hladká). Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. Zjištěné údaje jsou z období listopad 2012 – březen 2013.
- NSvČ:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia. 1: 1998, 356 s.; 2: 2004, 568 s.
- NTS:** Šmilauer, V. *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN, 1971. 218 s.
- SSJČ:** *Slovník spisovného jazyka českého I–IV*. Praha: Academia, 1971.
- SYN:** Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>. Zjištěné údaje jsou z období listopad 2012 – březen 2013.

ДЕПРОПРИАЛНИ АПЕЛАТИВИ НЕОЛОГИЗМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ И ЧЕШКИ ЕЗИК – ТЕОРЕТИЧНИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ ПРОБЛЕМИ

1. Това изследване е посветено на неологичните явления в групата на *депроприалните* (по-нататък ДПА), и по-конкретно *дегенимните апелативи* (по-нататък – ДГА) в съвременните български и чешки език.¹ Обособяването на изследваната група единици се основава на два структурни признака: на първо място – номинационната специфика на мотивиращата ги основа, която в случая е *собствено име* (по-нататък СИ), или *проприум*; и на второ място – структурната специфика на мотивиращата ги основа, тъй като се разглеждат само ДГА, образувани от СИ от чужд произход.²

Исходната теза е, че спецификата на СИ по принцип и промените в използването на СИ като номинационно средство в днешни дни оказват влияние върху съвременните номинационни процеси в тази част от лексикалните системи на българския и чешкия език. Поради това задачите на изследването са: а) да се установят новите явления в областта на ДГА в двата езика в течение на последните две десетилетия (граница назад във времето е началото на обществено-политическите промени през 1989 г.), т.е. да се направи съпоставка на новото с по-старото състояние, и б) да се установи съществуват ли и в какво се изразяват разликите в тази част от лексикалните системи на български и чешки, т.е. да се направи синхронна междуезикова съпоставка.

1.1. Необходимо е да се уточнят използваните понятия и термини: на първо място – понятието *СИ*, тъй като е основополагащо за изследването, на второ място, като произтичащи от него – *ДПА*, съответно *ДГА*, и на трето – разбирането за *неологично явление*.

Приема се функционалното дефиниране на СИ като вид речева единица, или *име на онимичен обект* (по-нататък ОнОб). Под ОнОб се разбира апелативен обект (по-нататък АпОб), който за целите на комуникацията трябва да бъде назован и чрез индивидуализиращо, или собствено име. В ОнОб може да се превърне всеки АпОб, ако това се налага от нуждите на комуникацията (Štármek 1999: 12–13, по-подробно Трифонова 2013).

Под ДГА, или по-общо ДПА, се разбира *СИ с променено отношение на тъждественост между онимичния и апелативния обект*. Това определение почива на разбирането, че при апелативизацията се извършва промяна на референтната отнесеност на СИ, вследствие на което се нарушава отношението на тъждественост между СИ (ОнОб) и референта му (АпОб). СИ вече не означава уникален референт от даден клас апелативи, а започва да обозначава: а) референт(и), принадлежащ(и) към друг (различен) клас, б) ако остане в границите на същия апелативен клас или „умножава“ означаваните апелативните обекти, или в) при запазване на същия апелативен клас създава маркирани номинации. И в трите случая СИ престава да бъде *собствено име* и се превръща в ДПА. Зависимостта на значението на ДПА от промяната в референтната отнесеност на СИ позволява да се твърди, че сигнификативността (понятийността) на ДПА възниква вследствие на „играта на референтите“ на СИ (Трифонова 2013).

Понятието *неологично явление* се схваща като *проява на езикова динамика*. Под динамика при ДПА се разбират промени в характера и обхвата на процесите, протичащи в областта на нововъзникващите апелативи вследствие на промени в проприалната област. Поради преходното положение на ДПА между онимичната и апелативната част на езика се разграничава динамика в онимията и динамика в лексиката. Под *признаци на динамика* в онимията се разбира: а) поява на нови (видове) ОнОб, т.е. нови видове АпОб, индивидуализирани чрез СИ; б) количествени промени в подгрупите ОнОб и в съотношенията между тях; в) промени в езиките източници на ОнОб; г) промени в ОнОб вследствие на външноезикови фактори; д) промени вследствие на вътрешноезикови фактори (кодификацион-

ни); е) промени в трансмотивацията³ на ОнОб на отделните равнища (трансфонемизация, трансморфемизация, трансстилизация, транссинтактизация). Под *признаци на динамика в апелативната лексика* се разбира: а) поява на нови лексикални единици ДПА от трансмотивирани проприи; б) поява на нови номинационни типове ДПА; в) нови количествени съотношения между групите ДПА; г) промени във функционалната характеристика на номинативните единици като идентификатори или предикатори; д) промени в трансмотивацията на ДПА на отделни езикови равнища.

Важен показател за динамика са количествените съотношения, поради което се отчита (в таблици в проценти) активизирането или отслабването на определен вид трансмотивация или словообразуване, въпреки че акцентът е поставен върху промените във функционалния план.

1.2. Необходимо е също да се уточнят принципите на систематизация. Един от възможните начини за структуриране на ДПА е, образно казано, „разпръскването“ им в различни части на словообразователната система с пояснението, че съответният ономасиологичен тип се реализира и при СИ.⁴ Друг начин за организиране е според номинационния начин, довел до възникване на новата номинативна единица – от една страна, метафори и метонимии като резултат от семантична деривация, а от друга – деривати в резултат на словообразователна деривация (афиксация или композиция).⁵ Обикновено първият номинационен начин води до възникване на ДПА, които се определят като преки апелативизации, а вторият – до възникване на непреки апелативизации. Трети възможен начин за организиране на това множество е представянето му според вида специфициращ онимичен обект, т.е. разделянето на ДПА на *дебионими*, *дегеоними* и *дехрематоними*.⁶

Поставяйки в основата на систематизацията индивидуализиращия чрез СИ апелативен обект, а не самото СИ, тук приемаме, че разграничението между ДПА ще бъде непълно, ако при класифицирането им се подходи само от граматична (собствени и нарицателни имена), онимична (дебионими, дегеоними, дехрематоними) или ономасиологична гледна точка (метафори, метонимии, деривати,

универати, композитуми). Поради това систематизацията на ДПА, съответно ДГА, е извършена чрез няколко „стъпки“:

а. на първия етап се определя какви апелативни обекти се индивидуализират със СИ – *същества, места и неживи обекти* – и съответно се разграничават СИ *бионими, геоними и хремотоними*;

б. на втория етап от функционална гледна точка се разграничават номинации *предикатори* и номинации *идентификатори* (срв. Арутюнова 1976: 326–357; Буров 2004);

в. на трето място според приетата дефиниция за ДПА се взема под внимание наличието/отсъствието на тъждественост между апелативния обект на СИ и апелативния обект на ДПА;

г. на четвърто място, като се изхожда от основния признак на СИ да означава единични обекти, се отчита способността на ДПА да образува или да не образува плурални форми, както и да съществува само чрез форми за множествено число;

д. на последно място се отчита начинът на номинация, чрез който е възникнал съответният ДПА.

Възникващите ДПА се обединяват чрез апелативизационни формули (АФ), които имат следния вид:

$$AK_{\text{ОнОб}} = AK_{\text{АпОб}} + \text{Множественост НН: Словообразуване (афиксация)}$$

В групата на дебионимите идентификатори например тази формула показва, че новите ДПА се отличават с тъждественост между апелативните класове на онимичния обект и апелативния обект на ДПА ($AK_{\text{ОнОб}} = AK_{\text{АпОб}}$, в случая става дума за *лице – лице*), че основната форма на съществуване на номинацията е плуралната (+ Множественост) и че начинът на номинация, чрез който възникват този тип единици, е словообразователен, по-точно афиксация. Под тази формула попадат всички ДПА от типа (*Муамар Кадафи*) → *кадафист, прокадафист, антикадафист*, тъй като възникват от СИ на лице и обозначават лица, съществуват в множествено число и се образуват чрез афикси.

Апелативизационната формула

$$AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АпОб}} \pm \text{Множественост НН: С-ОД (метонимия и универбация)}$$

показва, че при този тип апелативи апелативният клас на онимичния обект и апелативният клас на ДПА не съвпадат (*лице – предмет*), че категорията *число* не играе диференцираща роля, че съответният ДПА е възникнал чрез С–ОД, по-точно метонимизация или универбация, и че в групата на дебионимите идентификатори този апелативизационен тип включва ДПА като (*Daun*) → (*Daunŭv syndrom*) → *daun* ‘druh onemocnění’.

1.3. Въведено е понятието апелативизационен потенциал (АП) на СИ, което се дефинира като *величина, определяща степента на тъждественост между онимичния и апелативния обект*. АП се използва като основа за съпоставка чрез два признака:

а) чрез показателя *сила на АП*, като под този параметър се разбира отношението между СИ и *конкретния* ДПА; в зависимост от него се различава *нулева, слаба, средна и силна* степен на тъждественост между апелативните обекти на СИ и ДПА и съответно *нулев, слаб, среден и силен* АП. Необходимо е да подчертаем, че стойността на АП на същинските ДПА е нулева, т.е. че ДПА е променил както апелативния клас, така и формата на съществуване на името на АОб от единична в плурална. Типичният пример за този тип номинации са жителските имена: при тях от СИ *за място* възниква апелатив, назоваващ *лице*, имащ като основна плурална форма. На другия край на скалата, т.е. апелативи със силна степен на тъждественост между ДПА и СИ, са например метафорите от антропоними, при които е запазен същият апелативен клас (*същество – същество*), а признакът *число* няма диференцираща роля, тъй като името може да съществува както в единствено, така и в множествено число;

б) на второ място се използва признакът *обхват* на АП, като под него се разбира отношението между СИ и *различните видове* АПОб. В зависимост от това може да се говори, че СИ има широк, среден и тесен обхват на АП, т.е., че може да образува както апелативи, обозначаващи други лица, така също и апелативи, обозначаващи предмети, абстракции, действия.

1.4. Главният критерий, според който СИ се приема за МО на ДГА, е системността на апелативизацията, т.е. регистрирането и включването на ДГА в лексикалната система (в случая в неологич-

ните речници) на съответния език. Контекстуални апелативи се отбелязват тогава, когато става дума за редовно повтаряща се в текстове, но неотразена в речници апелативизация. Регистрирани са и някои оказионализми, показателни за определени тенденции.

Формалният критерий за включване на едно СИ като единица от проприалната система на български и чешки е регистрирането му като МО най-малко на един вид ДГА⁷ в съответния неологичен речник или появата му (повече от един път) в текст. На практика това означава регистрирано изписване на ДГА с малка буква. При разминаване между узуса и нормата, което при неологизмите е често срещано явление, се посочват различни варианти и се отчитат формалните признаци за апелативизация.

В тълкуването на значенията на новите номинативни единици не се включва мотивиращото СИ, а дефинициите са на равнище видово понятие, например *аксел* ‘вид скок във фигурното пързаляне’, *елцинист* ‘привърженик на идеи на политик’, *леомания* ‘прекомерно увлечение по знаменитост’ и т.н. При съществуване на повече от едно значение те се посочват под съответната формула, без да се разглежда въпросът за полисемията и омонимията на новите единици.

При нерегистрирани в речниците и при оказионални апелативи се цитира контекстът, в който са се появили. Посочването на източници е сведено до бележките *меди*, *интернет*, *заглавие* или цитиране на източник; отсъствието на посочен източник означава, че новият ДГА е регистриран в българските и чешките речници на неологизмите.

2. По дефиниция геонимите са идентификатори на *места*, т.е. на обекти върху земната повърхност, които може да бъдат представени картографски. Общи признаци на АК, означен с геоними, са семантичните признаци ‘единичност’ и ‘локалност’. Разнообразието на местата, които трябва да бъдат индивидуализирани в процеса на комуникация, предопределя съществуването на различни групи СИ за назоваване на различните видове места. Тъй като изследването на геонимите (често назовавани и топоними) е свързано с началото на ономастиката като наука, класификациите и систематизациите им са

детайлни и подробно разработени (*хидроними, ороними, агроними, ходоними* и т.н.). Между тях съществуват различия вследствие на използването на различни класификационни критерии, но може да се смята за общоприето, че геонимите се делят най-общо на ойконими (имена на места, заселени в миналото или днес) и анойконими (имена на незаселени обекти) (ES 2002: 491).

Освен тези две основни групи се обособява още една, трета, включваща единици и от двата посочени по-горе типа. Терминът за обозначаване на тези имена е *хороними*, а критерият за обособяването им може да бъде определен (според дефинициите) като картографски, срв.: „собствени имена на по-големи природни или административни цялости от гледна точка на хоризонталното членение, които могат да бъдат природни (естествени) хороними: *Европа*, или административни хороними: *Чешка република*“ (ES 2002: 491).⁸

Направеното терминологично уточнение е необходимо с оглед на първия показател за систематизиране на събрания материал: МО на ДГА е името на *място*, но критерият за класификация не е „число“ топонимичен, тъй като, макар че става дума за места върху земната повърхност, в повечето случаи те са названия на пространства с допълнителна, често административна характеристика.

Необходимо е също да се уточни, че трансмотивираните геоними имат различна мотивираност в езика, от който произхождат, и в този, в който са трансмотивирани. Имената на връх *Монблан* (Mont Blanc ‘бяла планина’) или на планината *Шварцвалд* (Schwarzwald ‘черна гора, черен лес’) са мотивирани за носителите на френски и немски, но непознати за носителите на български или чешки. Поради това апелативизацията им не се основава на „мотива“ в изходния език, а на признаците, чрез които те са придобили известност и са получили разпространение извън него, напр. *Монблан* ‘най-високият връх в Алпите’ → ‘висок връх’.

Отличителна особеност на съвременната геонимия е упадъкът на микропонимията вследствие на урбанизацията на световното население⁹. Концентрирането на хората в агломерации и мегаполиси, улеснените комуникации, новите технологии и глобализационните процеси водят до унификация на значимите геонимни обекти и

получават отражение в динамиката на геонимните названия. Главни нейни особености са повишената значимост на ойконимите за сметка на анойконимите и неутрализацията на фактора отдалеченост в пространството, поради което геоними могат да присъстват в лексикалния фонд на различни езици, независимо от разстоянието между геонимния обект и езиковата общност.

За разлика от бионимите, при които вътрешната диференциация по подгрупи получава отражение върху апелативизацията им, изследваният материал показва, че богатото вътрешно членение на геонимите не влияе върху възникването на ДГА. Съществено е, че СИ идентифицира *място*, независимо дали мястото е континент, държава, град, квартал, или, най-общо казано, местност.

Регистрираните нови номинации реализират следните групи:

А. Предикатори (признакови ДГА).

Аа. АФ: $AK_{\text{ОнОб}} = \rightarrow \neq AK_{\text{АпОб}} \pm$ Множественост НН: С–ОД (метафоризация)

бълг. (град Беслан) → *Беслан* ‘терористичен акт’ → ‘голяма трагедия; масово убийство’¹⁰; (гора Катин) → *Катин* ‘масово убийство на полски офицери’ → ‘масово убийство’; (провинция Косово) → *Косово* ‘държава, създадена чрез външен натиск’ → ‘държава източник на конфликти’¹¹; (град Лас Вегас) → *Лас Вегас* ‘център на хазарт’¹²; (село Локърби) → *Локърби* → ‘терористичен акт; самолетен атентат’; (езеро Лохнес) → *Лохнес* → ‘загадъчно място’ → ‘загадъчно същество’ → ‘загадка’¹³; (крайбрежие Ривиера(та) в Италия и Франция) → *ривиера* ‘красив(и) морски курорт(и), красиво крайбрежие’¹⁴; (село Сребреница) → *Сребреница* → ‘етнически геноцид’ → ‘масово убийство’¹⁵; (град Фукушима) → *Фукушима* ‘катастрофа в атомна централа’ → ‘голяма катастрофа; бедствие’¹⁶ (град Хирошима) → *Хирошима* ‘атомна или ядрена бомбардировка’ → ‘голямо бедствие’¹⁷; (град и местност Чернобил) → *чернобил* ‘катастрофа в атомна централа’ → ‘голяма катастрофа; бедствие’.¹⁸

При цитираните ДГА АК на ОнОб и на АпОб се променя – от името на място вече не се създава номинация за място, а за друг АпОб, *свързан с него*. Материалът показва, че ДПА от тип Аа придобиват понятийност въз основа на необикновено събитие, разиграло

се на съответното място напр. *хирошима/Хирошима* ‘град, в който е извършена атомна бомбардировка’ → ‘атомна или ядрена бомбардировка’ → ‘голямо бедствие’. Конкретните признаци на АпОб са различни – бомбардировка, терористичен акт, масово убийство, война, геноцид, катастрофа и под., общото между тях е необикновеността на събитието и връзката му със съответното място.

Добре известно е, че повечето имена на държави и големи населени места (най-често столици) притежават „регулярна“ многозначност, изразяваща се във функционирането им като метонимии на правителствата или жителите на тези населени места, срв. *Ракетите „Пейтриът“ са на път да скарат Варшава и Москва* (= полското и руското правителство). При тип Аа обаче не става дума за метонимия, а за метафоризация, тъй като името на мястото не е познато, а става известно именно поради свързаното с него изключително събитие. Повечето апелативи от този тип (с изключение на *хирошима* и *чернобил*) са функционални, а не системни, израз на което са колебанията при изписването им – с главна или малка буква. Тези номинации едновременно идентифицират (*бедствие*) и квалифицират (*голямо бедствие*), поради което ги определяме като признакови ДГА, или предикатори.

Общите, обикновено негативни признаци – бедствие, катастрофа, убийство, геноцид, терористичен акт, с които е маркирано необикновеното събитие, създават предпоставки за възникване на проприално-проприална синонимия, напр. *хирошима* – *чернобил* – *фукушима* и проприално-апелативна синонимия, напр. *хирошима* – *кошмар*, *хирошима* – *трагедия* и др.

Разглежданият апелативизационен модел не е нов – данните, регистрирани от С. Влахов (Влахов 1996), Б. Парашкевов (Парашкевов 2011) и в ASCS, показват през по-ранни периоди присъствие както на „пространствени“, така и на „събитийни“ ДГА. От една страна, и в двата езика съществуват „пространствени“ ДГА, срв.:

бълг.: (*блажена*) *аркадия* ‘прен. щастлива, блажена страна’, ‘разш. книж. страна или място, където се живее щастливо и безгрижно’; *бастилия* ‘ист. парижка средновековна крепост затвор’, ‘разш. затвор със строг режим’, ‘разг. висока и неприветлива сграда’; *ге-*

ена (огнена) ‘книж. ост. преизподня, ад, пъкъл’; елизей/елизий/елизиум¹⁹ ‘красива местност с вечна пролет’, ‘мит. част от подземното царство’, ‘прен. рай’; елдорадо ‘лит. митична страна на златото’, ‘книж. приказна, блажена страна’; лабиринт ‘мит. дворцов комплекс на о-в Крит, от който не може да се излезе’, ‘разш. заплетено вътрешно устройство на постройка със сложна ориентация’, ‘вид парков участък’ и др.;

чеш.: *eldorádo* ‘книж. expr. místo, kde pobývat působí rozkoš’; *fórum* ‘veřejné místo, kde lze volně o něčem jednat’; *pandemonium* ‘řidč. knih. sídlo všech zlých duchů, démonů, démonská říše, peklo’; *sahara* ‘expr. místo sucha’; *sibérie* ‘expr. drsný kraj, drsné prostředí’; *tramtárie*, *trantárie* ‘ob. expr. zapadlý, ztracený a vzdalený kraj (z Tatárie)’ и др.

От друга страна, в тях присъстват и ДГА с абстрактно деятелно значение (‘поражение’, ‘изпитания’, ‘неразбории’ и под.)²⁰, имащи най-обща връзка с индивидуализираното чрез геоним събитие, напр.:

бълг.: вавилон/вавилония ‘библ. книж. вавилонско стълпотворение’, ‘прен. неразбория, хаос’; ватерло ‘прен. окончателно поражение’; голгота ‘прен. лобно място’, ‘прен. поредица от тежки изпитания и мъки’;

чеш. *babylon* ‘místo zmátku, bludiště’, ‘zmatek, směsice’; *kalvárie* ‘expr. velké utrpení’; *maglajz* ‘ob. expr. pralice, nepříjemnost, zmatek (podle bosenského města Maglaje, proslulého řeží v r. 1878)’; *sodoma/Sodoma* ‘bybl. město, zničeno bohem pro nemravný a neřestný život’; ‘místo neřestí’; ‘spoušť’; *waterloo* ‘kníž. definitivní porážka, prohra, neúspěch’ и др.

Това позволява заключението, че при тип Аа динамично явление представлява актуализирането на модела само за оценъчно назоваване на събития, без запазване на локалното значение. В българския език този тип ДГА са разпространени главно в публицистичния стил, особено във вестникарските заглавия, както и в разговорната реч.

Аб. АФ: $AK_{\text{ОбОб}} \neq AK_{\text{АнОб}}(-)$ Множественост НН: Словообразуване (афиксация)

бълг. континенти: африканизиране/африканизация ‘придаване/придобиване на африкански вид’, ‘придаване/придобиване на вид, нрави и култура, подобни на африкански’; (Африка) → африкани-

зирам (*се*) ‘придавам/придобивам африкански вид’, ‘правя някого/ставам подобен по вид, нрави и култура на африканец’; държави: (Аржентина) → *аржентинизация* (на икономиката) ‘икономическа криза, рухване на финансова система, подобни на финансовата криза в аржентинската държава’²¹; (Афганистан) → *афганизирам (се)* ‘придавам/придобивам афганистански вид’, ‘правя някого/ставам подобен по вид, нрави и култура на афганистанец’²²; (Ирак) → *иракизирам* ‘оказ. пренасям на иракска територия’²³; *иракизация* ‘придаване/придобиване на иракски или на подобен вид’; (Либия) → *либизирам се* ‘експр. придавам/придобивам либийски вид’, ‘правя някого/ставам подобен по вид, нрави и култура на либиец’²⁴; (Ливан) → *ливанизация* ‘придаване/придобиване на ливански или на подобен вид’²⁵; (Турция) → *турцизация*, *турцизиране* ‘засилване на турския елемент, увеличение на турците или на турцизмите’; области: (Балкани) → *дебалканизация* ‘освобождаване от/загубване на особености, характерни за балканския регион в политически смисъл’²⁶; *ребалканизация* ‘повторна балканизация’; (Косово) → *косовизация* ‘масово разселване на косовари в територии, съседни на косовската област’; *косовизирам се*; (Македония) → *македонизация* обикн. в съчет. *насилствена македонизация* ‘насилствено етническо определяне на българи като македонци’, ‘придаване/придобиване на македонски или подобен на него вид’; урбаноними (градски обекти): (Холивуд) → *холивудизация* ‘възприемане на холивудски стил’, ‘комерсиализация в холивудски стил’²⁷; *холивудизирам* ‘възприемам холивудски стил’, ‘комерсиализирам в холивудски стил’²⁸;

чеш. континенти: (Америка) → *amerikanizovat (se)* ‘provádět/ podrobovat se amerikanizaci’; *deamerikanizace* ‘zbavování něčeho amerického vlivu’; (Европа) → *reevropeizace* ‘opětovné nabývání evropského charakteru’; държави: (Албание) → *albanizace* (Косова) ‘zavádění albanských poměrů’, ‘zavádění poměrů, připomínajících albanské prostředí’; *albanizovat* ‘provádět, provést albanizaci v 1. a 2. významu’; *anglizovat se* → ‘stávat se anglickým nebo proanglickým’, ‘podléhat vlivu angličtiny’; *deanglizace* ‘zbavování něčeho anglického vlivu’; (Израел) → *izraelizace* ‘nabývání rysů, charakteristických pro izraelskou kulturu, přetváření něčeho v tomto duchu; připodobňování

израelskému státu, izraelské zemi'; (Japonsko) → *japonizovat* 'pojaponš'tovat, pojaponš'tit'; (Německo, Germanie) → *regermanizace* 'opětovná germanizace'; *germanizovat* 'provést germanizaci, poněmčovat, poněmčit'; (Polsko) → *repolonizace* 'opětovná polonizace'; (Turcie/Turecko) → *turcizace* (Kurdů) 'náslině zavedení cizích poměrů'; 'nabývání rysů, charakteristických pro tureckou kulturu, přetváření něčeho v tomto duchu; připodobňování tureckému státu, turecké zemi'; (Vietnam) → *vietnamizace* 'nabývání rysů charakteristických pro válku ve vietnamském státu'; *vietnamizovat* 'dodávat/dodat konfliktu rysy, charakteristické pro válku ve vietnamském státu'; области: (Balkán) → *balkanizace* 'nabývání rysů charakteristických pro balkánské státy'; *zbalkanizovat (se)*, 'učinit něco/stát se podobným poměrům v balkánských zemích, nepřehledným, nefunkčním'; селищни имена: (Brusel) → *bruselizace* 'zapojení evropských států do jednotné unie s centrem v hlavním městě EU' и 'poněk. hanl. byrokratizace společné administrativy států EU'; *zbruselizovat*; (Dallas) → (televizní seriál Dallas) → *dallasizace* 'přeměňování kultury, zejména televizních programů, v duchu amerických televizních seriálů typu Dallas'; *dallasizovat* 'ovlivňovat něco americkou kulturou, reprezentovanou televizními seriály typu Dallas'; урбанонимии (градски обекти): (Hollywood) → *hollywoodizace* 'přizpůsobení něčeho hollywoodskému stylu', 'komersializace umění na hollywoodský způsob'; (Manhattan) → *manhattanizace* 'přeměna něčeho v duchu manhattanského stylu'.

Апелативизационният тип обединява дегеоними, които: а) имат като МО геоними, б) АК на СИ (*място*) и АК на ДГА (*признак*) не съвпадат, и в) образувани са чрез афиксация. Признакът *Множественост*, маркиран със знак (–), показва, че се допускат две възможни интерпретации: а) че *Множествеността* в случая не е релевантна, тъй като признакът не може да бъде единичен или множествен, или б) че този признак е релевантен, но винаги маркиран със знак (–). Докато при ДГА глаголи признаковият характер на номинацията не подлежи на съмнение²⁹, при отглаголните съществителни става дума за признак под формата на номинализация. От една страна, той е дискретен, тъй като е номинализация³⁰, но от друга страна, по дефиниция е название на процес, срв. „названия на ‘процес (действие,

състояние) на признак, назован с мотивиращата дума”“ (Буров 2004: 243), поради което приемаме, че абстрактните съществителни от този тип са номинации признаци.

Цитираните примери и количествените данни в таблици 3 и 4 свидетелстват за активно създаване на ДГА от тип Аб, т.е. чрез превръщане на идентификатора СИ в признаков ДГА, чието значение се основава обикновено на стереотипни представи, свързани с обозначеното със съответното СИ място, срв. тълкуванията: ‘особености, характерни за ...’, ‘особености, подобни на ...’; ‘nabývání rysů charakteristických pro...’, ‘učinit něco/stát se podobným poměrům v...’; или на възникнала нова представа (признак) вследствие на екстралингвистични промени, напр. *Brusel* ‘hlavní město EU’ → *bruselizace* ‘zapojení evropských států do jednotné unie s centrem v hlavním městě EU’, ‘poněk. hanl. byrokratizace společné administrativy států EU’. Не се регистрира пълен паралелизъм между формите, назоваващи признак чрез същинска признакова номинация (т.е. глагол, например *косовизирам се*) и представянето на признака под формата на номинализация (*косовизация*).

ДГА предикатори от тип Аб за характерни преди всичко за областта на обществено-политическата лексика.

Б. Идентификатори (идентифициращи ДГА).

Ба. АФ: $AK_{\text{Об}} \neq AK_{\text{Аноб}} + \text{Множественост НН}$: Словообразуване (афиксация)

бълг. континенти: (Европа)³¹ → *антиевропеец* ‘лице, което проявява антиевропейски чувства’; (Антарктида) → *антарктици* (*антарктик*) ‘участник в научна експедиция в Антарктида’; (Европа) → *европеист* ‘специалист по европеистика’; държави: (Афганистан) → *афганец* ‘афганистанец’³², ‘разг. руски войник, воювал в афганистанската държава’³³; области: (Косово) → *косовар* ‘етнически албанец, жител на автономна област в сръбската държава’; селища: (село Шенген) → *шенгенец* ‘лице от шенгенска държава’; планини: (Алпи) → *алпийка* ‘скиорка, участничка в състезания по алпийски дисциплини’³⁴;

чеш.: континенти: (Европа) → *antievropan* ‘stoupenec, příznivec antievropanství’; *proevropan* ‘příznivec zapojení členského státu EU do

jejího měnového systému’; *protievropan* ‘odpůrce začlenění členského státu EU a začlenění členského státu EU do jejího měnového systému’; държави: (Jihoafrická republika) → *Afrikánec* ‘bílý obyvatel Jihoafrické republiky, mluvící afrikánčinou’ и др.

Въпреки че по-горе ДГА са представени чрез форма в единствено число, тук застъпваме мнението, че основната форма на тези номинации е множествената. Теоретична предпоставка за това е изказаното становище, че „названията на народности, нации, племена, етнографски групи, а също названията на (исторически) общности според принадлежност към учение, религия, език, партия и др.“ (Буров 1996: 169; Буров 2004: 343) имат като основна форма плурална форма със значение „цяло, концептуализирано като съвкупност от отделни единици“ (Буров 2004: 269). Извън теоретичните основания материалът – както от предишни периоди (Влахов 1996, Парашкевов 2011, ASCS), така от лични ексцерпции и неологични речници (NSC, NSC2) – показва, че в текста този тип ДГА в непредикатна позиция са в плурална форма. Това обяснява маркирането на признака *Множественост* със знак +, показващ, че превръщането на СИ в ДГА на първо място е резултат от промяната на единичното СИ в общо име чрез „умножаване“, а средството за реализиране на това „умножаване“ е словообразователният формант, сигнализиращ множественост чрез принадлежност към група лица с общи идентификационни признаци.

Образуването на форми за женски род при същинските жителски имена и в двата езика (*парижанин/парижанка, Newyorkčan/Newyorkčanka*)³⁵, е непоследователно и доказва тенденцията към отслабване на идентификацията на лица по ‘произход според място или принадлежност към място’. По-горе ДГА идентификатори от тип Ба бяха посочени като типични ДПА с нулев АП: АК на онимичния обект е различен от АК на апелативния обект (*място – лице*), основна форма е множествената, а средството за възникване е афиксация. Изследваният материал и в двата езика регистрира ясно изразено количествено намаляване на идентификацията на лица по признак ‘произход според място или принадлежност към място’: единственият апелатив от този тип в чешките неологични речници е *Afrikánec*

‘bílý obyvatel Jihoafrické republiky, mluvící afrikánčinou’ за разлика от *Afričan* ‘obyvatel Afriky’; в българския език нови идентификатори се появяват много рядко (напр. *бесланци*, *бесланец*) при имена на места, обикновено ойконими, свързани с необикновено събитие. Въпреки количествената оскъдност, при този апелативизационен тип се наблюдават интересни прояви на динамика:

а) споменатото отслабване на идентификацията чрез ‘произход или принадлежност към място’ е за сметка на увеличаването на идентификация чрез ‘събитие, свързано с място’, като се запазва същият номинационен модел и словообразователни средства, например в бълг. *шенгенец* не е ‘жител на село Шенген в Люксембург’, а ‘жител на страна, подписала споразумение в село Шенген’; *антарктици* (*антарктик*) не са ‘жители на Антарктида’, а ‘участници в българска антарктическа експедиция’, т.е. лица, свързани със събитие, случило се в Антарктида; *афганец* може да бъде ‘представител на етническа група, живееща в Афганистан’, но по-често е номинация за ‘участник във войната в Афганистан’;

б) промяната на характеристика на СИ от индивидуализиращо название на ‘място’ в название на ‘събитие, свързано с мястото’ разширява възможностите на апелатива идентификатор. Може да се посочи следният пример: *европеец* вече не е само жителско име или название за ‘лице, подобно на жител на Европа’, а номинация, производна от амбимодалното име *Европейски съюз*, което прави възможно възникването на апелативите бълг. *антиевропеец*, *проевропеец*, чеш. *antievropan*, *proevropan*, *protievropan*, чрез които назованото лице не само се идентифицира, но получава оценъчна характеристика.³⁶ С други думи, макар че формално този тип номинации остават идентификатори, признаковостта им се засилва, като оценъчността е поместена в границите на ‘одобрение – неодобрение’ или ‘симпатия – антипатия’.

Двете отбелязани явления потвърждават процеса, отбелязан при ДГА предикатори: освен пряко идентифицираща функция, типична за СИ, съвременните геоними все по-силно придобиват „понятийност“ въз основа на свързано с това място събитие;

в) наред с отслабването на идентификацията чрез локална принадлежност се наблюдава засилване на идентификацията чрез етни-

ческа принадлежност, изразяваща се в актуализиране на стари етнически имена, напр. бълг. *фалаши* ‘етиопци, изповядващи юдаизъм’; *сефаради/сефарди* ‘западни евреи; испански евреи’ (от Сфарад евр. ‘Испания’); *ашкенази* ‘евреи от Испания, Франция и Източна Европа’; чеш. *Aškenáz, Falaš, Sefard*, или възникване (усвояване) на нови етнически имена вследствие нова (само)идентификация на групи хора, обикновено на основата на общ език, напр. бълг. (Карпатска Рутения) → *русини, карпато-русини, рутени* ‘съвременни етнически групи, които говорят русински език’; чеш. *Afrikánc* ‘bílý obyvatel Jihoafrické republiky, mluvící afrikánčinou’;

г) замяната на идентификацията на място с идентификация на събитие чрез геоним създава предпоставки за възникване на омонимия – напр. *алтийка* ‘жителка на селище в Алпите’ и *алтийка* ‘участничка в състезание, провеждано в Алпите’, *хималаец* ‘участник в експедиция в Хималаите’³⁷ и *хималаец* ‘животно с произход от Хималаите, обикн. морско свинче или котка’.³⁸

Бб. АФ: $AK_{\text{ОпОб}} \neq AK_{\text{АпОб}} + \text{Множественост НН: Словообразуване (композиция)}$

бълг. континенти: (Африка) → *афроамериканец* ‘американец от черната раса’, *афроамериканка*; (Европа) → *евробюрократ* ‘служител а административните структури на ЕС’; *евродепутат* ‘депутат в ЕП’; *еврокомисар, еврокомисарка* ‘член на ЕК’; *еврократ* книж. ‘еврочиновник’; *евроминистър* ‘член на Съвета на министрите към ЕС’; *еврооптимист* ‘човек, който споделя еврооптимизма’; *европарламентарист* ‘евродепутат’; *евроскептик* ‘човек, който споделя евроскептицизма’; *евросъдия* ‘съдия в ЕП’; *еврочиновник* ‘служител в административните структури на ЕС’; (Латинска Америка) → *латиноамериканец* → *латино* ‘латиноамериканец’; държави: (Югославия) → *югоалбанец* ‘албанец, който живее в бившата СФРЮ’; *югопрезидент* ‘президент на бившата СФРЮ’; *югопосредник* ‘посредник при конфликтите в бившата СФРЮ’; острови: (Лесбос) → *лесбо-*: ‘първа съставна част на сложни думи със значение: който се отнася до лесбийка, лесбийски: *лесбогадже, лесболюбовница, лесбоминистърка* ‘лица, които се отичават с лесбийски наклонности’;

чеш. КОНТИНЕНТИ: (Африка) → *afropesimista* ‘kdo vyznává afropesimismus’; (Европа) → *eurofil* ‘přivrženeц integrace do evropských struktur’; *eurokrat* ‘stoupenec eurokracie’, ‘zastance evropské kultury’; *euromanazer* ‘manažer velkých evropských společností’; *eurooptimista* ‘stoupenec eurooptimizmu’; *euroskeptik* ‘stoupenec euroskepticizmu’ (NSČ); *euroatlantik* ‘stoupenec euroatlantizmu’; *eurobyrokrat* ‘úředník evropských administrativních struktur’; *eurocentrista* ‘stoupenec eurocentrizmu’; *euroeuforik* ‘kdo nadšeně horuje pro evropskou integraci’; *euroeufanatik* ‘fanatický stoupenec evropské integrace’; *eurofederalista* ‘stoupenec eurofederalizmu’; *eurofob/eurofobik* ‘kdo má odpor k evropské integraci’; *euroignorant* expr. ‘kdo se vyznačuje formálním, ignorantským přístupem k evropské integraci’; *eurokritik* ‘kritik evropských administrativních struktur, vstupu do EU’; *euromaniak* ‘kdo (vášnivě) horuje pro evropskou integraci’; *euronadšenec* ‘nadšenec pro evropskou integraci’; *euronaivista* ‘kdo má přílišnou, až naivní důvěru v evropskou integraci’; *euronegativista* ‘kdo se staví negativně k evropské integraci’; *euroobčan* ‘občan EU’; *europesimista* ‘stoupenec europesimizmu’; *europoslanec*, *europoslankyně* ‘poslanec Evropského parlamentu’; *euromaterialista* ‘stoupenec euromaterializmu’; *eurostoupenec* ‘stoupenec evropské integrace’; държави: (Америка) → *amerikanofil* ‘kdo má přátelský vztah k americkým státům’; (Česká republika) → *Cechoaustralan*, *Cechoaustralanka* ‘Australan(ka) českého původu’; *Cechoevropan* ‘občan České republiky po jejím vstupu do Evropské unie’; *Cechokanadan* ‘Kanadan českého původu’; *Cechonizozemec* ‘Nizozemec českého původu’; *Cechošvýcar* ‘Švýcar českého původu’, *Cechošvýcarka*.

За разлика от ДГА идентификатори от тип Ба, разглежданите идентификатори, отличаващи се с промяна на АК място в лице, основна форма в множествено число и образуване чрез композиция, са добре представени и в двата езика. Материалът позволява да се очертаят няколко групи в зависимост от степента на идентификация или признаковост.

Обща особеност на една част от тях, особено в чешки, е свързването на два идентификатора за място, единият от които назовава актуално място на живеене, а другият – произход, напр. *Cechoaustralan*

‘Australan českého původu’ и т.н.; обикновено в този случай възниква и паралелна форма за женски род, напр. *Cechoaustralanka*. В български този тип композиция е по-слабо представен в сравнение с чешки, срв. *афроамериканец* ‘американец от черната раса’, *югоалбанец* ‘албанец, който живее в бившата СФРЮ’. Поради това подобни чешки номинации обикновено се превеждат на български като ‘Х, произхождащ от...’, напр. *Anglomoravák*, ‘англичанин, произхождащ от Моравия’. Двете части на идентифициращата номинация са равностойни.

Втора група образуват многобройните сложни думи с „отсечена“ (съкратена) геонимна част, напр. *евро-*, *лесбо-*, *юго-*. Имената с първа част *евро-* или *euro-* са най-широко разпространени. Въпреки че причините за това са екстралингвистични, става дума за модел, който се реализира и с други геонимни форманти, напр. *europesimista* → *afropesimista*. Връзката между новата номинация и изходния геоним не е пряка, тъй като името възниква от амбимодалното име с (де)геоним, напр. *европарламентарист* е парламентарист от *Европейския парламент*, *еврокомисар* – комисар от *Европейската комисия* и т.н. Материалът показва, че в български този дегеонимен формант свободно се свързва с други имена идентификатори, напр. *еврочиновник*, *югопрезидент* (номинациите *чиновник*, *президент* и под. идентифицират назованото лице по функция), но рядко се свързва с апелатив, чрез който на лицето се приписват признаци, срв. колебанията относно допустимостта на българските сложни думи *?евроентусиаст*, *?евролъжец*, *?евромечтател*, *?евроневежа* в сравнение с регистрираните редовни чешки номинации *euroignorant*, *euromaniak*, *euronadšenec*, *euronaivista* (освен тях са регистрирани също нови номинации и от съкращения формант *euro-* и формантите *-fil* и *-fob*, срв. *eurofil*, *eurofob*). Двете части на новото име имат неравностоен статут, съкратеният дегеоним е определителят, който конкретизира значението на апелатива основа (*ignorant*, *maniak*, *nadšenec*, *naivista*).

Третият вид идентификатори дегеоними, свързан с отбелязаното по-горе съкращаване на геонима идентификатор, е немногочислен и ясно изразен предимно в български, срв. бълг. (Латинска Америка) → *латино* ‘латиноамериканец’.

Динамичните особености на този апелативизационен тип се изразяват, на първо място, в активизирането му; на второ място – в запазването на локалното значение на изходния геоним и в образуванията чрез композиция дегеоними (за разлика от тип Ба). От структурна гледна точка е налице стремеж към композиционно съкращаване на геонима поради лесната му разпознаваемост и функцията му на определител на апелатива основа.

Бв: АФ: $AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АпОб}}$ — Множественост НН: Словообразуване (афиксация)

Бв1: бълг. континенти: (Америка) → *антиамериканизъм* ‘вид политическа доктрина’; (Европа) → *европеизъм*₁ ‘вид политическа доктрина’³⁹;

Бв2: бълг. континенти: (Европа) → *европеизъм*₂ ‘вид мироглед, вид поведение’⁴⁰; чеш. континенти: (Европа) → *antievropanství/protievropanství* ‘politické aj smýšlení proti spojování evropských národů do společných evropských organizací’;

Бг: АФ: $AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АпОб}}$ — Множественост НН: Словообразуване (композиция)

бълг. континенти: (Америка) → *америкомания* ‘оказ. прекомерно увлечение по американски начин на живот’⁴¹; (Европа) → *европомания* ‘оказ. прекомерно увлечение по европейското’⁴²;

чеш. континенти: (Afrika) → *afropesimismus* ‘pesimistické smýšlení o schopnosti afrických národů řešit své problémy vlastními silami’; (Amerika) → *amerikocentrismus* ‘soustředění všeho dění do amerického světadílu’; (Evropa) → *celoevropanství* ‘vědomí společných evropských zájmů’; *evropocentrismus* ‘neúměrné zdůrazňování evropského světa jako centra všeho světového dění’; *huráevropanství* ‘přehnané nadšení z EU’; селищни имена: (Brusel) → *bruselocentrismus* ‘soustředění politické moci do hlavního města EU’, ‘rozhodování o všem v hlavním městě EU’; квартали (урбаноними): (Beverly Hills) → (televizní seriál Beverly Hills 2010) → *beverlymanie* expr. ‘módní obliba amerického televizního sereálu Beverly Hills 90210’;

Бд: АФ: $AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АпОб}} \pm$ Множественост НН: О–СД (метонимия и универбация)

бълг. континенти: (Латинска Америка) → *латино* ‘вид стил в попмузиката’, ‘вид музика в латиноамерикански стил’; държави: (Канада) → *канадки* ‘вид патерици’; (Канада) → *канадка* ‘вид връх на дреха’; (Куба) → *кубинки* ‘вид обувки’; острови: (Бермудски острови, Бермуди) → *бермуди* ‘вид къси панталони’; планини: (Хималаи) → *хималайка* ‘вид палатка’; селища: (град Ним) → *деним* ‘вид плат’; (град Tequila) → *текила* ‘вид алкохолна напитка’; градски обекти (урбаноними): (парк Дисниленд) → *дисниленд* ‘вид увеселителен парк’⁴³; други обекти: (Dixiland, т.е. Южните щати на САЩ) → *диксиленд* ‘стил в джазовата музика’ (Парашкевов 2011: 132);

чеш. континенти: (Afrika) → *afro*, -a ‘účes, upraven na africký způsob’; острови и др.: (Bermudy) → *bermudy* ‘druh šortek’; (Sahara) → *saharky* ‘lehká vojenská sáčka s mnoha kapsami’; други обекти: (Dixieland) → *dixieland* hud. ‘bělošský džez’, ‘tradiční džez’, ‘přen. džezový soubor’;

Бж. АФ: $AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АнОб}} \pm$ Множественост НН: Словообразуване (композиция)

бълг. континенти: (Латинска Америка) *латино-* ‘първа съставна част на сложни думи със значение: който е свързан със стила латино’ и ‘латиноамерикански’; държави: (Югославия) → *юго-* ‘югославски’ и ‘свързан с югославската държава’: *югоармия*, *югоембарго* и др.

чеш. държави: (Jugoslavie) → *jugoforie* ‘euforie, vyvolaná změnami v jugoslávském státu’;

Бз: АФ: $AK_{\text{ОнОб}} \neq AK_{\text{АнОб}} \pm$ Множественост НН: Словосъчетание

бълг. континенти: (Азия) → *азиатски тигър* ‘бързоразвиваща се азиатска държава’; държави: (Канада) → *канадска борба* ‘вид спорт с двама участници’; острови: (Бермуди) → *бермудски триъгълник* ‘загадъчно място или явление’; селищни имена: (Маастрихт) → *Маастрихтски договор* ‘за европейско обединение’; *маастрихтски критерии* ‘за въвеждане на еврото като парична единица’; (Стокхолм) → *Стокхолмски* (синдром/комплекс)⁴⁴ ‘вид парадоксално поведение според психологията’; (Шенген) → *шенгенски* ‘който се отнася до страните от шенгенската група’: *шенгенска бариера*, *стена*, *завеса* ‘вид визови ограничения’, *шенгенска група* ‘група европей-

ски държави без визови ограничения в рамките на ЕС'; *шенгенска зона* 'на държави от шенгенската група', *шенгенски списък* 'на шенгенските държави';

чеш. континенти: (Аsie) → *asijské tygři* zprav. mn. 'asijské státy, prosazující se svým rychlým ekonomickým vývojem'; държави: (Аnglie, Velká Britanie) → *anglická aukce, anglická dražba* 'aukce nebo dražba, při které se cenová nabídka draženého objektu postupně zvyšuje'; (Kanada) → *kanadský* (boj, zápas), *kanadské* (bodování, body) 'druh hodnocení v hokeji'; (Thajsko) → *thajský* (box, zápas) 'druh boxu'; *thajbox, thajboxer, thajboxerský*; острови: (Bermudy) → *bermudský trojúhelník* 'místo, známé dosud nevysvětlenými zkázami a zmizením lodí a letadel'; селищни имена: (Saraevo) → *saraevský* 'vztahující se k sarajevskému atentátu', *saraevský atentát* 'výzva adresovaná Václavu Klausovi, aby odstoupil z funkce premiéra ČR a z vedení ODS (během jeho pobytu v Saraevu, 1997)'; *saraevský atentátník, saraevský puč* и др.

И в двата езика от геоними свободно (когато не са налице формални пречки) се образуват прилагателни и наречия, напр.:

бълг. континенти: (Европа) → *антиевропейски* 'който противоречи на принципите, политиката, ценностите на ЕС', 'който е насочен против обединяването на европейските страни'; *проевропейски* 'който е в съответствие с принципите на ЕС', 'който е положително настроен към обединяването на европейските страни';

чеш. континенти: (Европа) → *antievropský* 'jsoucí proti evropské integraci'; *antievropsky* 'odmítavě vůči evropské integraci'; *antievropský* 'jsoucí proti EU', 'jsoucí proti evropským státům'; *evropský* 'týkající se EU'; *nadevropský* 'přesahující evropské měřítko'; *proevropský, proevropsanský, proevropský* 'vstřícně vůči začlenění státu do EU', *protievropský, protievropsanský, protievropský* 'odmítající začlenění státu do EU a začlenění členského státu EU, do jejího měnového systému'; *superamerický* 'absolutně americký'; държави: (Čečensko) → *pročečenský* 'podporující čečenský stát'; *protičečenský* 'namířený proti čečenskému státu'; *protičečenský*; (Írán) → *proiránský* 'podporující iránský stát'; *proizraelský* 'podporující izraelský stát, izraelskou zemi'; (Srbsko) → *protisrbský* 'zaměřený proti srbskému státu'; имена на селища: (Brusel) → *probruselský, protibruselský*; композиции: (Африка)

→ *afropesimistický* 'souvusející s afropesimismem'; (Amerika) → *amerikocentrický* 'souvusející s amerikocentrizmem'; *briselocentrický*; *afro* přid. neskl. 'připomínající vzhledem apod. africký způsob' и др.

Наблюдава се отчетлива тенденция (особено в чешки) към свързване на дегеонимните прилагателни и наречия с оценъчните форманти *анти-*, *anti-*, *pro-*, *proti-*. Този факт свидетелства в подкрепа на отбелязаната тенденция към развиване на „признаковост“ при СИ на място. Ако геонимът е само идентификатор, т.е. СИ обозначава мястото само като локация, изразяването на оценка, одобрение или отрицание по отношение на него не е възможно, срв. в български недопустимостта на номинациите идентификатори от типа **Анти-Лондон*, **Про-Москва*, съответно **антилондончанин*, **промосковчанин*, и допустимостта на признаковите номинации *антилондонска* (политика), *промосковско* (лоби) и под. По-високата активност на този тип назоваване в чешки може да се свърже с обичайността на невъзможните в български номинации с негация от типа на *Nepražan*, *Neevropan*, *Nečech*⁴⁵; спецификата на дегеонимната им основа получава отражение в правописните дискусии за начина на изписването им (Hrdlička, Stich 1999).

3. ДГА, регистрирани в български и чешки през последния четвърт век, позволяват да се направят следните изводи:

3.1. Онимични особености:

През разглеждания период динамиката в геонимния план и на двата езика не е резултат главно от появата на *нови* ОнОб. Имената на местата и пространствата, на обектите върху земната повърхност, имащи значение за живота на хората⁴⁶, в по-голямата си част са известни и усвоени в относително стабилна форма от лексикалните системи на българския и чешкия. Нови онимични номинации се появяват само във връзка с изключително събитие, разиграло се на съответното място. Една част от тях (по-малобройната) „отзвучават“ бързо след него, поради което може да бъдат определени като сезонни.⁴⁷ При други новото СИ трайно се свързва със съответното събитие. Така геонимът не е чист идентификатор, а придобива определена понятийност. Материалът показва, че за разлика от новите де-

бионими, по-голямата част от които са „сезонни“ номинации, новите (де)геоними не са „сезонни“ имена: обозначаването на място или пространството със *собствено име* и още повече разпространението на това име вече е показател за значимостта и „дълголетността му“.

Потвърждава се посоченото по-горе мнение за упадък на анойконимите и стабилна тенденция към апелативизиране на ойконими. За разпространението на геонимите допринася трансонимизацията им в хремотоними, от които впоследствие възникват нови апелативи, напр. *beverlymanie* и *dallasizace* в чешки не са мотивирани от ойконимите *Beverlly Hills* и *Dallas*, а от имената на телевизионните сериали *Beverlly Hills 20010* и *televizní seriál Dallas*.

Почти 90% от регистрираните ДГА са мотивирани от геоним, загубил признака ‘локалност’, т.е. функцията си на „чист“ идентификатор, и придобил широко разбиран признак ‘събитийност’.

Тъй като са езиково и национално специфични, трансмотивирани геоними са силно „конфликтни“ и в двата езика, макар по различни причини: в български с оглед на трансграфемизацията им, срв. напр. вариантите на името *Утеоя/Ютьоя/Утоя* от *Utoya*; в чешки в началния период на трансфонемизация (срв. Štíha 2009).

В съпоставителен междуетников план се наблюдава количествена разлика между регистрираните ДГА в български и чешки – през един и същи период в чешки присъстват с около една трета повече ДГА, отколкото в български. Резултатите от съпоставката във вътрешносистемен план, т.е. на нови ДГА с нови ДБА (по данни само от неологичните речници), свидетелстват, че интензивността на апелативизационните процеси в геонимната и бионимната област е приблизително еднаква (98 нови ДБА и 106 ДГА в български срещу 126 нови ДБА и 130 нови ДГА в чешки), което позволява да се говори за константна склонност към апелативизация във всеки отделен език.

Количественото съотношение между трансмотивирани едникви и различни геоними, съответно образувани ДГА, е приблизително 50:50. Еднакви са геонимите, играещи в политически, икономически и културен план важна роля за развитието както на двете национални общности, така и на света като цяло (*Европа, Америка, Брюксел*); геонимите, назоваващи места на военни конфликти (*Афганистан, Чеч-*

ня, *Ливан, Ирак*); геоними за центровете на съвременната попкултура (*Холивуд, Манхатън*); „сезонни“ геоними за места на трагични събития (*Хирошима, Чернобил, Катин*). Различни са названията на места, политически и икономически значими за отделната езикова общност: бълг. *Шенген, Маастрихт, Косово, Македония, Турция*, също *Югославия* и остров *Лесбос* в многобройни нови композитуми с форманти *юго-* и *лесбо-*; чеш. – свързаните с геополитическото положение на Чехия ойконими *Německo, Germanie, Polsko, Srbsko, Saraevo*.

3.2. Апелативни особености:

Въпреки че геонимите са по-слабо представени количествено от бионимите, в дегеонимната област протичат активни процеси, повечето от които вече бяха отбелязани, поради което тук само ще бъдат обобщени:

а) не е регистрирана апелативизация на геоним в *пространствен апелатив* (с изключение на парк Дисниленд → *дисниленд* ‘вид увеселителен парк’ и Ривиера → *ривиера* ‘красиво крайрежие’), тип. Аа;

б) налице е силна низходяща тенденция в идентифицирането на *лица* по произход чрез геоним, тип Ба;

в) от геоними активно се образуват идентификатори на лица според събитие, протекло на това място, тип Ба;

г) промяната на признака ‘локалност’ в широко разбрана ‘събитийност’ води до възникване на признаковост в семантиката на апелатива идентификатор за *лице* (тип Ба), което прави възможни номинациите *антиевропеец, antievropan, proevropan, protievropan*, изразяващи оценка в регистъра ‘одобрение – неодобрение’ или ‘симпатия – антипатия’, тип Бб;

г) наблюдава се двойна геонимна идентификация, напр. *афро-американец, югоалбанец, Sechošvúcar, Anglomoravák*, тип Бб;

д) активно се образуват идентификатори с компоненти *евро-, лесбо-, юго-*: *евродепутат, лесбоминистърка, югопрезидент, euro-byrokrat, eurokritik, eurorealista*, тип Бб;

е) съществува низходяща тенденция при идентификация на *предмети* (тип Бд) с имена на места по произход (*малага, бордо*); на-

чинът на номинация е С–ОД, а словообразователният начин – метонимия и универбиране; този тип назоваване е характерен за предишни периоди (много названия на *храни, напитки, тъкани, вещества, предмети от бита, социални явления, породи животни и растения, уреди, инструменти, парични единици и природни явления* са универбати или метонимии от геоними);

ж) геоними се използват активно за идентификация на предмети чрез спецификация с композиция, напр. сериал – *латиносериал*, армия – *югоармия*, тип Бзс;

з) разширяването на „признаковостта“ на геонимите се проявява във възможността *апелативи предикатори* да възникнат практически от всяко име на място (тип Аб). Значението им се основава на стереотипни представи – признаци, свързани със съответното СИ или на възникнала нова представа (признак), вследствие на екстралингвистични промени, напр. *Brusel* ‘hlavní město EU’ → *bruselizace* ‘zapojení evropských států do jednotné unie s centrem v hlavním městě EU’, ‘poněk. hanl. byrokratizace společné administrativy států EU’; широкят и неопределен кръг признаци позволява да бъдат разглеждани като оказионални предикатори или квазипредикатори;

и) замяната на идентифициращата указателност на геонима със „събитийна“ признаковост създава предпоставки за разширяване на омонимията, например *алтийка*₁ ‘жителка на селище в Алпите’ и *алтийка*₂ ‘участничка в състезание, провеждано в Алпите’.

Макар че регистрираните нови ДПА не възникват от *нови* трансмотивирани геоними, промяната в характера на този тип СИ – от идентификатори на места в идентификатори на събития – определя динамичните процеси в тази част от проприалната система. Споменатото „заличаване на границите“, характерно като световна тенденция, е екстралингвистична предпоставка за тази динамика.

Преобладаващата част ДПА – с изключение на Аа (*ривиера/Ривиера*), Аб (*африканизация, ливанизирам*), Бб (*европеизъм*) и Бг (*америкоцентризъм*) – имат нулев АП както поради отбелязаната трансформация в АК на ОнОб (от ‘локалност’ към ‘събитийност’), така и поради промяната в АК на ОнОб и АпОб.

3.3. В таблиците по-долу събраният материал е обобщен чрез количествени показатели.

Таблица №1: Дегеоними в български и чешки (общо)

	<i>Дегеоними</i>			
	<i>Български</i>		<i>Чешки</i>	
	<i>Абс. числа</i>	<i>%</i>	<i>Абс. числа</i>	<i>%</i>
<i>Геоним</i>	97	100%	153	100%

Таблица № 2: Дегеоними в български и чешки (без прилагателни и наречия)

	<i>Дегеоними</i>			
	<i>Български</i>		<i>Чешки</i>	
	<i>Абс. числа</i>	<i>%</i>	<i>Абс. числа</i>	<i>%</i>
<i>Геоним</i>	85	100%	108	100%

Таблица № 3: Съотношение предикатори – идентификатори в проценти

<i>Език</i>	<i>Дегеоними_предикатори</i>	<i>Дегеоними идентификатори</i>
Български	37%	63%
Чешки	26%	74%

Таблица № 4: Съотношение между начините на номинация в проценти

<i>Език</i>	<i>Начин на номинация</i>				
	<i>Афиксация</i>	<i>Композиция</i>	<i>С-ОД</i>		<i>Свързване (синапсий)</i>
			<i>МФ</i>	<i>МТ</i>	
Български	40%	28%	13%	11%	12%
Чешки	33%	56%	1%	2%	8%

Съпоставката на числените данни показва, че общо чешките апелативи дегеоними надвишават с около 25% количеството на този тип апелативи в български. Почти половината от количествените разлики между двата езика са вследствие на образуването на повече прилагателни и наречия за произход и принадлежност в чешкия.

3.4. Макар че в количествено отношение новите геоними и ДГА са най-оскъдно представената група нови проприи и, съответно

ДПА, и в двата езика, при тях ясно проличава основната тенденция, характеризираща депроприалната лексика в съвремеността: активизирането на СИ, които са чисти идентификатори, като номинации предикатори, т.е. възможността проприите да се апелативизират и като признакови номинации. Лекотата и системността на този вид апелативизация е в съгласие с общата тенденция към вербализация на субстантивната лексика. В номинативен план използването на „чистите“ идентификатори за създаване на признакови номинации свидетелства за засилваща се непропорционалност в отношението идентификатори – предикатори: обектите, които се идентифицират и различават чрез СИ, стават все повече; това създава необходимост и от съответното означаване на признаците им, за което се използват отново СИ.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тези лексикални единици в настоящия момент се радват на засилен интерес, срв. Martincová 2011.

² Традиционното разделяне на лексикалните единици на домашни и чужди е според критерия произход, т.е. по етимологичен признак. От методологическа гледна точка използването на етимологичен критерий в синхронната лексикология е неоснователно, а освен това родните и чуждите по произход лексикални единици се различават чрез съвкупност от структурни признаци – фонетични, морфологични, словообразователни, семантични и прагматични.

³ Терминът *трансмотивация* приблизително съответства на традиционно-то понятие лексикално заемане. Подчертаваме приблизително, тъй като разбираме различно ролята на езика източник и езика приемник, както и номинационния процес, чрез който възникват единиците: *вид езиков контакт, при който един език задоволява породени от процеса на комуникация номинационни потребности, като създава собствени лексикални, т.е. двустранни единици, използвайки свои звукови ресурси, еквивалентни на съществуващи звукови комбинации от други езикови системи.*

⁴ Това е най-често срещаният начин за представяне на ДПА, срв. напр. Šmilauer 1971: 32–34, Граматика 1983: 50, 153–156, МС: 279–283, 360–366, РМС 1995: 115–118.

- ⁵ Срв. „От гледна точка на теорията на номинацията при лексикалносемантичната деривация става дума за номинация избор, а при използване на формални словообразователни средства, които се присъединяват към базовата (в нашия случай проприална) основа – за номинация – създаване на ново име“ (Ананева 2010: 301).
- ⁶ Срв. Трифонова 2006а, Трифонова 2006б, Бакърджиева 2009, Ананева 2010.
- ⁷ Въпросът за съвместимостта на начините на номинация при един и същ ДПА, т.е. доколко метафоризацията или метонимизацията допускат понататъшна деривация, засега не се обсъжда.
- ⁸ Р. Шрадек обвързва отделянето на тази група от останалите геоними с дейността на човека, срв.: „собствени имена за части от земната повърхност, които не са назовани анонимично. Тези части са възникнали: а) по естествен начин: собствени имена за пустини, региони, континенти (*Сахара, Унгарска пуста, Европа*), и б) в резултат на човешка дейност: собствени имена за страни, държави, обединения от страни, области, региони, губернии, окръзи или други административни единици, национални паркове и под.“ (Šrámek 1999: 163). Терминът е използван в Парашкевов 2011: 5.
- ⁹ Според прогнозите на икономистите до 2030 г. 60 % от населението на Земята ще живее в градове.
- ¹⁰ Срв.: *Руски спецове унищожиха терористи, готвели втори Беслан* (заглавие); *Пет години след Беслан страхът остава* (заглавие).
- ¹¹ Срв. *ново Косово, второ Косово*, напр. *запитан дали Санджак може да се превърне в ново Косово; след Буш ни чака второ Косово в български вариант* и др. (медии).
- ¹² Вж. Парашкевов 2011: 241. Срв. също: *Студентски град – българският лас вегас, Слънчев бряг – родният Лас Вегас* (медии).
- ¹³ *Кадрите на „новия Лох Нес“ бяха излъчени по исландската телевизия* (медии).
- ¹⁴ Срв.: *За албанската ривиера са характерни традиционните средиземноморски селища, античните замъци и православните църкви* (туристически справочници); *Задарската ривиера е разположена в северна Далмация* (туристически справочници). В чешки *riviéra* се разглежда като апелатив: ‘pobřeží vhodné k slunění a koupání (nazv. podle středomořského pobřeží Riviéry)’ (ASCS: 666).
- ¹⁵ Срв.: *втора Сребреница, нова Сребреница*, напр. *По-добре щеше да има втора Сребреница, отколкото външни сили да помагат* (медии).

- ¹⁶ Срв.: *Астролози вещаят втора фукушима* (медии).
- ¹⁷ Срв.: *Втора Хирошима след трус и цунами* (заглавие); *нарастването на злокачествените тумори се свързва с радиоактивния уран, а Косово се е превърнало в „малка Хирошима“* (медии).
- ¹⁸ Срв.: *Не искаме чернобил в Белене* (заглавие); *Възможен ли е нов Чернобил в Япония?* (заглавие); *Заплашва ли ни нов чернобил?* (заглавие).
- ¹⁹ Формалната вариативност е показател за неустановеността на апелатива в български. Цитираните значения присъстват в РЧДБЕ, но не са посочени във Влахов 1996.
- ²⁰ Абстрахираме се от факта, че по-нататък тези ДПА могат да получат нови значения чрез: а) метафоризация, напр. *вавилон/вавилония* ‘прен. неразбория, хаос’, ‘прен. разноезичие’; б) метонимизация, напр. *kalvárie* ‘expr. místo utrpení, velké utrpení’, ‘umělecké ztvárnění ukřížování Krista’; в) или да развият подобни значения паралелно, напр. *bengál* ‘ob. expr. ramus, křik, výtržnost’ (метафора), ‘prášková pyrotechnická směs, bengálský oheň’ (метонимия).
- ²¹ Срв.: *При тези сходни обществени нагласи рисковете от „аржентинизация“ на България никак не са малки* (медии); *Накратко, вашата история е „японизация“ на световната икономика, с тук-там елементи на „аржентинизация“* (медии).
- ²² Срв.: ‘снабдявам (се) с признаците, характерни за денотата на мотивиращото име’ (Благоева 2008: 86).
- ²³ Срв.: *До юни трябва да иракизирам войната, иначе лошо ми се пише* (медии).
- ²⁴ Срв.: *В Сирия и Иран съществува голяма възможност при едни бунтове ситуацията да се „либизира“* (медии); *Бойко Борисов се кадафизира, българите се либизират* (медии).
- ²⁵ Срв.: *Крайните форми на балканизация се определят като ливанизация (във връзка със събитията на религиозна и културна основа в Ливан през 70-те и 80-те години на миналия век)* (медии); *Все повече се налага концепцията за ливанизация на Ирак – те говорят за нея и това я прави още по-вероятна* (медии); *Призрактът на „ливанизацията“, а в следствие и на „иракизацията“ разпростря сянката си навсякъде* (медии); *Неслучайно се говори за ливанизация на конфликта в Косово* (медии).
- ²⁶ Срв.: *Техният сбор се равнява нито на повече, нито на по-малко от това, което се нарича дебалканизация на Балканите* (медии).
- ²⁷ Срв.: *Изглежда колегата, който говори за холивудизацията на политическия живот, е прав* (медии); *Още един пример за холивудизация на све-*

товната история! След Троя не знам накъде повече! (медии); Авторката ... сега заплашва да съди „Фокс“ заради бруталната холивудизация на книгата си и „унищожаването на английския дух“ в нея (медии).

²⁸ Срв. Ето че и руската филмова машина се готви да стъпи на популярния фронт, с което отново да потвърди така видимата през последните години тенденция да се холивудизира (медии); Филмчето не е за такива хора, които се интересуват от плажове, увеселителни паркове и заведения, и не е необходимо да се холивудизира, диснифицира и притъпява до рекламата (интернет).

²⁹ Отделен въпрос е доколко самият признак действително има сигнификативно значение, т.е. доколко напр. зад *блеъризирам* (се) действително има някакво понятийно съдържание.

³⁰ Според Ст. Буров имената за номинализация на процесуални или непроцесуални признаци назовават събития, които са дискретни, тъй като имат „твърди темпорални граници“, но това ги поставя в сложни взаимоотношения с категорията число (Буров 2004: 239).

³¹ В българския език в настоящия момент извън контекст трудно може да се направи разграничение между апелативи, образувани от *Европа* като геоним и от *Европейски съюз* като хремотоним (срв. Вачкова, Вачков 2003: 27). В чешкия, където паралелно съществуват форманти *evro-* и *euro-*, може би ще се установи диференциация, като *euro-* се специализира предимно в значения *‘týkající se Evropské unie’* (*euroatlantizmus*, *eurobyrokrat*, *eurofob*, *eurofond*, *eurokritik* т.н.), т.е. ‘който се отнася до ЕС’, и *‘týkající se eura’*, т.е. ‘който се отнася до новата парична единица на ЕС’, а *evro-* се запази в значение ‘който се отнася до геонима Европа’ и същевременно развие ново значение ‘който е свързан с Европейския съюз’ (срв. Трифонова 2006а).

³² Срв.: *Вярна служба направи от афганец 100 % българин* (заглавие). Смесването на етническото и административното название и произтичащата от това вариативност се отбелязват още през 80-те години на миналия век, срв. Отмъщението на думите 1984: 30–32.

³³ Срв.: *Бивш „афганец“ припомня: ...* (заглавие).

³⁴ Срв.: *В спортната си кариера швейцарската алпийка е завършвала 15 пъти в челната тройка и 65 пъти се е класирала сред първите десет в съревнования за Световната купа* (медии). В РБЕ алпийка присъства със значение ‘жителка на селище в Алпите’ и ‘алпинистка’, въпреки че посоченият пример свидетелства за друго значение; във Влахов 1996 е посочена само формата *алпиец*.

- ³⁵ В случая пренебрегваме факта, че в българската граматична и ономастична литература жителските имена се приемат за апелативи, докато в чешката обикновено са разглеждани като групови антропоними (напр. Šrámek 1999: 164). **Приемаме груповите антропоними за апелативи в съответствие с българската традиция и налагащото се напоследък разбиране и в чешките граматики:** „народностните и жителските имена, при които обикновено се употребяват плурални форми (*Češi, Slované, Pražané*, но и *Nečeši* и под.), се отнасят към СИ по-скоро поради традиционната си графика (те не обозначават отделен индивид, а който и да е член, или обратно – не-член на съответния народ)“ (МČ 1986: 47; РМČ 1995: 78).
- ³⁶ Според Е. Кубрякова един от начините за ограничаване на значението на изходната ономасиологична структура при префиксация е чрез изразяването на оценка (Кубрякова 1977: 283).
- ³⁷ Срв.: *Документален филм за легендарния хималаец Пьотр Пустелник и неговите синове* (медии).
- ³⁸ Основание за определяне на втория тип омонимия като апелативно-апелативна е възникването на новата номинация не пряко от СИ, а чрез поредица от словообразователни процеси: *Хималаи – експедиция в Хамалаите/хималайска експедиция – участник в хималайска експедиция – хималаец*.
- ³⁹ Срв.: *Арогантният авторитаризъм на европеизма, който усещаме всеки ден, е една от дълбоко вкоренените характеристики на днешния ден* (медии).
- ⁴⁰ Срв.: *...за криворазбрания европеизъм на българина, за формалната му интеграция с европейското, за симулативния му европеизъм* (медии).
- ⁴¹ Срв.: *България сега е болна от детската болест „американомагия“ и таи надежди, че...* (медии).
- ⁴² Срв.: *... онази „европомания“, която прави от всички Стефки Фанита*.
- ⁴³ Това е един от редките случаи, когато АК на ОнОб се запазва.
- ⁴⁴ Срв.: *В този смисъл политиките са книжни тигри, които развиват особен стокхолмски комплекс спрямо своите книжни звероукротители* (интернет); *Нека психолозите кажат дали целокупният български народ не страда вече от масов „стокхолмски синдром“* (интернет).
- ⁴⁵ Към тях могат да се добавят още *Poločech, Pračech, Praslovan, Ultračech, Nedočech, Antičech, Pseudočech* (Hrdlička, Stich 1999).
- ⁴⁶ Поставяйки въпроса за границите на ономастичната номинация, А. В. Суперанска отбелязва, че „избирателността на номинацията се проявява в това, че собствено име получава не всеки метър земя и не всяко животно“, а само онова, което се отличава от обичайното (Суперанска 1973: 102).

Селективната функция на проприите се подчертава и в Dokulil 1976/1997: 289.

⁴⁷ Като примери да бъдат посочени наименованията на исландския вулкан бълг. *Ейяфятлайокутл*, чеш. *Eyafjatláeyokud* (блокиране на въздушния трафик над Европа в продължение на една седмица), на японския град и префектура бълг. *Фукушима*, чеш. *Fukušima* (световна атомна катастрофа), на норвежкия остров бълг. *Утеоя/Ютьоя/Утоя*, чеш. *Utoya* (масово убийство).

СЪКРАЩЕНИЯ

АК	—	апелативен клас
АК _{АпОб}	—	апелативен клас на апелативен обект
АК _{ОнОб}	—	апелативен клас на онимичен обект
АП	—	апелативизационен потенциал на собствено име
АпОб	—	апелативен обект
АФ	—	апелативизационна формула
ДГА	—	дегеонимен апелатив
МО	—	мотивираща основа
НН	—	начин на номинация
ОнОб	—	онимичен обект
СИ	—	собствено име
С–ОД	—	семантично-ономасиологична деривация

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1976:** Арутюнова, Н. Д. *Предложение и его смысл (логико-синтаксические проблемы)*. Москва: Наука. 384 с.
- Ананева 2010:** Ананьева, Н. Е. Новая отонимическая лексика в современных славянских языках. // *Новые явления в славянском словообразование. Система и функционирование. Доклады XI Международной научной конференции КСС при МСС*. Москва: Изд. Московского университета, с. 301–316.
- Бакърджиева 2009:** Бакърджиева, Г. Апелативизацията на търговската марка – рискът на известността. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Т. 47, кн. 1, сб. Б, 2009. Филология. Пловдив, с. 197–211.
- Благоева 2008:** Благоева, Д. Нова глаголна лексика в българския език. // *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Д. С.*

- Станишева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 80–91.
- Буров 1996:** Буров, Ст. *Форми и значение на съществителното име (С оглед предимно на категорията число)*. Велико Търново: ПИК. 198 с.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. Велико Търново: Фабер. 435 с.
- Вачкова, Вачков 2003:** Вачкова, К., В. Вачков. Езиковите средства за европейска интеграция – нов обект на стандартизационна активност. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: UJČ AV ČR, s. 23–34.
- Граматика 1983:** Граматика на съвременния български книжовен език. София: БАН.
- Кубрякова 1977:** Кубрякова, Е. С. Теория номинации и словообразование. // *Языковая номинация. Виды наименования*. Москва: Наука, с. 222–304.
- Отмъщението на думите 1984:** *Отмъщението на думите*. София: Наука и изкуство, с. 28–32.
- Суперанска 1973:** Суперанская, А. В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука. 367 с.
- Трифенова 2006а:** Трифенова, Й. Детопонимни чужди неологизми в българския и чешкия език след 1989 г. // *Научни изследвания в чест и в памет на академик Иван Дуриданов*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 369–377.
- Трифенова 2006б:** Трифенова, Й. Собствените имена и интернационализацията на лексиката в българския и чешкия език след 1989 г. // *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. София: СУБ, с. 213–232.
- Трифенова 2013:** Трифенова, Й. За класификацията на депроприалните апелативи (върху материал от българския и чешкия език) (под печат).
- Dokulil 1976/1997:** Dokulil, M. O vyjadřování jednotnosti a jediničnosti v českém jazyce. // *Obsah. Výraz. Význam. Výbor z lingvistického díla M. Dokulila*. Praha: FF UK, s. 298–303.
- ES 2002:** *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny. 604 s.
- Hrdlička, Stich 1999:** Hrdlička, M., A. Stich. Čech – Nečech. // *Naše řeč*. Ročník 82, № 5, s. 107–110.
- Martincová 2011:** Martincová, O. Depropriální neologizmy v současné češtině. // *Život mezi apelativy a propriami. Jazykové studie XXIX*. Bratislava: Veda, s. 20–38.
- МЧ 1986:** *Млвнице чештны [2]. Тварослові*. Praha: Academia. 536 s.
- PMČ 1995:** *Пříruční mlvнице чештны*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, Zd. Rusínová. Praha: Lidové noviny. 800 s.

- Šmilauer 1971:** Šmilauer, Vl. Novočeské tvoření slov. Praha: SPN. 220 s.
- Šrámek 1999:** Šrámek, R. *Uvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita. 191 + 19 s.
- Štíha 2009:** Štíha, Fr. Jméno třetí nejvyšší hory světa. // *Naše řeč*. Ročník 92, № 2, s. 107–110.

ИЗТОЧНИЦИ

- Влахов 1996:** Влахов, С. *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет. Чужди собствени имена в езиковия свят на българина*. София: Петър Берон.
- Парашкевов 2011:** Парашкевов, Б. *Отименна лексика в словника на българския език. Енциклопедичен речник на производни от собствени имена*. София: Изток – Запад.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. Т. 1. 2. доп. и прераб. изд. София: АИ „Проф. М. Дринов“, ЕМАС, 2001.
- РНДЗБЕ:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.
- РНДБЕ:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2010.
- РЧДБЕ:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София: БАН, 1982.
- ASCS:** *Akademický slovník cizích slov*. Kolektiv autorů pod vedením Věry Petrářkové a Jiřího Krause. Praha: Academia, 1997.
- NSC:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. Praha: Academia, 1998.
- NSC2:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. Praha: Academia, 2004.

DEPROPRIÁLNÍ NEOLOGISMY TVOŘENÉ Z PŘÍJMENÍ

Tvoření depropriálních neologismů patří v současné češtině k výrazným neologickým jevům. Přestože tato část neologického tvoření nezůstává na okraji lexikologického zájmu, není česká odborná literatura k tomuto tématu příliš bohatá. Obšírně se depropriálním neologismům věnuje O. Martincová (Martincová 2003, Martincová 2011). Ve své stati se zaměřuje na depropriální neologismy, jejichž pojmenovacími východisky jsou vlastní jména osobní (příjmení), jména zeměpisná, jména příslušníků národů a etnik, názvy států, institucí, politických aj. seskupení. Zvláštní pozornost je v české neologické literatuře věnována depropriálním neologismům tvořeným ze jmen politiků (viz zejména práce Z. Děngeové 2010). Částečně se problematiky depropriálních neologismů dotýkají i jiné studie. Jde o např. stati věnované novým substantivním pojmenováním (Opavská 2005), novým adverbiím a slovesům (Martincová 2005a, Martincová 2005b) a kompozitům (Janovec, Rangelova 2005).

Vzhledem k tomu, že lexikálním jednotkám motivovaným jmény politiků byla již věnována pozornost, zaměříme se zde na depropria tvořená z jiných příjmení – zejména spisovatelů, hudebních skladatelů, herců, zpěváků, režisérů, umělců, ale i sportovců a literárních či filmových postav. Tato nově utvořená pojmenování zde analyzujeme z hlediska slovotvorného a sémantického.

Materiálovou základnou byla neologická excerpční databáze ÚJČ AV ČR¹, shromažďující materiál od počátku 90. let 20. století. Doplňujícím zdrojem, umožňujícím dohledat další členy slovotvorných hnízd, příp. zjistit jejich frekvenci, byl synchronní korpus SYN² Českého národního korpusu, obsahující více než miliardu slov, a mediální archiv Newton Media³. Dohledávání dalšího materiálu bylo ohraničeno rokem 1990, zkoumaný materiál tedy zahrnuje lexikální jednotky zhruba posledních 20 let. Nový lexikální materiál byl porovnáván s lexémy registrova-

nými v lístkové části Novočeského lexikálním archivu⁴. Kritériem pro zařazení/nezařazení lexikální jednotky do analyzovaného materiálu byla uvedená časová hranice a doloženost lexémů v uvedených databázích a kartotékách od roku 1990 výše. Z tohoto důvodu byly do studie zahrnuty i některé lexikální jednotky, které sice odkazují ke starším reáliím, avšak jejich existence před rokem 1990 nebyla v našich zdrojích potvrzena.

1. Substantivní pojmenování

1.1. Početně výrazně zastoupenou skupinu tvoří příslušenské názvy odvozené sufixem **-ovec**. Jde o pojmenování motivovaná příjmeními jak zahraničních, tak domácích osobností, příp. jmény literárních, filmových ap. postav (*gottovec*, *halíkovec*, *jágrovec*, *krylovec*, *matuškovec*, *pratchettovec*, *svěrákovec*, *tolkienovec*; *potterovec*).

Primárním – základním – významem takto tvořených pojmenování je „stoupenectví někoho, přívrženectví k někomu, resp. sympatizování s konkrétní osobou či postavou“: „*My jsme si publikum rozdělili – na **matuškovce** a **gottovce**. A na to, na ten rytířský ‚soubor‘, jsem velmi hrdý“*, vzpomínal Karel Gott. (W. Matuška a K. Gott – populární čeští zpěváci; MFD 2009) V této skupině pojmenování nejde vždy o sympatie k osobě, ale o oblibu díla vytvořeného touto osobou nebo oblibu díla s hlavní postavou v pojmenovacím základu. Tak je tomu např. v kontextu: *Trilogii odmítli snad jen nekompromisní „tolkienovci“ vyžadující do posledního detailu autentický přepis svého literárního fetiše* (LitN 2005); *čekat na oficiální překlad se roduvěrným **potterovcům** nechce* (LN 2003). Dalším významem je stoupenectví názorového proudu reprezentovaného vůdčí osobností: *Nechci „halíkovcům“ křivdit, ale já si nepamatuji, že by se u Nejsvětějšího Salvátora modlitba svatého růžence doporučovala* (T. Halík – český katolický kněz; LN 2009). Dále můžeme vyčlenit význam „členství, přínáležitost ke skupině, týmu kolem klíčové osoby“: *Rozjedou se teď „jágrovci“ až ke zlatu?* (O hokejovém týmu, jehož členem je český hokejista J. Jágr; Sport 2011). Na rozdíl od souboru příslušenských názvů tvořených z příjmení politiků, kde se vedle přípony **-ovec** uplatňuje více-méně synonymní sufix **-ista**, zde se jeho užití nepotvrdilo.

1.2. Málo produktivním typem jsou pojmenování zakončená sufixem **-ismus** (*tarantinismus*; *hujerismus*). Zjišťujeme zde jednak význam „styl tvorby charakteristický pro dílo vytvořené osobou v pojmenovacím

základu': Jeho novinku *Nespoutaný Django* lze považovat za western, ale hlavně jde o čistý „**tarantinismus**“ (Týden 2013), jednak význam „způsob chování charakteristický pro určitou osobu': *neupřímný projev huje-rismu*. (V. Hujer – známá záporná postava nesympatického „šplhouna“ z filmové komedie „Marečku, podejte mi pero“.)

1.3. Za poměrně velmi produktivní typ je možné označit skupinu pojmenování zakončených sufikem **-(ovšt)ina** (*allenovština, burtonovština, dumasovština, holanovština, hrabalovština, hřebejkovština, kafkovština, orwellovština, sandlerovština, sovákovština, spielbergovština, tarantinovština, turnerovština; cimrmanovština*). Sufix je primárně využíván pro pojmenování s významem „styl charakteristický pro osobu nebo dílo vytvořené osobou v pojmenovacím základu, resp. pro dílo s hlavní postavou v pojmenovacím základu': *Písň od Beatles, Rolling Stones či Roberta Palmera zase ukázaly, že zpěvačka si je umí převést do „turnerovštiny“* (Reflex 2013); *Ale tady v Hřebejkově filmu je hrabalovština zachována včetně nádherných lidských typů, takže jsem znovu nabyl optimismu z vědomí, že sálavá vitalita tohoto prostředí se neztrácí*“, *prohlásil Hybner* (B. Hrabal – český spisovatel; MFD 2008); *A nebyla by to antologie vzniklá v Čechách, kdyby neobsahovala i nějakou tu mystifikaci, cimrmanovštinu, legráčku, jako třeba fingovaný rozhovor s Johnsonem či setkání s Janis Joplin* (J. Cimrman – fiktivní postava univerzálního českého génia z divadelních her Divadla Járy Cimrmana; LN 2010).

K dalším významům patří „jev, skutečnost charakteristická pro fikční svět vytvořený v díle osoby v pojmenovacím základu': *Zavedení hlídačích kamer do ulic měst bylo sporné už od jeho počátku – omezování svobody pohybu lidí, nejasné zajištění možnosti zneužití záznamů, prostě orwellovština* (MFD 1999).

Odvozování pomocí sufiku **-(ovšt)ina** je využíváno i pro pojmenování díla (filmu apod.) charakteristického pro tvorbu osoby v pojmenovacím základu: *Snímek s názvem Nestyda nicméně z řady typických „hřebejkovštin“ vybočuje hned v několika bodech* (J. Hřebejk – český režisér; Marianne 2008); *Nejmladší spielbergovštinou ... je patnáct let starý vojenský epos Zachraňte vojína Ryana* (Reflex 2013).

1.4. Pro pojmenování konkrétního díla charakteristického pro tvorbu osoby v pojmenovacím základu je využívána také přípona **-(ov)ina**: *Babovřesky jsou další „troškovina“*. *Odlehčená, prostoduchá komedie, v*

níž jsou gagy a epizodické, většinou lechtivé vulgární vtipy podstatnější než děj (Z. Troška – český režisér; HN 2013).

1.5. Vedle pojmenování tvořených pomocí sufixu se ve značné míře uplatňují i lexémy se sufixoidy **-log**, **-logie**, **-fil**, **-manie**.

1.5.1. Sufixoid **-log** (*bezručolog*, *dylanolog*, *hitchcockolog*, *kafkolog*, *mayolog*, *nohavicolog*, *tolkienolog*; *maříkolog*, *potterolog*) se uplatňuje pro pojmenování ,toho, kdo se soustavně zabývá osobností označenou prvním komponentem, jejím životem, případně dílem‘. Např.: *Jedním z prvních vysoce kvalifikovaných **kafkologů**, kteří přišli v 50. letech do Prahy, byl Klaus Wagenbach* (F. Kafka – český spisovatel; LitN 2003). Pokud první část složeniny tvoří jméno literární nebo filmové postavy, pak celé kompozitum označuje ,toho, kdo se soustavně zabývá postavou označenou prvním komponentem‘ (srov. L. Janovec, A. Rangelova 2005, s. 87–88), např.: *Kája Mařík našel snad v každé generaci věrné čtenáře a „maříkologové“ dokonce objevili, že Lážov, v němž se příběh odehrává, je vlastně Mníšek* (K. Mařík – literární postava; LN 2005). U některých pojmenování zjišťujeme významový odstín ,fanoušek, milovník autora, jeho děl‘: *Skalni čeští ctitelé Karla Maye si přezdívali **mayologové*** (Týden 2012); často je obtížné odlišit, zda-li se skutečně jedná o znalce či fanouška, neboť tyto významové odstíny se mohou překrývat: *Podobně se **tolkienolog** srdcem i duší naučí anglicky a milovník Sergeje Lukjaněnka rusky* (LN 2009).

1.5.2. Paralelně s výrazy se sufixoidem **-log** vznikají pojmenování se sufixoidem **-logie** (*dylanologie*; *tolkienologie*, *bondologie*), který je v těchto pojmenováních užíván pro označení nauky, tj. souboru znalostí, informací o osobě nebo díle s hlavní postavou uvedenou v prvním komponentu: *Prvního velkého průkopníka získala **tolkienologie** a s ní spojená hobitologie i v Čechách* (Respekt 2004); *Sice se tak poprvé (a naposledy) dostala bondovská melodie do čela americké hitparády ... zároveň se však tento milník považuje v **bondologii** za počátek sesuvu titulních písní od velkoleposti k průměru s úlitbou trendům* (Instinkt 2008); *Lekce z **dylanologie** pro meziřičské studenty připravili dva odborníci z nejpopulárnějších, hudební publicisté Jan Sobotka a Jiří Černý* (MFD 2006).

1.5.3. Sufixoid **-fil** (*dylanofil*, *gottofil*, *nedvědofil*, *shakespearofil*, *taran-tinofil*, *tolkienofil*; *cimrmanofil*) je využíván pro pojmenování obdivovatelů osoby nebo milovníků literárního, hudebního aj. díla vytvořeného osobou

uvedenou v prvním komponentu: *Koncerty, přednášky, video, diskuse i vystoupení písničkářů zaplní **dylanofilům** celý víkend.* (Slovo 1998); *Příběh otroka, který je pod příslibem svobody najat, aby dopadl nebezpečné bratry, a při té příležitosti našel ženu, již se kdysi musel vzdát, nadchne nejen **tarantinofily*** (MC 2012); *Nejsem sice takový **tolkienofil** jako tady Jakub, ale mám rád žánr fantasy a takových filmů obecně moc není* (Právo 2002); ojediněle je doloženo i přechýlené pojmenování: *Není výjimkou, že taková „**gottofilka**“ zde udělá nákup i za deset tisíc korun!* (Rytmus života 2006).

V prvním komponentu se někdy objevuje příjmení hlavní postavy uměleckého díla: *Jde o naprosto zásadní dílo pro všechny **cimrmanofily**, jejichž knihovnám, domácím fono i videotékám český génus vládne* (Právo 2010).

1.5.4. K produktivním typům patří pojmenování se sufixoidem **-manie**⁵ (*brownománie, coelhománie, gottománie, jágrmánie, nedvědománie; potterománie*) s významem ‚nadměrná obliba nějaké osoby, jejího díla, resp. díla s hlavní postavou pojmenovanou první částí kompozita‘: *Německo zachvátila **gottománie*** (Blesk 2006); ***Jágrmánie** ovládla extraligu* (Sport 2012); *Slavnostní atmosféru „**nedvědománie**“ ještě více umocnila třetí minuta* (P. Nedvěd – český fotbalista; Sport 2006); *Toto tvrzení podporuje úspěch knížek s hlavním hrdinou Harrym Potterem, které vyvolaly celosvětovou **potterománii*** (Euro 2001).

2. Adjektivní pojmenování

Adjektivní depropriální pojmenování se nevyznačují takovou typovou rozmanitostí jako pojmenování substantivní.

2.1. Zastoupena jsou především značně produktivním slovtvorným typem pojmenování s příponou **-ovský** (*beckhamovský, coelhovský, haberovský, hřebejkovský, hutkovský, jacksonovský, křesťanovský, kunderovský, morriconeovský, nedvědovský, nohavicovský, pavlicovský, plíhalovský, redlovský, rowlingovský, svěrákovský, tarantinovský, tolkienovský, vieweghovský, zidanovský; hujerovský, potterovský*). Sémantickou variabilitu představují tři základní typy významů.

2.1.1. Nejvíce zastoupena jsou adjektiva s významem ‚příznačný, charakteristický pro osobu v pojmenovacím základu, pro její dílo‘, např.: ***beckhamovská** kopací technika; **svěrákovské** laskavé vidění světa* (Z. Svěrák – český dramatik); ***dramatická tolkienovská** příroda*.

2.1.2 Další význam, význam podobnosti, je možno parafrázovat: ‚(o nějaké věci, činu, díle apod.) takový, jako má, užívá, vytvořila osoba v pojmenovacím základu‘; ‚takový, jaká je osoba v pojmenovacím základu‘: *Zpěvačka Victoria Beckham nosí typické **jacksonovské** sluneční brýle* (HN 2009); *Díky filmu i spousta dětí začala tvrdit, že špatně vidí, a začali navštěvovat oční ordinace jen proto, aby mohli nosit kulaté **potterovské** brýle* (TV Nova 2012); *šplhoun **hujerovského** typu*.

2.1.3. Význam čistě vztahový můžeme ilustrovat následujícími příklady: ***tolkienovská** (= Tolkienova) trilogie Pán prstenů*; ***svěrákovský** film Obecná škola*; ***jacksonovská** balada We Are the World*; *poslední díl filmové **potterovské** série* (s hlavní postavou H. Potterem).

2.1.4. Vedle adjektivních pojmenování motivovaných výhradně příjmeními se výjimečně objevují pojmenování motivovaná příjmením i jménem: ***woodyallenovský** sarkasmus*; *zpívat se zářivým **josefozímovským** úsměvem* (J. Zíma – český zpěvák); ***mirkodušínovský** sympaták* (M. Dušín – literární postava z díla českého spisovatele J. Foglara); ***harrypotterovský** filmařský styl*; ***jamesbondovské** filmy*.

2.1.5. Častější jsou koordinační kompozita složená ze dvou i více příjmení: ***hřebejkovskovieweghovský** (sic) opus Nestyda*; ***svěrákovsko-hřebejkovské** polohy laskavého českého humoru*; ***svěrákovskosmoljakovská** (sic) komedie*; ***jágrovsko-nedvědovská** sportovní veřejnost*.

2.1.6. Mezi adjektivními pojmenováními je doloženo několik výrazů se sufixoidy, např. s morfémem **-logický**: ***čapkologická** práce* (K. Čapek – český spisovatel; LN 2002), ***dylanologický** seminář*, ***kafkologická** konference*, ***shakespeareologická** studie*, ***tolkienologická** literatura*; ***cimrmanologické** bádání*, ***simpsonologický** seriál*; ojediněle se sufixoidy: **-filní/-filský**: *Nepředstavujme si ale, že Klíma, ač silně **čapkofilní**, je ke svému Čapkovi jen obdivně uctivý ...* (LN 2002); ***cimrmanofilské** publikum*⁶.

2.1.7. Ojediněle jsou doloženy výrazy odvozené prefixálně-sufixálním způsobem s morfémy **anti-**: ***antitolkienovský***, ***antitrnkovský***, **post-**: ***postdylanovský***, ***posttolkienovský*** a **před-**: *Hutka patří k „**přednohavicovské**“ generaci...* (MF 2007) .

3. Adverbiální pojmenování

3.1. Velmi produktivní, sémanticky diferencovaný je také slovo-
tvorný typ adverbií zakončených morfémem **-(ovsk)y**⁷ (*beckhamovsky*,

coelhovsky, donutilovsky, exupéryovsky, hřebejkovsky, hutkovsky, chytlovsky, nedvědovsky, nohavicovsky, pratchettovsky, svěrákovsky, tarantinsky, tolkienovsky, třešňákovsky, potterovsky), vyjadřujících jednak podobnost, tj. že chování, způsob tvorby někoho je podobný chování, způsobu tvorby (skutečné i fiktivní) osoby v pojmenovacím základu (srov. Martincová 2005, s. 138–139, 143): *Odtud pramení Mertlův stálý soucit s člověkem i jeho snaha psát a vidět exupéryovsky...* (LN 2001); *britský titul působí pratchettovsky; ... Běda Tesař beckhamovsky neproměnil klíčovou penaltu ...* (MFD 2004); *hujerovsky se zavděčit nadřízenému*; jednak význam „charakteristicky pro osobu, její dílo“: *Hutkova píseň sice zní prostince, ale typicky hutkovsky v ní přeznívají i hlubší odstíny* (Host 2008).

3.2. Význam podobnosti vyjadřují také příslovce se složeným morfémem „**po** + **-u**“ (*po beckhamovsku, po hřebejkovsku, po kunderovsku, po menzlovsku, po tarantinovsku, po zidanovsku; po hujerovsku, po potterovsku*): *Jiří Kratochvíl se nespokojuje jen s příběhy ve svých románech a povídkových souborech, ještě je vždycky po kunderovsku opatřuje autorskou poznámkou* (M. Kundera – český spisovatel; HN 2011); *Nový film režiséra Marka Najbrta Protektor má cenu už jen v tom, že není ani trošku po hřebejkovsku nebo menzelovsku smířlivý* (J. Menzel – český režisér; SANQUIS 2009); *Spartu táhl jediný muž, Zelenka. Po „zidanovsku“ dribloval s míčem, přihrával, střílel ...* (MFD 2011); *Poslankyně spíše měla včas zajít do předsálí za Bártou a po hujerovsku ho upozornit: Pane superguru, já jen, že už je čas, abychom nezmeškali hlasování.* (Ekonom 2011).

4. Slovesná pojmenování

4.1. Ke slovesným pojmenováním se přiřazují produktivní slovesné útvary typu *je přegottováno (přečtvrtníčkováno, přehůlkováno, překrausováno, přemüllerováno, přeshakespeareováno, přezoubkováno)*. „Vyznačují se tím, že pojmenovací příznak je primárně formován jako přičestřový výraz, který je verbalizován (morfologizován) pomocným slovesem být ...“ (Martincová 2005, s. 130). Z významového hlediska vyjadřují tyto útvary nadměrnou míru toho, co je vyjádřeno slovotvorným základem (Martincová 2005, s. 131): *Přestože měl po loňských Vánocích dojem, že je na obrazovce přegottováno a nabídky musí důkladně zvážít, i letos se objeví ve všech třech televizích* (Právo 2003); *Není tím důvodem i strach,*

aby v muzikálech nebylo „**přehůlkováno**“? (D. Hůlka – český zpěvák; Pátek LN 2000); *Poslední dobou jako by bylo na české mediální scéně trochu „překrausováno“* (J. Kraus – český herec, moderátor, publicista, režisér a dramatik; ForMen 2012); *Navíc je na domácích jevištích „přeshakespearováno“*, což lze jistě zčásti přičíst překladatelským a marketingovým schopnostem Martina Hilského a Jiřího Joska (A2 kulturní týdeník 2008); *Občas si s vlnou, která mě po revoluci vynesla na světlo, nevím rady*, „říká sochař Olbram Zoubek, „a občas si myslím, že je **přezoubkováno**“ (Bydlení, stavby, reality 2007).

4.2. Ojedinele se tvoří slovesná pojmenování jiným způsobem, např. prefixálně-sufixálním způsobem s předponou **z-** nebo **od-**, kde **z-** vyjadřuje ‚upravit, změnit ve stylu tvorby osoby v pojmenovacím základu‘; **od-** vyjadřuje ‚zbavit charakteru, stylu osoby v pojmenovacím základu‘: *Základním aranžérským grifem je jakási „Plíhalova minimalistická smyčka“ – obvykle nemnoho nápaditě vyhmátých tónů na kytaru, mandolínu a ve Vodníkovi dokonce na banjo. ... Ba i krystalický rokenrol Utekl jsem od manželky k mamince je **zplíhalizován*** (Folk & Country 2013); *Diváci si myslí, že už Jacka Nicholsona znají. Takže mým prvním krokem vřdycky je svou roli nejdříve ze všeho „**odnicholsonovat**“, jak tomu říkám* (Vikend HN 2008).

5. Verbální substantiva

Paralelně se slovesy vznikají někdy verbální substantiva: (*odnicholsonovat – odnicholsonování*), avšak pro neologickou slovo tvorbu je typické, že k verbálním substantivům slovesné základy často nejsou doloženy: *Citovaná Irena Reifová v této souvislosti mluví o „**ebenovatění**“ ČT, tedy stále většímu příklonu k tzv. laskavé zábavě Marka Ebena, která sice lidi „hřeje u srdce“, místo ironie a osobitosti však nabízí krotkost a podbízivost* (Respekt 2008); *Na rozdíl od Havla, Klause a Jágra, kteří jsou jednoznačně za zenitem, se před Bílou ještě otevírají relativně široké profesní možnosti. Jedna z variant by se dala nazvat **zgottovatěním*** (Reflex 2009).

6. Závěr

Na základě analýzy materiálu lze konstatovat, že v porovnání s novými depropriálními pojmenováními motivovanými příjmeními politiků jsou pojmenování od příjmení jiných významných osobností méně častá. Moti-

vanty nových pojmenování jsou u obou skupin příjmení jak světových, tak domácích osobností, v naší skupině přibývají ještě pojmenování motivovaná jmény fiktivních literárních, filmových aj. postav. Některé typy u obou skupin vykazují stejnou nebo velmi podobnou produktivitu, např. depropriální adjektiva zakončená sufixem **-ovský** a adverbia zakončená na **-(ovsk)y**. U jiných slovotvorných skupin je výskyt nových pojmenování z příjmení významných osobností (nikoli politiků) vzácný nebo nulový – např. nová pojmenování s morfémy **-ismus** a **-izace**. Naopak jako produktivní na rozdíl od deproprií tvořených ze jmen politiků se ukazuje užívání přičest'ové konstrukce složené z přičestí s prefixem **pře-** a ze sponového slovesa být a tvoření substantiv pomocí sufixoidů (**-fil**, **-log**, **-logie**, **-manie**).

Většinu těchto nových pojmenování lze klasifikovat jako lexikální prostředky nacházející se na periferii slovní zásoby, které mají charakter okazionálních či efemérních slov. Ačkoliv u nich tedy vzhledem k této charakteristice nelze předpokládat jejich zakotvenost v úzu, představují ukázkový model procesu tvoření nových slov v současné češtině.

ZKRATKY

- HN – Hospodářské noviny
- LN – Lidové noviny
- LitN – Literární noviny
- MC – Marie Claire
- MFD – Mladá fronta Dnes

POZNÁMKY

¹ Pro potřeby studie byla využita interní neologická excerpční databáze oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i., čítající v současné době přibližně 273 000 záznamů.

² Korpus SYN je tzv. nereferenční korpus, který v současnosti zahrnuje korpusy SYN2000, SYN2005 a SYN2010, SYN2006PUB a SYN2009PUB.

³ Mediální archiv společnosti NEWTON Media, a. s., je elektronický archiv celostátních i regionálních tištěných periodik a prepisů publicistických pořadů z televize a rozhlasu.

⁴ Materiál v listkové části Novočeského lexikálního archivu se shromažďoval od r. 1911 do r. 1991 a je členěn do šesti materiálových vrstev.

- ⁵ Pod vlivem samostatného lexému mánie kolísá grafická podoba komponentu **-manie/-mánie**.
- ⁶ Tato pojmenování lze považovat za derivovaná od substantivních základů zakončených na **-log** nebo **-logie**, často však vznikají s těmito substantivními pojmenováními paralelně.
- ⁷ Tato příslovce lze interpretovat jako konvertovaná od základových adjektiv nebo jako paralelně motivovaná základovými substantivy.

BIBLIOGRAFIE

- Děngeová 2010:** Děngeová, Z. Nové lexikální jednotky motivované jmény českých politiků. // *Bohemistika*, № 3, s. 167–186.
- Janovec, Rangelova 2005:** Janovec, L., A. Rangelova. Sufixoidy a sufixoidní lexémy u substantivních kompozit. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 85–98.
- Martincová 2003:** Martincová, O. Propria v neologické slovtvorbě. // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století)*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 19–25.
- Martincová 2005a:** Martincová, O. Nová slovesná pojmenování. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 119–133.
- Martincová 2005b:** Martincová, O. Nová příslovečná pojmenování. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 134–146.
- Martincová 2011:** Martincová, O. Depropriální neologismy v současné češtině. // *Jazykovedné štúdie*, 29. Bratislava: VEDA, s. 20–37.
- Opavská 2005:** Opavská, Z. Nová pojmenování osob. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 19–39.

ZDROJE

- ČNK:** *Český národní korpus – SYN* [online]. Cit. 2013-03-16. Dostupný z URL: <<http://www.korpus.cz>>.
- SN1:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1*. Praha: Academia, 1998. 357 s.
- SN2:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia 2004. 568 s.
- Mediaální archiv Newton Media, a. s.** (1990–2013) [online]. Cit. 2013-01-04. Dostupný z URL: <<http://mediasearch.newtonmedia.cz/>>.

FUNKČNÍ ROZPĚTÍ NEOLOGICKÝCH ZKRATEK V ČEŠTINĚ

V tomto textu se zaměřujeme na dílčí okruh neologického lexika, a sice na abreviační útvary v češtině, charakteristické pro dnešní jazykovou komunikaci. Budeme se zabývat neologickými zkratkami prizmatem různých tendencí, jak lingvistických, tak extralingvistických; jde zejména o tendence k internacionalizaci¹ a intelektualizaci a oproti tomu vyrovnávací tendence k zdomácnění a demokratizaci (srov. Martincová 2003, Buzássyová, Waszakowa 2003 aj.). Dalším důležitým aspektem fungování zkratek v textu je dichotomie jazykové ekonomie (srov. Neščimenko 2003, Likomanova 2003) a potřeby zabezpečit postačující sdělnou hodnotu vyjadřování. Zvyšování počtu zkratek v nejnovější lexikální vrstvě je bezpochyby spojeno s procesem zvědečťování života i komunikace (srov. Lotko 2009) a též s tzv. substandardizací češtiny (srov. Daneš 1997). Jak ukážeme v dalším výkladu, funkční rozpětí zkratek se pohybuje u různých typu jednotek mezi naprostou nociónálností (odborné a administrativní zkratky) a intenzivní expresivností, která je projevem jazykové kreativity mluvčích (jazyková hra zejména v publicistice a reklamě).

Objektem pozorování a rozboru je nejnovější jazykový materiál – abreviační útvary (převážně zkratky a zkratková slova, ale i některé značky), které jsou z hlediska současné spisovné komunikace hodnoceny jako neologické², a to v širším slova smyslu, tj. vedle neologismů uzualizovaných zahrnujeme do našeho pozorování též jednotky, které z hlediska celospolečenské komunikace hodnotíme jako slova příležitostná (okazionalismy), srov. Martincová 1985, Buzássyová 1979, Jarošová 1986. I v rámci abreviačních útvarů lze rovněž odlišit jednotky, které jsou nové jen z hlediska běžného úzu; jde původně o jednotky úzce odborné nebo zájmové, které opouštějí svou běžnou (odbornou či jinak

omezenou) sféru užití a postupně se šíří zejména díky působení médií do běžného úzu (k typologii neologických procesů srov. též Martincová 1990).

Jako materiálová báze nám posloužily kontexty z několika zdrojů. Je to jednak materiál shromážděný v elektronickém lexikálním archivu ÚJČ AV ČR, v. v. i. – databáze Neomat³ (nejnovější vrstva materiálu, která byla použita při zpracování tohoto textu, slouží pouze pro interní potřebu pracoviště), jednak – a to především – vlastní cílená excerpce – sledování denního tisku a jiných tištěných periodik a cílené dohledávání a ověřování informací v internetových zdrojích. Z důvodu omezeného rozsahu jsme zúžily časový rámec pozorovaných jednotek a jevů na nejaktuálnější období (roky 2010–2013); nevyhneme se ovšem přesahům, neboť ve většině případů lze jen velmi obtížně určit, kdy byla zkratka poprvé použita, resp. kdy vznikla skutečnost zkratkou pojmenovávaná. Sledování časového rámce u neologismů je všeobecně složité (nejen co se zkratk týče), ještě složitější je situace u jednotek cizího původu a jednotek rozšiřujících svou původní sféru užití.

1. Některé **obecné otázky** abreviace

Zkratky a značky představují zvláštní lexikální útvary, sekundární pojmenování, která existují na pozadí pojmenování plných; jejich základní strukturní rys je fragmentárnost a platí, že čím menší je závislost zkratky na plném pojmenování, tím více ztrácí charakter sekundárního prostředku. Zkratky, značky a zkratková/značková slova tedy vnímáme jako jednu kategoriální skupinu, pro kterou budeme uplatňovat zastřešující označení abreviační/zkratkový útvar, příp. zkratka v širokém smyslu pro případy, kdy je zapotřebí souhrnně pojmenovat jednotky tradičně rozlišované. Pro procesuální aspekt tvoření zkratk budeme spolu s MČ1 1986, Dolníkem 2003, Ološtiakem 2005 uplatňovat označení abreviace, zkracování (poněkud odlišně od EŠČ 2002).

Autoři se shodují v tom, že zkracování je okrajový způsob tvoření slov (Hauser 1980: 155), že tvoření zkratk stojí na okraji slovotvorby a zasahuje do ní vytvářením zkratkových slov (MČ1 1986: 517). Nejužší pojetí je prezentováno v PMČ 1995: 224, kde se z kategorie zkratk vylučuje grafické zkracování (tzv. zkratky textové – *apod.*, *např.* aj.) a standardizované značky různých oborů (*kg* – ‚kilogram‘, *A* – ‚ampér‘).

Přehled pojetí zkratk v dřívější literatuře podává Hrbáček 1979: 9–16⁴, výstižná je též jeho celková charakteristika zkratk (toto pojmenování užívá jako zastřešující označení; vedle toho též abreviační útvar, abreviatura). Za hlavní rys zkratk považuje fragmentárnost; podle povahy fragmentů je dále vnitřně člení. Je-li fragment pouze písemným faktem, jde o zkratky grafické – *sl.* – ‚slečna‘, *soudr.* – ‚soudruh, soudružka‘, *s./str.* – ‚stránka‘; je-li fragment též zvukovým faktem, jde o graficko-fónické zkratky – podle povahy fragmentů pak lze tuto skupinu rozdělit na a) iniciálové zkratky, např. *JZD* – ‚jednotné zemědělské družstvo‘ a b) zkratky větší než iniciálové (‚morfémové‘), např. *PedF* – ‚pedagogická fakulta‘, *MěNV* – ‚městský národní výbor‘; sem patří též zkrácená slova: *limo* – ‚limonáda‘ a zkratková slova: *Čedok* – ‚Česká dopravní kancelář‘⁵.

MČ1 (1986) věnuje zkratkám pozornost v kapitole *Tvoření zkratk a zkratkových slov* (autor M. Churavý). „Při tvoření zkratk [...] nastává tzv. krácení mechanické (na rozdíl od krácení sémantického, jak se obvykle označuje elipsa a univerbizace). [...] slova nebo víceslovné výrazy se redukuje na některé hlásky (písmena) nebo skupiny hlásek (písmen), které svým nápadným složením nebo pravopisem a současně vžitou podobou signalizují v povědomí adresáta projevu význam nezkráceného výrazu...“ (MČ1 1986: 517). Zkratka a plná podoba mají tedy v principu stejný význam; zkratka je sekundární znak, z hlediska slovotvorného je fundován plným slovem, výrazem (souslovím, vlastním jménem atp.).

Vnitřní typologii abreviačních útvarů uplatňujeme v souladu s MČ1 1986, Dolníkem 2003, kde je základní rozlišení provedeno podle realizace a užívání těchto jednotek v textu – s podrobnějším dalším členěním podle strukturních vlastností jednotek: a) zkratky čistě grafické (někdy nazývané též textové): *např.* – ‚například‘, *č./čís.* – ‚číslo‘, *pp* – ‚pánové‘, *p.* – ‚paní/pán‘, *plk.* – ‚plukovník‘ atd.; do této skupiny patří též značky: *Kč* – ‚koruna česká‘, *h* – ‚hodina‘; b) zkratky graficko-fónické (iniciálové i kombinované), a to hláskované: *ČT* – ‚Česká televize‘, *SRN* – ‚Spolková republika Německo‘, *CNS* – ‚centrální nervová soustava‘ i akronyma⁶ *ČEZ* – ‚České energetické závody‘, *NERV* [nerv] ‚Národní ekonomická rada vlády‘; vyskytují se též zkratky kombinované (často se jako zkratka nečtou a tím se podobají zkratkám textovým), např. *MZe* – ‚ministerstvo

zemědělství‘, *ČRo* – ‚Český rozhlas‘ atd.; c) zkratky fónické, které jsou v plném smyslu zkratkovými slovy – ,*poho* – ‚pohoda‘, *poč* – ‚počítač‘, *net* – ‚internet‘, *Máňa*, *Lída*⁷.

2. Stručně o **synchronní dynamice** v oblasti abreviace

Zaměříme-li se na synchronní dynamiku v dnešním jazyce, a to zejména na oblast nového lexika, sledujeme celkový nárůst počtů abreviačních útvarů/jednotek. Jakkoliv je toto tvrzení těžko prokazatelné v konkrétních číslech, lze tak soudit na základě celkového pozorování dostupného neologického materiálu a srovnání s texty dostupnými na internetu. Důležitou úlohu přitom hraje celkově se rozšiřující „informační vybavenost“ společnosti (viz i Lotko 2009) – v dnešní společnosti je úloha hromadných sdělovacích prostředků úspěšně doplňována internetem a internetovou komunikací. S nárůstem počtu nových oborů, jakými jsou informační technologie, nová sportovní odvětví apod., dochází rovněž k nárůstu nových pojmenování, včetně zkratk. Vedle abreviatur s obvyklou stavbou se v úzu šíří jednotky tvořené novými (zejména cizími) modely, je tu nápadná zejména kombinace číslovky a písmen, např. *MP3*, *MP4*; *3D/3d*⁸.

Charakteristická pro dnešní češtinu (ale i pro jiné slovanské jazyky) je skutečnost, že dochází ke zvýšení počtu odborných zkratk, které opouštějí svou původní sféru užití (úzce odbornou, příp. zájmovou), srov. Martincová 1990, Daneš 1997 aj. Příčinu tohoto procesu vidíme v komplexním působení, součinnosti, pojmenovacích potřeb a celospolečenské relevantnosti pojmenovávané skutečnosti (srov. též Rangelova 1998, Lotko 2009). Šíření zkratk odborných lze pokládat za jeden z projevů tendence k intelektualizaci (Daneš 1997, Lotko 2003), kdežto šíření prostředků zájmových (slangových) za projev tendence k demokratizaci (srov. u Daneše 1997 pojem substandardizace češtiny).

3. **Strukturní charakteristika** neologických abreviačních útvarů

Neologické abreviační útvary pokrývají celé spektrum strukturní typologie zkratk, nicméně nejrozšířenějším typem jsou zkratky graficko-fónické, zejména pak iniciálové, např. *DSP* [dé-es-pé] – *dokumentace pro stavební povolení*, *DIO* [dyjo] – *dopravně-inženýrské opatření*, *DIR*

[dyr] – *dopravně-inženýrské rozhodnutí* (viz též Kochová 2003, 2005) a zkratky fónické (zeslovněné zkratky a slova od zkratek odvozená). Z důvodu omezeného rozsahu ponecháme stranou jinak produktivní typy složeného slova s prvním zkráceným komponentem *ekoaktivista*, *bioaktivní* (srov. Janovec, Rangelova 2005, Rudnik-Karwatowa 2008 aj.), slova s komponenty *e-*, *i-*, *m-* (viz Opavská 2005, Opavská 2008) a také supletivní abreviace – piktogramy, smajlíky (viz Niševa 2003, Jagodzińska 2000).

V rámci iniciálových zkratek se stále častěji setkáváme se zkratkami tvořenými kombinací písmen a číslic. Některé vznikají v českém jazykovém prostředí, jiné jsou původně anglické, dnes již internacionální. U těchto zkratek vázaných na vznikovou sféru, které nejsou užívány často, je rys cizosti tak pevný, že se prakticky nestírá. Kromě obecněji známých zkratek, jako jsou např. *MP3* [em-pé-tří] a *2D* [dvě-dé], to jsou např. zkratky z oblasti automobilového průmyslu *4WD* [čtyři-vé-dé] (*four-wheel drive*, pohon všech čtyř kol) či *4WS* [čtyři-vé-es] (*four-wheel steering*, řazení všech čtyř kol) anebo zkratky z politické sféry *B10* [bě-deset] (politická strana *Bílina* 2010); *ANO 2011* (*Akce nespokojených občanů 2011*).

V námi zvoleném časovém období sledujeme rovněž rozhojnění inventáře zkratek fónických, tedy zkratkových slov. V této skupině rozlišujeme jednotky vzniklé prostým zeslovněním či zeslovněné flektivizační (prostězařazující) příponou, např. *TOP 09* > *topka*, tak i odvozené, např. *TOP 09* > *topák* > *topácký*; *LIDEM* > *lidemák* > *lidemácký*. V starším neologickém materiálu jsou zaznamenány též případy nových zkrácených slov, např. *demo* – ‚demonstrační‘ i ‚věc sloužící jako demonstrace‘, *promi* – ‚o prominentních osobách, s nimi související‘, srov. též novější význam slova *promo* – ‚propagační akce, počín; propagace něčeho‘ (SN2 uvádí jen adjektivní významy ‚promoční‘, ‚propagační, reklamní‘), např.: *Připravujeme promo k jednomu scénáři a asi za dva týdny máme odevzdávat,...* (Blesk, 27. 10. 2004); *Nejhorší promo nejlepššího ročníku WebExpa* (<http://latrine.cz/archives/>, 26.09.2011).

Z hlediska formy je třeba zmínit poměrně častou variantnost neologických abreviačních útvarů (grafickou i výslovnostní, srov. též Kochová 2003, Kochová 2005), např. vedle základní podoby *TOP 09*

nalezneme též zápis *top 09* (*Na co láká **top 09** své voliče?*, Hospodářské noviny, 03.09.2009) i **TOP09** (*Společnost ... darovala v minulém roce TOP09 půl milionu korun* (EuroZpravy.cz, 26.03.2013); podobně u pojmenování typu hry *larp* i *LARP* (*live action role playing*; specifický druh her, založených na hraní rolí) – *Pro **larp** je typické, že nemá žádné publikum a jeho smyslem je hlavně zábava a zážitek účastníků.* (<http://www.noviny.cz>; 22.02.2013); *Pilířem HRAJ LARP je festival komorních **larpů**, který v roce 2013 proběhne od března do června. Každý týden bude v rámci festivalu uveden jeden komorní larp* (<http://hrajlarp.cz>); *K **LARP** nepotřebujete ani drahé vybavení, ani registraci, ani pronajatý stadion* (Respekt 30, 2009); srov. též Daneš 1989.

4. Slovtvorné souvislosti neologických abreviačních útvarů

Slovtvorná produktivnost neologických zkratk svědčí o jejich uzualizaci a u jednotek cizího původu rovněž o jejich integraci do českého lexikálního systému (srov. též Vlková 1984, Staněk 1995). Vznik abreviačních útvarů je motivován podobně jako vznik sekundárních nezkratkových pojmenování (viz též Ološtiak 2005): plné znění motivuje vznik zkratky a následně zkratka motivuje vznik zkratkového slova. Pozorujeme tedy zeslovnění zkratky, které je vyvoláno komunikačními potřebami, zejména potřebou zapojit zkratku do větné struktury a vyjádřit flektivní významy. Vyčleňujeme *prosté zeslovnění* (podle Dolníka 2003), tj. zařazení do obvyklého slovnědruhového paradigmatu (zpravidla) u substantiv podle konkrétního zvukového zakončení: *džejpeg, lohas, dik, aids, esemes* (viz též Staněk 1995, PČP 2003 aj.). Signálem zeslovnění u jiných slovních druhů, zejména adjektiv, bývá syntaktická funkce zkratky ve větě (její antepozice vůči substantivu), např. *OBU jednotka, UFO zisky, VIP kartička* atp. (Daneš 1985 mluví o slovosledné adjektivizaci).

Další případ explicitního zeslovnění, které můžeme označit jako *slovtvorné zeslovnění*, nastává při slovtvorné modifikaci abreviačního útvaru při zachování stejného denotátu, a to pomocí flektivizačních formantů *-ko, -ka, -čko, -lk, -ák* (srov. Vlková 1984, Kochová 2005)⁹, např. *topka* (strana *TOP 09*), *ereska* (*RS*, roztroušená skleróza), *icéčko* (*IC*, informační centrum), přičemž je možná jistá konkurence mezi

příponami, srov. *vipík*, *vipák* i *viájpíčko* (*VIP*, velmi důležitá osoba), *džípiesko* i *džípieska* (*GPS*, navigační systém).

Slovotvorná produktivnost zkratk se projevuje rovněž při vzájemném působení abreviační a slovotvorné motivace, kdy vznikají nová slova ze zkratk odvozená: *topák*, *topácký* (od *TOP 09*); *lidemák*, *lidemácký* (od *LIDEM*). Nejobecněji lze tvrdit, že čím větší je celospolečenská relevantnost označovaného jevu, tím produktivnější je abreviační útvar – viz příklady výše. Stává se, že některé zkratky užívané v jistém časovém období nejsou později nikterak frekventované (neoznačují společensky relevantní jev), avšak v souvislosti s nějakou událostí, zpravidla negativní (aféra), se znovu objevují – viz starší příklady záměrné aktualizace zkratky *ČEZ*¹⁰: *Vítejte v republice ČEZko! ... Česko i ČEZko navštívil ministr hospodářství Bosny a Hercegoviny...* (Hospodářské noviny, 11. 10. 2005); *Když jde o byznys, zelení musejí stáhnout ohon a modří a ČEZisté vesele pějí: Heja heja EIA* (Týden 2010); a na začátku roku 2013 (v souvislosti s působením energetické skupiny ČEZ v Albánii, Bulharsku aj.): *Jiný kraj, jiný mrav, aneb Čezko se vrací do Česka* (<http://www.outsidermedia.cz>, 19. 02. 2013). Zde je třeba si povšimnout, že aktualizace, která je v psaném textu signalizována grafikou (zkratka *ČEZ* je často psána verzálkami v rámci nově vytvořeného slova), bývá v mluvených projevech zajišťována výraznou disimilační výslovností [čeZko], která odkazuje ke způsobu psaní. Vzhledem k tomu, že primární vznikovou oblastí těchto výrazů je psaná publicistika, je nasnadě, že se v mluvených projevech vyskytují minimálně (na rozdíl např. od „obvyklejšího“ *topka*, *vipka* ap.), může tomu napomáhat i skutečnost, že povětšinou jde o kontexty s negativními konotacemi.

K zeslovnění zkratky, ať už prostému či slovotvornému, dochází zpravidla současně se vznikem iniciálové zkratky, nejde tudíž o vývojový řetězec, ale o souběžné uspokojení jistých komunikačních potřeb (viz i Kalajdžievová 2012): *TOP 09: Jestli topka s ČSSD vyberou šéfa NKÚ, bude to podraz* (<http://www.tyden.cz>; 06.02.2013); *Poslanci ostatních stran však nemusejí „topákům“ závidět* (<http://www.tyden.cz>; 12.03.2011); *Konečně někdo topáky odhalil: strana lynče*. (<http://www.tyden.cz>; 02.12.2010); *Bude-li s modrou myšlenkou zle, z topáckého Blaniku včas vyjedou modří rytíři*. (Právo, 21.10.2009); *Asi to máš jako*

stranický TOPácký, či ODSácký, nebo LIDEMácký úkol, že? (<http://www.parlamentnilisty.cz>; diskuse k článku UŽ vznikli i „Okamurovci“. A rovnou chtějí svrhávat vládu; 14.02.2013); *A teď chce Nečas zrušit i Jankovského ministerstvo. LIDEMáci se rozčilují, že ODSka je potřebovala pouze na schválení těch 3 zákonů, a teď je posílá do kopru.* (<http://zpravy.idnes.cz>; diskuse k článku Pekárkovi hrozí vyloučení z ODS. Buď odejde, nebo poletí, zní ze strany; 08.11.2012); *Na zvedání rukou jsou „lidemáci“ zbytku koalice dobří, na jeden jediný stotisícový plat (plus příplatky) a služební vůz pro místopředsedu ne.* (<http://jdvorak.blog.idnes.cz>; 29.08.2012); *Ano, to je lidemácký způsob boje proti korupci!* (<http://www.parlamentnilisty.cz>; diskuse k článku Strana LIDEM asi bude mít vlastní poslanecký klub; 08.02.2013).

5. Funkčně-komunikační charakteristika nových abreviačních útvarů

Nově se objevující zkratky patří zejména k několika dominantním **komunikačním sférám** – jsou příznačné zejména pro odbornou a vědecko-popularizační oblast, pro sféru publicistiky, pro administrativní oblast, ale mohou se vyskytnout i v běžné každodenní komunikaci. Abreviační útvary mohou mít různou stylistickou příznakovost – nalezneme je zejména v psaných textech (zkratky grafické a graficko-fónické), kdežto zkratková slova (zejména ta, která vznikla slovotvorným zeslovněním) jsou charakteristická spíše pro neformální komunikaci. Zmapování celé širší věcných oblastí, v nichž zkratky vznikají a odkud pronikají do běžné jazykové praxe, je úkol nadmíru náročný, pro potřeby tohoto článku jsme se omezily na sféru administrativní (státní správy), sféru politickou a společenskou (široce pojímané), sportovní oblast, oblast životního stylu, automobilového průmyslu a oblast medicíny.

Neologické zkratky patří do dvou základních skupin z hlediska jejich pojmenovacího typu. Jsou to zkratky apelativní a propriální. Uvedeme příklady podle jednotlivých věcných oblastí:

1) **Apelativa:** a) zkratky ze sféry administrativní (státní správy), např. *SoSB* – *smlouva o smlouvě budoucí*; *SoVB* – *smlouva o zřízení věcného břemene*, *DSP* – *dokumentace pro stavební povolení*, *POV* – *program obnovy venkova* atp.; b) zkratky z oblasti politické a společenské,

např. *SPOZ* – Strany práv občanů Zemanovci; c) zkratky ze sportovní oblasti, např. *H.E.A.T.* – *High Energy Aerobic Training* (aerobní cvičení s vysokým energetickým výdejem), *TRX* – *Training Resistance Exercise* (cvičení, jehož principem je zavěšení jedné části těla do popruhů); d) zkratky z oblasti životního stylu, např. *UPF* (*ultraviolet protection factor*) – *Stáří oděvu a praním se jeho UPF mírně snižuje* (Ona Dnes, 31.05.2010); *BB krém* – *blemish balm / blemish base* nebo *beblesh balm*, uvádí se též *beauty balm* nebo *beblesh balm* (typ krému na obličej); e) zkratky z oblasti automobilového průmyslu, např. *ACC* (*Adaptive Cruise Control* – tempomat), *CBC* (*Cornering Brake Control* – vylepšení systému ABS, svou funkcí výrazně potlačuje stáčivé momenty působící kolem svislé osy vozu, které vznikají při brzdění v zatáčkách); f) zkratky z oblasti medicíny, např. *CSII* – *kontinuální subkutánní inzulinová infuze* (*continuous subcutaneous insulin infusion*), *BOB* – inzulin v rezervě (*bolus on board*) atd.

Oblast medicíny jako oblast úzce odborná je specifická tím, že mnohé zkratky, které se zde nově objevují, nemají svůj český ekvivalent, jsou užívány pouze s plným anglickým zněním, např. *TSLP* – *thymic stromal lymphopoietin*, *PAMP* – *pathogen activated molecular pattern*, *ROAT* – *repeated open application test* (test, v němž pacient aplikuje testovanou látku 2× denně na stanovené místo po dobu jednoho týdne).

2) **Propria**: tato skupina zkratk je velmi početná – patří sem zejména názvy podniků, institucí, politických stran. Neologizace této skupiny je silně vázána na dynamiku mimojazykové skutečnosti, neboť fungování vlastního jména závisí na existenci pojmenovávaných entit, které vznikají (a též zanikají) v historicky krátkém časovém úseku, např. *LIDEM* (**L**iberální **d**emokraté) je politická strana, která vznikla na podzim 2012, *IVK* (Institut Václava **K**lause, o. p. s.) je obecně prospěšná společnost založená na jaře 2012. Lze soudit, že akronymní tvoření je u politických subjektů oblíbené, neboť je výsledná zkratka snadno čitelná a zároveň aktivizuje konotativní složku takto vzniklého zkratkového jména, např. **Tradice** – **Odpovědnost** – **Prosperita** u *TOP 09*, *Akce nespokojených občanů* u *ANO 2011* (občanské hnutí založené v roce 2011).

Silná závislost na mimojazykových okolnostech je příznačná pro další okruh nových abreviačních útvarů, a sice zkratk jmen paktů, smluv,

mezinárodních spolků či volného společenství zemí, které spojuje nějaká společná charakteristika či společné zájmy. Tyto zkratky začínají být stále frekventovanější a jejich užívání je označováno jako „marketingový hit“ (Týden, 13.02.2012). V současnosti k těm novějším patří¹¹... *BASIC* – tj. základní (Brazil, South Africa, India a China; skupina zemí, které spojuje podobný názor na změny klimatu při jednáních), *CASSH* – tj. hotovost (Canada, Australia, Singapore, Switzerland, Hong Kong; vyspělé ekonomiky, jimž se daří vyhýbat se výraznějším problémům, a vyplatí se zde investovat); *MIST* – tj. mlha (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey); *CIVETS* – tj. cibetky (Colombia, Indonesia, Vietnam, Egypt, Turkey, South Africa; tzv. druhá generace rozvíjejících se trhů, které mají potenciál stát se důležitým pilířem světové ekonomiky). I přes vážnou situaci ekonomiky některých evropských zemí vznikly zkratky *PIGS* (Portugal, Ireland, Greece, Spain) a následně též *PIIGS* (Portugal, Ireland, Italy, Greece, Spain) pro země zatížené dluhy – zkratky se asociují s anglickým slovem *pigs* – prasata. Kromě uvedených zkratek, které se asociují s existujícími slovy, vznikají též zkratky bez asociace, např. *MINTS* (Malaysia, Indonesia, New Zealand, Thailand, Singapore) či *CARBS* (Canada, Australia, Russia, Brazil, South Africa). Všechny tyto zkratky jsou nazývány *tickery* – primárně to jsou burzovní symboly, často vytvořené mnemotechnicky, které jednoznačně identifikují cenný papír na daném trhu. V komplikovaných záležitostech, jakými obchody na burze jsou, mají především zjednodušit vnímání.

V oblasti medicíny se mezi propriální zkratky řadí názvy studií, databází, projektů atd., např. *HOPE* – *Heart Outcomes Prevention Evaluation* (studie), *TCGA* – *The Cancer Genome Atlas*, jehož cílem je detailní genetická charakteristika nejčastějších typů zhoubných nádorů). Vzhledem k úzké profilaci tohoto typu názvů, přestože se s nimi v tisku občas setkáváme, dochází jen zřídka k jejich uzualizaci a rozšíření do obecného povědomí.

Spolu s rozšířením zkratky mimo vznikovou oblast a s její uzualizací může postupně dojít ke ztrátě či alespoň setření motivačního vztahu mezi zkratkou/značkou a jejím plným zněním; dochází tak k přeměně abreviačního útvaru od sekundárního na základní pojmenování (srov. též Kochová 2003: 162). Je to proces typický zejména pro jednotky

cizího původu, kde je pochopitelně zesílena neprůhlednost motivačního vztahu mezi zkratkou a jejím plným zněním, např. *PET láhve* – ‚láhve z polyetylenglykoltereftalátu‘, v běžné komunikaci ‚láhve z umělé hmoty‘ (zobecnování významu); *zviditeľnit VIN* – ‚vinkulační číslo‘ (z angl. vehicle identification number) apod. Neprůhlednost motivačního vztahu mezi zkratkou a jejím plným zněním snižuje sdělnou hodnotu textu, a proto se jako vyrovnávací postup uplatňuje tautologické zdvojování oporného komponentu plného znění ve výrazech jako *LED dioda*, *ISIC karta / karta ISIC*, *wap protokol*¹² (srov. též Horecký 1994).

Expresivní funkce mají na poli abreviace okrajové místo a jen malá část z expresivních novotvarů se uzualizuje; mnohdy uplatnění zkratkových útvarů za účelem ozvláštnění projevů a dosažení komického či ironického efektu zůstává v oblasti okazionalního tvoření. Nicméně expresivní potenciál abreviačních útvarů je nezanedbatelný. Velice žádané jsou zkratky jako prvek jazykové hry v oblasti reklamy. Jak uvádí Čmejrková: „Využití jakékoli nekongruentnosti a heterogenosti patří k podstatě jazykové hry, a tedy i k povaze reklamy“ (Čmejrková 2000: 83). Dobrým příkladem zkratky vytvořené pro reklamní text je *DBV* (dobrota **bez** výčitek), použitá v reklamním spotu na ovocné tvarohy Milko z Polabské mlékárny. V reklamě je uplatněn zápis výslovnosti zkratky – *DéVéBé*, její plné znění i zkratkové slovo: Jemná chuť mě pohladí a svůdná vůně okouzlí. Je to můj idol. Takové moje **DéBéVéčko**. No přece... Dobrota Bez Výčitek. (srov. též starší příklady Čmejrková 2000: 68, Kalajdžievová 2008, nejnověji Holanová 2012: 56, 76, 102).

Tím, že jsou zkratková slova příznačná pro běžnou komunikaci, signalizuje jejich užití neformálnost, důvěrnost komunikace. Specifické pro češtinu jsou zkratky názvů populárních televizních seriálů, které se díky působení médií relativně rychle uzualizují (byť grafická stránka je rozkolísaná), srov. *VéKáVéčka už končí. Vráti se snad ještě někdy? ... Tuhle nás zastavila jedna paní a tvrdila nám, že vékávěčka nekončí, že je to kec.* (<http://bleskove.centrum.cz>; 16.12.2009); *Nějakou dobu jsem ted' „Erpěčka“ neviděla. Koukám na to, jen když jsem náhodou doma.* (<http://revue.idnes.cz/>; 30.06.2006). Název seriálu *Ordinace v růžové zahradě* bývá zkracován jako *ORVZ*: *Ležím si v klidu u ORVZ a až u třetí*

reklamní pauzy mi došlo, že... (<http://www.baby-cafe.cz/>; 01.03.2007), ačkoliv rozšířenější je univerbát *Růžovka*: ***Růžovka*** *má novou posilu: je jí Princezna ze mlejna!* (<http://bleskove.centrum.cz>; 26.03.2013); iníciálovou zkratku má – alespoň v neformálních textech, především v diskusích na internetu – i seriál *Cesty domů*: ***CD*** *nikdy nebyly pohodový seriál, vždy když už to začínalo se rýsovat, přišel nějaký Kazisvět...* (<http://www.iprima.cz/discussion/>; 02.04.2013). Zaznamenaly jsme též soupis zkratek jednotlivých seriálů, a to *RP – Rodinná pouta*, *VKV – Velmi křehké vztahy*, *U – Ulice*, *OVZ – Ordinance v růžové zahradě*, *CD – Cesty domů*, *C – Comeback*, *PPT – Pošta pro tebe* (<http://rodinna-pouta.blog.cz/1103>; 28.03.2011), s tím, že frekvence užití jednotlivých zkratek je různá.

Z publicistických textů pocházejí též příklady okazionální slovo tvorby uplatňující zkratku jako část příležitostného výrazu pro ozvláštnění projevu, např. *Aféra ČEZkomanda* (skupiny zasahující proti černým odběrům elektřiny, pozn. aut.) *ovšem téměř zastínila jinou kauzu...* (Týden 2010). Kreativní užití běžné zkratky představuje aktualizaci, která je spojena s širším zájmem médií – zpravidla v souvislosti s nějakou mediální aférou. Toto platí zejména pro okazionální výrazy potřebující oporu širšího kontextu (jazyková hra), viz např. slovo *potopka* v následujícím textu: *Dejme tomu, že Karel Schwarzenberg druhé kolo volby na Hrad vyhraje. Co se stane s **topkou**? Jak bude vypadat **potopka**? A kdo povede ministerstvo zahraničí?* (<http://www.tyden.cz>; 15.01.2013). Spojuje se v něm několik asociačních rovin – vyjádření *co bude po topce*, tj. co bude potom, co stranu TOP 09 (tedy *topku*) opustí K. Schwarzenberg (což by se v případě jeho zvolení prezidentem ČR stalo), ale také *potopka* jako zdvojnásobení slova *potopa* – po nás potopa (po K. Schwarzenbergovi potopa?).

Jako další zajímavý příklad – ze staršího neologického materiálu – uvádíme příležitostné užití výrazu *VIPka* ve významu „velmi důležitá žena, dívka“¹³, který byl užit v následujícím kontextu: *„Jako předsedkyně poslaneckého klubu by Kočí měla jít příkladem. Došlo k velkému pochybení a budeme žádat vysvětlení na poslaneckém klubu,“ řekl Blesku Babák. Zda Kočí hrozí nějaký postih, se podle něj ukáže až po jednání. Je to **VIPka**, nebo spíš pipka?* (Blesk 2011). V tomto případě jde o slovní hříčku používající obdobné znění jako v češtině již

existující pojmenování *pipka*, které má neutrální význam ‚slepička‘, ale také význam hanlivý ‚hloupá, naivní dívka, žena‘, který je aktualizován rýmem *vipka – pipka*.

Tyto příklady patří k tzv. připodobeninám (typu *Semafor* – ‚Sedm malých forem‘), a i když jde o jednotky spíše okrajové a mnohdy okazionální, ukazují na živou jazykovou kreativitu českého mluvčího. Jsou příznačné pro publicistické texty, kde je zvláštnost vyjadřování záměrně hledaný rys. Uveďme pro ilustraci ještě následující příklady, které pocházejí především z kriticky zaměřených článků pojednávajících o poměrně nové politické straně Věci veřejné (VV). V některých příkladech autor signalizuje distancování se od použitého výrazu za pomoci uvozovek či výrazu „tak zvaný“. Mezi výrazy utvořené ze zkratky VV nalezneme např. *Věčka* / *věčka*, *Veverky* / *veverky* / *VeVerky* ve významu ‚strana Věci veřejné, členové této strany‘, srov.: *programová expertka Věček* (Reflex 2010); *Tak... ty věčka už mi nikdo neodpáře* (<http://www.vlada.cz/>; 21.11.2012, rozhovor s místopředsedkyní vlády K. Peake); *V tom ho nedokázali dosud zastavit ani „veverky“, ani premiér Nečas nebo ministr Kalousek...* (Reflex 2011); *Říkám si, proč ne, předsedu svojí strany asi nikdy volit nebudu (nestanu se totiž delegátem kongresu), tak si aspoň spravím chuť předsedou „Veverek“* (Reflex 2011); *Zatímco na jaře dalo v euforii Věcem veřejným hlas více než půl milionu voličů, na podzim už to byl pouhý zlomek (VeVerky se nedostaly ani do Senátu, ani do Zastupitelstva hl. m. Prahy)* (Haló noviny; 17.02.2011). Zde stojí za povšimnutí formální kolísání psaní s malým i velkým písmenem (dokonce uprostřed slova); není též bez zajímavosti, že se výraz užívá jenom v množném čísle (resp. není doloženo užití v čísle jednotném), což koresponduje s užitím množného čísla v názvu strany (Věci veřejné).

Další odvozeniny jsou *Věčkař* / *věčkař* ve významu ‚registrovaný příznivec strany Věci veřejné‘, *věčkařka* ve významu ‚registrovaná příznivkyně strany Věci veřejné‘, srov.: *Věčkaři nerespektovali ani klasicky levicová, ani pravicová témata...* (Reflex; 26.10.2010); *Koalici musí potvrdit internetové referendum registrovaných sympatizantů strany, takzvaných „věčkařů“* (Týden; 07.06.2010); *Trochu blíž věčkaři přece jen mají k ODS* (Mladá fronta Dnes; 24.05.2010); *Věčkařka chce vyšší ochranu památek, ódéésák kope za vlastníky*. (Týden; 21.06.2010); *Takže:*

ze šech početných atraktivních **věčkařek** je nakonec v nové sněmovně nejhezčí Ivana Weberová z ODS! (Týden; 28.06.2010).

Vztahová adjektiva **věčkařský** či **věčkový** mohou mít různou sémantickou interpretaci v návaznosti na kontextu ‚patřící ke straně Věci veřejné‘, příp. ‚charakteristický pro stranu Věci veřejné‘: *Jak chce věčkařský ministr miliardy získat?* (<http://zpravy.idnes.cz/>; 24.10.2010); *ČSSD zavede věčkařské ankety* (Lidové noviny; 24.9.2010); *Věčkařská kandidátka na pražskou primátorku...* (Týden; 30.08.2010); *Věčkoví poslanci ráno při ustavující schůzi sněmovny nasedli do svých limuzín, sjeli se na Smíchově, aby tam nastoupili do tramvají, ...* (Reflex; 24.06.2010). O hře s jazykem snad nejlépe vypovídá následující kontext: *Ve sněmovně zasednou také VV ženy (věčkové, věvéčkové, ženy Věcí veřejných, případně ženy Radka Johna)* (Týden; 15.11.2010).

Závěrem

V tomto textu jsme prostřednictvím analýzy funkčního rozpětí abreviačních útvarů demonstrovaly šíři a rozmanitost neologických procesů v češtině. Kvantitativní nárůst zkratk a značek, jak domácích, tak přejatých, vnímáme jako výsledek spolupůsobících tendencí k ekonomičnosti vyjadřování a intelektualizaci (zvědečťování) života i komunikace, ale i tendence k internacionalizaci. Na druhou stranu, zeslovnění zkratk, tedy modifikaci výchozích abreviatur podle potřeb a pravidel běžného, neformálního vyjadřování, jako i vytváření četných odvozenin, lze vidět jako projev tendencí vyrovnávacích, tedy demokratizace, zdomácnování a substandardizace jazyka. Snažily jsme se rovněž postihnout charakteristické rysy a funkční rozmanitost neologických abreviačních útvarů, které tvoří jednu ze specifik dnešní jazykové komunikace v češtině. Je to progresivní skupina jazykových útvarů, která se z hlediska komplexu slovotvorných postupů může jevit jako okrajová, ale je slovotvorně aktivní, dnes výrazně produktivní a velmi dynamická.

POZNÁMKY

¹ Tendence k internacionalizaci je snad nejmarkantnější a nejvíce sledovanou tendencí ve vývoji slovní zásoby, srov. mimo citované práce též sborníky

Internacionalizmy 2003, Internacionalizácia 1999 a také Lotko 2003, Lotko 2009, Daneš 1997, Svobodová 2007 aj.

- ² Nezabýváme se zde diachronními aspekty lexikální dynamiky. Pohyb zkratek na škále zastarávající (běžně již neužívané) – rozšířené v běžné jazykové praxi – nové (neologické) jsme sledovaly v naší předešlé studii, viz Rangelova, Tichá 2012.
- ³ Excerpční neologická databáze oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i. Starší neologický materiál, který byl už lexikograficky vytěžen (na jehož základě vznikaly slovníky SN1 1998 a SN2 2004), je zpřístupněn veřejnosti na adrese www.neologismy.cz. Podrobněji viz Tichá 2012: 442.
- ⁴ Autor se zkratkami v češtině zabýval soustavně (viz Hrbáček 1967, Hrbáček 1968); zde odkazujeme ke kapitole *Dosavadní zpracování problematiky jazykových zkratek* z jeho monografie (Hrbáček 1979).
- ⁵ Hrbáček vyčleňuje jednu širší kategorii, neodděluje zkratky (jen) fónické jako MČI 1986.
- ⁶ Označení akronyma používáme v užším smyslu (viz i Horecký 1980) pro dílčí případ iniciálových zkratek, jejichž prvky (iniciály slov plného znění) vytvářejí snadno přečitelný celek (čteme je jako slovo).
- ⁷ K tomuto typu se někdy přiřazují složená slova typu *ekoaktivista*, *bioaktivní* ap. V tomto textu je ponecháme stranou, neboť rys fragmentárnosti je u nich pouze dodatečná, nikoli určující charakteristika, tj. tyto strukturní typy z pohledu abreviace patří k periferním jevům.
- ⁸ Příkladů ze staršího materiálu (typu *5LP* – „pětiletý plán“) je velmi málo.
- ⁹ Pro slovenštinu též Ološtiak 2005, viz také Baranova 2009 pro ruštinu, Eroma 2010 pro polštinu.
- ¹⁰ Viz také text J. Šimandla v této knize.
- ¹¹ Uvádíme anglické názvy států, na jejichž základě zkratky vznikly a český překlad anglických slov, se kterými se zkratky asociují.
- ¹² Podobné doklady jsou rovněž ve starším materiálu, např. *cestovní kancelář CKM* – Cestovní kancelář mládeže.
- ¹³ Ovšem slovo *vipka* (může mít různé grafické podoby) se užívá rovněž jako označení pro muže, resp. osobu, osobnost, srov. *Svého času se nadšení pánové zapřahali do kočárů subret, dnes na muzikálových premiérách brousí podnikatelé, ministři a další „vipky“ a uzavírají tu své kšeftíky* (Lidové noviny; 10.12.2004).

BIBLIOGRAFIE

- Baranova 2009:** Баранова, Л. А. Способы и средства образования дериватов от аббревиатур иноязычного происхождения в современном русском языке. // *Славянские языки и культуры в современном мире* (Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 24–26 марта 2009). Секция *Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование*. Москва, с. 95–96. Dostupné z <http://www.philol.msu.ru/~slavmir2009/materials/>.
- Buzássyová 1979:** Buzássyová, K. O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. // *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: Veda, s. 124–127.
- Buzássyová, Waszakowa 2003:** Buzássyová, K., Waszakowa, K. Tendencia k internacionalizácii (s ohľadom na funkčnú diferenciáciu internacionalizácie v rozličných sférach komunikácie). // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 49–58.
- Čmejrková 2000:** Čmejrková, S. *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha: Leda. 258 s.
- Daneš 1985:** Daneš, F. Faktor Rh // Rh-faktor // Rh faktor. // *Naše řeč*, 68, № 4, s. 176–182.
- Daneš 1989:** Daneš, F. K výslovnosti tzv. iniciálových zkratek. // *Naše řeč*, 72, № 3, s. 170–172.
- Daneš 1997:** Daneš, F. Situace a celkový stav dnešní češtiny. // F. Daneš a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 12–24.
- Dolník 2003:** Dolník, J. *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského. 236 s.
- Eroma 2009:** Ерома, Ж. И. Словообразовательная активность акронимов в языке польских Интернет-пользователей. // *Славянские языки и культуры в современном мире* (Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 24–26 марта 2009). Секция *Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование*. Москва, с. 105–106. Dostupné z <http://www.philol.msu.ru/~slavmir2009/materials/>.
- ESČ 2002:** Zkratka (abreviace). // *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakl. Lidové noviny, s. 565–566.
- Hauser 1980:** Hauser, P. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN. 192 s.
- Holanová 2012:** Holanová, R. Intertextualita v reklamě. Praha: PedF UK. 167 s.
- Horecký 1980:** Horecký, J. Niečo o akronymách. // *Kultúra slova*, 14, № 5, s. 149–152.

- Horecký 1994:** Horecký, J. Dve novšie akronymá: SATUR a NAFTA. // *Kultura slova*, 28, № 3, s. 172–173. Dostupné z <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1994/3/ks1994-3.html>.
- Hrbáček 1967:** Hrbáček, J. Typy zkratkových pojmenování v ruštině a češtině. // *Československá rusistika*, 12, № 3, s. 156–162.
- Hrbáček 1968:** Hrbáček, J. Zkratky a lexikální systém. // *AUC – Philologica* 1–3, *Slavica Pragensia*, 10, s. 275–283.
- Hrbáček 1979:** Hrbáček, J. *Jazykové zkratky v češtině*. AUC – Philologica, Monographia 78. Praha: Univerzita Karlova. 126 s.
- Internacionalizácia 1999:** *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Zborník referátov z medzinárodného vedeckého sympózia konaného v Bratislave 9. – 11. 10. 1997*. Bratislava: Veda 166 s.
- Internacionalizmy 2003:** *Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference, Praha 16.–18. června 2003*. Praha: ÚJČ AV ČR. 239 s.
- Jagodzińska 2000:** Jagodzińska, J. Uśmiech i śmiech w dyskusjach internetowych: o sposobach zapisu uczuć towarzyszących wypowiedzi. // *Poradnik Językowy*, № 3, s. 38–49.
- Janovec, Rangelova 2005:** Janovec, L., A. Rangelova. Sufixoidy a sufixoidní lexémy u substantivních kompozit. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 81–94.
- Jarošová 1986:** Jarošová, A. Lexikografické spracovanie nových slov a významov. // *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda, s. 277–281.
- Kalajdzievová 2008:** Kalajdzievová, N. Jazyková kreativita v tištěné reklamě. // *Slavistika v moderním světě. Konference mladých slavistů 3, říjen 2007*. Červený Kostelec: Mervart, s. 23–29.
- Kalajdzievová 2012:** Kalajdzievová, N. Zkratky názvů datových nosičů v češtině a bulharštině. // *VII Международная научно-практическая конференция „Филология и лингвистика. Современные тренды и перспективы исследования“*. Краснодар: Пресс-Имидж, с. 53–64.
- Kochová 2003:** Kochová, P. Internacionální iniciálové zkratky. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference, Praha 16.–18. června 2003*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 157–165.
- Kochová 2005:** Kochová, P. Nové iniciálové zkratky. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 242–246.
- Likomanova 2003:** Ликоманова, И. Прояви на тенденцията за езикова икономия в южнославянските езици. // *Komparacja systemów i funkcjonowania*

- współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja.* Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 307–315.
- Lotko 2003:** Lotko, E. Co a jak ovlivňuje inovační procesy ve slovní zásobě (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). // *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich. Prace Slawistyczne*, 114. Warszawa: SOW, s. 101–115.
- Lotko 2009:** Lotko, E. O některých tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). // E. Lotko. *Srovnávací a bohemistické studie*. Olomouc, s. 209–228.
- Martincová 1985:** Martincová, O. Okazionální pojmenování a jejich tvoření v současné češtině. // *Filologické studie*, № 13, s. 33–40.
- Martincová 1990:** Martincová, O. Typologie neologických procesů v slovní zásobě současné češtiny. // *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Bratislava: JÚLŠ SAV, s. 56–62.
- Martincová 2003:** Martincová, O. Internacionalizace a vyrovnávací tendence. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 17–22.
- MČ1 1986:** *Hluvnice češtiny*, díl 1., kapitola F.: Tvoření zkratk a zkratkových slov. Praha: Academia, s. 517–526.
- Neščimenko 2003:** Нещименко, Г. П. Языковая экономия как импульс динамики номинационной системы. // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 288–306.
- Niševa 2003:** Niševa, B. K jednomu zvláštnímu typu internacionalismů – tzv. emotikony a akronymy. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 220–228.
- Ološtiak 2005:** Ološtiak, M. Abreviačná a slovtvorná motivácia. // *Slovo o slove. Sborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity* 11. Prešov: Prešovská univerzita, s. 39–50. Dostupné z www.unipo.sk/public/media/11314/Slovo%20o%20slove%2011%20-%202005.pdf.
- Opavská 2005:** Opavská, Z. Komponenty e-, i-, m- v nové slovní zásobě. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 232–241.
- Opavská 2008:** Opavská, Z. Neologizmy s novými komponenty e-, i-, m- v nové české slovní zásobě. // *Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich. Prace Slawistyczne*, 125. Warszawa: SOW, s. 181–193.
- PČP 2003:** *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia. 391 s.

- PMČ 1995:** *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakl. Lidové noviny. 800 s.
- Rangelova 1998:** Rangelova, A. Sociolingvistické aspekty neologie (na česko-bulharském jazykovém materiálu). // *Česká slavistika 1998. České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů, Krakov 27. 08. – 02. 09. 1998*. Praha: Euroslavica, s. 149–154.
- Rangelova, Tichá 2012:** Rangelova, A., Zd. Tichá. Dynamika abreviace a abreviačních útvarů (na českém jazykovém materiálu). // *Specyfika leksyki i słowotwórstwa języków słowiańskich na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: SOW, s. 147–169.
- Rudnik-Karwatowa 2008:** Rudnik-Karwatowa, Z. Złożeniowce we współczesnej polszczyźnie? // *Reverendissimæ Halinæ Satkiewicz cum magna æstimatione*. Warszawa: Plejada, s. 307–315.
- SN1 1998:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1*. Praha: Academia. 356 s.
- SN2 2004:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia. 568 s.
- Staněk 1995:** Staněk, M., Poznámka k psaní skloňovaných zkratek typu *dikové* / *DIKové*. // *Naše řeč*, 78, № 5, s. 271–272.
- Svobodová 2007:** Svobodová D. *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita. 141 s.
- Tichá 2012:** Tichá, Z. Neologie v oddělení současné lexikologie a lexikografie – výsledky a plány. // *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 441–445.
- Vlková 1984:** Vlková, V. Pojmenování vzniklá z písmenných zkratek. // *Naše řeč*, 67, № 3, s. 165–166.

ZDROJE

ČNK: Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2011–2013. Dostupné z <<http://korpus.cz>>.

Mediální archiv společnosti NEWTON Media, a. s. Dostupné z <http://www.newtonit.cz>.

Neomat – Databáze neologického excerpčního materiálu OSLL ÚJČ AV ČR, v. v. i. Dostupné z <http://www.neologismy.cz> (nejnovější materiál slouží pouze pro interní potřeby pracoviště).

<http://www.ahaonline.cz/clanek/zhave-drby/81918/>.

<http://bleskove.centrum.cz>.

http://cs.wikipedia.org/wiki/TOP_09.

<http://hrajlarp.cz>.
<http://jdvorak.blog.idnes.cz>.
<http://revue.idnes.cz>.
<http://rodinna-pouta.blog.cz>.
<http://zpravy.idnes.cz>.
<http://www.baby-cafe.cz/>.
<http://www.eurowag.com/produkty/myto/myto-v-nemecku>.
<http://www.iprima.cz/discussion/>.
<http://www.latrine.cz/archives/>.
<http://www.noviny.cz>.
<http://www.outsidermedia.cz>.
<http://www.parlamentnilisty.cz>.
<http://www.pridejseknamity.cz/sport/predstavujeme-nove-sporty/>.
<http://www.studentpoint.cz/239-krasa-kosmetika/>.
<http://www.tlukotsrdce.cz/sport-a-aktivni-zivot/nove-sporty-u-nas>.
<http://www.tyden.cz>.
<http://www.vlada.cz>.

ЧАСТ ТРЕТА

***НЕОСЕМАНТИЗАЦИОННИ ПРОЦЕСИ
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ***

НОВИ МЕТАФОРИЧНИ И МЕТОНИМИЧНИ ЗНАЧЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК, ВЪЗНИКНАЛИ ПРИ ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА И ГЛАГОЛИ

Увод

Новите преносни значения на прилагателните имена и глаголите в българския език до този момент са много слабо проучени, а те заемат немалка част от семантичната неология. Това обуславя актуалността на поставената тук задача да бъдат установени най-представителните и широко застъпени типове нови значения при тези части на речта. Тъй като типовете се основават на моделите на метафоризация и метонимизация, по този начин се установяват и най-продуктивните такива модели при признаковата лексика, с което се хвърля светлина върху актуалните тенденции в процесите на вторична номинация при нея.

За разлика от метафоризацията и метонимизацията при субстантивната лексика, изследвана цялостно и задълбочено в нейните типове и модели (Пернишка 1993, Попова 1990), признаковата метафора и метонимия са значително по-слабо проучени върху български езиков материал. Доколкото ни е известно, липсва обширно и детайлно изследване върху метафоричните и метонимичните модели при признаковите значения. Съществуват само някои статии върху метафорични значения на отделни групи глаголи като глаголите за движение (Ватева 2003, Ватева 2006) или по-обща статия върху глаголната метафора (Стоилова 2005). Ето защо при описанието на преносните нови значения при признаковата лексика изхождаме от общата теория на метафората и метонимията, без да имаме като основа вече създадена методика за описание на такива значения. Тъй като не са описани моделите на метафоризация и метонимизация при при-

наковата лексика в предходни периоди от развитието на българския език, е по-трудно да се установи кои от моделите при разглежданите семантични иновации са нови.

Описанието на семантичните неологизми е в синхронен план, като новите метафорични и метонимични значения се разглеждат с оглед на съществуващите в съвременния език отношения между взаимосвързани значения. Синхронният план позволява да не се отчита произходът на модела на преосмисляне при новите семеми – това дали той е домашен, или чужд (при семантичните калки¹).

Привежданите дефиниции на новите значения са основани главно на тълкуванията им в *Речник на новите думи в българския език* от 2010 г. (РНД), отделни дефиниции са взети и от публикувания дисертационен труд на М. Лилова (Лилова 2010). Посочените дефиниции на изходните значения са базирани на *Речник на българския език* (РБЕ), като отделни дефиниции са взети от *Универсалния енциклопедичен речник* (УЕР) и от *Български тълковен речник* (БТР). В посочваните дефиниции използваме съкращенията ИзхЗн за изходното значение и ПрЗн за новото, производно значение.

I. Нови метафорични значения при признаковата лексика в българския език

Следваме възприетото от М. Попова (Попова 1990, Попова 2009, Попова 2012) схващане за същността на метафората, което съчетава основните идеи на теорията на взаимодействието, разработена от М. Блек (Блек 1962) и доразвита от Н. Д. Арутюнова (Арутюнова 1979), и на когнитивната теория за метафората на Дж. Лейкъф и М. Джонсън (Лейкъф, Джонсън 1980, Лейкъф 1987, Лейкъф 1993). Съгласно тези концепции метафората се възприема като основано на сравнение взаимодействие между първично значение на дадена дума (схващано и като област източник) и производно значение (област цел). Важно за идентифициране на метафоричните значения е и разбирането на М. Никитин, че преосмислянето при метафората се основава на класификационна връзка между означените понятия, която не е отражение на реални връзки между обектите и явленията от действителността, а на връзки, откривани от човека (Никитин 1979). Във

връзка с това според М. Попова семите в изходното и производното значение, на които е основан семантичният пренос, не отразяват еднакви признаци на обектите от действителността, а показват сходство между тези обекти по отношение на някакъв техен признак, т.е. еднаквостта е само на сигнификативно, не на денотативно равнище (Попова 2012: 361).

За да установим моделите на метафорична номинация при признаковата лексика, се основаваме на методите, разработени от Е. Пернишка и от М. Попова за типология на метафоричната номинация съответно в общоупотребимия език и в терминологията (Пернишка 1983, Попова 1990, Попова 2009). По-конкретно, използваме методиката на М. Попова, която отчита семантичните стойности на трите участника в метафоричния акт – областта източник (изходното значение), областта цел (производното значение) и мотивационния признак, представляващ зоната на взаимодействие между тях (Попова 2009, Попова 2012: 362). При класифициране на новите метафорични значения вземаме предвид семантиката на производното значение и изходното значение (на по-високо равнище на абстракция), а също и на мотивационния признак (по-нататък МП).

I.1. Типове нови метафорични значения при прилагателните имена

Метафоризацията при прилагателните имена има редица отлики в сравнение с този процес при субстантивната лексика. На първо място, това се дължи на спецификата на признаковата метафора, за която е характерно, че на именувания обект се приписват чужди признаци, т.е. признаци, свойства и действия, характерни за чужд клас предмети (Попова 1990: 64). Отнесена към метафоричните значения на прилагателните имена, тази специфика се проявява в това, че при тяхното възникване на определяемия обект се приписват свойства и качества, характерни за друг клас обекти. Важна отлика на метафоричния пренос при прилагателните имена е и това, че той се извършва въз основа само на един МП – свойство. Този МП отразява сходството, общността по някакъв признак между свойствата, качества, означени от изходното и производното значение. Наблю-

денията върху новите метафорични значения при прилагателните имена показват освен това, че този признак най-често е несъществен за изходното значение и има ранг на периферна, обикновено конотативна сема в него.

Поради спецификата на метафоризацията при прилагателните имена нейните модели, съответно – типовете нови значения, се извеждат, като се вземат предвид МП свойство и обобщената семантика на изходното и производното значение, в чието описание се включва информация и за определяемите обекти, които са носители на съответното свойство, качество.

По-широко застъпени са няколко типа нови метафорични значения на прилагателните имена в българския език.

Някои от новите значения възникват поради сходство по някакъв признак между физическо свойство на предмет и качество на нещо абстрактно (дейност, проява и др.), срв. **прозрачен** (ПрЗн ‘*За политика, дейност – явен, открит, достъпен за обществено наблюдение и контрол*’, напр. *прозрачен търг, прозрачна политика*; МП свойство – който осигурява възможност за виждане, наблюдаване на нещо), **непрозрачен** (ПрЗн ‘*Таен, скрит, недостъпен за обществено наблюдение и контрол*’).

При друг тип нови значения се пренася название на качество на интелектуално произведение (литературна, филмова или друга творба) върху свойство на предмет поради тяхното сходство по някакъв признак, срв. **култов** с ИзхЗн ‘*Който е свързан с култ към нещо // поради което е обект на изключително голяма почит, уважение*’ (напр. *култова сграда, култов предмет*) и ПрЗн ‘*За произведение на изкуството, литературата – който се е наложил като образец в съответния стил и предизвиква трайно възхищение, уважение*’ (напр. *култов роман, култов филм*). В този случай признакът в изходното значение, който е основа за преноса, е периферната сема ‘*който е обект на изключително голяма почит, уважение*’. Интересно е това, че при метафоризацията относителното прилагателно **култов** развива ново значение на качествено прилагателно, като изразява положителна оценка. Този факт е установен от О. П. Ермакова по отношение на новото значение на съответното прилагателно име в руския език (Ермакова 2008).

Отделна група представляват новите значения, възникнали поради сходство по някакъв признак между свойство на предмет, свързано с неговия цвят, и качество на друг предмет, на нещо абстрактно или на човек. Тези нови значения са образувани чрез цвetoва метафора. Повечето от тях са калкирани и имат интернационален характер.

Един от установените типове включва значения, възникнали поради пренос на свързано с цвета свойство на даден предмет върху качество на друг предмет или върху нещо абстрактно, срв. прилагателното **зелен** (ИзхЗн *‘Който има цвят на трева или на листа на дървета’* (РБЕ, т. 5), с конотативна периферна сема *‘който буди асоциации за природа’*) и ПрЗн *‘При чиято работа, функциониране или използване не се отделят вредни за природата вещества или се спестяват природни ресурси’*, напр. *зелени технологии, зелен ток, зелени модели автомобили*). Към този тип се отнася и прилагателното **сив** с ИзхЗн *‘За време, светлина – който не е ясен, при който няма добра видимост поради облаци, мъгла и под.’*, периферна сема *‘който е причина за това нещо да не се вижда добре, да е скрито’* и ПрЗн *‘За икономическа дейност – при който се прикриват доходи, за да не се плащат данъци’*. Трябва да се отбележи, че макар тези нови значения да са калкирани, те се вписват в съществуващ модел на метафоризация в българския език (проявен при преносните значения на прилагателните имена **черен** *‘Тъжсен, лишен от радости’* (БТР), напр. *черни дни*, и **сив** *‘Делничен, безинтересен’*, напр. *сив живот, сиви дни*).

Чрез цвetoва метафора възниква и второто ново значение на **зелен** *‘Който е член на партия, извършваща дейност за защита на природата от замърсяване и за съхраняване на нейните ресурси’*. Това ново значение се отнася към групата нови значения с обобщено значение *‘Който е член или симпатизант на определена политическа партия’*, повечето от които са образувани чрез метонимия и са разгледани по-долу в частта за метонимията. Посоченото ново значение на **зелен** възниква поради пренос на свързано с цвят свойство на предмет върху качество на човек, отнасящо се до принадлежността му към определена политическа партия. Семният механизъм, чрез който то е образувано, се изразява в преход на конотативната периферна сема в изходното значение *‘който буди асоциация за природа’*

в диференциална сема в новото значение, като наблюдаваният семен механизъм е типичен за метафората (вж. Пернишка 1993: 156, 159). Това значение е калкирано от английски, като метафоричният модел, чрез който то е образувано: *Название на качество на човек, отнасящо се до принадлежността му към определена партия, с название на цвят на предмет*, е нов за българския език. Той присъства и в редица други езици като руски, немски и др.

Добре представен тип формират тези нови значения, които назовават свойства на устройства (компютри или други електронни устройства или техни компоненти) и са възникнали поради сходство по някакъв признак между тези свойства и означени от изходните семемни качества на човека, свързани с неговия интелект, възприятия, психика, поведение. Отбелязаният модел на метафорична номинация възниква под чуждо (английско) влияние и повечето основани на него нови значения са семантични калки. Този модел по всяка вероятност е нов за българския език, но въпреки това проявява голяма продуктивност. Той се наблюдава при новите значения на прилагателните **умен**, **интелигентен**, **интуитивен**, **сензитивен**, **дружелюбен**, **агресивен**, които възникват поради сходство по някакъв признак с човешки качества, напр. **умен** с ИзхЗн *‘Който има силен ум, който може добре да мисли, разсъждава’* (БТР) и ПрЗн *‘За електронен уред, устройство и др. – който е снабден със способност самостоятелно да осъществява определени функции’* (напр. *умна прахосмукачка, умно осветление*). В случая способността на уреда за самостоятелно функциониране се асоциира с човешката способност за мислене, като тази асоциативна връзка поражда възникването на новото значение. Към същия тип се отнасят и новите значения на прилагателните **интуитивен** (Комп. *‘За потребителски интерфейс – който лесно се разбира и усвоява от потребителя’*), **интелигентен** (Комп. *‘Който извършва автоматична обработка и съхраняване на данни или автоматизирано осъществява определени процеси, дейности’*), **сензитивен** (*‘За екран, дисплей на електронни устройства – който е чувствителен на допир и изпълнява команди при докосване с пръст или специално устройство’*), **дружелюбен** (Комп. *‘За компютърна програма, потребителски интерфейс – кой-*

то лесно се научава и използва, с който се работи удобно’), агресивен (‘За силует, форма на автомобил – който създава впечатление за сила, мощ, настъпателност’).

При създаването на новите значения от разгледания тип като област източник се използват качества, присъщи на човека. Приписването на човешки качества на компютри и други електронни устройства потвърждава извода на Н. С. Карпова, че за светоусещането на съвременния човек е присъщо възприемането на електронните устройства като личности, с които той влиза във взаимодействие (Карпова 2007). С тази особеност разгледаните нови значения представляват поредна проява на антропоцентричния подход в метафоричната номинация и по-конкретно – на т.нар. от В. Н. Телия антропометричен принцип, характерен за метафората, съгласно който човекът е мяра за всички неща (Телия 1988). Според В. Н. Телия изборът на основанието за даден метафоричен пренос е свързан със способността на човека да съизмерява всичко ново за него по свой образ и подобие.

1.2. Типове нови метафорични значения при глаголите

Метафоризацията на глаголите също протича по-сложно и засяга повече елементи в сравнение с този процес при субстантивната лексика, на първо място поради вече споменатата специфика на признаковата метафора, свързана при глаголите с това, че действие, характерно за едни субекти или обекти, се приписва на други субекти или обекти. Тази специфика е следствие от несамостоятелния характер на номинацията при глаголите, към която имат отношение и участници в съответната ситуация. Те също търпят промени при семантичното преосмисляне на глаголите. Както показват наблюденията върху новите метафорични значения при глаголната лексика, формирането на тези значения винаги се съпровожда с промяна на участници (един или повече) в изходната ситуация, обикновено на субекта или/и обекта, а при някои непреходни глаголи – и на адюнкта (напр. адюнкта място при новото значение на глагола **влизам**, разгледано по-долу). Ето защо като съществен белег на метафоризацията на глаголите се смята промяната на техния субект или обект

(или адюнкт)². Тази промяна в редица случаи, макар и невинаги, се съпровожда с промяна в категориалната семантика на субекта или обекта. Поради това при описание на новите метафорични значения представяме двата участника в метафоричния акт – изходното и новото значение, по-сложно, с повече характеристики. Отчитаме, първо, обобщеното им значение действие или състояние (конкретизирано в някои случаи), и второ, категориалната семантика на променения при метафоризацията субект или обект (или адюнкт). Тази категориална семантика подвеждаме към категориите *човек, жив организъм, предмет, абстрактна същност, пространство*. Така например новото значение на глагола **източвам** ‘Довеждам банка, предприятие, фирма и др. до фалит’ отнасяме към типа: Значение за действие с обект *предмет*, който е възникнал от изходно значение с обект *предмет* поради сходство по цел между двете действия.

Този подход при типологията на новите метафорични значения при глаголите позволява да бъдат изведени типове на високо равнище на абстракция, чрез които се обхващат всички семантични иновации. В някои случаи, при наличието на повече нови значения с общи особености, е възможно да се изведат и типове с по-конкретни семантични параметри. При тях семантиката на изходното и производното значение се представя на по-ниско равнище на абстракция или категориалната семантика на техния субект или обект се описва чрез по-конкретни семантични стойности (напр. при предмет – машина, устройство, компютър, програма, файл, текст и др.). Чрез използвания подход изведените типове се състоят от нови значения със следните общи характеристики: семантика (представена на по-абстрактно или по-ниско равнище), мотивационен признак, субекти или обекти (с еднаква категориална семантика), изходни значения.

Тук ще отбележим само по-широко представените типове нови метафорични значения при глаголите или тези, при които се наблюдава някаква интересна особеност. За да ги представим по-системно, ги разделяме на групи според това дали се отнасят за действия (състояния) с променен субект или обект *човек, предмет, абстрактна същност* или за движение в *пространството*.

1.2.1. Нови метафорични значения за действия (или състояния) със субект или обект човек

Една част от тези нови значения се проявяват при непреходни глаголи. Метафоризацията им е съпроводена с промяна на субекта на действието. Някои от тези нови значения се отнасят за състояния, свързани с психиката или интелекта на човека, и възникват поради сходство по резултат с действия, извършвани от машина, устройство. Преносът е по модела *действие със субект машина – действие със субект човек*, а МП е резултат от действие. Срв. **изпушвам** с ИзхЗн *‘За машина, уред – отделям пушек при повреда’* и ПрЗн Разг. *‘Започвам да се държа ненормално, буйно, да креця и под., обикн. при силни емоции, преумора и др.’*. МП е резултат от действие, свързано с отклонение във функционирането на нещо/поведението на някого. Също **зареждам се** (ИзхЗн Физ. *‘За кондензатор и под. – насищам се с електричество’* – РБЕ, т. 5) и ПрЗн *‘Изпълвам се с положителна енергия, с жизненост’*), **зацепвам** (ПрЗн Жарг. *‘Схващам, разбирам’*); МП резултат от действие – привеждане в действие на машина/достигане до разбиране, схващане на нещо). Друг тип нови значения се отнасят за действия със субект човек или група от хора и възникват от изходни значения за действия, извършвани с жив организъм (или негова част), т.е. преносът е по модела *действие със субект жив организъм – действие със субект човек*. Тук се отнасят новите значения на глаголите **капсулирам се** и **люспя се**, с които двата глагола станаха част от новата политическа лексика. При **капсулирам се** с ИзхЗн Анат. *‘Обвивам се в ципа от органична тъкан, в резултат на което се ограничавам от околната, заобикалящата ме среда’* и ПрЗн *‘За институция, партийна организация – ограничавам контактите си с по-широки кръгове от обществото или състава си’* преносът се извършва поради сходство в резултата на двете действия, изразяващ се в изолиране от заобикалящата среда и възпрепятстване на контакта, взаимодействието с нея. МП е резултат от действие. При **люспя се** (ПрЗн *‘За политическа партия – част от членовете ми ме напускат или биват отстранени от редиците ми’*) МП е начин на действие, свързан с отделяне на елементи, части от субекта на действието.

При други СН от тази група човекът е обект на метафорично назованото действие. Един от типовете нови значения от тази група именува действие с обект човек или група хора с название на сходно по цел действие с обект предмет. Преносът е по модела *действие с обект предмет – действие с обект човек или група хора*, а МП е цел на действие. Срв. **капсулирам** с ИзхЗн *Фарм.* ‘Обвивам в капсула течна или прахообразно вещество’ и ПрЗн ‘Ограничавам силно състава на партийна организация, институция и под., като прилагам строги изисквания към кандидатите за членство или постъпване в тях, което води до тяхното затваряне, изолация’ (промяна на обект: лекарствено вещество → партия, институция). Също и **употребявам** с ИзхЗн ‘Служа си с нещо като средство за постигане на определен резултат’ и ПрЗн *Разг.* ‘Използвам, служа си с някого за някаква своя цел, обикн. користна’.

При следващия тип нови значения се назовава действие с обект човек въз основа на сходно по цел действие с обект човек. Преносът е по модела *действие с обект човек – действие с обект човек*, срв. **зомбирам** с ИзхЗн *Рел.* ‘Според вуду религията – съживявам мъртвец и го подчинявам на своята воля, която определя действията му’ и ПрЗн. ‘Оказвам психологическо въздействие върху някого с цел да го накарам да мисли и действа по определен начин’. МП е цел – подчинявам някого на своята воля, която определя постъпките му. Пренос на действие с обект човек върху друго действие с обект човек наблюдаваме и при глагола **ужилвам**, като основата за преноса е сходството по резултат между двете действия, срв. ИзхЗн ‘За оса, пчела и др. – ухапвам’ и ПрЗн *Разг.* ‘Причинявам сериозна финансова загуба на някого, като си служа с измама’. МП резултат – нанасям вреда на някого (съответно болка или загуба). В случая преносът е съпроводен и от промяна в категориалната семантика на субектите на двете действия, назовани от изходното и новото значение (съответно животно и човек), което налага това ново значение да се отнесе към отделен тип.

1.2.2. Нови метафорични значения за действия (или процеси) с обект или субект предмет

Тук се отнасят няколко типа семантични иновации, разграничени според различия в мотивационните признаци. Един от типовете включва значения, които именуват действие, извършвано с предмет, с название на действие с обект друг предмет въз основа на сходство по цел между двете действия. Срв. **източвам** с ИзхЗн *‘С точене изпразвам някакъв съд от съдържащата се в него течност, така че да не остане нищо от неговото съдържание’* и ПрЗн *‘Довеждам банка, предприятие, фирма и др. до фалит’*. МП е цел на действие (да се изпразни обектът от съдържащото се в него).

Към същия тип – *Название на действие с обект предмет поради сходство по цел с действие с обект друг предмет*, се отнасят и голям брой нови значения от компютърната област, които са свързани с иновационни обекти – компютри, програми, елементи на интерфейса, интернет и др. Значителният брой такива значения е резултат от активното възникване на нови единици – лексеми и семеми, за денонати от компютърната област. Поради големия им брой става възможно да се отделят подтипове, при които се отчитат по-конкретни семантични стойности на техния обект. Така например широко е застъпен подтипът от нови значения за действия, извършвани с програма, файл и др., които са възникнали поради сходство по цел с действие с обект материален предмет. Срв. **изтеглям** с ИзхЗн *‘Като тегля, дърпам, изваждам нещо, което се намира или е сложено, прикрепено някъде (РБЕ, т. 6) // така получавам достъп до него, мога да го взема, използвам’* и ПрЗн *Информ. Разг. ‘Записвам от интернет компютърни програми, аудио и видеофайлове’*. МП цел на действие – да получа, да се сдобия с нещо, което вземам отнякъде. Също и **свалям** (програма, файл), **затварям** (файл, компютърна програма), **отварям** (файл, компютърна програма), **разбивам** (защита на сайт, компютърна система), **пробивам** (защита на сайт, компютърна система), **компресирам** (файл), **декомпресирам** (файл). Друг подтип от нови значения от компютърната област се отнасят за действия, извършвани с програма, файл и др., които са възникнали поради сходство по цел с действие с обект текст, доку-

мент и под., срв. **изтривам** с ПрЗн *‘Премахвам файл, компютърна програма от твърдия диск на компютър или компактдиск, флашка’,* **записвам** (файл, програма), **копирам** (файл).

Следващият тип включва нови значения за действия от компютърната област, възникнали по модел на пренос *действие с обект човек – действие с обект предмет*. Те се отнасят за действия, чийто обект е компютърът (или негова част) и са възникнали от изходни значения за физиологичен процес с обект човека. Преносът е основан на сходство по два мотивационни признака – начин и резултат, между двете действия. Срв. **заразявам** с ИзхЗн *‘Предавам, разпространявам зараза или заразна болест’* (РБЕ, 5) и ПрЗн *‘За компютърен вирус – предавам се и се записвам върху твърдия диск на компютър, като му причинявам различни вреди’*. Мотивационни признаци: начин на действие (свързан с постепенно обхващане на все по-голяма част от организма на човека/паметта на компютъра) и резултат от действие (смущение във функциите/функционирането на човека/компютъра). Също и **инфектирам** (компютър).

Сходно значение се развива и при някои непреходни глаголи, които означават действие със субект компютър, възникнали от изходно значение за физиологичен процес при човека. Срв. **заразявам се** с ПрЗн *‘За компютър и др. – засегнат съм от компютърен вирус, който се е записал върху твърдия ми диск’*. Това ново значение **възниква** по модел на пренос *действие със субект човек – действие със субект предмет* при два мотивационни признака – начин и резултат на действие.

Отбелязаните два типа СН, възникнали поради аналогия между физиологични процеси в човешкия организъм и процеси в компютъра, са поредна илюстрация на една особеност на метафоризацията в компютърната област, за която вече стана дума в частта за новите значения на прилагателните имена. Тази особеност е свързана с използването на човешки качества и присъщи на човека физиологични процеси при метафоричното назоваване на свойства на компютъра (и други електронни устройства) и свързаните с него действия. Тази особеност е показателна, от една страна, за начина на възприемане на електронната техника, от една страна, а от друга страна, пред-

ставява поредна проява на антропоцентричност на метафоричната номинация. Наблюдава се и противоположната номинационна тенденция – приписването на действия, присъщи на машините, върху човека (срв. типа от нови значения на глаголите **изпушвам**, **зациклям**, **зацепвам**).

1.2.3. Нови метафорични значения за действия с обект абстрактна същност

Към тази група нови значения спадат главно семантични иновации, отнасящи се за действия и процеси в политическия или икономическия живот. Широко застъпен е типът нови значения за действия с обект абстрактна същност, възникнали от изходни значения за действие с обект предмет. Основание за метафоричния пренос е сходството по цел между двете действия. Срв. **демантирам** с ИзхЗн *‘Разглобявам машина и др. на съставните ѝ части, свалям отделен детайл или цяла машина и др. от нейния постамент’* (РБЕ, т. 3) и ПрЗн Полит. *‘Постепенно премахвам, разрушавам държавните структури, свързани с определен тип управление’*. МП цел – да прекратя функционирането на нещо (машина – държавна структура). Също и **замразявам** с ИзхЗн *‘Охлаждам до температура под нулата продукт, за да се запази по-дълго време’* и ПрЗн *‘Определям точно, фиксирам размера на цени или доходи, за да не се допуска повишаването им’*. МП цел – да поддържам нещо в непроменен вид. Посоченото значение на глагола **замразявам** е калкирано, но както се вижда, то се вписва в модел на метафорична номинация в българския език, по който са образувани и възникнали на домашна почва СН. Към същия тип се отнасят и още семантични иновации, срв. другите две нови значения на **замразявам** (*‘Блокирам парична сума, средства и така спирам използването им’* и *‘Преустановявам определена дейност или функционирането на нещо за определен период’*), също и новите значения на **размразявам** (цени или доходи; дейност), **свивам** (разходи, потребление), **сдавам** (пост), **тиражирам** (новина, лъжа), **инжектирам** (*‘Влагам големи парични суми в предприятие, отрасъл и др. с цел да го стабилизирам’*).

1.2.4. Нови метафорични значения за действия (или процеси), протичащи в определено място

Актуални за компютърната област са и новите значения, възникнали при непреходни глаголи с адюнкт за място, което се променя в процеса на метафоризация. Тези СН образуват отделна група, като именуват действие, протичащо във виртуалното пространство въз основа на сходство с действие за движение в реалното, възприемано със сетивата пространство. Основание за метафоричното пренасяне е сходството по резултат или по характеристика между двете действия – движението във, към или извън някакво помещение, някъде, и между движението или пребиваването във виртуалното пространство. Единият от типовете нови значения за движение във виртуалното пространство възниква от названия на движения в помещение и под. поради сходство по резултат, срв. новото значение на **влизам** ‘Посещавам определен сайт или започвам работа с дадена компютърна програма’ (ИзхЗн ‘Движда се отвън навътре в нещо, което е ограничено, затворено в пространството’ (РБЕ, т. 2). МП е резултат от действие – пребивавам в някакво място, помещение/в интернет или в компютърна програма. Виж също и новите значения на **излизам** (от сайт, програма), МП резултат от действие – преустановявам пребиваването си някъде (помещение – интернет); **посещавам** (сайт).

Към друг тип в същата група отнасяме новото значение на глагола **сърфирам** поради различния му МП характеристика на действие: срв. ПрЗн *Информ.* ‘Преглеждам различни страници в интернет // като се прехвърлям от сайт на сайт, т.е. движда се във виртуалното пространство’ (ИзхЗн ‘Управлявам сърф // като с него се движда някъде, през някакво пространство’); МП е характеристика на действие – съпроводено с движение (реално или виртуално).

Изследването на новите метафорични значения при признаковата лексика води до следните наблюдения и изводи:

1. Най-продуктивните модели на метафоризация при признаковата лексика се проявяват в компютърната област. При прилагателните имена най-продуктивният от тях е *Название на свойство на устройство (компютър или друго електронно устройство) поради*

*сходство с качества на човека, свързани с неговия интелект, възприятия, психика или поведение. При глаголите продуктивен е моделът *Название на действия, извършвани с програма, файл и др., поради сходство по цел с действие с обект материален предмет.**

2. Установява се, че някои модели, макар и да са резултат от калкиране, се вписват в съществуващи в българския език типове метафорични значения (респ. – модели на метафоризация). Такъв е случаят с моделите при посочените нови значения на прилагателните **зелен** (за технологии и под.) и **сив** (за икономическа дейност), също и при глагола **замразявам** (цени, доходи). Други типове СН (респ. – модели на метафоризация) по всяка вероятност са нови за българския език. Такъв е например моделът *Название на свойство на устройство (компютър или друго електронно устройство) поради сходство с качества на човека, свързани с неговия интелект, възприятия, психика или поведение*, проявен при новите значения от компютърната област на прилагателните **умен**, **интелигентен**, **интуитивен**, **сензитивен**, **дружелюбен**, на глаголите **заразявам** и **инфектирам**. Също и моделът *Название на качество на човек, отнасящо се до принадлежността му към определена политическа партия с название на цвят на предмет*, който се проявява при прилагателното **зелен**. Тези прилагателни имена не само обогатяват семантичното пространство на българския език с нови значения, но чрез тях в него се появяват нови модели на метафорична номинация. Тези модели, възникнали първоначално в английски и проникнали в езика ни чрез семантичните калки, може да се определят като интернационални. Те присъстват и в редица други езици, в които са навлезли при калкирането на съответните лексеми, като напр. руски, чешки³, немски.

II. Нови метонимични значения при признакова лексика в българския език

В тази част се основаваме на разбирането за метонимия, възприето в трудовете на Е. Пернишка (Пернишка 1993), М. Попова (Попова 1990, Попова 2009, Попова 2012), П. Легурска (Легурска 2011а, Легурска 2011 б). На първо място, споделяме схващането на Е. Пернишка, че метонимията е основана на същностно-релацион-

ни мотивационни семантични признаци, които са ограничен брой и предсказуеми (Пернишка 1993: 146 и сл., 155). На второ място, следваме схващането, че метонимията отразява т.нар. от М. Никитин импликационна връзка между понятията, която е отражение на обективни връзки между предметите и явленията (Никитин 1979: 94). Освен това следваме общоприетото разбиране за семния механизъм на метонимията, според което при нея е налице промяна в ранга на семите, съставлящи общата част на изходното и производното значение. Възможни са различни случаи на промяна в ранга им – преход на интегрална сема от изходното значение в диференциална сема (Пернишка 1993: 146, 152) или обратно, а също така и понижаване на ранга на диференциална сема (Попова 1990: 67).

Важна страна на метонимията отразява и схващането на Е. Пернишка и М. Попова за нейните два плана – парадигматичен и синтагматичен, като при парадигматичния план метонимията се основава на връзки между изходното и производното значение от типа род – вид или част – цяло, а при синтагматичния план – на връзки между актанти и предикат в дадена предикация (Пернишка 1993: 180). Това схващане е доразвито от М. Попова, която разграничава два вида метонимия: парадигматичен вид, който включва отношенията част – цяло, цяло – част, вид – род, род – вид, и синтагматичен, отразяващ отношения между компоненти на предикатно-актантна сцена от типа актант – предикат, предикат – актант, актант₁ – актант₂ и предикат₁ – предикат₂ (Попова 2009, Попова 2012: 343 и сл.).

II.1. Типове нови метонимични значения на глаголите в българския език

Към основните теоретични постановки, на които се основава тук, трябва да добавим и схващането на П. Пехливанова, която разграничава два типа метонимични значения на глаголите: първи тип – когато с името на част от действието се назовава това действие (т.е. типът е компонент на действие – действие); втори тип – когато с проява на действие (обикн. перцептивна) се назовава това действие (Пехливанова 2001: 111 и сл., 128 и сл.).

Новите метонимични значения в българския език, възникнали при глаголи, са много ограничен брой. При тяхната типология

използваме методите на Е. Пернишка и М. Попова, като отчитаме същностно-релационната природа на свързаните с преноса сходни семи в изходното и производното значение, определяща се или от семантичните роли на съответните участници в ситуацията (при синтагматичната метонимия), или от мястото на означените от семите понятия в дадено отношение (родово-видово, партитивно или между две видови понятия). Поради това, че регистрираните при глаголите нови метонимични значения са образувани само чрез парадигматична метонимия, установените типове отразяват разновидности на родово-видовото или партитивното отношение.

Нови значения, които са възникнали вследствие на парадигматична метонимия

П.1.1. Нови метонимични значения, при които с названието на признак за част в изходното значение се означава признак за цялото

Разделяме тези метонимични значения на две групи в зависимост от това дали свързаните с номинацията семи в изходното и производното значение са интегрални, или диференциални. По-многобройна е групата от значения, в които свързаните с номинацията признаци са интегрални семи, означаващи действия. При единия оформен тип значения с названието на действие, представляващо част, компонент от по-сложно действие, се именува цялото, срв. **боцкам** се с ИзхЗн *‘Бода се леко с нещо островърхо’* и ПрЗн Жарг. *‘Инжектираме си венозно наркотици’*, **смъркам** с ИзхЗн *‘Поемам нещо през носа си’* и ПрЗн Жарг. *‘Вземам кокаин’* (пример от Лилова 2010: 147), **изпушвам** с ИзхЗн *‘За машина, уред – отделям пушек обикновено при неизправност’* и ПрЗн Разг. *‘За машина, устройство или част от него – развалям се, повреждам се’* (напр. *Компютърът на софийския клон на КАТ изпуши.*). При изброените значения глаголната метонимия е от посочения по-горе тип компонент на действие – действие, разграничен от П. Пехливанова. Другият установен от авторката тип метонимия се проявява при глагола **щракам** с ИзхЗн *‘Произвеждам остър, отсечен звук при някакво действие’* и ПрЗн Комп. *‘Кликвам’*, при който с перцептивна проява на действието, означена от изходното значение, се изразява цялото действие.

В по-редки случаи свързаните с номинацията признаци в изходното и производното значение са диференциални семи и означават предмети. Така например при новото значение на глагола **зарибявам** с названието на действие, свързано с цялото, се именува действие, свързано с негова част (срв. ИзхЗн ‘*За пласъор на наркотици – привличам някого за свой клиент, като редовно му доставям наркотици*’ и ПрЗн ‘*За търговец – привличам някого за свой клиент, като му давам изгодно или безплатно определена стока*’). При установения модели се използва название на действието, отнасящо се до обект, представляващ част от цялото – *наркотици*, за да се именува действие, чийто обект е цялото – *всяка стока*.

II.1.2. Нови метонимични значения, при които с названието на признак за цялото в изходното значение се означава признак за негова част

Този тип нови значения, възникнал вследствие на пренос цяло – част, е представен само от новото значение на глагола **хармонизирам** с ИзхЗн ‘*Привеждам нещо в съответствие с друго нещо*’ и ПрЗн ‘*Привеждам законодателството на една страна в съответствие с определени норми*’ (пренос нещо (цяло) → законодателство (част)).

II.2. Типове нови метонимични значения на прилагателните имена в българския език

Новите метонимични значения при прилагателните имена разглеждаме накрая поради това, че те не се вписват в съществуващата типология на метонимичните значения. Също както и при глаголите, те са малко на брой. Всички разглеждани значения са възникнали при прилагателните имена за цвят. Повечето от тези прилагателни имат обобщено значение ‘*Който е член или симпатизант на определена политическа партия*’ и са част от новата политическа лексика. Тези значения са разгледани по-подробно в друга наша работа (Колковска 2011), като тук ще отбележим само някои техни особености.

Новите метонимични значения на прилагателните имена за цвят са създадени на домашна почва. Те имат националноспецифичен характер поради това, че се отнасят за членове на партии от българското политическо пространство. В тази група се отнасят новите значения

на прилагателните имена **син**, **червен**, **жълт**, **тъмносин**, **светлосин**, срв. **син** с ПрЗн *‘Който е член или привърженик на Съюза на демократичните сили’* (напр. **син депутат**, **син лидер**), **червен** с ПрЗн *‘Който е член или привърженик на Българската социалистическа партия или принадлежи към сегашна или бивша комунистическа партия’* (напр. **червен областен управител**, **червен бизнесмен**), **жълт** с ПрЗн *‘Който е член или привърженик на Националното движение за стабилност и възход (НДСВ)’* (напр. **жълт депутат**, **жълт министър**), **тъмносин** с ПрЗн *‘Който е член или привърженик на партията „Демократи за силна България“ (ДСБ)’* (напр. **тъмносин депутат**, **тъмносин електорат**), **светлосин** *‘Който се отнася до привърженик на политическата партия „Съюз на демократичните сили“ (противопоставена на тъмносините привърженици, обикн. членове на партията „Демократи за силна България“)’*.

Основанията да причислим посочените нови значения към метонимичните са свързани с вида на логико-семантичните отношения между тях и изходните значения и типа на връзката между тях. При анализиранияте СН се наблюдава пренос от изходно значение (представено по-обобщено) *‘който има цвят на определен еталон’* (напр. при **син** – *‘който има цвят на безоблачно небе, на синчец и под.’*) към производно значение с ядро: *‘който е привърженик на определена политическа партия’* и с периферни семантични признаци *‘със символ (обикн. знаме), който има цвят на определен еталон (=който има определен цвят)’*. При структурирането на производното значение изходната семема се включва изцяло в него, като заема част от периферията му. Следователно между двете значения е налице логическото отношение на включване (производното значение включва изцяло изходното значение), което, както сочи Е. Пернишка, е характерно за метонимията (Пернишка 1993: 155).

На второ място, между изходните и производните значения се наблюдава импликационна връзка, която, както се спомена по-горе, е мисловен аналог на обективно съществуваща връзка в действителността и е свидетелство за наличие на метонимия (виж Никитин 1979). При анализиранияте значения на прилагателните имена за цвят тази импликационна връзка отразява факта, че съответните партии

имат символи (знаме и др.) в определен цвят. Както е известно, знамето на СДС е синьо, на НДСВ – жълто, символите на БСП са червено знаме и червена петолъчка, а символът на ДСБ е пламтящ факел, издигнат от дясна ръка на тъмносин фон.

Трябва да се посочи, че макар разглежданите нови значения да са националноспецифични, моделът, чрез който те са образувани: *Название на качество на човек, свързано с принадлежността му към партия или друго обединение от хора, използващо знаме, флаг или други символ с определен цвят, с название на този цвят*, се наблюдава в редица езици и може да се определи като универсален. Този модел се реализира в много езици поради това, че със значенията, които носи, цветовата символика е извънредно удобна за създаване на определени внушения, което обуславя избора от всяка политическа сила или организация на знаме, флаг или друг символ в определен цвят. Според Т. Гайдукова особено в политическата сфера цветообозначенията се използват от много отдавна и във всяка една страна, като цветът е символ на принадлежност към дадена партия (Гайдукова 2012: 279).

Посоченият модел на метонимична номинация не е нов и за българския език. Този модел наблюдаваме и при преносни значения, развили се в българския език в по-ранен период (т.е. преди 90-те години на XX в.). Чрез този модел са образувани следните преносни значения на прилагателните имена **оранжесв** ‘*Който се отнася до Българския земеделски народен съюз (чието знаме е с такъв цвят)*’ (РБЕ, т. 11), **син** и **червен** с обобщено значение ‘*Който е привърженик на определен футболен клуб (съответно на „Левски“ или на ЦСКА)*’ (напр. *сини фенове, червени запалянковци*). Следователно разглежданите нови значения на прилагателните имена **син**, **червен**, **жълт** и **тъмносин** са възникнали по съществуващ в българския език модел на вторична номинация, който проявява известна продуктивност. Тези значения обогатяват езика ни с нови семемии, без да водят до появата на нови модели на номинация в него.

Представената тук типология на новите метафорични и метонимични значения на признакова лексика в българския език дава възможност за следните наблюдения и изводи:

1. Прави впечатление това, че новите метонимични значения при глаголите и прилагателните имена са значително по-малко от възникналите чрез метафора семантични иновации, което показва разликата в активността на съответните два начина на вторична номинация при признаковата лексика в българската неология.

2. Установява се, че повечето от метафоричните модели при признаковата лексика се вписват в съществуващи модели на метафорична номинация в българския език. Чрез някои семантични калки в езика ни се появяват и нови модели, за които има основания да се смята, че са с интернационален характер.

СЪКРАЩЕНИЯ

ИзхЗн – изходно значение

ПрЗн – производно значение

СН – семантичен неологизъм, семантични неологизми

МП – мотивационен признак

БЕЛЕЖКИ

¹ Калките в българската неология са изследвани обстойно от Д. Благоева (Благоева 2006).

² Възприетият подход на типология на метафоричните значения на глаголите е достатъчно детайлен с оглед на целите на настоящата работа, насочени не към прецизно описание на метафоричната номинация при глаголите, а към систематизиране на нейните резултати при семантичната неология. Това оправдава неотчитането на някои детайли като напр. този, че при метафоризацията на преходните глаголи (като напр. **заразявам** (компютър)) всички участници в ситуацията се променят – както обектът, така и субектът.

³ Типовите новите значения в чешкия език са разгледани от А. Рангелова (Рангелова 2005).

ЛИТЕРАТУРА

- Благоева 2005:** Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език*. София: Галик. 106 с.
- Блек 1962:** Black, M. *Models and Metaphors*. N. Y.: Ithaca.
- Ватева 2003:** Ватева, В. Метафорични трансформации на глаголите за движение в разговорния стил. // *Годишник на Бургаския свободен университет*, 9, с. 158–161
- Ватева 2006:** Ватева, В. Метафорична употреба на глаголите за движение в периодичния печат. // *Годишник на Бургаския свободен университет*, 15, с. 32–36.
- Гайдукова 2012:** Гайдукова, Т. М. Цветообозначение человека как инструмент политики: отражение основных тенденций в немецкой языковой картины мира. // *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах (Материалы Межфакультетской научно-методической конференции)*. Москва: НИУ ВШЭ, с. 278–286.
- Карпова 2007:** Карпова, Н. С. *Роль метафоры в развитии лексико-семантической системы языка и языковой картины мира: на материале английских и русских неологизмов*. Диссертация. Саратов.
- Колковска 2011:** Колковска, С. Семантични иновации при прилагателните имена за цвят в съвременния български език. // *Многообразие в единството*, № 1, с. 44–49.
- Легурска 2011а:** Легурска, П. *Семантичен речник на типологичните характеристики на вторичното назоваване в руския и българския език*. София: ЕТО. 311 с.
- Легурска 2011б:** Легурска, П. *Съпоставителни лексикални анализи и основа за съпоставка*. София: ЕТО. 226 с.
- Лейкъф 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago/London: University of Chicago.
- Лейкъф 1993:** Lakoff, G. The Contemporary theory of Metaphor. // *Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, p. 202–251.
- Лейкъф, Джонсън 1980:** Lakoff, G. and M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Лилова 2010:** Лилова, М. *Обновяване на българската лексика чрез семантична деривация*. София: Ролл Къмпани. 160 с.
- Пернишка 1993:** Пернишка, Е. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София: БАН. 274 с.
- Пехливанова 2001:** Пехливанова, П. *Глаголната метонимия – семантика и прагматика*. Велико Търново: Faber. 310 с.

- Попова 1990:** Попова, М. *Типология на терминологичната номинация*. София: БАН. 250 с.
- Попова 2009:** Попова, М. Аспекти на детерминологизацията. // *Oratio Vitae Simulacrum (Словото е отражение на живота)*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 112–123.
- Попова 2012:** Попова М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак'94. 687 с.
- Рангелова 2005:** Rangelova, A. Neosémantizmy a neosémantizační procesy. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 159–179.
- Телия 1988:** Телия, В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира. // *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. Москва, с. 173–203.

ИЗТОЧНИЦИ

- РБЕ:** *Речник на българския език*. Т. 1 – 14. София: АИ „Проф. М. Дринов“, ЕМАС.
- РНД:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство, 2010. 515 с.
- БТР:** *Български тълковен речник* (допълнен и преработен от Д. Попов). София: Наука и изкуство, 2008. 1093 с.
- УЕР:** Касабов, Ив., Кр. Симеонов. *Универсален енциклопедичен речник*. София: Свидас. Т. 1, 1999; Т. 2, 2003.

NEOSÉMANTIZAČNÍ TENDENCE V ČEŠTINĚ NA POČÁTKU 21. STOLETÍ

0. Změny ve společnosti vyvolávají i výrazné změny ve slovní zásobě. Potřeba pojmenovat nové předměty, jevy a skutečnosti, které vznikly v určitém období a v jazyce pro ně ještě neexistuje adekvátní výraz, vede ke vzniku nových slov, neologismů. Neologismy však nejsou pouze formálně nová slova, ale též nové významy slov nebo slovních spojení. Přemysl Hauser (Hauser 1986: 46n.) rozlišuje podle způsobu jejich utváření neologismy slovotvorné, souslovné, frazeologické a sémantické. Pojem neosémantismus jako realizaci rozvíetí polysémie v rámci jednoho výrazu u nás poprvé zmiňuje ve své monografii Olga Martincová (Martincová 1983: 84), která v této souvislosti hovoří o nových pojmenováních sémanticky tvořených, jejichž rys novosti záleží pouze v pojmenovaném obsahu; tento rys novosti se „vztahuje k novému významu lexikální jednotky existující ve slovní zásobě. Z hlediska vznikového se pojmenováváný myšlenkový obsah usouvztažňuje na základě svého znaku se znakem jiného, již jazykově ztvárněného obsahu. Tento společný znak je obsažen v lexikálním významu motivujícího pojmenování. Usouvztažnění probíhá především na základě podobnosti a souměznosti“.

Z tohoto pohledu jsou sémantické neologismy (neosémantismy) projevem jazykové ekonomie, protože při jejich utváření nedochází k rozšiřování souboru jazykových forem, nýbrž stávající formy slov získávají nové významy. Vedle vlastního tvoření nových slov patří sémantické tvoření k frekventovaným způsobům doplňování spisovné i nespisovné slovní zásoby. S neosémantismy se setkáme v publicistickém stylu (v politické či ekonomické oblasti), v běžné mluvě, své využití nacházejí též v rychle se rozvíjejících oblastech vědy, ve slangové a

profesní mluvě, a to zejména v informačních technologiích a počítačové technice.

Neosémantizace jako proces inovace významové složky lexikálních jednotek zahrnuje rozmanité dílčí postupy. Uplatňují se zejména **významové přenosy** (metafora a metonymie) a **posuny** (generalizace, rozšíření a specializace, zúžení významu). Jednotlivé sémantické změny jsou spolu mnohdy navzájem úzce propojeny a bývá proto obtížné je od sebe přesně oddělit. Mnohé lexikální jednotky se sémanticky rozvíjejí rovněž pod vlivem cizích jazyků, dnes převážně angličtiny. Proces neosémantizace vede k polysémii až homonymii.

1. Zachycení neosémantismů v českých speciálních slovnících

Výrazný příliv neologismů (a tedy i neosémantismů) do češtiny je spojen se změnou společenského systému a vývojem po listopadu 1989. Slovní zásobu tohoto období, v níž se odráží postupná proměna politického, hospodářského i kulturního života u nás, se snažili lexikografové podchytit ve speciálních slovnících. Již v roce 1994 to byla knížka *Co v slovnících nenajdete* s podtitulem *Novinky v současné slovní zásobě* autorek Z. Sochové a B. Poštolkové (dále jen CSN). Tento „slovník živého úzu“ čerpá z běžné dorozumívací praxe psané i mluvené a obsahuje 2498 slovníkových hesel. Nové významy v jazyce již existujících a ve slovnících do té doby zpracovaných slov jsou zde označeny za heslovou podobou značkou „nově ve význ.“, takových slov je celkem 434 a tvoří přes 17 procent všech hesel slovníku.¹ Dalším slovníkovým dílem, zachycujícím mj. i neosémantismy, jsou *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 1* (1998, dále jen SN1) a *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2* (2004, dále jen SN2). SN1 registruje celkem 4591 heslo a neosémantismy představují necelých 15 procent (684 heslových slov); SN2 zaznamenává na 7000 hesel, z nichž téměř 10 procent (přibližně 693 heslových slov) tvoří právě slova s novým významem.

Zajímavé je slovnědruhovové zastoupení neosémantismů v těchto slovnících. Jak ukazuje provedená kvantitativní analýza, nejpočetnější skupinou slov jsou substantiva, která bývají v češtině považována za základní slovní druh a jsou z hlediska sémantiky i formy bohatě rozrůzněna. V CSN jich je téměř 70 procent, v SN1 i SN2 shodně skoro

55 procent. Další frekventovanou skupinu tvoří adjektiva (CSN jich uvádí 12 procent, SN1 27 procent a SN2 30 procent), menší frekvenční zastoupení mají slovesa (CSN – téměř 18 procent, SN1 – přes 15 procent, SN2 – 13 procent) a nejméně jsou zastoupena příslovce (CSN – necelé 1 procento, SN1 – necelá 3 procenta, SN2 – 2 procenta).

2. Neosémantizační procesy ve slovní zásobě češtiny

Všimněme si nyní blíže některých neosémantizačních procesů, které se při formování této dynamicky se rozvíjející složky slovní zásoby projevují, a to na konkrétních příkladech. Vycházíme při tom převážně z hesel, jež jsou zpracována v uvedených slovnících². Jednotlivé významy a užití těchto slov jsou ilustrovány na materiálu excerpovaném ze synchronních korpusů psané češtiny řady SYN Českého národního korpusu a z internetových zdrojů.

2.1. Jedním z inovačních procesů, uplatňujících se při vzniku sémantických neologismů, je **revitalizace** (srov. Rangelova 2005: 176), tzn. že u lexikálních jednotek, které se po určitou dobu v jazyce z různých důvodů (často především společensko-politických) nepoužívaly, dochází k aktivizaci jejich užití, dostávají se z periferie do jádra slovní zásoby ve svém původním významu, avšak s novým obsahem a v novém sociokulturním kontextu; rys jejich novosti spočívá tedy v obnoveném užívání. Zpravidla jde o výrazy spojené s novým územněsprávním uspořádáním (*radní, hejtman, starosta, kancléř, radnice, magistrát, obec, region*) nebo o různé výrazy týkající se veřejného života (*záchranář, policista, hasič, živnostník, makléř, cech, salon*), které našly své znovuuplatnění v oficiální veřejné komunikaci i v běžné mluvě v souvislosti se změnami společenské situace po roce 1989. V tomto smyslu se tak navázalo zejména na prvorepublikovou tradici.

2.2. Početnou skupinu nových lexikálních jednotek tvoří výrazy vzniklé pomocí **metaforického** nebo **metonymického přenosu** slovního významu³. Mezi novými lexikalizovanými metaforami se např. uplatňují pojmenování založená na přenesení významu podle podobnosti funkce, činnosti nebo vlastnosti. Přenášením významu se aktivizují konotační

složky původního přímého významu a zesiluje se expresivita přeneseného významu i celého kontextu. Může se jednat o: 1) pojmenování neživých entit (např. výrobků) motivovaná pojmenováními jiných neživých entit (*budík* je slangové vyjádření pro kardiostimulátor, *botička* je zdrobnělý výraz s významem ‚speciální zarážka na kole vozidla, zabraňující řidiči odjet‘, *šála* je pojmenování (vzniklé kalkováním z angl. *airscarf*, doslova vzduchová šála) pro zařízení umístěné v hlavové opěrci u některých kabrioletů, sloužící k přivádění teplého vzduchu k týlovým a krčním partiím cestujících – *Za příplatek je pak krční šála Airscarf, která fouká horký vzduch na šíji pasažérů.* [Internet 2013]); 2) pojmenování osob nebo neživých entit motivovaná pojmenováními živočichů (slovo *rosnička* se vyskytuje v televizním prostředí a je využíváno a šířeno publicistikou, SN1 u něj registruje význam ‚moderátorka zpráv o počasí; redaktorka těchto zpráv‘, SN2 tento význam zobecňuje do podoby ‚kdo moderuje zprávy o počasí‘ a přidává další, konkretizující význam ‚pracovník (hydro)meteorologického ústavu podávající v rozhlasě, v televizi informace o počasí, meteorolog‘, *červ* znamená v mluvě uživatelů počítačů ‚škodlivý programový kód, který se šíří sám prostřednictvím počítačové sítě‘); 3) pojmenování osob nebo neživých entit motivovaná pojmenováními z rostlinné říše (*trvalka* s významem ‚někdo, něco se stálou (trvalou) hodnotou, o koho nebo co je trvalý zájem; to, co přetrvává‘ – *K trvalkám televizních svátků patří i nejrůznější komedie – rodinné, pro děti, romantické, bláznivé, nové i nesmrtelné* [DM 2005], výraz *třešnička* se osamostatnil z frazému *třešnička na dortu* a vyskytuje se ve významu ‚to nejlepší, co je navíc, co je ozdobou něčeho; co je nejvíc na očích‘ – *V každém případě jsme po utkání se Slaným sehráli další vynikající zápas. Chyběly jen třešničky v podobě gólů* [DB 2004].

K metonymickému přenášení na základě části a celku dochází např. u pojmenování číslic, která tak v novém konkretizovaném významu označují státy světa tvořící uskupení nebo se sdružující za účelem společného jednání na nejrůznějších summitech; tyto výrazy se používají zejména v politické publicistice a fungují jako neoficiální názvy příslušných skupin států: *osmička* (skupina osmi států zahrnující sedm hospodářsky nejvyspělejších zemí světa a Rusko‘, podle názvu skupiny G8, z angl. Group of Eight), *sedmadvacítká* (sedmadvacet členských zemí Evropské

unie‘ – *Hospodářství celé evropské sedmadvacítky kleslo v prvních třech měsících letošního roku o něco méně, o 4,5 procenta* [LN 2009]).

2.3. Jedním z výrazných způsobů sémantického tvoření slov je **abstraktizace**, tj. „významová změna, při níž se konkrétum stává abstraktem, zpravidla na základě metaforý“ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2002: 22). Tímto procesem vznikla řada neosémantismů zejména v publicistice: *deštník* ‚co chrání, zabezpečuje, zastřešuje něco‘ – *americký protiraketový deštník*, *ochranný deštník zákona*; *tsunami* ‚náhlá, zpravidla v negativním smyslu překvapivá změna‘ – *volební tsunami*; *bonbonek*, co má vynikající kvalitu, nejlepší část něčeho; oživení obsahu něčeho‘ – *Filmový klub má pro milovníky dobrých filmů bonbonek v podobě minipřehlídky filmových dramat* [DM 2005]. Přestože dělení na konkréta a abstrakta se tradičně vymezuje pouze u substantiv, tuto distinkci lze nalézt i u dalších autosémantik: významové abstraktizaci podléhají např. některá slovesa. Za všechny jmenujme sloveso *zeštíhlet*, používané v politické a ekonomické publicistice jednak ve významu ‚snížit množství, omezit početní stav něčeho‘ – *Korupci část prezidentských kandidátů vnímá jako součást ekonomické problematiky, spolu se snahou zefektivnit a zeštíhlet státní správu* [Internet 2012], jednak ve významu ‚stát se početně menším‘ – *Česká televize by měla především personálně zeštíhlet* [DB 2004], nebo sloveso *zaparkovat*, které se v ekonomické publicistice koncem devadesátých let 20. století užívalo ve významu ‚uložit někam finanční prostředky, cenné papíry ap.‘ – *Třetinový balík akcií byl zaparkován v brokerské firmě...* [MFD 1998], v poslední době se jej používá, je-li řeč o zákonu, který již byl odeslán do sněmovny a teprve čeká na projednávání – *... zákon byl zaparkován tak dlouho, že se dočkal konce funkčního období a tím pádem šel pod stůl, ...* [Internet 2013].

2.4. Další neopomenutelnou tendencí současné slovní zásoby je **terminologizace**. Dochází při ní k zúžení (specializaci) rozsahu významu, které bývá doprovázeno rozšířením jeho obsahu, tj. nárůstem specifikujících sémů. Neosémantismy vzniklé tímto způsobem najdeme hojně např. v oblasti informačních technologií a virtuální reality, kde se navíc silně projevuje vliv angličtiny, jedná se tedy mnohdy o sémantické kalky (Mravinacová 2005: 183n., Rangelova 2005: 160); jako příklad lze

uvést výraz *místnost* (z angl. chat room) ve významu ‚webová stránka vyhrazená pro písemnou diskusi, konverzaci, besedu, zprav. na určité téma‘. Podobnou tendenci můžeme sledovat i u adjektiv. V počítačové oblasti a ve sféře marketingu se používá spojení *uživatelsky přátelský* (vzniklé z anglického user-friendly) s významem ‚umožňující snadné a pohodlné užívání, optimální pro uživatele‘ – *Slovník je lehce ovladatelný, uživatelsky přátelský, obsahuje i historii prohlédnutých záznamů* [HN 2000]. Dalším takovým adjektivem je *chytrý*, jehož původní význam se posouvá vlivem spojení s jinými výrazy (zpravidla objekty technické povahy, např. automobil, zbraň aj.), v novém významu ‚uměle inteligentní, opatřený čipy, procesory ap.‘ se nejčastěji vyskytuje ve sdruženém pojmenování *chytrý telefon* (z anglického smart phone).

2.5. Opačným jevem doprovázejícím významové změny v lexiku je **determinologizace**, která je zpravidla spojena s generalizací významu, zvětšením významového rozsahu, tj. rozšířením třídy předmětů, k jejichž označení lze výrazu užít. Terminologický význam se stává méně určitý, slova mohou získat expresivní zabarvení a mají i větší spojitelnost v textu. Často se takto determinologizují výrazy, jejichž původní oblastí užití je medicína (*šok* ‚prudká změna v určité oblasti, radikální nárůst určitého jevu‘ – *cenový šok, ropný šok, nabídkový šok; implantace* ‚zapojení, zařazení, proniknutí něčeho do nějakého prostředí‘ – *implantace cizích právních institutů do právního systému; schizofrenie* ‚stav rozpolcenosti, nejasnosti a zmatečnosti vůbec‘ – *společenská schizofrenie minulého režimu*). Existuje i mnoho slov, původních termínů, které dnes získávají nový, stylisticky neutrální význam: slovo *rotace* přešlo z odborné sféry (matematika, fyzikální chemie, technika aj. obory užití) do publicistiky a do oblasti politiky a managementu a užívá se jej ve třech významech: 1. ‚pravidelné střídání něčeho v místě, čase‘ – *rotace stran u moci, systém rotace předsednických zemí*; 2. ‚pravidelné a postupné střídání osob ve výkonu (vysoké, veřejné) funkce‘ – *rotace předsedů soudů, rotace prezidentů*; 3. ‚postupné střídání osob v různých postaveních ve firmě‘ – *rotace kádrů ve firmě, manažerská rotace*.

Generalizaci významu lze pozorovat např. i u slova *ghetto*, které rozšířilo svůj význam z původního ‚uzavřené židovské město nebo

městská čtvrť“ na obecný význam ‚vymezené místo, prostředí, kde lidé žijí izolovaně, s omezenými možnostmi kontaktu s ostatní společností‘ – *vybydlené panelákové ghetto, přistěhovalecké ghetto, disidentské ghetto*.

2.6. S posuny a obměnami významů se můžeme setkat také u kvalifikačních adjektiv. U mládeže je v poslední době v oblibě výraz *hustý* (Prošek 2004: 271), pronikající i do běžné mluvy. Má dva nové protichůdné významy dle postoje mluvčího k popisované skutečnosti: ‚mimořádně povedený, vynikající; krásný, úžasný, skvělý, nádherný, dojemný ap.‘ – *Být stříbrná na olympiádě, je fakt hustý* [Internet 2012] a ‚velmi nepříjemný, nepřijatelný, ošklivý, odporný ap.‘ – *„Bylo to docela hustý“, popisuje své zážitky Jiří Peter, další ze svědků řádění tornáda* [Internet 2012]; v publicistice a v profesní mluvě nakladatelů, vydavatelů, divadelníků aj. se zase užívá adjektivum *silný* s významem ‚komerčně úspěšný, žádaný‘ – *„Průměrná návštěvnost jednotlivých představení byla s loňským rokem srovnatelná, ale chyběl nám podobně silný titul, jakým byl vloni beznadějně vyprodaný Formanův Amadeus“, tvrdí šéfka Pulsu* [KN 2004].

2.7. K sémantickému tvoření slov zahrnujeme rovněž formálně-sémantický proces, **homonymii**. V širším pojetí považujeme totiž za homonyma „jednotky vzniklé rozpadem polysémie, tj. postupným zatemněním významové souvislosti mezi jednotlivými lexemi polysémního lexému“ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2002: 170). Příkladem může být sloveso *vyhasnout*, které kromě svých původních dvou významů (‚přestat hořet‘ a ‚zaniknout‘), nabylo v dnešní češtině dalších dvou, které se však, jak uvádí SN2, rozštěpily do dvou samostatných slovních forem: 1. význam ‚zastarat, vyjít z užívání‘, který se užívá v oblasti politiky v případě, že se mluví o oficiálních dokumentech – *V poslední době se od části publicistů ozývají hlasy, že tzv. Benešovy dekrety právně vyhasly a neodpovídají Listině základních práva a svobod* [Právo 1999]; 2. význam ‚fyzicky, emočně a mentálně se vyčerpat v důsledku psychické i fyzické zátěže při výkonu povolání nebo při těžké životní situaci‘, synonymem v tomto významu je slovo *vyhořet*, oba slovesné výrazy jsou motivovány anglickým burn out – *Rozpad rodiny znamená pro její*

členy psychické trauma, někdy i emocionální smrt: lidé citově vyhasnou... [Internet 2007]. Jiným příkladem homonymie je substantivum *satelit*, jehož forma je výsledkem dalšího procesu se slovotvornou podstatou, **univerbizace**. V jednom významu funguje jako zástupný jednoslovný výraz hovorového charakteru ke slovnímu spojení *satelitní anténa*, ve druhém pak ke spojení *satelitní turnaj* (‘menší a levnější turnaj sloužící ke kvalifikaci do větších turnajů’). Pokaždé je významově odlišené i motivující adjektivum, v prvním případě se jedná o význam ‘týkající se přenosu (televizního, rozhlasového) vysílání přes umělou družici Země (satelit)’ – *Přes satelit mám možnost sledovat více než dvě stě padesát televizních stanic...* [Reflex 2002], ve druhém má motivující adjektivum význam ‘hraný o postup do vyšší kategorie, kvalifikační’ – *Zápasy prvního kola byla včera zahájena hlavní soutěž dvouhry sedmého ročníku mezinárodního tenisového satelitu žen* [MFD 1999].

2.8. O perspektivním fungování sémanticky vzniklé lexikální jednotky v současné slovní zásobě svědčí její schopnost postupně kolem sebe utvářet nové **slovotvorné hnízdo**. Sémantické změny základového pojmenování se tak odrážejí i v sémantice jeho derivátů. Jako příklad může posloužit již zmíněný výraz *rotace* ve významu ‘pravidelné střídání osob ve výkonu funkce’, od něhož se tvoří další odvozená slova: vztahové adjektivum *rotační (předsednictví)*, sloveso *rotovat (předseda pobočky ve funkci rotuje)* i deverbativa *rotování (ve funkci prezidenta) a rotující (předseda)*.

3. Neosémantismy představují důležitou, neustále se rozvíjející složku slovní zásoby, která vždy jistým způsobem reflektuje proměny života společnosti. Sémantické tvoření je poměrně častým a formálně úsporným způsobem obohacování jazyka. V našem textu jsme se pokusili názorně ukázat, k jakým procesům v současné češtině při vzniku takových slov dochází. Protože se většinou jedná o drobné obměny nebo posuny významu, zpravidla doprovázené změnou kolokability příslušného lexému (*nabourat auto – nabourat počítač; odklonění dopravy – odklonění peněz*), jsou v jazyce mnohem hůře zjištěitelné než výrazy zcela nové (srov. Čermák 2010: 220). Jak ukázala naše kvantitativní analýza

výskytu neosémantismů v uvedených slovnících, lexikální jednotky vzniklé sémantickým tvořením rozhodně nepředstavují zanedbatelnou část české slovní zásoby, ba právě naopak, vzhledem k obtížnějšímu podchycení lze uvažovat o jejich daleko větším početním zastoupení v dnešní slovní zásobě. Z uvedených důvodů si neosémantismy zaslouží stálou pozornost jazykových odborníků.

ZKRATKY

- CSN – Co v slovnících nenajdete
DB – Deníky Bohemia
DM – Deníky Moravia
HN – Hospodářské noviny
KN – Kopřivnické noviny
LN – Lidové noviny
MFD – Mladá fronta DNES
SN1 – Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1
SN2 – Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2

POZNÁMKY

- ¹ Slovník ještě rozlišuje značení slovních spojení s vyhraněným významem (nově ve spoj.) a nových frazeologických spojení (nově ve fraz. spoj.), ty do celkového počtu neosémantismů ve slovníku nezahrnujeme, neboť v textu soustředíme pozornost na jednoslovná pojmenování.
² Formulace významových definic pocházejí buď přímo z uvedených slovníků, nebo jsou dílem autorky.
³ Podrobnější klasifikaci metaforického a metonymického přenášení podle druhů slov viz Filipec, Čermák (1985: 112n.).

BIBLIOGRAFIE

- Čermák 2010:** Čermák, F. *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 358 s.
Filipec, Čermák 1985: Filipec, J., F. Čermák. *Česká lexikologie*. Praha: Academia. 284 s.

- Hauser 1986:** Hauser, P. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 196 s.
- Karlík, Nekula, Pleskalová 2002:** Karlík, P., M. Nekula, J. Pleskalová. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 604 s.
- Martincová 1983:** Martincová, O. *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova. 161 s.
- Mravinacová 2005:** Mravinacová, J. Neosémantizmy vzniklé pod vlivem cizího jazyka. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 180–186.
- Prošek 2004:** Prošek, M. Odkud přišlo hafo? // *Naše řeč*, Ročník 87, № 5, s. 270–271.
- Rangelova 2005:** Rangelova, A. Neosémantizmy a neosémantizační procesy. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 159–179.

ZDROJE

- CSN:** Sochová, Z., B. Poštolková. *Co v slovnících nenajdete (Novinky v současné slovní zásobě)*. Praha: Nakladatelství Portál, 1994. 206 s.
- ČNK:** *Český národní korpus – SYN* [online]. Cit. 03-03-2013. Dostupné [URL]: <<http://www.korpus.cz>>.
- Doklady z internetového vyhledávače *Google*.
- SN1:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 1*. Praha: Academia, 1998. 357 s.
- SN2:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2*. Praha: Academia, 2004. 568 s.

POLSKIE I BUŁGARSKIE NEOLOGIZMY ZNACZENIOWE

1. Neologizmy znaczeniowe

Neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy) stanowią węższą grupę wchodząca w skład większego zbioru – zbioru **neologizmów**. Istniejące już w języku słowo, a zmieniające bądź rozszerzające swoje znaczenie, dzięki semantycznemu rozwojowi wewnętrznemu, nie jest tożsame z zupełnie nową jednostką leksykalną, która zaczyna po raz pierwszy istnieć w systemie danego języka.¹ Słowo, które ulega, jak pisze A. Markowski „zjawisku nabierania [...] nowego znaczenia“ ma inną genezę i powód zakorzenienia w systemie języka naturalnego (Markowski 2006: 215). Neosemantyzmy, zwane inaczej neologizmami znaczeniowymi, koncentrują się wokół znaczenia danego słowa. Ich inność w grupie neologizmów polega na aktywnym poszerzaniu znaczeń znanych już wyrazów, co istotnie odróżnia je od neologizmów, dla których najistotniejszą rolą jest powstanie na gruncie języka naturalnego zupełnie nowego słowa.

Przykłady neosemantyzmów w języku polskim: **ślimak** (nowe znaczenie: ‘jezdnia w kształcie spirali’); **wieża** (nowe znaczenie: sprzęt grający, urządzenie do odtwarzania muzyki); **komórka** (nowe znaczenie: ‘telefon komórkowy’); **zebra** (nowe znaczenie: ‘przejście dla pieszych’); **kominek** (nowe znaczenie: ‘spotkanie towarzyskie zorganizowane w sali z paleniskiem’); **listek** (nowe znaczenie: ‘pojedyncze, płaskie opakowanie leku’); **korek** (nowe znaczenie: ‘zatrzymanie ruchu ulicznego’).

Przykłady w języku bułgarskim: **козметичен** (nowe znaczenie: ‘związany z drobnymi przemianami w czymś’, np. *козметична реформа*); **вирус** (nowe znaczenie: ‘program komputerowy, który bez wiedzy i wbrew woli użytkownika przedostaje się do systemu komputerowego,

zmieniając lub niszcząc informacje w nim przechowywane’); **вирусен** (nowe znaczenie: ‘dotyczący wirusa komputerowego’); **метал** (nowe znaczenie: ‘styl w muzyce rockowej’); **менте** (nowe znaczenie: ‘falsyfikat, podróbka markowego przedmiotu o najwyższej jakości’; drugie nowe znaczenie: ‘podróbka wszystkiego, produkt nieoryginalny’); **пират** (nowe znaczenie: ‘osoba lub firma czerpiąca zyski z nielegalnego rozpowszechniania cudzej twórczości albo z nielegalnego nadawania programów radiowych lub telewizyjnych’); **допинг** (nowe znaczenie: ‘coś, co pobudza witalność, podnosi nastrój’).

Powstawanie neosemantyzmów (por. np. prace A. Markowskiego, T. Smółkowej, D. Buttlerowej, H. Jadackiej, J. Satoły-Staśkowiak, Д. Благоева, С. Колковска, М. Попова i innych)² ma swe źródło w ekspresywności komunikacji bądź jest spowodowane potrzebami nominatywnymi.

2. Neosemantyzacja

Zjawisko neosemantyzacji (rozszerzania znaczenia wyrazów lub nabierania przez leksem nowego znaczenia) jest procesem bardzo ciekawym. W polsko-bułgarskim językoznawstwie konfrontatywnym brakuje prac opisujących proces neosemantyzacji dla obu języków. Poniższy tekst ma za zadanie przybliżyć czytelnikowi parę istotnych faktów wynikających ze wstępnej konfrontacji języka polskiego i bułgarskiego.

2.1. Neosemantyzacja jest nieunikniona ze względu na nieustanny rozwój języka. Procesy, jakim ulega język naturalny, to nie tylko wewnętrzne jego przemiany, ale również transpozycje wynikające z wpływów obcych języków na dany język naturalny. Procesy te notowane są zarówno w języku polskim jak i w języku bułgarskim, co w przypadku języka bułgarskiego szczegółowo opisuje m.in. С. Колковска (Колковска 2008), wymieniając dwie płaszczyzny, w których przebiega neosemantyzacja w języku bułgarskim:

– „nowe znaczenia powstałe dzięki rodzimemu modelowi semantycznej derywacji” (jako przykład podaje С. Колковска czasownik **източвам** wraz jego eksplikacją ‘doprowadzić bank, biznes i in. do bankructwa z powodu wykorzystywania jego kapitału do bezprawnych działań lub bezmyślnego korzystania z aktywów’ (PHДЗБЕ 2010)).

– „nowe znaczenia powstałe dzięki obcemu modelowi, najczęściej jako rezultat semantycznej kalki”⁴³ (jako przykład podaje C. Колковска nowe znaczenie rzeczownika **донор** wraz z jego semantyczną eksplikacją: ‘instytucja finansowa lub organizacja, kredytodawca lub fundusz udzielające pomocy’ (PHДЗБЕ 2010). Zaznacza autorka, że omawiane znaczenie rzeczownika jest „zbudowane” na podstawie obcego modelu, jego realizację odnaleźć można np. w języku angielskim, niemieckim i rosyjskim).

Opisywane przez C. Колковска procesy (wewnętrzny i zewnętrzny) nie są zarezerwowane wyłącznie dla języka bułgarskiego, obecne są oczywiście również w innych językach, w tym w języku polskim. Ilustracją wewnętrznego zjawiska w języku polskim mogą stać się ekspresywizmy: **słaby** (nowe znaczenie: ‘kiepski, bezwartościowy’, np. *słaba piosenka, słaby program*), **cienki** (ze względu na najnowsze znaczenie będący synonimem słowa **słaby**), **wypasiony**, **odlotowy**, **odjazdowy**, które, tak jak w przypadku wymienionych ekspresywizmów, są dziś synonimami; czasownik **ściemniać** (nowe znaczenie: ‘kłamać, zmyślać’). Przykładami zewnętrznego procesu neosemantyzacji są np. czasowniki **generować** (nowe znaczenie: ‘wytworzać, produkować’), **artykułować** (nowe znaczenie: ‘formułować, wyrażać myśli’); ekspresywizm: **kultowy** (nowe znaczenie: ‘będący obiektem kultu’). Moda na ekspresywizmy zmienia się i słowa dziś nadużywane mogą niebawem stać się nieatrakcyjne. Obserwowany na przestrzeni lat proces wynika z nieustannej transformacji języka. Słowa obecnie stosowane zastąpią w niedalekiej przyszłości inne jednostki leksykalne.

2.2. Do procesu neosemantyzacji dochodzi z pomocą różnych, znanych lingwistom, zabiegom językowym. Podstawą jest opisana w punkcie 6. metaforyzacja i metonimizacja. Poza nimi warto zauważyć takie, sprzyjające powstawaniu nowych znaczeń, czynności jak: uogólnianie, skracanie, czy odwrotność, przekora opisu będące rodzajem gry językowej. Te czynności silnie wykorzystywane są współcześnie przez nosicieli języka i pomnażają zjawisko „nabierania” nowego znaczenia przez określone leksemy.

Przeciwieństwa: *pol.* **gruba** (o bardzo szczupłej kobiecie, dziewczynie), **owłosiony** (o łysym mężczyźnie).

Uogólnienia: *pol.* **bank** (*bank krwi, bank danych, itp.*), **galeria** (*galeria handlowa, galeria sztuki, galeria obrazów, itp.*).

Skracanie: *pol.* **komórka** (zamiast: *telefon komórkowy*), **dobry** (zamiast: *dzień dobry*).

3. Zapożyczenia semantyczne

3.1.1. Język polski

Na przełomie wieków dochodziło w przypadku języka polskiego do zapożyczeń semantycznych na przykład z takich języków jak język rosyjski, język francuski, język niemiecki, język włoski, język czeski czy język angielski⁴. W ostatnich latach najwięcej zapożyczeń semantycznych pochodzi z języka angielskiego. Ma to związek z popularnością tego języka nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Język angielski (głównie jego amerykańska wersja) bywa nazywany łaciną przełomu XX i XXI wieku. W przypadku zapożyczeń z tego języka ogromnie pomocne są: większa niż w latach 70 XX w. znajomość języka angielskiego, szczególnie wśród młodych ludzi, popularność portali takich jak Facebook, Twitter oraz sukces innych mediów promujących kulturę i sztukę anglosaską, kopiujących amerykańskie wzorce zachowań lub, by trafić do jak największej grupy odbiorców, używających anglojęzycznych komunikatów.⁵

3.1.2. Język bułgarski

W ostatnich latach podobnie jak ma to miejsce w języku polskim, język bułgarski pozostaje pod silnym wpływem amerykańskiej wersji języka angielskiego. Przez ostatnie piętnaście lat w języku bułgarskim obserwuje się umacnianie określonych zjawisk językowych. Jesteśmy także świadkami, zauważa C. Колковска, „szybkiego starzenia się” słownictwa oraz „zapominania” niektórych słów i zwrotów (jak, np.: *да-новка, горянин*, przykłady za Колковска 2008). Potrzeba przyłączania najnowszej leksyki, rozwijania nowych znaczeń wynika z potrzeby zastąpienia luki w systemie języka naturalnego oraz z mody na określone i obce słownictwo, np. komputerowe.

Niektóre obserwowane w języku bułgarskim wyrazy i związki wyrazowe są w trakcie eliminacji. Dzieje się tak np. ze słowem **ваучер** (przykład za Колковска 2008). Leksem pojawił się w połowie lat 90. XX wieku i był związany z masową prywatyzacją. Moda na anglojęzyczne

zwroty jest analogiczna jak w języku polskim i podyktowana tymi samymi powodami o których w przypadku języka polskiego napisano wyżej.

4. Neosemantyzmy rodzime czy obce?

H. Kurkowska w swojej pracy z 1976 roku daje wskazówki, które mogą pomóc w rozróżnieniu procesu „przeniesienia znaczenia” z obcego języka na grunt polski, od zjawiska jednoczesnego rozwoju znaczeń wyrazów w obu analizowanych językach, lub zapożyczenia wyrazu homonimicznego. Nie jest to rzecz łatwa, gdyż część neosemantyzmów nie jest dobrze rozpoznawana przez użytkowników języka i w systemie językowym uważana często za element tego języka. Wśród kryteriów podanych przez H. Kurkowską są:

- współbieżność zmian semantycznych w kilku językach, np. słów:
pol. architektura; bułg. архитектура (w przenośnym znaczeniu: ‘budowanie, tworzenie’): *pol. architektura bezpieczeństwa światowego, bułg. започва модернизирание на цялата архитектура на световната сигурност* (PHDЗБЕ 2010); *pol. komp. architektura sieci, bułg. мрежова архитектура* lub
pol. architekt; bułg. архитект (w przenośnym znaczeniu: ‘budowniczy, twórca, autor’): *pol. komp. architekt systemu operacyjnego, bułg. комп. архитект на операционна система* (PHDЗБЕ 2010); *pol. Balcerowicz jest architektem postkomunistycznej reformy ekonomicznej w Polsce; bułg. Балцерович е архитект на посткомунистическата програма за икономическата реформа в Полша* (PHDЗБЕ 2010).
- rozdziwiek między znaczeniem „klasycznym” słowa, a jego nowszą wersją
- brak informacji o przebiegu zmiany znaczenia słowa
- występowanie neosemantyzmów w użyciach powiązanych frazeologicznie albo leksykalnie
- odwoływanie się neosemantyzmów do obcych w języku kontekstów społecznych, kulturowych itd.

W przypadków anglosemantyzmów należy przychylić się do tezy A. Markowskiego, który jest zdania, że wszystkie (wyżej wymienione) kryteria mogą dziś być połączone w jedno „ogólniejsze” kryterium związane z czasem pojawienia się w języku angielskim i języku polskim

słowa (Markowski 2006: 217). Jeżeli dane znaczenie leksemu istniało wcześniej w języku angielskim, co można sprawdzić dzięki pracom leksykograficznym i odpowiednim słownikom, a do języka polskiego i bułgarskiego „przyszło” później, to z dużą pewnością możemy uznać, że jest to w języku polskim czy bułgarskim neosemantyzm. Trudność w analizie językowej sprawiać mogą takie polskie leksemy jak: **obraz**, **wyzwanie** lub terminy komputerowe jak: **widok**, **mysz**, **okno**, bo, mimo że są anglicyzmami, ich znaczenie zostało przeniesione na rdzennie polskie słowa. Analogiczną sytuację językową obserwujemy dla komputerowych terminów bułgarskich: **мишка**, **прозорец**.

Do neosemantyzacji nie dochodzi wyłącznie w kontekście zapożyczeń z innych języków. Istnieje, opisywane wyżej, zjawisko neosemantyzacji rodzimej, którego sztandarowym już polskim przykładem jest: **komórka** (w znaczeniu telefonu komórkowego), która w żaden sposób nie jest zgodna z pierwszym znaczeniem tego słowa. Przykładem bułgarskiego neosemantyzmu jest: **купон** (w znaczeniu imprezy, spotkania towarzyskiego).

5. Anglosemantyzmy

Jeśli między klasycznym, a nowym znaczeniem słowa istnieje zbyt duża rozbieżność semantyczna, może to sugerować, że mamy do czynienia z leksemem homonimicznym, nie natomiast z neosemantyzmem. Prześledźmy zatem z A. Markowskim rzeczownik **karawan**, który jest ciekawym dowodem na istnienie tych dwóch oddzielnych zjawisk (neosemantyzacji i homonimizacji). W pierwszym znaczeniu „używany od dwudziestu kilku lat w polszczyźnie rzeczownik *karawan* to: „przyczepa samochodowa dająca możliwość mieszkania w niej podczas podróży lub wakacji; w drugim znaczeniu: samochód z nadwoziem, w którym można podróżować i mieszkać”. Homonimem zaś będzie *karawan* jako pojazd do przewożenia zwłok, gdyż słusznie zauważa A. Markowskiego „wspólny element znaczeniowy ‘pojazd’ jest zbyt wąty”, aby uznać, że dotyczy to jednego wieloznacznego wyrazu (Markowski 2006: 218).

Wzorem anglosemantyzmu⁶, który mniej więcej od początku lat 90. XX wieku obecny jest w polszczyźnie, jest leksem *pol.* **dokładnie**: dialog I:

- *Bo to są sprawy do usunięcia. W początkowej fazie.*
- *No, **dokładnie**. Bo potem jak się rozrasta, to nie* (KJP PWN).

dialog II:

- *Nie wszystko co nowe jest ładne.*
- *No, **dokładnie*** (KJP PWN).

dialog III:

- *Bo to jednak wiąże się z kosztami leczenia, nie? Wysokimi bardzo.*
- *No, **dokładnie*** (KJP PWN).

dialog IV:

- *Myślałam, że coś z żarłodajni jesz.*
- *Nie, gumę żuję i oglądam film.*
- *Ten na Polsacie?*
- *Tak, tak, **dokładnie**.*
- *Głupi.*

Dla porównania w języku bułgarskim nadużywany anglosemantyzmem jest: *bułg. определено* (*ang. definitely*):

dialog I:

- *Хареса ли ти филмът?*
- ***Определено**.*

dialog II:

- *Какво мислите?*
- *Не е зле. **Определено** не е зле.*

Anglosemantyzm **dokładnie** używany jest w znaczeniu partykuły „tak”. Nie jest to użycie poprawne, mimo to, nie maleje popularność tego leksemu. W przypadku języka bułgarskiego porównywalne zainteresowanie odnotowuje się w częstotliwości użycia słowa **определено** – kalki z języka angielskiego.

Zjawisko anglosemantyzacji⁷ nie traci na swej sile, zatem należy przypuszczać, że wiele „pożyczonych” z języka angielskiego znaczeń stanie się niebawem w języku polskim i języku bułgarskim normą użytkową. Za przykład weźmy takie znane w języku polskim i języku bułgarskim anglicyzmy: *pol. agresywny*, *bułg. агресивен*; *pol.*

promocja, *bułg.* промоция; *pol.* nominacja, *bułg.* номинация.

6. Rola metafory i metonimii w procesie neosemantyzacji

Metafora i metonimia są systematycznymi procesami, w wyniku których dochodzi do neosemantyzacji. W procesie metaforyzacji podstawą jest podobieństwo zjawisk, ich relacja. Najczęściej jednak ze względu na upływający czas zauważalna na początku relacja podobieństwa zaczyna się z czasem zacierać (Tokarski 2001), aż w końcu przestanie być czytelna i dopiero głębsze analizy językoznawcze będą mogły ją wskazać. Metafora jest podstawą takich **polskich** neosemantyzmów: **drobinka** (‘osoba o drobnej budowie’), **ściemnianie** (‘oszukiwanie, zmyślanie’), **błyskawica** (‘osoba szybka, energiczna’), **kajaki** (‘duże stopy bądź buty’), **czarodziej** (‘pozer’), **grzyb** (pogardliwie o starym człowieku), **beret** (pogardliwie o starszym człowieku). Metafora opiera się na podobieństwie opisywanych cech i funkcji. **Bułgarskie** neosemantyzmy oparte na podobieństwie psychicznym, fizycznym desygnatów i ich funkcji: **зарибявам** (‘przyciągać, łapać kogoś, robić z kogoś stałego klienta sprzedając mu produkt taniej lub darmo lub zjednywać kogoś, przyciągać do partii, sekty, itp.’) (Колковска 2008), **агресивен** (‘bardzo aktywny’ lub ‘bardzo silny’), **козметичен** (‘niewielki, drobny’) (Благоева 2005).

Nie tylko metafora, ale też metonimia jest podstawą powstawania neosemantyzmów. Tutaj podstawą jest bliskie występowanie desygnatów w przestrzeni (Grabias 2001). W **języku polskim**, np.: **kasa** (‘pieniądze, gotówka’), **browar** (‘butelka piwa’), **czapa** (‘głowa’), **uroda** (‘twarz’); w **języku bułgarskim**: **видео** (ogólna nazwa filmów video, wideoklipów).

7. Przykłady polskich i bułgarskich neosemantyzmów

Poniżej przykłady par wybranych z ogromnej grupy wyrazów (np. **nominacja** – **номинация**, **klubowy** – **клубен**, **kopiować** – **копирам**), które od dłuższego czasu obecne są w systemie języka polskiego i bułgarskiego, i które, zgodnie z obecnymi procesami semantycznymi, wyrażają obecnie inną od podstawowej wartość semantyczną:

a) artykułować – **артикулирам** (nowe znaczenie: ‘uzewnętrzniać, prezentować’; podstawowe znaczenie: ‘wymawiać głoski, wyrazy’):
pol. W związku z tym trudno nie dojść do wniosku, że ten parlament

określonym siłom przeszkadza. Nie chcę **artykułować**, jakim (Korpus IPI PAN).

bulg. В ерата на личностния култ да **артикулирам** извън моите романи ми приличаше на предателство (БНК).

b) kultowy – култов (nowe znaczenie: ‘będący przedmiotem kultu’; podstawowe znaczenie: ‘związany z kultem religijnym’):

pol. Tak ocenił klasyka i mistrza mowy polskiej Jeremiego Przyborę **kultowy** aktor mego pokolenia, twórca legendarnego studenckiego teatryku „Bim—Bom” Zbigniew Cybulski (Korpus IPI PAN).

bulg. През 1968 година режисьорът Георгий Натансон кани актрисата за участие в станалия по-късно **култов** филм „Още един път за любовта” (БНК).

c) ikona – икона (nowe znaczenie: ‘obrazek symbolizujący program, plik lub operację w programach komputerowych’; podstawowe znaczenie: ‘w sztuce bizantyjskiej i wschodniochrześcijańskiej – obraz o tematyce religijnej, malowany na drewnie’):

bulg. Ако харесвате лентата със задачи на Windows Explorer, но искате различните задачи да са свързани със съдържанието на директориите, кликнете с десен бутон контролната **икона** в горния ляв ъгъл на прозореца и изберете Properties (БНК).

8. Podsumowanie

Neosemantyzacja jest jedną z wielu możliwości wzbogacania słownictwa. Powodem powstawania neologizmów znaczeniowych, tak jak w przypadku pozostałych neologizmów, jest potrzeba nazywania nowych rzeczy, zjawisk lub chęć urozmaicenia języka komunikacji. W języku polskim i języku bułgarskim **obszary** (słownictwo specjalistyczne: techniczne, komputerowe, słownictwo młodzieżowe, itd), **sposoby** (zapożyczenia semantyczne, metonimia, metafora, przeciwieństwa, skracanie, uogólnianie) i **powody tworzenia nowych znaczeń** (moda językowa, potrzeba nazywania nowych rzeczy, zjawisk lub potrzeba urozmaicenia języka komunikacji, np. ekspresywność języka, chęć istnienia w wirtualnej bądź medialnej rzeczywistości) **w obu językach pokrywają się** (czego dowodzą prowadzone od wielu lat nasze prace nad Równoległym korpusem polsko-bułgarsko-rosyjskim⁸, *Słownikiem*

*bułgarsko-polskim online*⁹, *Współczesnym słownikiem bułgarsko-polskim*¹⁰, *Słownikiem rosyjsko-bułgarsko-polskim*¹¹ (Dimitrova, Koseska-Toszewa, Satoła-Staśkowiak 2012, Koseska-Toszewa, Satoła-Staśkowiak, Sosnowski 2013), a także badania innych, opisujących współczesne tendencje językowe interesujących mnie języków naturalnych).

Opisany tu w równym stopniu i obecny w dwóch zestawianych językach proces neosemantyzacji zależny jest dziś od silnych wpływów języka angielskiego. Wypierane są słowa rodzime na rzecz internacjonalizmów ułatwiających komunikację na forach internetowych, korzystanie z oprogramowania komputerowego, nowoczesnych telefonów komórkowych, itp. Jest to jeden z wielu zauważalnych procesów globalizacyjnych współczesnych czasów. Procesów nieuniknionych wynikających z potrzeby szybszej komunikacji interpersonalnej, społecznej, itd.

PRZYPISY

¹ O neosemantyzacji wyrazów pod wpływem obcym szczegółowo można przeczytać u A. Markowskiego (Markowski 2006).

² Por. Buttler 1979, Smółkowa 1997, Markowski 1994, Markowski 2006, Jadacka 2001, Jadacka 2010, Satoła-Staśkowiak 2013, Благоева 2003, Благоева 2005, Благоева 2006, Колковска 2007, Колковска 2011, Попова 2009.

³ С. Колковска **додaje**: „Семантично калкиране се наблюдава при лексикални единици, които развиват ново преносно значение, като възпроизвеждат семантичната структура на съответна многозначна дума (или устойчив израз) в чужд език (Благоева 2003: 134). При развитието на семантична калка при една дума се повтаря моделът на семантично преосмисляне на съответна лексема в друг език, съотносителна в предишно свое значение (или значения)“ (Колковска 2008).

⁴ O mechanizmach zapożyczeń semantycznych w języku polskim i ich zmianach pod wpływem języka rosyjskiego, francuskiego i angielskiego w latach 70 i potem pisała H. Kurkowska (Kurkowska 1976/1991).

⁵ Ilustracją coraz większej popularności zwrotów anglojęzycznych może być opis na pasku TVN podczas audycji porannej „Dzień dobry TVN“ dot. sezonowych wyprzedaży w sklepach: „Promocja 50%! Jak kupują **smart shopperzy**?“ (9.01.2013).

⁶ Termin używany w pracach językoznawczych, np. u A. Markowskiego.

- ⁷ Termin użyto, jak w podanej wyżej pracy A. Markowskiego.
- ⁸ Równoległy korpus polsko-bułgarsko-rosyjski opracowywany jest przez Zespół lingwistyki komputerowej i semantyki IS PAN (V. Koseska-Toszewa, J. Satoła-Staśkowiak, W. Sosnowski, A. Kisiel) biorącym udział w europejskim projekcie Clarin (Common Language Resources and Technology Infrastructure) – projekt naukowy, który w lutym 2012 roku otrzymał status prawny ERIC (European Research Infrastructure Consortium) Komisji Europejskiej. Założycielami Clarin ERIC są Austria, Bułgaria, Czechy, Dania, Estonia, Niemcy, Holandia i Polska. CLARIN jest projektem z tzw. mapy drogowej ESFRI (European Roadmap for Research Infrastructures, European Strategy Forum on Research Infrastructures). Głównym celem projektu jest połączenie zasobów i narzędzi językowych dla języków europejskich w jedną wspólną, ujednoliconą sieć, która ma się stać ważnym narzędziem pracy naukowców z szeroko pojętych humanistycznych gałęzi nauki.
- ⁹ Autorkami słownika są: z Bułgarii – L. Dimitrova, z Polski – V. Koseska-Toszewa, J. Satoła-Staśkowiak (opracowania programu komputerowego do obsługi elektronicznego słownika bułgarsko-polskiego podjęły się: R. Panova i R. Dutsova).
- ¹⁰ Autorkami *Współczesnego słownika bułgarsko-polskiego* są J. Satoła-Staśkowiak, V. Koseska-Toszewa (z Polski) przy współpracy L. Dimitrovej (z Bułgarii). Pierwszy zeszyt tego Słownika ma zostać wydany w Polsce w 2013 roku.
- ¹¹ Początkowo autorami projektu mieli być: Maksim Duszkina, Violetta Koseska-Toszewa, Joanna Satoła-Staśkowiak oraz Anastasja Tczoneva. Obecnie w jego dalszych pracach udział biorą W. Sosnowski, V. Koseska-Toszewa i A. Kisiel. Wydanie pierwszego zeszytu tego słownika zaplanowano na 2014 rok.

LITERATURA

- Buttler 1979:** Buttler, D. Powojenne ekspresywizmy polskie. // *Prace Filologiczne*, 29, s. 85–90.
- Dimitrova, Koseska-Toszewa, Satoła-Staśkowiak 2012:** Dimitrova, L., V. Koseska-Toszewa, J. Satoła-Staśkowiak. About Neologisms in Bilingual Dictionaries (on example of Bulgarian-Polish Dictionary). // *Cognitive Studies/Études Cognitives*, 12. Warsaw: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Institute of Slavic Studies of Polish Academy of Sciences, s. 107–114.
- Grabias 2001:** Grabias, S. Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty. // *Współczesny język polski*. Pod redakcją J. Bartmińskiego.

- Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 235–253.
- Jadacka 2001:** Jadacka, H. *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 201 s.
- Jadacka 2010:** Jadacka, H. Neologizmy jako przedmiot opisu lingwistycznego. // *LingVaria*, № 1 (9), s. 39–52.
- Koseska-Toszewa, Satola-Staškowiak, Sosnowski 2013:** Koseska-Toszewa, V., J. Satola-Staškowiak, W. Sosnowski. *From the Problems of Dictionaries and Multi-lingual Corpora*. // *Cognitive studies/Études cognitives*, 13. Warsaw: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Institute of Slavic Studies of Polish Academy of Sciences.
- Kurkowska 1976/1991:** Kurkowska, H. Zapożyczenia semantyczne we współczesnej polszczyźnie. // *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*. Warszawa, 1976, s. 99–109. Też w: *Polszczyna ludzi myślących*. Warszawa, 1991, s. 233–247.
- Markowski 1994:** Markowski, A. Nowsze neologizmy polszczyzny potocznej. // *Poradnik Językowy*, № 1–2, s. 73–76.
- Markowski 2006:** Markowski, A. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 292 s.
- Ożóg 2001:** Ożóg, K. *Polszczyna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Fraza. 300 s.
- Satola-Staškowiak 2013:** Satola-Staskowiak, J. Contemporary Contrastive Studies of Polish, Bulgarian and Russian Neologisms versus Language Corpora. // *Cognitives Studies/Études Cognitives*, 13. Warsaw: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Institute of Slavic Studies of Polish Academy of Sciences.
- Smółkowa 1997:** Smółkowa, T. *Metodologiczne aspekty opisu współczesnych neologizmów i neosemantyzmów polskich*. // H. Popowska-Taborska (red.). *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 257–267.
- Tokarski 2001:** Tokarski, R. Słownictwo jak interpretacja świata. // *Współczesny język polski*. Pod redakcją J. Bartmińskiego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 343–370.
- Благоева 2003:** Благоева, Д. Интернационални и национални елементи в речниковия състав (аспекти на калкирането в съвременните славянски езици). // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: UJČ, с. 133–140.
- Благоева 2005:** Благоева, Д. За някои нови интерсемантизми в славянските езици. // *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, с. 102–108.

- Благоева 2006:** Благоева, Д. Неологизмите в съвременния български език. // *Български език и литература*, № 6, с. 16–25.
- Колковска 2007:** Колковска, С. Нови икономически названия в български език, възникнали от медицински термини. // *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят*. Велико Търново: Знак'94, с. 303–310.
- Колковска 2008:** Колковска, С. Динамика и утвърждаване на новите лексикални значения в български език. // *Български език*, № 1, с. 15–25.
- Колковска 2011:** Колковска, С. Семантични неологизми в съвременната българска терминология, възникнали чрез ретерминологизация. // *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 519–532.
- Попова 2009:** Попова, М. Аспекти на глобализацията в българския език. // *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р Венче Попова и проф. Петър Пашов*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 68–74.

ŹRÓDŁA

- РНДБЕ 2010:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство. 515 с.
- Korpus IPI PAN** (<http://korpus.pl/>).
- KJP PWN:** *Korpus Język Polskiego PWN* (www.korpus.pwn.pl).
- БНК:** *Български национален корпус* (<http://search.dcl.bas.bg>).

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

***НОВИ ЗАЕМКИ
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ***

VÝZNAM A PRODUKTIVITA NOVÝCH GERMANISMŮ V ČEŠTINĚ

1. Úvodem

Přejímání z cizího jazyka je jedním z produktivních způsobů obohacování českého lexika. Ačkoli existují různé názory na nutnost užívání přejímek v češtině namísto českých ekvivalentů (Gazda 2003: 66), množství výpůjček v neologickém materiálu dokládá jejich potřebnost.

V tomto textu předkládám reprezentativní vzorek neologismů, který vychází z mého předchozího výzkumu popsaného v bakalářské práci *Nové germanismy v češtině* (Neprašová 2012), v níž se podařilo prokázat, že němčina dodnes patří mezi jazyky, které – vedle angličtiny – ovlivňují českou slovní zásobu (dále je to např. italština či francouzština). Zaměřuji se na nové germanismy, které zatím nebyly integrovány do českého lexika, a zmiňuji také germanismy přejaté dříve, jejichž význam byl revitalizován. Mezi zkoumanými lexémy se objevují i výpůjčky okazionální povahy, u nichž je otázkou, budou-li začleněny do české slovní zásoby. Metodou mého výzkumu je cílená excerpcce publicistických textů. Jako zdroj jazykového materiálu mi sloužil denní tisk (název zdroje a datum uvádím u jednotlivých doložených kontextů), interní neologická excerpcní databáze oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i., a písemná komunikace na sociální síti Facebook. K dohledání kontextů, jimiž dokládám význam konkrétních germanismů, jsem využila elektronický archiv Newton On-line.

Zkoumaný materiál klasifikuji podle příslušnosti lexémů k jednotlivým slovním druhům, všímám si jejich grafického (ne)přizpůsobení českému pravopisu, (ne)existence českého ekvivalentu a komunikační oblasti jejich užití. Význam lexémů dokládám přirozenými kontexty, z nichž byly excerptovány.¹

2. Životná substantiva mužského rodu

Mezi novými substantivními přejímkami se objevují životná maskulina označující názvy osob a jejich charakteristiky. Objevují se jak slova graficky adaptovaná, tak slova psaná původním německým pravopisem, jež jsou však oproti němčině psána s malým počátečním písmenem. Nejčastěji se skloňují podle vzoru pán².

Příkladem mohou být: *wunderkind* – z něm. *Wunderkind*, tedy ‚zázračné dítě‘ („Nakonec, chce to trochu vlastní invence, stačí odřezat v playlistu balast a zbude vám materiál na velmi slušné EP. Není to tak poslední dobou se všemi hiphopovými deskami? Od rok odkládané desky londýnského wunderkinda ale máme právo očekávat víc.“ – Reflex, 12.07.2007); *hobyfärer* – z něm. *Hobby* (koníček) a *Fahrer* (řidič) – ‚jezdec nebo řidič, pro něhož je řízení koníčkem‘ („Kvalita pole evropských závodů však obrovsky stoupá. ‚V Německu i Rakousku jezdí dvě stovky borců, ale pozor, žádní hobyfäreři,‘ porovnává.“ – Tachovský deník, 04.05.2007); *laufař*, z něm. *laufen* (běhat), je ‚člověk, který závodně anebo zájmově běhá‘ („Městské běhy brzy vystřídá zimní běžecká sezona. V mnoha případech titíž lidé, kteří přes rok běhají na suchu, budou běhat na sněhu. Na vrchol sezony v podobě Jizerské 50 je už teď, dva měsíce před startem, přihlášeno na čtyři tisíce laufařů.“ – Hospodářské noviny, 07.11.2012); maskulinum *fára*, z něm. *Fahrer* (řidič), pojmenovává ‚zkušeného řidiče‘ („Mně se zdálo divný, že by najednou takovej ‚fára‘ jako ty zapomněl jezdit rychle.“ – Motohouse, 2004).

Dalším typem jsou životná maskulina pojmenovávající člověka podle zaměstnání: *kulturmeister*, z něm. *Kulturmeister*, označuje ‚znalce či odborníka na kulturu‘ („Kaplického chobotnice stěží bude stát na Letné. Radní jí tam dali místo, kulturmeister Jehlička přislíbil peníze, ale nebude.“ – Týden, 07.01.2008); výrazem *gastarbeiter*, z něm. *Gastarbeiter*, byl původně nazýván ‚dělník pracující v cizině‘, v neologickém materiálu se však objevuje s novým, rozšířeným významem jako ‚osoba pracující v cizině‘ („Zřejmě nikdy se nestane, aby národní tým vytvořili převážně naturalizovaní Češi. Zato současná jednadvacítka Švýcarska právě na tohle sází a třeba Němci s legií ‚gastarbeiterů‘ získali bronz na loňském mistrovství světa.“ – Mladá fronta Dnes, 22.06.2011).

3. Neživotná substantiva mužského rodu

Mezi neživotnými maskuliny se objevují jak výrazy přejaté jako existující německá slova (*mobilheim*, *parkplac*, *kurzarbeit*, *kulturkampf*, *štamtyš*, *abschlag*), tak slova odvozená (*hochštaplerismus*). Převažují abstrakta, jež pojmenovávají názvy vlastností, dějů nebo stavů. Až na výjimky skloňované podle vzoru stroj (*štamtyš*) se všechna neživotná abstrakta skloňují podle vzoru hrad.

Kulturkampf, z něm. *Kultur* (kultura) a *Kampf* (boj), označuje ‚souboj kultur‘ („Skupina Klausových spolupracovníků a příznivců, především Ladislav Jakl, Jefim Fištejn a Marek Loužek, vycítila příležitost roztočit kola ‚kulturkampfu‘, ve kterém dodnes s velkým zaujetím a radostí prosazují, kdekoli to jde, ‚klausovské myšlenkové schéma‘.“ – Hospodářské noviny, 26.07.2005); *kurzarbeit*, z něm. *Kurzarbeit*, je výraz užívaný pro ‚zkrácenou pracovní dobu‘ („Některé z firem závislých na japonských dodávkách dokonce již zvažují zavedení takzvané kurzarbeit. Tedy systému, který se v Německu osvědčil v době nedávné ekonomické krize a který umožňuje firmám pozastavit výrobu, aniž by své zaměstnance propustila. Část mezd pak proplácí stát.“ – Lidové noviny, 25.03.2011); *abschlag*, z něm. *Abschlag* (výkop, vzhazování), je označením pro ‚první odpal v golfu‘ („Tlak je každý čtvrtek ráno, když se jde na abschlag (první odpal). Každý je trochu nervózní, projeví se adrenalin. Samozřejmě bych doma chtěl vyhrát. Posledně na Karlštejně vyhrál Bernhard Langer, i když jsem hrál dobře.“ – Mladá fronta Dnes, 01.07.2009); výraz *štamtyš* vznikl z něm. *Stammtisch* (stůl pro stálé hosty, pravidelné setkání) („Hans Klimasch ze St. Oswaldu dal podle zprávy v listu OÖR před rokem dohromady ‚štamtyš‘ občanů z Mühlviertlu a jižních Čech, kteří mají zájem o výměnu zkušeností a poznatků. Od té doby se setkávají každou druhou sobotu v měsíci, většinou v Kaplici. Tentokrát však zavítali do St. Oswaldu a třináctý ‚štamtyš‘ bude příští měsíc v Rainbachu.“ – Listy Strakonicka, 20.10.2005); výraz *šponung* pravděpodobně vychází z německého *Spannung* – napětí, vypětí – a má stejný význam („T: Zjistila jsem, že Vánoce prožívám hezky, protože veškerá zodpovědnost za jídlo visí na jiných ženách z rodiny. | I: Víš, že mi to nedošlo? | T: Vlastně nemám takové to... | S: Nemáš šponung. | I: Ty se na Vánoce jenom těšíš.“ – Magazin Mladé fronty Dnes, 29.11.2012).

Mezi neživotná mužská konkréta se řadí lexémy označující názvy věcí, jež jsou bez výjimky skloňovány podle vzoru hrad: *parkplac*, z něm. *Parkplatz*, je výraz pojmenovávající ‚parkoviště‘ („V Praze je typickým příkladem Malostranské náměstí. V minulosti zde bývalo ledacos – pránýř, šibenice, trh, socha maršála Radeckého – dneska parkplac.“ – Mladá fronta Dnes, 17.5.2011); *mobilheim*, z něm. *Mobilheim*, je variantou pro ‚mobilní dům‘ („Přivezou vám ho na zahradu a můžete bydlet. A levně. To jsou důvody, proč se čím dál více lidí zajímá o bydlení v mobilních domech, jinak také ‚mobilheimech‘. Dnes už to nejsou jen domy na kolečkách, ale i typy menších, levnějších domků, které se dají převážet na nákladním autě.“ – Hospodářské noviny, 14.12.2011); *kinderhotel*, z něm. *Kinderhotel*, je ‚hotel speciálně uzpůsobený pro rodiny s dětmi‘ („Tenhle resort se snaží přiblížit v Rakousku a Itálii tak oblíbeným kinderhotelům. Je vybavený speciálně pro děti: mají tu dětské postýlky, vysoké židličky, ohrádky, zábrany u schodišť...“ – Mladá fronta Dnes, 27.05.2011); *grosssiedlung*, z něm. *gross* (velký) a *Siedlung* (sídliště), označuje ‚velké sídliště‘ („Tamní výroba optických přístrojů ale prosperuje, město vzkvétá, o byty je teď nouze. ‚Dnes litují, že bourali až moc radikálně,‘ vykládá Grunze jeden z postřehů ze své cesty po německých ‚grosssiedlungách‘. Obecně se podle něj v německých městech bourá stále méně.“ – Respekt, 12.12.2011).

4. Substantiva ženského rodu

Mezi femininy jsou nejčastějšími přejímkami konkréta pojmenovávající věci, organizace nebo skupiny lidí. Kromě jediného neskloňného (*šlemgruppe*) se všechna skloňují podle vzoru žena: *šlemgruppe* je kompozitum vzniklé pravděpodobně až v českém jazyce z něm. *schlemmen* (hodovat) a *Gruppe* (skupina lidí), je ‚mládež, která se ráda baví‘ („Kdekoli... ať je to Jindřichův Hradec, kde zakázali ošklivým holkám chodit ven, Český Krumlov, kterež je nejhezčím městem světa, ale nikomu to necpe, nebo ‚Budějce‘ – město sportu, zábavy a ‚šlemgruppe‘, jak si říká místní mládež, když se baví.“ – Magazin Víkend, 25.06.2011). *Koštovačka*, z něm. *kosten* (okusit, ochutnat), označuje ‚malou skleničku na koštování vína‘ („Čejč, Kobylí, Nosislav, Traplice, Břeclav, Miroslav, Valtice, Sokolnice... Co mají tyto obce ze všech koutů jižní Moravy společného?

Víno a sobotní košt. Na nadcházející víkend je jich opravdu připraveno nepřeberné množství a v podstatě kdekoliv vám do ruky strčí koštovačku. Třeba v Traplicích se začíná ochutnávat již v 9.30, jinde až po 13. hodině.“ – Mladá fronta Dnes, 29.02.2012).

Abstraktní feminina bývají odvozena sufixem *-(č)ka* a jsou nositeli expresivního příznaku. Abstrakta ženského rodu pojmenovávají názvy činností. *Jódlovačka*, z něm. *jodeln* (jódlovat), je názvem pro písničku, v níž zpěvák jódluje („Ne vždy také písničkám sedne nové aranžmá. Třeba z Kláry kapela udělala jódlovačku s přízvukem na druhou dobu. A působí, že muzikanty (až na bubeníka) to snad už ani moc nebaví.“ – Mladá fronta Dnes, 04.05.2011); *fofrovačka*, z něm. *Fächer* (vějíř, později expresivně shon), je „činnost, která je provozována ve spěchu“ („Kratší služby jsou pro ženy rizikovější, protože musejí obsloužit více zákazníků, aby si vydělaly sumy, na které jsou zvyklé. Navíc hodinová služba zahrnuje i omytí zákazníka, na které v půlhodině není čas, a je to tedy méně hygienické,“ přibližuje ne tak zřejmá zákoutí sexbyznysu Lucie Šídová z Rozkoše bez rizika. Také pánové vycházejí při „fofrovkách“ zkrátka: zatímco v rámci hodinového servisu býval čas i na „obyčejné popovídání“, při půlhodině na řeči nezbyvá čas.“ – Týden, 07.02.2011); výraz *fajnšmekrovina*, z něm. *Feinschmecker* (labužník), se objevil i ve svojí zdrobnělé podobě *fajnšmekrovinka* jakožto „záležitost pro fajnšmekry, milovníky vybraných věcí“ („Nemyslím si, že by CD vymizela nadobro, ale rozhodně půjde jako u vinylů spíš o fajnšmekrovinku. V dnešní době už existují uživatelsky přitažlivější média.“ – Folk, 28.04.2009).

5. Adjektiva

Novými germanismy jsou také přejímky adjektivní. Podle Mravinacové (Martincová 2005: 196) nelze relační přídavná jména formovaná českými sufixy jasně pokládat za slova adaptovaná z němčiny, protože se vztahují k již přejatým podstatným jménům. Adaptovaným adjektivem je tedy s jistotou pouze výraz, pro nějž neexistuje v češtině základové substantivum (*šébach*, *šmucig*). Mezi mnou zkoumanými germanismy se objevují převážně adjektiva odvozená od již existujících substantiv přidáním sufixu či prefixu (*oštuľpnovaný*, *štamgastský*) nebo odvozená od sloves (*štosovatelný*). Převážně mezi ně patří lexémy graficky adaptované.

Tato adjektiva (sklonná i nesklonná) označují příslušnost člověka k určité skupině lidí, jeho vlastnost či vlastnost (stav) věcí. Adjektivum *šebich* vzniklo z německého *schäbig* – ošuntělý, odřený‘ („Pamatuji si, jak postavili Palác kultury a měli tam hrát představitelé všemožných žánrů. Přišli tam rockeři s mastnými vlasy v šebich oblečení, prohlídli si ten palác a řekli: Tady my nebudeme hrát. Já ale hrát chtěl.“ – Magazín Víkend, 24.09.2011); *oštulpnovaný*, pravděpodobně z něm. *stülpen* (nasadit), je člověk ‚nosící štulpny‘, což jsou ‚punčochy bez chodidel nosívané při sportu‘ („Vždycky jsem nesnášel náměstí ucpaná zuřivými fanatiky, skandujícími: Alláh, Alláh, Duce, Duce, Šaron, Šaron, Češi, Češi a nesoucími na ramenou někoho jen proto, že se chtěl nechat s mučednickou vidinou ráje roztrhat dynamitem v plném školním autobuse nebo že dokázal nej-líp ze všech dopravit klackem kus pryže do klece zapařené v ledu. Kdy naposled uspořádal dav s pěnou u úst ovace chirurgům, kteří transplantovali pacientovi najednou srdce, ledvinu i játra za roční plat rovnající se týdenní mzdě oštulpnovaného ngramoty v kopačkách?“ – Mladá fronta Dnes, 04.04.2009); lexém *štamgastský* se vztahuje k substantivu *štamgast*, z něm. *Stammgast* (stálý host), a pojmenovává ‚vlastnost věci, která patří stálému hostu‘ („Cesta tankového piva až na váš štamgastský stůl ale zdaleka nekončí tím, že ho do vaší oblíbené hospody přivezou cisternou. Do püllitru ho totiž musí výčepní správně načepovat a také se musí dobře starat o pивní trubky.“ – Pátek Lidových novin, 31.12.2009); nesklonné adjektivum *schmutzig*, tedy ‚špinavý, ušmudlaný‘, se objevuje i ve svojí graficky adaptované podobě („Dovolím si tvrdit, že neoriginální lem (ačkoli stačí použít riflovou nit ve správné barvě a okraj pak ve vaně opatínovat kartáčem) je pořád lepší než zablácená šmucig záclonka na patě.“ – Magazín Víkend, 20.10.2012).

6. Adverbia

Adverbia jsou přejímána zřídka, přesto se mezi novými výpůjčkami vyskytují: *šulnul* se dá vyjádřit jako ‚tak akorát‘, z něm. *Null* – nula, nic, úvod první části lexému – *šul* – je nejasný („O kolik vám klesly tržby? | Bohudíky, prozatím se držíme ‚šulnul‘, jak se říká, ale jak dlouho to potrvá, nevím. Myslím, že to horší teprve přijde, že roky 2012 a 2013 budou hodně těžké.“ – Mladá fronta Dnes, 28.11.2011); *idiotensicher* zname-

ná „primitivně, jako pro blbce“ („Míša: Pietismus [lat. pietas – zbožnost, mravnost, poctivost] reformní hnutí v protestantismu 17. a 18. st., ovlivněné angl. puritanismem a Lutherovým učením, zaměřené proti ustrnutí protestantské ortodoxie v institučních a dogmatických otázkách. Nerozumím!! | Lukáš: Že by to byly zbožnost, mravnost, poctivost? | Míša: Bingo! Ale ty bys mi to hnutí mohl přiblížit trošku idiotensicher, ne?“ – Facebook, 15.01.2012). V neologickém materiálu se vyskytují adverbia motivovaná názvy německých hudebních skupin nebo vlastními jmény (*rammsteinově, einsteinovsky, kafkovsky*).

7. Slovesa

Mezi přejatými slovesy se nejčastěji objevují slovesa třetí třídy, časovaná dle vzoru „kupovat“, pouze jedno přináleží ke třídě čtvrté a je časováno dle vzoru „prosít“ – *schreibit*, z něm. *schreiben*, tedy „psát“ („Při takové pěkné hudbě... To se to schreibí v němčině úplně samo...“ – Facebook, 06.02.2012); sloveso *štosovat se*, z něm. *stoßen*, se objevuje ve dvou významech: *štosovat se* jako „předhánět se, pošťuchovat se“ („Ďuričko se s Václavem Kočkou starším furiantsky štosovali, kdo má v kapse milion. U stolu jsem s nimi seděl já, moje manželka a Ďuričkova těhotná přítelkyně Lenka.“ – Lidové noviny, 11. 10. 2008) nebo ve významu „vrstvit se“ („V prosinci začalo sněžit a život v celé zemi se rázem zastavil. Zastavila se i Praha, tedy alespoň doprava. V kolonách stála auta, na kolejích se štosovaly tramvaje, stejně dopadly vlaky. Kde dopadla vložka, tam se nic nehnuło.“ – Mladá fronta Dnes, 02.12.2010); *eklhaftovat se*, nebo také *eklovat se*, z něm. *ekelhaft* (hnusný, odporný), znamená „hnusit se, být někomu odporné“ („Kvalitní antikoncepční pilulky nebyly, z těch nekvalitních se holkám dělávalo zle. Kondomy a pesary se nám eklhaftovaly, povalovávaly se v křovích po parcích a malým dětem se muselo vysvětlovat, že to jsou prasklé a špinavé nafukovací balonky a že jim raději koupíme červený, zelený a žlutý.“ – Ona Dnes, 25.05.2009); *himlovat*, pravděpodobně z něm. zaklení *Himmelherrgott*, je totéž co nadávat („Meteorolog v televizi předpovídá špatné počasí. Déšť. Sedláci ještě himlují, že nepřišel zrovna vhod, přede žněmi...“ – Mladá fronta Dnes, 03.07.1998); *meldovat se* pak znamená „hlásit se“ podle něm. *sich melden*, lexém se již nepoužívá pouze ve vojenském a úředním

slangu, jak je vyložen ve *Slovníku spisovného jazyka českého* („My jsme se brali hlavně proto, abychom mohli být spolu a nemuseli se hlásit u domovnice – to bylo takové nařízení, aby řízlové měli přehled, kde se kdo zdržuje. Já bydlela v podnájmu v Sokolské ulici a on v těch Holešovicích u Janečka, a když jsem za ním šla, musela jsem se meldovat.“ – Pátek Lidových novin, 14.09.2012).

8. Závěrem

Výzkum přejímek pomáhá sledovat pohyby lexika a reflektuje aktuální gramatické, slovotvorné, grafické a další změny slovní zásoby. Ve svém textu jsem se pokusila doložit produktivitu konkrétních přejatých slovních druhů: v současné době jsou přejímána především substantiva, a to konkrétně i abstrakta, v menší míře také adjektiva, adverbia a slovesa.

Uvedené příklady výpůjček z němčiny dokládají, že se do současné češtiny nepřejímají pouze výrazy z angličtiny. V neologickém materiálu se vyskytují nové germanismy z různých tematických oblastí i stylových vrstev jazyka, expresivní (zejména substantiva odvozená sufixy *-ák*, *-ačka*, *-ička*, *-ka*) i neutrální. Přejímky se často češtině přizpůsobují graficky, výslovnostně, morfologicky či slovotvorně. Nepřevažuje ani jeden typ zápisu nových germanismů, vyskytují se jak lexémy graficky a výslovnostně adaptované českému jazyku (*špílmachr*, *parkplac*, *šmucig*, *šébach*), tak přejímky užívané v původní grafické podobě, pouze s malým počátečním písmenem (*wunderkind*, *abschlag*, *kurzarbeit*, *mobilheim*). Objevují se jak v mluvené, tak v písemné komunikaci, a slouží převážně k ozvláštnění výpovědi.

POZNÁMKY

¹ Narazila jsem na několik problémů. Jedním z nich bylo určení vztahu mezi neologismem a jeho motivantem – u některých německých výpůjček bylo obtížné určit, z jakého slova vznikly. Některá substantiva například mohla být odvozena od existujícího substantiva či slovesa (*fošrovka* – *fošr*, *fošrovat*). Dalším problémem byla formulace významů jednotlivých germanismů. Interpretace je mnohdy složitá, přestože jsem se snažila vybírat co nejjasnější kontexty.

² Výjimkou je *fára* skloňovaný podle vzoru předseda a *laufař* skloňovaný podle vzoru muž.

BIBLIOGRAFIE

- Gazda 2003:** Gazda, J. Internacionalizační tendence v rozvoji slovní zásoby současných západoslovanských jazyků. // *Internacionalismy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference Praha, 16. – 18. června 2003*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 64.–73.
- Martincová 2005:** Martincová, O. a kol. *Neologismy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR. 248 s.
- Neprašová 2012:** Neprašová, R. *Nové germanismy v češtině* [Bakalářská práce]. Praha: PedF UK.

ZDROJE

- SSJČ:** *Slovník spisovného jazyka českého*. Díl 1–4. Praha: Academia, 1960–1971.
- Mediální archiv NEWTON Media* [online] < <http://mediasearch.newtonmedia.cz/>>, 1990–2013.
- Facebook* [online]. < <https://www.facebook.com/>>, 2006–2013.

JAK V ČEŠTINĚ VYSLOVUJEME SLOVA *FRANCHISING* A *FRANCHISA*?¹

S výrazy *franchising*, *franchisa* se v současné době lze v češtině setkat především v podnikatelské sféře. *Franchising* se užívá jako neživotné podstatné jméno rodu mužského, *franchisa* jako podstatné jméno rodu ženského. Než přejdeme k různým grafickým a následně výslovnostním podobám těchto výrazů, zkusme postihnout jejich význam. J. Tamchyna, zakladatel Českého institutu pro franchising, nastiňuje význam zkoumaných výrazů ve svém textu nazvaném *Stručně o franchisingu*²:

Franchising je obchodní strategie a metoda podnikání založená na tom, že podnikatel (franchisingový poskytovatel, franchisor) svůj úspěšný systém odbytu výrobků, služeb nebo technologií poskytuje za úplatu jiným právně a finančně nezávislým obchodním partnerům – franchisingovým příjemcům (franchisantům, franchisees). Tento systém distribuce a vzájemných obchodních vztahů se označuje jako franchisingový systém. Franchisingový poskytovatel svým franchisingovým příjemcům poskytuje právo (a zároveň jim ukládá povinnost) provozovat svou obchodní činnost v souladu s jeho koncepcí odbytu, včetně používání jeho know-how a obchodních a technických postupů a při tom užívat obchodní jméno a/nebo ochrannou známku franchisingového poskytovatele. Toto právo se označuje jako franchisingová licence neboli franchise³.

V anglickém výkladovém slovníku (Oxford Dictionary, Thesaurus and Wordpower Guide 2001) nacházíme u hesla *franchise* [franchīz] výklad:

1. an authorization granted by a government or company to an individual or group enabling them to carry out specified commercial activities, 2. a business or service granted such a franchise.

Nový akademický slovník cizích slov (2005) u hesla *franšíza* uvádí: 1. obch. práv. část škody, kterou hradí pojištěný ze svého 2. obch. osvobození zboží od celních n. jiných poplatků; listina o tom.

Konečně ještě v úplnosti citujme definici z Encyklopedie zahraničního obchodu (1986):

franšíza (angl. excess). Proporcionální franšíza (percentage excess), též nepodmíněná, excedentní, znamená, že pojistnou smlouvu stanovené procento škody nese pojištěný. Používá se především z důvodu předcházení škodám, aby pojištěný byl ekonomicky zainteresován na příznivém průběhu pojištění. Integrovaná franšíza (franchise), též podmíněná franšíza, je dohodnuté ustanovení, že pojištěný hradí škody do určité částky nebo procenta pojistné částky ze svého a škody převyšující integrovanou franšízu hradí plně pojišťovna. Zbavuje pojišťovnu agendy spojené s drobnými škodami, které ani pojištěného hospodářsky neohrozí. Absolutní franšíza (fixed sum excess) je ve smlouvě dohodnutá pevná částka, kterou vždy hradí pojištěný. Absolutní franšíza se někdy nazývá spoluúčast.

Na základě právě uvedených údajů vidíme, že situace se zkoumanými výrazy je dosti nepřehledná co do grafické podoby zkoumaných výrazů i – alespoň z pohledu neekonomika – co do jejich významového naplnění. Při prozkoumávání nabízených definic si můžeme klást následující otázku: Jsou vůbec v češtině potřebné oba výrazy, tj. *franchising*, podstatné jméno v mužském rodě, a *franchisa*, podstatné jméno v ženském rodě (ať už je jejich grafická podoba jakákoli)? Nevystačili bychom třeba jen s podstatným jménem *franšíza*, které se – právě v této grafické podobě – již desítky let v česky psaných textech (česky psaných slovníkových definicích) vyskytuje? Zcela jednoznačnou odpověď tento text poskytnout nemůže, k jistému projasnění však snad může pomoci informace zprostředkovaná J. Tamchynou. Ten mi v telefonickém rozhovoru (v březnu 2013) vysvětlil potřebu obou podstatných jmen zhruba v tom smyslu, že *franšízing* je způsob výše popsaného obchodního vztahu, zatímco *franšíza* je konkrétní licence v rámci tohoto obchodního vztahu poskytovaná. Toto vysvětlení je koneckonců zřejmé i z jeho výše citovaného textu. Ovšem některé slovníkové definice (např. ta z Nového akade-

mického slovníku cizích slov) se zdají být s takovým pojetím v rozporu, neboť v souladu s nimi může výraz *franšíza* označovat obojí, tedy jak dotčený obchodní vztah, tak jednotlivou licenci.

Připojme poznámku o původu slova *franchising*. V anglickém internetovém etymologickém slovníku (viz www.etymonline.com) se u hesla *franchise* jakožto podstatného jména dočítáme, že je v angličtině doloženo již od konce 13. století a že souvisí se starofrancouzským slovem *franchise* s významem *svoboda, zproštění, právo, privilegium*. V 18. století je pak tento výraz doložen ve významu *určitá právní výhoda*, dále ve významu *právo volit*; konečně z roku 1959 pochází výklad *oprávnění pro společnost prodávat výrobky či služby*. Ve výkladu tohoto hesla nacházíme také odkaz na přídavné jméno *frank*, které je doloženo v angličtině od 12. století s významem *svobodný, liberální, štedrý* a které souvisí se starofrancouzským slovem *franc* s významem *upřímný, opravdový, otevřený, zdvořilý, úctyhodný*. Toto slovo je doloženo též ve středověké latině jako podstatné jméno *Franc, Frank* s významem *svobodný, čestný občan*.

Přejdeme nyní k různým grafickým podobám zkoumaných výrazů. Následující tabulky shrnují zjištění získaná prozkoumáváním vybraných korpusů psaného jazyka Ústavu českého národního korpusu (<http://ucnk.ff.cuni.cz>) a prohledáváním českých internetových stránek prostřednictvím vyhledávače Google (www.google.cz). Součástí přehledu je i původní anglický (francouzský) výraz *franchise*.

korpus syn2009pub:

lemma <i>franchising</i>	83 výskytů
lemma <i>franšízing</i>	16 výskytů
lemma <i>franšízink</i>	7 výskytů
lemma <i>frančizing</i>	0 výskytů
lemma <i>franchise</i>	0 výskytů
lemma <i>franchisa</i>	0 výskytů
lemma <i>franšíza</i>	32 výskytů
lemma <i>frančíza</i>	0 výskytů

korpus syn2010:

lemma <i>franchising</i>	40 výskyty
lemma <i>franšizing</i>	11 výskyty
lemma <i>franšizink</i>	2 výskyty
lemma <i>frančizing</i>	0 výskyty
lemma <i>franchise</i>	3 výskyty
lemma <i>franchisa</i>	0 výskyty
lemma <i>franšiza</i>	53 výskyty
lemma <i>frančiza</i>	0 výskyty

internetové stránky v češtině:

<i>franchising</i>	asi 152 000 výskyty
<i>franšizing</i>	asi 37 100 výskyty
<i>franšizink</i>	asi 11 000 výskyty
<i>frančizing</i>	asi 5 650 výskyty
<i>franchise</i>	asi 275 000 výskyty
<i>franchisa</i>	asi 61 800 výskyty
<i>franšiza</i>	asi 34 700 výskyty
<i>frančiza</i>	asi 14 400 výskyty

Pátráme-li po výslovnosti výrazu *franchising* v češtině, nacházíme hned několik zdrojů, které nám hledanou informaci poskytují. Internetová příručka Jazykové poradny Ústavu pro jazyk český (<http://prirucka.ujc.cas.cz>) nabízí slovo *franchising* též v grafických podobách *franšizing*⁵ a *franšizink* včetně všech tvarů v jednotném i množném čísle (s poznámkou, že množné číslo tohoto výrazu se neužívá). U podoby *franchising* je pak připojena i poznámka ohledně doporučené výslovnosti: [frenčaj-zink]. Výslovností tohoto výrazu se zabývá i autor výše zmiňovaného textu *Stručně o franchisingu*, J. Tamchyna: (...) *velmi stručně řečeno franchising [čti frenčájzing] využívá (...)*; konečně česká verze internetové encyklopedie Wikipedie uvádí u hesla *franšizing* mimo jiné toto: *v angličtině franchising je vysloveno frenčajzing*. Informace ohledně doporučené výslovnosti se ve zmíněných třech zdrojích liší jednak vokalizací

délkou druhé slabiky, jednak záznamem koncové souhlásky. V češtině pravidelně dochází ke znělostní asimilaci koncových souhlásek, v uvedeném výrazu by se tedy nabízela výslovnost s *k* na konci. Tento způsob zápisu nabízí pouze Internetová příručka, resp. tento zdroj jako jediný bere v úvahu onu v češtině pravidelně se vyskytující znělostní asimilaci. Jinou otázkou však je, že informaci o výslovnosti doporučené pro nominativ není vždy snadné využít pro další, nepřímé pády. V nich se koncové *k* ve výslovnosti objevit nemusí, naopak se zde může objevovat *g*.

O výslovnosti výrazu *franchisa* v češtině se mi nepodařilo podařit dohledat informaci žádnou. Pro úplnost je třeba dodat, že v česky psaném textu J. Tamchyny lze najít zmínku o výslovnosti původního anglického, resp. francouzského výrazu *franchise*: (...) *pojmem franchise (franšíz) má své historické kořeny* (...). Hned je ale třeba zopakovat, že v českých slovnících se opakovaně objevuje výraz *franšíza*, u kterého je výslovnost vlivem grafické podoby přizpůsobená češtině jednoznačná.

Nyní již přejdeme k výsledkům průzkumu výslovnostního úzu výrazů *franchising* a *franchisa* v češtině. Všechny zde analyzované doklady, včetně zvukového záznamu, lze dohledat na serveru Českého rozhlasu (www.rozhlas.cz). U jednotlivých příkladů je nejprve uveden doslovný přepis textu, v němž se objevily zkoumané výrazy, vypracovaný podle zásad užívaných v korpusu DIALOG (<http://ujc.dialogy.cz>), dále je (s výjimkou příkladu 3) uveden také upravený písemný záznam téhož textu, který se nachází na internetových stránkách Českého rozhlasu. U doslovných přepisů jsou mluvčí označováni iniciálami (např. Dalibor Zíta je označen DZ), u upravených písemných záznamů jsou mluvčí uváděni třeba prostřednictvím komentáře (např. *odpověděl Jiří Lošťák*).

Příklad 1

Nejprve vezmeme krátký úryvek z textu politologa J. Šonky (JŠ) nazvaného *Dvojí ceny aneb naše suverenita v jídelním voze* ze dne 03.01.2012.

JŠ: riziko těchto špičkových manažerů je ovšem minimální. čtyř jezď podle principu (.) frenčájzink. jsou tedy (.) za svůj hospodářský výsledek zodpovědné samy.

Riziko těchto špičkových manažerů je ovšem minimální. Čety jezdí podle principu „franchising“. Jsou tedy za svůj hospodářský výsledek zodpovědné samy.

Pokud oba přepisy porovnáme, vidíme zde rozdíl právě v záznamu zkoumaného slova *franchising*. Mluvčí JŠ jej vyslovil jako [frenčájzink], tj. s dlouhou samohláskou ve druhé slabice a s afrikátou č. V psané podobě jeho příspěvku se však objevil způsob zápisu *franchising*. Daný výraz je v upraveném přepisu navíc opatřen uvozovkami, které můžeme interpretovat různým způsobem: mohou signalizovat výraz neobvyklý nebo odborný termín, mohou naznačovat i distanci autora textu od tohoto výrazu. Zde ovšem nevíme, kdo je vlastně autorem textu. Původní příspěvek pochopitelně proslovil J. Šonka, ovšem kdo je autorem přepisu jeho textu na stránkách Českého rozhlasu, zřejmě není. Posloucháme-li pozorně promluvu J. Šonky, postřehneme, že před výraz [frenčájzink] umístil tento mluvčí velmi krátkou pauzu, v podrobném přepisu je naznačena (.). Jí možná J. Šonka posluchačům signalizoval neobvyklost tohoto výrazu.

Příklad 2

Další příklad pochází z pořadu *Týden v médiích*, konkrétně z rozhovoru moderátora Dalibora Zíty (DZ) s Jiřím Lošťákem (JL), členem České asociace franšizingu, ze dne 20.05.2011. Jeho příspěvek (i ve zvukové podobě) je na serveru Českého rozhlasu dohledatelný pod titulkem *Franšíza záleží na podmínkách licence*. Nejprve je opět uveden doslovný přepis rozhovoru, následně pak jeho upravený písemný záznam, který si lze přečíst na internetových stránkách Českého rozhlasu.

DZ: tak to byly novinky v médiích tohoto týdne. v dnešním vydání magazínu: týden v médiích se zaměříme na problematiku mediálního frančizingu. různé světoznámé tituly si už vydobýly místo na českém mediálním trhu, jeden magazín ale u nás zatím známý není. ačkoli jeho mezinárodní mutace se jinak vydávají na celém světě (...) což je poněkud zvláštní model mediální frančizy. který ee od svých partnerů: e kteří vydávají časopis pod značkou big išju ((míněno Big Issue)) nechce jak jsme slyšeli žádné poplatky za licenci, stačí že se lokální vydavatelé řídí filozofií podniku.

podme se ale zaměřit na frančízink trochu podrobněji. ve vysílání nyní vítám (.) experta na frančízu a člena české asociace frančizingu (.) jiřího lošťáka. dobrý den

JL: dobrý den

DZ: když se podíváme na to jakým způsobem pracují frančízové společnosti ať jde třeba už o o ve- o vydavatelství která vydávají národní mutace známých časopisů nebo (.) dejme tomu fastfu:dové ((míněno fastfoodové)) řetězce, jak vlastně celý ten proces frančizingu obvykle funguje.

JL: frančízink obecně je metoda která spočívá v přenesení nou hau ((míněno know-how)) na někoho kdo chce začít podnikat. ta: big išju: ((míněno Big Issue)) frenčíza je velice zvláštní protože standartně se ((odkašlání)) považuje za (.) nutné, nebo i podle definice evropské frenčízové federace, že: frenčízink je t- je tehdy, když si nechávám nou hau ((míněno know-how)) a značku ((odkašlání)) za přímou nebo nepřímou úplatu. tohle se v d big išju: ((míněno the Big Issue)) n- neděje nicméně samozřejmě frenčízink e je velmi rozšířen a proč vymýšlet něco co už vymyšlené je. proč (.) nepřevzít (.) jednou vymyšlené a ověřené a začít úspěšně i podnikat takže [() ano]

DZ: [no a jaké jsou vlastně ty výhody jaké jsou] jaké jsou výhody frančízy pro pro frančízanty. proč může být výhodné začít podnikat pod cizí značkou.

JL: no výhodné je to tak že samozřejmě značka má určité () určitý věhlas, většinou také se podniká ve velké síti, tedy jsou tam výhody z rozsahu, frenčízant již nemusí přemýšlet nad značkou, jak bude podnikat, jak otevře podnik, kde ho otevře ((odkašlání)) nemusí mít zá-problémy se zásobováním a tak dále. u toho časopisu je to zase případ toho že (.) e určité je tam určitá databanka fotografií, způsob distribuce tisku formátu a tak dále prostě jsou tam výhody, nad kterými již frenčízant nemusí přemýšlet, a vlastně tím že zaplatí za tu licenci, získává veškeré tohle nou hau ((míněno know-how)) k dispozici.

DZ: a nemůže být zase nevýhoda trošku závislost toho frančízanta na na majiteli té značky?

JL: samozřejmě je ((povzdech)) vždycky je něco za něco. takže je tam samozřejmě ztráta me- určitá ztráta samostatnosti v rozhodování, pokud by člověk měl svůj geniální nápad, tak musí rozvinout on, e takle se připoju-

je k nějaké skupině využívá marketingu globálních (.) tendencí a vlastně
eh všeho co je k dispozici

DZ: =e to říká

JL: =a zkušeností z minula.

DZ: už nás čas tlačí, takže já vás přeruším, děkuji moc za rozhovor, to byl
jiří lošťák z české asociace franšízingu a

JL: děkuji taky

DZ: =mějte se hezky

JL: za zavolání

Výhody a nevýhody franšízy

Big Issue je poněkud zvláštní model mediální franšízy, od svých partnerů,
kteří vydávají časopis pod značkou Big Issue nechce žádné poplatky za
licenci, stačí, že se lokální vydavatelé řídí filozofií podniku.

„Big Issue franšíza je velice zvláštní, protože standardně se považuje za
nutné, nebo i podle definice Evropské franšízové federace, že franšízing
je tehdy, jestliže si nechávám know-how a značku za přímou nebo ne-
přímou úplatu. Toto se v Big Issue neděje, nicméně franšízing je velmi
rozšířen a proč vymýšlet něco, co už vymyšlené je, proč nepřevzít jednou
vymyšlené a uvěřené a začít úspěšně podnikat“, uvedl expert na franšízu
a člen České asociace franšízingu Jiří Lošťák.

Franšíza má určité výhody: „Značka má určitý věhlas, většinou také se
podniká ve velké síti, tedy jsou tam výhody z rozsahu, franšízant již ne-
musí přemýšlet nad značkou, jak bude podnikat jak otevře podnik, kde
ho otevře, nemusí mít problémy se zásobováním a tak dále. U časopisu
je to zase případ toho, že určité je tam určitá databanka fotografií, způsob
distribuce, tisku, formátu a tak dále“.

A nevýhody? „Vždycky je něco za něco. Je tam určitá ztráta samostatnos-
ti v rozhodování. Pokud by člověk měl svůj geniální nápad, tak ho musí
rozvinout on. Takto se připojuje k nějaké skupině, využívá marketingu
globálních tendencí a vlastně všeho, co je k dispozici“ , odpověděl Jiří
Lošťák.

Sledujeme-li doslovný přepis rozhovoru moderátora DZ a jeho hos-
ta JL, vidíme, že se v něm oba zkoumané výrazy objevují opakovaně a

v různých výslovnostních podobách. V řeči moderátora můžeme slyšet: *frančizingu, frančizy, frančizink, frančizu, frančizingu, frančizy, frančizanty, frančizingu*. Podstatné jméno rodu mužského (franchising) vyslovuje tento mluvčí vždy [frančizink], tedy v prvním pádě dochází k běžné znělostní asimilaci $g \rightarrow k$, zatímco v nepřímých pádech se objevuje *g*. Důsledná je dále výslovnost afrikáty *č* ve všech zaznamenaných případech (tj. neslyšíme u něj výslovnost *se š* [franšizink]). S touž afrikátou, *č*, se pak u tohoto mluvčího setkáváme i při výslovnosti slova [frančiza]. U jeho hosta pak zaznamenáváme: *frančizink, frenčiza, frenčizové, frenčizink, frenčizant* (2x). Podobně jako jeho partner v rozhovoru, moderátor DZ, i mluvčí JL vyslovuje pokaždé afrikátu *č*, ať se jedná o kterékoli z obou zkoumaných podstatných jmen. Rozdíl je ovšem ve výslovnosti samohlásky v první slabice. V prvním užití vysloví JL sice samohlásku *a* [frančizink], ve všech ostatních případech však již slyšíme zcela pravidelně samohlásku *e*. Lze předpokládat, že idiolekty mluvčích JL a DZ se v tomto ohledu zásadně liší. DZ uplatňuje výslovnost *s a*, zatímco JL výslovnost *s e*. V prvním případě však i mluvčí JL užil výslovnost *s a*. Jde zde patrně o nevědomé přizpůsobení se svému partnerovi, které však JL rychle opouští a přechází pak k důsledné výslovnosti *s e*. Jak vidíme z podrobného přepisu, k žádnému dalšímu přizpůsobení (např. ze strany moderátora DZ) již v průběhu rozhovoru nedojde, oba mluvčí bez výjimky po celou uplatňují „svou“ výslovnost, tj. DZ výslovnost *s a*, JL výslovnost *s e*.

Podívejme se nyní na druhý, upravený písemný záznam tohoto rozhovoru. V něm k dotčeným výrazům nacházíme doklady: *franšizy* (2x), *franšiza* (2x), *franšizové, franšizing* (2x), *franšizingu, franšizant*. Vidíme, že zde jsou rozdíly mezi mluvčími smazány. Pisatel upraveného záznamu zvolil jednotný způsob zápisu. Místo afrikáty *č*, která ve výslovnosti obou mluvčích opakovaně zaznívala, se zde objevuje vždy pouze sykavka *š* a v první slabice se jednotně objevuje vždy pouze samohláska *a*. Informaci o tom, jak mluvčí dané výrazy vyslovili, a o tom, že je každý vyslovoval jinak, nám upravený záznam neposkytuje. Bylo by nepochybně zajímavé zjistit, proč pisatel zvolil právě tento způsob zápisu zkoumaných slov. Můžeme jen spekulovat o tom, že má k dispozici třeba některý z výše uvedených slovníků, které obsahují heslo *franšiza*.

Příklad 3

Další příklad je reportáží redaktorky Zuzany Petráňové (ZP) ze dne 02.03.2013, která je součástí textu nazvaného *Bojíte se sami pustit do podnikání? Jednou z možností je franšizing*. Reportáž je mozaikou vstupů moderátorky a několika dalších osob: Moniky Hrubalové (MH), Pavlína Křivánkové (PK), Kamily Zárychtové (KZ) a Jana Bejdáka (JB).

ZP: kavárna fitness nebo obchod s čaji. frančizu si můžete pořídit prakticky v jakémkoli odvětví (...) podle poradkyně výstavy pro podnikání a frančizink moniky hrubalové, je tato forma vhodná pro většinu lidí.

((střih))

MH: je to: v podstatě pro všechny kategorie či už padesát pět plus nebo pro maminky s dětmi protože je tady na trhu řada frančizových konceptů které právě jako maminky s dětmi na mateřské mohou využívat, no a pak samozřejmě pro další jakoby skupiny které tradičně podnikají

((střih))

ZP: pokud se vám líbí nějaká společnost a chtěli byste provozovat její pobočku, musíte ji sami oslovit. má to ale háček. potřebujete nejen peníze. ale také sympatie frančizanta. tedy firmy která vám nou hau ((míněno know-how)) poskytuje. potvrzuje to pavlína křivánková ze společnosti oxalis.

PK: tam je potřeba aby ten člověk měl nějaký drajf ((míněno drive)) abysme to tak nějak cítili (...)

ZP: frančizy pod jednou značkou mají většinou společný marketink (...)

KZ frančiza je byznys toho frančizanta proto pokud má nápad a povede to k nějakému rozvoji té frančizy, tak v tom nebráníme

ZP: výhodou frančizingu je i jeho relativní bezpečnost (...)

JB: pokud má frenčiza problémy. máme připravenou autsórningovou ((míněno outsourcingovou)) společnost která nám zajistí to:, aby se ta naše pobočka dostala zase zpátky (...)

ZP: v česku je zatím kolem dvou set frančizových firem. to je asi třikrát méně než v sousedním rakousku.

Ve vstupech moderátorky ZP nalézáme tyto doklady zkoumaných výrazů: *frančizu, frančizink, frančizanta, frančizy, frančizingu, frančizových*. Tato mluvčí tedy ve zkoumaných výrazech vyslovuje afrikátu č a v první slabice samohlásku *a*. V reportáži vystupuje několik dalších osob, jejich výslovnost daných výrazů je ve dvou případech shodná s výslovností moderátorky, tj. také mluvčí MH a KZ vyslovují v první slabice samohlásku *a*, dále afrikátu č. Mluvčí JB se však svou výslovností odlišuje, u něj zaznamenáváme výslovnost [frenčíza], tedy v první slabice slyšíme samohlásku *e*. Pro úspornost není u tohoto příkladu uveden upravený záznam, v němž ve všech případech pozorujeme zcela stejný způsob záznamu zkoumaných výrazů, jako tomu bylo u příkladu 2. Ve všech případech se vyskytuje v první slabice samohláska *a*, dále pak sykavka š, tedy nikoli afrikáta č. Opět jsme tedy ochuzeni o informaci o tom, jak jednotliví mluvčí tyto výrazy vyslovovali, že se mezi nimi objevily rozdíly (mluvčí JB vyslovil v první slabice samohlásku *e*). Čtením upraveného zápisu získáváme informaci o výslovnosti zkoumaných výrazů poněkud jinou, nepřesnou.

Příklad 4

Poslední příklad, který je v tomto textu zmíněn, je úryvek z textu nazvaného *Obnovit NBA bude trvat, říká o konci výluky Zidek* ze dne 26.11.2011. Text je rozhovorem moderátorky Michaely van Erne s basketbalistou Jiřím Zídkem. V jedné z jeho odpovědí se objevil jeden ze zkoumaných výrazů.

JZ: tak já si myslím že se musíme podívat na ty čísla, (.) která byly akumulovaná, jestliže je pravdou že šedesát procent týmu ztrácelo peníze, e tak potom je naprosto logické, že vlastníci chtěli aby nová kolektivní smlouva měla jinou podobu. e vlastnictví jakéhokoli profesionálního frenčajzu ve sportu v americe, není koníčkem ani hobby, samozřejmě s určitými výjimkami, ale je to normální byznys. je to (.) jakákoli jako jiná investiční e možnost, vlastníci do toho vkládají peníze, ale samozřejmě ihned (.) nebo ne ihned ale očekávají od své investice určitou návratnost.

Musíme se podívat na akumulovaná čísla. Pokud je pravda, že zhruba šedesát procent týmu přicházelo o peníze, je logické, že vlastníci chtěli, aby nová kolektivní smlouva měla jinou podobu. Vlastnictví jakéhokoli profesionálního franchisingu ve sportu v Americe není až na výjimky koníčkem. Je to byznys, stejný, jako jakákoli jiná investiční možnost. Vlastníci do sportu vkládají peníze a očekávají od své investice určitou návratnost.

V promluvě mluvčího JZ se objevil tvar *frenčajzu*. Tato podoba se v analyzovaných příkladech vyskytuje zcela ojediněle. Nominativ tohoto výrazu by patrně zněl *frenčajz*, mluvčí by zde asi respektoval pravidelnou znělostní asimilaci, tedy by jej vyslovil [frenčajs]. JZ tak rozšiřuje seznam možných grafických a výslovnostních podob zkoumaných výrazů, obohacuje jej o další podstatné jméno rodu mužského. Skutečně pozoruhodný je však v tomto případě upravený záznam. V něm se objevuje zápis *franchisingu*. Takový zápis je velmi vzdálen tomu, jak mluvčí JZ tento výraz ve skutečnosti vyslovil.

Závěrem můžeme říci, že slova *franchising* a *franchise* se vyslovují několika různými způsoby. V nevelkém vzorku příkladů analyzovaných v tomto textu jsme viděli, že u podstatného jména rodu mužského kolísá výslovnost samohlásky v první slabice: vyskytuje se výslovnost s krátkým *a* [frančízink] nebo výslovnost s krátkým *e* [frenčízink]. Pokud mluvčí vycházejí z výslovnosti těchto výrazů v angličtině, pak je v druhé slabice vysloveno *a* krátké [frenčajs] nebo dlouhé [frenčájzink]. U podstatného jména rodu ženského rovněž kolísá výslovnost samohlásky v první slabice: [frančíza], [frenčíza]. Jako naopak zcela pravidelná se ukazuje výslovnost afrikáty *č*, která byla bez výjimky vyslovena ve všech zaznamenaných případech. Výslovnost *č* může signalizovat nízké povědomí mluvčích o možném grafickém záznamu těchto výrazů, tj. *franšíza*, *franšízing*, přičemž v případě podstatného jména v rodě ženském se jedná o grafickou podobu již po desítky let zachycenou i v českých slovnících. Výslovnost afrikáty, opakovaně zaznamenávaná, však může být i výsledkem artikulační asimilace sousedních souhlásek, a to artikulační asimilace spojené se změnou způsobu tvoření. Při tomto typu asimilace jde o to, že artikulační překážka charakteristická pro určitou hlásku ovlivní podobu hlásky sousední. Afrikáta *č* je tak někdy vyslo-

vována třeba ve slovech *menší* [menčí], *tenší* [tenčí], tato výslovnost je však hodnocena jako neortoepická (Hála 1967: 60; Palková 1994: 135; Zeman 2008: 114). To, že slovo *franšíza* zjevně není pevnou součástí většiny českých mluvčích, může být způsobeno i tím, že ačkoli dotčený způsob obchodního vztahu je podrobně vyložen např. již v 80. letech ve výše zmíněné Encyklopedii zahraničního obchodu, v praxi nemohl být tento způsob podnikání s ohledem na stávající režim praktikován. S výrazem *franšíza* byl tedy zřejmě spíše jen teoreticky obeznámen omezený okruh lidí, totiž ekonomů.⁶ Teprve po roce 1989 se tento způsob podnikání mohl začít uplatňovat, a tedy vyvstala i potřeba jej nějak nazývat. Proč současní ekonomové nezačali užívat pouze výraz *franšíza*, tedy původně francouzský výraz, který je pravopisně přizpůsobený češtině a nepůsobí v ní tak žádné výslovnostní problémy, nelze v tomto textu uspokojivě vysvětlit. Jisté však je, že se zde projevil vliv výslovnosti anglické, který ve výsledku způsobil současnou rozkolísanost tohoto výrazu v podobách grafických i výslovnostních.

TRANSKRIPČNÍ ZNAČKY

(.) krátká pauza

. klesnutí hlasem

, stoupnutí hlasem

? nápadné stoupnutí hlasem

= těsné navázání na předch. mluvčího

[ano ale]

[nevím] simultánně pronesené úseky promluv dvou mluvčích

e hezitační zvuk

(...) vynechání části transkriptu

POZNÁMKY

¹ Text vznikl v rámci grantu GA ČR č. 13-00372S a s podporou RVO: 68378092.

² Text J. Tamchyny je dohledatelný na adrese <http://www.ifranchising.cz> (naposledy navštíveno v březnu 2013). Obdobně podrobný výklad poskytuje také Slovník marketingu (2004): Franchising. Prodejní uspořádání, kde společnost (poskytovatel licence) zaručuje práva osobě nebo jiné společnosti distribuovat

výrobky nebo služby poskytovatele licence. Uspořádání smluvně stanovuje, že příjemce licence bude provozovat obchod podle praxe stanovené osobou poskytující licenci. To zahrnuje používání výrobků osoby poskytující licenci, reklamních materiálů a jiné podpory společnosti. Příjemce licence provozuje obchod za použití obchodní značky a obchodního jména, jehož je osoba poskytující licenci majitelem. Příkladem frančízy, obchodu pod poskytnutou licenci, jsou McDonald's, Jiffy Lube, Midas Mufflers atd. Franchising, obchodování s licencemi, se také vztahuje na případ, kdy vládní výbor uděluje licenci provozovateli kabelové televize, aby zajistil službu na zvláštním trhu.

³ V právě uvedené citaci se objevuje řada výrazů odvozených (např. *franchisor*, *franchisingový*), ty však nejsou předmětem tohoto textu.

⁴ V žádných českých výkladových slovnících zkoumané slovo nenacházíme, zde tedy ani žádnou informaci týkající se výslovnosti nezjistíme.

⁵ Na grafickou podobou *franšizing* narážíme také v knize M. Pravdové (Pravdová 2006: 22). Té také děkuji za informaci, že zkoumaným výrazem se opakovaně zabývala také Jazyková poradna ÚJČ AV ČR, do níž v posledních letech přišlo několik desítek dotazů ohledně tohoto výrazu.

⁶ Navíc možná jen vysokoškolsky vzdělaných ekonomů zaměřených na zahraniční obchod.

BIBLIOGRAFIE

Hála 1967: Hála, B. *Výslovnost spisovné češtiny I*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 100 s.

Palková 1994: Palková, Z. *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum. 366 s.

Pravdová 2006: Pravdová, M. *McDonald's – tak trochu jiná kultura?* Praha: Karolinum. 248 s.

Zeman 2008: Zeman, J. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.

ZDROJE

Český institut PRO FRANCHISING [online]. Cit. 2013-01-03 <www.ifranchising.cz>.

Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z URL: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus – SYN2009PUB. Ústav Českého národního korpusu FF

- UK, Praha 2010. Dostupný z URL: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český rozhlas* [online]. Cit. 2013-01-03 <www.rozhlas.cz>.
- Encyklopedie zahraničního obchodu* (1986) 2. doplněné a upravené vydání. Praha: SNTL/ALFA. 722 s.
- Internetová jazyková příručka* (2008–2012) [online]. Cit. 2013-01-03 <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- Korpus ÚJČ Dialogy* [online]. Cit. 2013-01-03 <<http://ujc.dialogy.cz>>.
- Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005. 834 s.
- Online Etymology Dictionary* [online]. Cit. 2013-01-03 <www.etymonline.com>.
- Oxford Dictionary, Thesaurus and Wordpower Guide*. Oxford University Press, 2001. 1542 p.
- Slovník marketingu*. Brno: Computer Press, 2004. 378 s.
- Vyhledávač Google <www.google.cz>, cit. 2013-01-03.

НОВИТЕ ДУМИ ОТ УКРАИНСКИ ПРОИЗХОД В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Думите от украински произход, навлезли в българския език, не са били обект на специално изследване и не са били проучвани нито в украинското, нито в българското езикознание. Причините за липсата в българското езикознание на изследвания, посветени на украинското слово, са много и в повечето случаи са свързани със специфичното развитие на украинската история, политика, култура, литература и език. Важен е и фактът, че заемките от украински не са многобройни, по-скоро те са единични случаи, както личи от речниците на чуждите думи (РЧДБЕ 1982: 317, 376; РЧДБЕ 2003: 132, 181, 280, 322, 337 и др.). Няколко заети от украински думи са посочени и в монографията *Българска лексикология* на Т. Бояджиев (Бояджиев 2007: 184).

Един от малцината български учени, обърнали внимание на украинската лексика, е проф. Иван Леков¹, който се смята за един от създателите на езиковедската украинистика в България (Стоянов 1997: 48). Проф. Леков е и автор на първата студия в българското езикознание, изцяло посветена на украинския език и украинската лексика (Леков 1941, цит. по Стоянов 1997). Значително по-късно проблемите, свързани с развитието на украинската лексика от старобългарски произход и с историята на украинския правопис, описва първата българска украинистка А. Стаменова (Стаменова 2003а, Стаменова 2003б, Стаменова 2004, Стаменова 2009, Стаменова 2012), а проблеми като украинската лексика със сетивна семантика, предаването на личните украински имена на български език и други са в полезрението на друга българска украинистка – Р. Камберова (Камберова 2010, Камберова 2012а, Камберова 2012б).

Непоследователно и спорадично както в украинското, така и в българското езикознание се появяват сравнителни украинско-български и българско-украински езиковедски изследвания. В някои разработки примерите от тези езици са използвани за сравнение и общ славянски фон. Най-често в такива статии се проучват украинско-българските лексикални отношения, сравнителната фразеология, морфология, терминология, словообразуване, акцентология. Сред авторите можем да споменем имената на И. Стоянов, И. Ковалик, Т. Возни, Т. Панко, В. Горпинич, Ф. Бацевич, О. Ковал-Костинска, О. Албул, О. Чмир, З. Бичко, З. Терлак, М. Ярмолук, О. Лазор, В. Червоножко, Л. Пономаренко, Л. Петровска, О. Сорока, Т. Доценко, както и българските учени И. Леков, Е. Пернишка, Г. Гочев, М. Деянова, Е. Любенова, В. Манчева, П. Маринова.

По-голям интерес към езиковедската украинистика сред българските изследователи възниква с появата на независимата държава Украйна, когато украинският език придобива статут на държавен език². Огромен принос за засилването на интереса към украинския език има създаването през 1996 г. на профил „Украинистика“ във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Не без значение е и появата през 90-те години на XX век и началото на XXI век на първите в историята на лексикографията българско-украински и украинско-български речници, разговорници, помагала и справочници³ в различни славистични центрове като Киев, Львов, Одеса, София, което дава стимул за нови съпоставителни изследвания и улеснява провеждането им.

От началото на 90-те години на XX век до края на първото десетилетие на XXI век в периода на демократичните промени започва опознаването на Украйна като нова независима държава, запознаването с нейните реалии, история, култура, литература. За това помагат демократизираното информационно пространство, бързите възможности за получаване на информация, новите преводи на художествена, публицистична и научно-популярна литература. В българските лексикографски издания от новото време (тълковни, правописни и неологични речници), в преводната литература от украински, в медийно-информационния дискурс се срещат няколко думи от украин-

ски произход, които през последните 25 години са оставили отпечатък в българския език. Думите са малко на брой и въпреки трайното им присъствие в печатните и електроните издания все още не са установени еднозначно в най-новите правописни и тълковни речници. Това се дължи на различното им представяне в източниците, колебанията в правописа им и в определянето на тяхната граматична категория род. Значенията на тези думи невинаги са ясни, затова мисля, че подробното им описание ще бъде полезно и интересно.

Материалът, който ще използвам, е ексцерпиран от българските и украинските неологични, тълковни и правописни речници от периода 1999–2010 г., от *Българския национален корпус* (<http://search.dcl.bas.bg/>), нататък БНК, както и от художествената преводна литература, от различни средства за масова информация (телевизия, електронни и печатни издания), интернет форуми, от разговорната реч от най-новия период.

В българските неологични речници има регистрирани две думи от украински произход. Още една се употребява от специалисти и се среща често в писмени текстове. Думите са неологизми както в украинския, така и в българския език, и появата им е свързана с нови или актуализирани украински реалии. Това са: 1. **Паричната единица** на Украйна; 2. Едно по-ранно бедствие, известно с названието **Глад 33**, за което започна да се говори едва наскоро; 3. Едно ново трагично събитие, известно с името **Чернобил**, което е взело немалко жертви и в България.

ГРИВНЯ

Украинската дума *гривня* означава паричната единица на Украйна. В украинския език това е неологизъм, тъй като паричната единица на държавата Украйна, с това наименование, се появява през 1996 г. след продължителна парична реформа. Преди това в УССР паричната единица е *карбованецъ*, а от 1992 г. – *купоно-карбованецъ*. За първи път думата *гривня* със значение на национална валута се употребява в документите на Националната банка на Украйна (нататък НБУ) от 1996 г., а една от нейните първи регистрации е в украинския неологичен речник НУЛСД през 2002 г.: *Гривня, -і, на-*

ционална валута на Украйна (НУЛСД 2002: 28). В украинския език тази дума е преминала от пасивния в активния речников фонд и е регистрирана като семантичен неологизъм, защото *гривня* със значение на парична единица вече е била въвеждана през 1918 г. като парична единица на Украинската народна република (УНР)⁴. Но тъй като тази част от украинската история не се е изучавала по съветско време, в официалния тълковен речник СУМ в 11 тома (1970–1980) значението на думата липсва. Там тя е представена с три значения, означаващи исторически реалии: *1. В стара Рус така се е наричало сребърно кюлче с тегло около един фунт, което е служело за основна парична единица. 2. остар. Медна монета, равна на обема на три, а на някои места – на две и половина (копийки). 3. остар., рядко. Сребърна монета, равна на 10 копийки* (СУМ 1971). В новия ВТССУМ освен първите две значения от предишния речник се посочва и трето значение: *3. парична единица на Украинската народна република (1918–1920 г.), и четвърто, ново значение: 4. Национална валута на Украйна от 2 септември 1996 г.; равна е на 100 копийки (1/100)* (ВТССУМ 2005: 261).

За първи път в българския език думата *гривна* със значение на парична единица на Украйна е регистрирана в РЧДБЕ на И. Габеров през 1997 г. (РЧДБЕ 1997: 160) и РНДБЕ на В. Бонджолова, А. Петкова през 1999 г. (РНДБЕ 1999). В *Речника на чуждите думи* от 1997 г. е посочено, че заемката *гривна* има две значения: *1. Парична единица в древна Русия и други славянски държави, 2. Парична единица на Република Украйна, въведена в обращение през 1995 г., със забележката, че е заета от руски. В приложението към неологичния речник от 1999 г. авторите са поместили извадка от SuperМаркет (№ 6, 1997), в която се предлагат названията на страните и техните парични единици, появили се на картата на Европа след разпада на СССР и Югославия. Там те посочват наименованията на европейските държави и паричните им единици, независимо от това дали са нови, или са съществували досега. Сред страните е и Украйна с новата си „стара“ парична единица. Според източника думата е *гривен* или *гривна* (РНДБЕ 1999: 137). Думата *гривна* се среща в редица речници, издавани от И. Габеров (УРЧДБЕП 2000: 107; РЧДБЕП 2002: 162),*

както и в *Новия правописен речник* (НПРБЕ 2002: 1005), а по-точно в четвърто приложение към речника „Названия на държавите в света, техните столици и парични единици“, където тя е посочена във формата *хривна*. След това не се наблюдават нови регистрации на думата в речниците, но употребата ѝ не спира. В примерите, ексцерпирани от печатни издания в периода от появата на думата през 1996 до 2013 г., тя функционира в пет форми, а най-новите речници не дават еднозначен отговор на въпроса коя от тях е правилна. Смятам, че изобилието на форми се дължи на това, че думата се възприема чрез превод от различни езици източници. Важна е също така степента на компетентност на преводача.

В българското информационното пространство най-често срещаната форма на названието на паричната единица на Украйна е *гривна*.

1. ГРІВНА, ж.р.

Курс на лева към чуждите валути Украинска гривна във вестник „Капитал“ от 22.11.1997 (Капитал, 22.11.1997).

Най-красивата валута е украинската гривна, левът на четвърто място (DarikFinance.bg, 22.09.2008).

Тази форма е посочена в РЧДБЕ 1997: 160; РНДБЕ 1999: 137; УРЧДБЕП 2000: 107; РЧДБЕП 2002: 162; УБРО и мисля, че е резултат на превода ѝ от руски език. В руската разговорна реч преобладава именно формата *гривна*, въпреки че според официалните документи, издадени от Националната банка на Украйна, думата трябва да се пише и произнася *гривня*: „...тѣй като става дума не за превод на названието на основната парична единица на древната Рус под формата на сребърно кюлче с тегло близо до 1 фунт (рус. „гривна“), а за възпроизвеждане със средствата на руския език на фонетико-графическите особености на названието на паричната единица, трябва да се употребява рускоезичната графична форма „гривня“ така, както това е фиксирано в официалния превод на Конституцията на Украйна на руски език (вестник Голос України (Голос України), 27.07.1996) (вж. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЛИСТ № 13-317/459-5224 від 06.09.96 м. Київ vd960906 vn13-317/459-5224.

Код валути України; Лист Нацбанку № 13-317/514-5836 (v5836500-96) від 02.10.96 <<http://www.collection.mumisma.ru/Laws/Ukr/Grn/plug6.htm>>) (преводът мой, О. С.). На мнение съм, че на български език думата **гривна** не е подходяща за назоваването на украинската валута, не поради друга причина, а защото съществува дума с такава форма с друго значение – *бълг. гривна* ‘вид украшение за ръка’ (*укр. браслет*). Най-добро обяснение за това намираме в първия в историята на лексикографията украинско-български речник (УБР 2002: 48), в който се предлага превод на две украински думи **гривна** и **гривня**. Думата **гривна** означава 1. *вид украшение* (по-конкретно *вид колие, носено в стари времена*), а **гривня** – 2. *парична единица*.

2. ГРІВНЯ, ж. р., мн. ч. -и, чл. ф. -та

Автопаркът е същият, като софийският – лади и произведени в Украйна хюндаи се надбягват с джипове и лимузини на видима стойност над половин милион гривни. Гривня е украинската валута, пет гривни са един долар, там всичко е в долари, както и в България преди 1997-ма (БНК: Капитал, 2006, № 19).

Бензинът се качва, но затова пък гривнята пада! (Андрухович 2012: 31).

Формата **гривня**, която е резултат от транслитерация на украинската дума, е най-подходящата за официално наименование на украинската валута в българския език. Тя се различава от близкозвучащата българска дума **гривна** и се среща в редица примери от художествени произведения, преведени от професионални преводачи. Не без значение е и това, че с такава форма думата вече е регистрирана в най-новите преводни речници и справочници: УБР 2002: 48; УБР-РКБ 2011: 72, 74.

3. ГРІВЕН, м.р., бр. ф. гривена

Украинският гривен през последните няколко месеца се обезцени почти двойно. Ако в началото на есента един долар се обменяше срещу 5,05 гривена, то на украинския междубанков валутен пазар на 18 декември стойността му бе 9 гривена (Блиц, 20.12. 2008).

Още по-сериозно пострадна румънската лея с минус 39 процента, полската злота загуби 44 процента от стойността си, а

украинският **гривен** дори надхвърли 50-те процента (БНК: Политика, 2009, № 253).

Украинският **гривен** – жертва на газовата криза (Svejo.net, 09.06.2009).

Употребата на формата **гривен**, включена в цитирания вече речник на новите думи (РНДБЕ 1999: 137) и среща на в редица писмени текстове, категорично е недопустима. Тази форма трябва да се смята за груба грешка, защото на украински (както и на руски, от който най-вероятно е преведена), това е формата за родителен падеж, множествено число. Срв.: укр.: Р. п. мн. ч. **гривень**, рус.: Р. п. мн. ч. **гривен**. В подобна ситуация с превода на думата може да се справи само професионален преводач или поне лице, имащо представа за структурата на падежните езици.

4. ХРИВНА, ж. р.

Украинската **хривна** се обезценява (Дневник, 01.11.1996).

Украинската **хривна** загуби близо 40% от стойността си спрямо долара в последните месеци, индустриалното производство се е сринало с една трета (Капитал, 23.01.2009).

5. ХРИВНЯ, ж. р.

Украинската **хривня** може да се срине с поне 20% спрямо долара, ... прогнозира от Commerzbank AG (Spekulanti.com, 10.09.2010).

Украинска **хривня** (Tavex Gold&Exchange). Украинската **хривня** (Rates.bg).

Разбираемо е защо в българските речници и интернет пространството се появяват формите **хривна** и **хривня**. **Хривна** е първата форма, появила се в българските вестници едва два месеца след нейната официална поява в Украйна (Дневник, 01.11.1996), фиксирана е и в НПРБЕ 2002: 1005. Появата на тази форма може да бъде обяснена с две причини: 1. Най-вероятно е преведена от английски. На английски език по нареждане на НБУ думата се пише **hryvnia** (виж Приложение к телеграмме Национального банка Украины от 5 септември 1996 года № 22-116/5182. ОФИЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ, МИНИСТЕРСТВА ЮСТИЦИИ УКРАИНЫ, УКРАИНСКОЙ КОМИССИИ ПО ВОПРОСАМ

ПРАВОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ <<http://www.collection.mumisma.ru/Laws/Ukr/Grn/nlug7.htm>>). Съответно в превода на български думата се появява в този облик, при който според официалната транскрипция английският звук [h] се предава на български със звука [x] и графемата х. 2. Втората, по-малко вероятна, но допустима причина е, че формата е преведена от украински език, в който буквата г означава звука [h]⁵. Формата *хривня* е най-точно транскрибирано българско съответствие на украинската дума *гривня*, което би могло да е приемливо. Преди това обаче трябва да бъдат уточнени правилата за предаване на украинските звукове в българския език от специална комисия езиковеди: българисти и украинисти, които да препоръчат най-подходящите и приемливи варианти.

В днешната ситуация, въпреки всички неточности, допускани в електронните и печатните медии, както и в речниците, би било добре да се отбележи, че най-подходящата дума за назоваване на украинската парична единица в българския език е *гривня*.

КОПІЙКА

Важно е да се посочи, че едновременно с думата *гривня* се появява и думата *копийка*, която в примерите се среща като *копийка* или *копейка*.

1. **КОПЕЙКА ж. р.** Гривна (на украински: *гривня*; МФА: [ˈɦrɪɲnʲa]) е националната парична единица в Украйна, въведена през 1996 г. 1 гривна се равнява на 100 **копейки** (Уикипедия).

2. **КОПІЙКА ж. р.** 1 **копийка** 2000 г метал: стомана с Ni покритие, диаметър: 16 мм (Auction.bg).

С цел да се различава **копийка** – разменната монета на гривнята, от **копейка** – разменната монета на руската рубла, добре е да се приеме транскрибираната от украински форма **копийка**.

ГЛАДОМОР

Думата, ненамерила място в новите български речници, но доста активна в медийното пространство, е укр. *голодомор*. На украински това е неологизъм, който се появява в края на 80-те години в изказванията на украинската интелигенция относно истината за изкустве-

но предизвикания глад през 1932–1933 г. предимно на териториите, заселени с етнически украинци. Често очевидците, изследователите и писателите наричат трагедията: „*Реколта на скръбта*“ (Робърт Конквист, Джейм Мейс), „*Жълтият княз*“ (Васил Барка), „*Унищожаване с глад*“ (Семен Старив). В разговорния дискурс се използват също и названия като *Голям глад*, *Изкуствен глад*, *Сталински глад*, *Бошевишки глад*, *Гладът 33*. В украинската история има няколко гладни бедствия, но това през 1933 г. се отличава с огромните си мащаби, милионите жертви и особената жестокост. Затова точно то за първи път е описано с названието с прозрачна етимология – от думите *голод* „глад“ и *мор* „мор“. Не се знае точно кой е авторът на термина *голодомор*. Съществуват версии, че той е бил зает от украинската диаспора в Канада и САЩ, в Украйна за първи път думата е използвана от писателя Иван Драч през 1986 г. (Сидорук 2007). Думата *голодомор*, -у за първи път е фиксирана в лексикографското издание НУЛСД през 2002 г. със значение „*унищожаване или отстраняване на противника по пътя на изкуствено създаване на глад*“ (НУЛСД 2002: 28). Авторката на речника Д. Мазурик цитира пример, извлечен от вестник *Литературна Украйна* от 08.08.1991 г. По-късно намираме тази дума регистрирана в монография, посветена на новата украинска лексика, със значение „*изкуствен глад, организиран от сталинското ръководство*“ (Стишов 2003: 103), във ВТССУМ 2007: 251 със значение „*изкуствен глад в Украйна през 1932–1933 г., организиран в големи мащаби от престъпната власт срещу своя народ*“ и в НСЗ 2009: 57 със същото значение и бележка „*полит.*“ (политически термин).

На българския читател думата е позната от пресата, най-вече от електронното издание *Украински вест*, а също така и от публикациите на някои български автори (Милчаков 2009, Инджов 2010) и от преводната украинска литература в няколко варианта: *гладомор*, *голодомор* и *холодомор*.

Формата *гладомор* е най-често срещаният вариант на думата:

1. ГЛАДОМОР м. р.

Общо в сталинския *Гладомор* умряха около 100 000 бесарабски и таврийски българи, което беше една трета от броя им. Трагеди-

ята на украинския народ е и българска трагедия (БНК: Политика, 2008, № 240).

„За мене си остана загадка как успяваше да не изглежда като жертва на **Гладомора**“ (Винничук 2010: 42–43).

1932–1933 г. Масов глад в Украйна, получил известност под названието **гладомор**, по време на който умират между 3–10 милиона души (Брошура на Народния театър „Иван Вазов“, постановката на А. Морфов „Животът е прекрасен“ по „Самоубиецът“ на Н. Ердман, премиера март 2012).

Приемствеността на този вариант се обяснява с разбираемата етимология на думата, буквално преведена от украинските *голод* – „глад“ и *мор* – „мор“. Терминът е най-подходящ за българския език, тъй като неговата прозрачна семантика дава ясна представа за значението на думата и не изисква допълнителни обяснения за понятието.

2. ГОЛОДОМОР, м. р.

Пикът на този процес се пада върху 1932–1933 г. – **Голодомор**, когато от изкуствено създадения от Сталин глад умират около 10 млн. украински селяни (БНК: Новинар, 2007, № 70).

Украйна си припомня страдания **Голодомор** (Дневник, 18.11.2008);

По време на големия украински глад (**голодомор**) от началото на 30-те години много хора напускат селото, търсейки храна в градове като Харков (<http://bg.wikipedia.org/wiki>).

Следователите от Службата за сигурност на Украйна (СБУ) приключиха следствието по наказателното дело, свързано с **Голодомора**, организиран в Украйна през 1932–1933 г. (Електронно издание *Украински вест*, 25.12.2009).

Приемлив е и терминът **голодомор**. Той се използва последователно от украинската диаспора, среща се и в изявленията на дипломатите, в статиите на електронното издание *Украински вест*. Тази дума е транскрибирана форма на украинската **голодомор**, тъй като запазва украинската графична структура, но в контекста на българския език терминът се нуждае от допълнителни обяснения.

3. ХОЛОДОМОР м. р.

Гладомор, на украински (*Голодомор*, може да се срещне и **Холодомор**) е период в историята на СССР (1932–1933 г.), през който по

различни източници в УССР са загинали от глад средно 5 млн. души (от интернет).

Най-малкото, за да знаят името на този геноцид – Гладомор, а не „на руски“ Холодомор (Коментар към статия в: *Дневник*, 08.08.2009).

Няколко пъти съм чувала този термин от специалисти историци и от хора, които знаят, че първият звук в думата на украински език звучи приблизително като българското [х].

Посочената в първия пример дума *холодомор* не съществува в украински език, а и ако съществуваше, тя би означавала нещо друго: *холод* – „хлад, студ“ и *мор* – „мор“. Забележката от втория пример също не е обоснована, тъй като думата *холодомор* няма нищо общо с руския език, в който тя звучи *голодомор*. Както се вижда от примерите, думата внася доста смущения, недоразумения и обърквания у българския читател, особено ако е неподготвен.

На 26 април 1986 г. в СССР, а по-точно в Украинската ССР избухва ЧАЕЦ. Последствията от аварията са огромни и в Украйна, и в съседните страни. Това, разбира се, веднага се отразява на хората, на тяхното здраве и съответно в езика, в който светкавично се появява нова лексика и фразеология, свързана с явлението. В украинския език това са:

Чернобилъ, -я, унищожение, катастрофа (НУЛСД 2002: 128), с подобни значения думата е регистрирана във ВТССУМ: 3. *Наименование на трагедията, случила се на 26.04.86 г.* (ВТССУМ 2007: 1605). Първите две значения са: 1. *растение, билка, което се използва в медицината*. 2. *названието на града* (ВТССУМ 2007: 1605).

чернобилъський -а, -е, който се отнася до ликвидацията на последствията от аварията в Чернобилската АЕЦ, с посочени устойчиви словосъчетания: *чернобилски фонд, чернобилски пари, чернобилски статус, чернобилско удостоверение* (НУЛСД 2002: 128–129), думата е регистрирана и във ВТССУМ 2007: 1605.

чернобилецъ -лъця, 1. *лице, пострадало вследствие на аварията в Чернобилската атомна централа* (НУЛСД 2002: 128, НСЗС 2009: 269); 2. *Статус на чернобилец* (НСЗС 2009: 269). Значенията на тази дума според *Големия тълковен речник на украинския език* са:

1. Жител на град Чернобил. 2. разг. Пострадал при ликвидацията на аварията в ЧАЕЦ; ликвидатор на аварията на ЧАЕЦ (ВТССУМ 2007: 1605). Примерите от пресата, интернет пространството и художествената литература са хиляди:

*Скориставшись таким правом, сім'я **чорнобильця** обрала нове місце проживання – сусідній Самбір (Газета ЗІК, 08.12.2012).*

*Нездійснена справа: довести, що я „**чорнобилець**“ (Північний вектор, 09.11.2012).*

*У Луганську жінка-**чорнобилець** жебракуює під мерією (ТСН. ua.).*

България се оказва една от страните, пострадали от аварията. Това, въпреки заличаването на истината за трагедията, излезе наяве и се отрази на здравословното състояние на родените по това време деца. Езикът реагира веднага с думата **чернобилче**. За първи път чух тази дума през 2009 г., когато отидох на консултация при лекар в България. Той ме попита дали съм „**чернобилче**“? Думата обаче се появява много по-рано и е регистрирана в двата български речника на неологизмите, в които функционира със значение: **чернобилче**, *мн. -та, ср. разг. Дете, родено през 1986 г., когато избухва Чернобилската атомна електроцентрала и нанася редица поражения върху живите организми в съседство с нея и в по-далечни райони*, посочено е, че е образувано от собствено име (РНДЗБЕ 2001: 302; РНДБЕ 2010: 503). Един от най-често срещаните източници на думата е сайтът <http://www.bg-mamma.com>, където много майки споделят преживяното или проблемите с пострадали деца:

*Второто ми дете се роди преносено и понеже е „**чернобилче**“, си влячи ихтиозата до ден днешен, вече 19 години почти (от интернет).*

*Синът ми е **чернобилче** и дълги години се борихме да оцелее (от интернет).*

Често тази трагедия става предмет на черен хумор, развлекателните предавания са пълни с шеги като „Учител от Чернобил казал на учениците си, че има очи и на гърба си...“, „Той е от Чернобил, защото е с три глави...“, тоест да си от Чернобил, значи да си изрод, да имаш някакви телесни увреди. „Да си купиш апартамент в

Чернобил“ означава, че мястото е лошо. В класацията на един интернет сайт за най-ужасните женски лични имена на десето място откриваме име **Чернобилка** с коментар, че „да упражняваш черния си хумор върху детето си е най-малкото проява на лош вкус. **Чернобилка** е един от най-красноречивите примери за безотговорното поведение, което издава кръщелническият произвол. И едно е сигурно – родителите трябва със сигурност да са **чернобилски** „продукти“ (България свят, 02.09.2010 <<http://bgworld.forumotion.com/t2273-topictp://www.bg-mamma.com>>). **Оттук произлиза прилагателно чернобилски** с още едно значение. Освен в значението „който се отнася до Чернобилската авария“, това прилагателно функционира в медийното пространство и в значение „радиоактивен, увреден, мутирал, неестествено голям“. Например: Български **чернобилски** гъби хванаха във Великобритания (Блиц, 11.06.2011), Същият тип „**чернобилски**“ рак се наблюдава из цяла Европа, включително в „незасегната“ Франция (от интернет).

Въпреки че думите *чорнобилец* и *чернобилче* са различни, те са продукт на една и съща трагедия и значенията им до някаква степен се пресичат и могат да бъдат сравнени.

Може да се обобщи, че украинските думи в българския език не са многобройни, но отразяват ярки черти от украинската действителност, проникнала в световното информационно пространство. В някои случаи, както при *зривня* и *копийка*, понятията са стилистично неутрални и просто назовават реалии. *Гладомор* е българска калка за една украинска реалия, която не е натоварена със стилистични и емоционални конотации в българския език, тъй като е прекалено нова, както и поради слабото познаване и отдалечеността във времето на събитията, които са я породили. Доста активна употреба в българския език имат понятията **Чернобил**, **чернобилски**, които произвеждат и специфичното за българския език новообразуване **чернобилче** със значение на „дете, родено наскоро след аварията, с физическо или психическо увреждане“. Това може да се обясни с факта, че България е една от страните, засегнати от последствията от аварията, поради което отзвукът в съзнанието на обществеността все още е много силен. Тези понятия са развили конотативни значения

в посока „радиоактивен, опасен, неприятен, страшен, увреден, мутирал“ и това потвърждава по-високата им степен на интегрираност в лексикалната система на българския език. Бъдещето ще покаже дали, доколко и какви нови украински думи ще проникнат в българския език, но със сигурност сме длъжни да осигурим и да изискваме правилното им писане и произнасяне, защото формата на всяка заемка (както и на всяка дума) е свързана със специфична културна и историческа действителност.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Библиография на трудовете на проф. И. Леков, свързани с украинския език, вж. в Стоянов 1997.
- ² Това се случва през 1989 г. и се узаконява в Конституцията на Украйна през 1996 г.
- ³ Вж. например Стаменова, Камберова 2008, както и пълен списък на речниците в приложението РЕЧНИЦИ по-долу.
- ⁴ Украинската народна република е държава, съществувала от 1917 до 1920 г., била е призната от България, като посланик на България в УНР е бил Иван Шишманов.
- ⁵ Буквата **х** се появява на мястото на етимологичното българско **г** в редица думи. Например такова произношение е отбелязано при транскрибирането на личните имена на украинските футболисти в предаванията на живо от Евро 2012: Серхий Назаренко (*укр. Сергій Назарѐнко*), Йевхен Коноплянка (*укр. Євген Коноплянка*), по същия начин е транскрибирано името на учения византолог от украински произход, живял и работил в Америка – Ихор Шевченко (*укр. Ігор Шевчѐнко*), спорадично се среща и в някои преводи от украински на името на известния българист от украински произход Георги Хуца (Юрий Венелин) (*укр. Георгій Гу́ца (Юрій Венѐлін)*), също така при предаването на названието на украинския град Луханск (*укр. Луганськ*) в превод от английски. Същото обяснение може да се приложи и за по-рано заета дума: *хетман* (*укр. гетьман*), посочената в текста форма *холодомор* (*укр. Голодомор*) и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрухович 2012:** Андрухович, Ю. *Дванайсетте обръча*. Превод от украински А. Стаменова, Р. Камберова. София: Парадокс. 270 с.
- Бояджиев 2007:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София.
- Винничук 2010:** Винничук, Ю. *Пролетни игри в есенни градини*. Превод от украински А. Стаменова, Р. Камберова. София: Парадокс. 292 с.
- Инджов 2010:** Инджов, И. *Ганьо и геноцид = ганьоцид* <<http://ivo.bg/2010/11/27/>>.
- Камберова 2010:** Камберова, Р. Маркираната лексика като начин на изразяване на художествените текстове на украинските поети символисти (с конкретни примери от лексико-семантичната група на цветовете). // *Славяните и техните контакти. Девети национални славистични четения, посветени на 120-годишнината на славистиката в Софийския университет*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 174–181.
- Камберова 2012а:** Камберова, Р. Лексико-семантични полета на цветовете в поезията на украинските символисти. // *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури. Сборник от Деветите национални славистични четения, посветени на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 321–326.
- Камберова 2012б:** Камберова, Р. За предаването на наименованията на някои украински градове на български език. // *Българска украинистика*, № 2, с. 70–79.
- Касьянов 2012:** Касьянов, Г. *Danse Macabre. Як політики використовують Голодомор?* // *Українська правда. Історична правда*. 12.12.2012 <<http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/12/101521/>>.
- Леков 1941:** Омонимията в малоруски език от фонологично гледище. // *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*, 37, с. 1–12.
- Милчаков 2009:** Милчаков, Я. А геноцидът в Украйна чужд ли ни е? // *Дневник*, 08.08.2009. <http://www.dnevnik.bg/analizi/2009/09/08/781359_a_genocidut_v_ukraina_chujd_li_ni_e/>.
- Сидорук 2007:** Сидорук, А. Голодомор: коли Україна й світ визнають правду? // *Україна молода*, 06.02 2007, № 022 <<http://www.umoloda.kiev.ua/number/852/163/31037/>>.
- Стаменова 2003а:** Стаменова, А. Стилистични промени на старобългаризмите в съвременния украински книжовен език. // *Славистиката в началото на XXI в. Традиции и очаквания. Доклади от Шестите*

национални славистични четения, проведени на 26 и 27 април 2002 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 56–60.

- Стаменова 2003б:** Стаменова, А. Адаптация на старобългаризмите в съвременния украински книжовен език. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, 41, кн. 1. Филология. Пловдив, с. 255–230.
- Стаменова 2004:** Стаменова, А. Старобългарското лексикално наследство в съвременния украински книжовен език с оглед на неговата история. // *Динамика языковых процессов: история и современность. Сборник научных трудов к 75-летию проф. П. Филковой*. София, с. 78–85.
- Стаменова 2009:** Стаменова, А. Кратък оглед на съвременното състояние и историята на украинския правопис. // *Електронно списание Littera and Lingua*, пролет <<http://slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/spring-2009/142>>.
- Стаменова 2012:** Стаменова, А. Продуктивност на някои старобългарски словообразователни форманти в съвременния украински книжовен език. // *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литература и култури. Сборник с доклади от Десетите национални славистични четения, посветени на 90-годишнината от рождението на проф. Светомир Иванчев*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 781–788.
- Стаменова, Камберова 2008:** Стаменова А., Р. Камберова. *Украински език за българи*. Част 1. София: Мико Дизайн ЕООД. 180 с.
- Стишов 2003:** Стишов, О. А. *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. Київ: Вид. Центр КНЛІУ. 388 с.
- Стоянов 1997:** Стоянов, И. Иван Леков и началото на езиковедската украинистика в България. // *Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. И. Леков*. София: Академично славистично дружество, с. 45–48.

РЕЧНИЦИ

- ВТССУМ 2005:** Бусел, В. Т. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Ірпінь, Перун. 1728 с.
- КБУР 1994:** Колесник, В. О. *Кратък българско-украински разговорник*. Одеса: Маяк. 88 с.
- НР 2003:** Бонджолова, В. *Неологичен речник*. Велико Търново: GABEROFF. 240 с.

- НПРБЕ 2002:** *Нов правописен речник на българския език*. Гл. ред. В. Станков. София: Хейзъл. 1069 с.
- НСЗС 2009:** Василькова, Л. М., Л. В. Туровська. *Нові слова та значення*. Словник. Київ: Довіра. 272 с.
- НУЛСД 2002:** Мазурик, Д. *Нове в українській лексиці*. Словник-довідник. Львів: Світ. 130 с.
- РНДБЕ 2010:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI век)*. София: Наука и изкуство. 516 с.
- РНДЗБЕ 2001:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство. 310 с.
- РНДСБЕ 1999:** Бонджолова, В., А. Петкова. *Речник на новите думи в съвременния български език*. Велико Търново: Слово. 140 с.
- РЧДБЕ 1982:** Филипова-Байрова, М., С. Бояджиев, Ел. Машалова, К. Костов. *Речник на чуждите думи в българския език*. София: БАН. 1016 с.
- РЧДБЕ 1997:** Габеров, И. *Речник на чудите думи в българския език*. Велико Търново.
- РЧДБЕ 2003:** Милев, А., Б. Николов, Й. Братков. *Речник на чуждите думи в българския език*. 5. изд. Допълнено и основно преработено от Е. Пернишка. София: Наука и изкуство. 904 с.
- РЧДБЕП 2002:** Габеров, И., Д. Стефанова. *Речник на чуждите думи в българския език с приложения*. 5. прераб. и доп. изд. Велико Търново: GABEROFF.
- СУМ 1971:** *Словник української мови*. Том другий (Г–Ж). Редкол. І. К. Білодід та ін., редактори тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ: Наукова думка <<http://sum.in.ua/s/ghorilka>>.
- УБРССБ 2011:** Сокіл Б. М., О. Б. Сорока. *Українсько-болгарський розмовник і словник. Скажи це болгарською! Українсько-български разговорник и речник. Кажи го на български!* Тернопіль: Мандрівець. 252 с.
- УБС 2002:** Потапенко, К. К. *Українсько-болгарський словник*. Українсько-български речник. Київ: Новий друк. 320 с.
- УБТС 2008:** Таранюк, В., В. Карпенко. *Українсько-болгарський тематичний словник*. Українсько-български-тематичен речник. Київ: Видавець Карпенко В. М. 272 с.
- УБР 1994:** Терлак, З. М., М. О. Ярмолук, Т. І. Панько. *Українсько-болгарський розмовник*. Львів: Світ. 134 с.
- УБРО:** *Українсько-български речник онлайн* <<http://bg.glosbe.com/uk/bg/>>.
- УРЧДБЕП 2000:** *Учебен речник на чудите думи в българския език с приложения*. Велико Търново: GABEROFF. 712 с.

ПЕТА ЧАСТ

***КОГНИТИВНИ АСПЕКТИ НА
НЕОЛОГИЗАЦИЯТА
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ***

ДИНАМИКА В КОНЦЕПТОСФЕРАТА „ОБЩЕСТВО И ПОЛИТИКА“ В КРАЯ НА XX И НАЧАЛОТО НА XXI В. (Върху български и чешки езиков материал)¹

1. Въведение

Посттоталитарният период от развитието на източно- и централноевропейските страни е белязан с радикални трансформации във всички сфери на обществения живот. Протичащите съществени изменения в социокултурната среда, сравними по мащаб с прелома, свързан със смяната на общественно-политическия строй в тези страни след Втората световна война, неизбежно намират отражение в езика², и по-специално в лексиката, която, както е добре известно, е най-динамичната част от езиковата система, като развитието ѝ в значителна степен е обусловено от екстралингвистични фактори.

Едно от най-характерните проявления на динамиката в лексикалния състав на славянските езици в периода след 1989 г. е масовата поява на нови думи, значения и фразеологизми, окачествявана от редица изследователи като „неологичен бум“, „лексикален взрив“ или „иновационна експлозия“. **Многостранното изследване на неологизационните процеси в езика е важна задача, чиято цел следва да бъде както установяването и системното описание на пътищата и средствата за обогатяване на речниковия състав, така и разкриването на факторите (включително тези с когнитивно-комуникативно и прагматично естество), които обуславят възникването на новите номинативни единици.** През последните години вниманието на учените, работещи в областта на славянската неология, все по-определено се насочва към лингвокогнитивните аспекти на пораждаването на новите думи (Плотникова 2005, Касянова 2008а, Пернишка 2009а, Тибилова 2009 и др.).³ Това е в синхрон с експанзията на когнитивните методологии и свързаната с тях антропоцентрична ориентация

за осмисляне на лингвистичните явления в светлината на менталната и познавателната дейност на човека, ориентация, която много учени определят като преустройство на научната парадигма на съвременното хуманитарно знание (Воркачев 2001, Кубрякова 2004).

В ракурса на когнитивната лингвистика неологичната номинация се разглежда като средство за обективизиране на ново колективно знание за настъпили промени в извънезиковата действителност, в господстващите обществени нагласи и ценностни ориентири. Изучаването на новата лексика дава възможност да бъде разкрита динамиката в семантичното пространство на съответния език (или с други думи – в езиковата картина на света) и във връзка с това може да бъде източник на сведения за изменения в концептосферата на съответния народ в конкретен хронологичен отрязък.

В представяното изследване ще бъде направен опит да се установят някои прояви на динамика в концептуалната макросфера „Общество и политика“ в два славянски езика – българския и чешкия, във времето от 1989 г. насам, като се проследят проявите на неологизация⁴, както и някои други актуални процеси в областта на обществено-политическата лексика⁵ в двата езика в посочения период.

2. Теоретична рамка на изследването

2.1. Терминологични уточнения

Преди да се пристъпи към разглеждане на конкретните проблеми, е необходимо да се направят кратки уточнения по отношение на определени термини от областта на когнитивната лингвистика, които ще бъдат използвани в изследването, без при това да се цели обзор и систематизация на съществуващите многобройни и често разнопосочни схващания по различните въпроси.⁶

Когнитивната лингвистика е „лингвистично направление, в центъра на вниманието на което се намира езикът като общ когнитивен механизъм, като когнитивен инструмент – система от знакове, които играят роля в репрезентацията (кодирането) и трансформирането на информацията“ (Кубрякова и др. 1997: 53). Главната задача на това направление се състои в системно описание и обяснение на механизмите на усвояване на езика от човека и принципите за структуриране на тези механизми (Демянков 1994: 17).

В резултат от познавателната дейност на човека и осмислянето на практическия му опит в човешкото съзнание се извършва структуриране и категоризиране на познанията за явленията от действителността с помощта на определени мислителни същности, „квантове от знание“ (Кубрякова и др. 1997: 90), „глобални единици на мисловната дейност“ (Попова, Стернин 2010: 19) – концепти. Тук се приема определението за понятието *концепт*, предложено в рамките на семантико-когнитивното направление в когнитивната лингвистика от З. Попова и И. Стернин (Попова, Стернин 1999, Попова, Стернин 2007, Попова, Стернин 2010). Според тези автори концептът е „дискретно ментално образуване, което е базова единица на мислителния код на човека, притежава относително наредена вътрешна структура, представлява резултат от познавателната (когнитивната) дейност на личността и обществото и носи комплексна, енциклопедична информация за отразявания предмет или явление, за интерпретацията на дадената информация от общественото съзнание и за отношението на общественото съзнание към даденото явление или предмет“ (Попова, Стернин 2010: 34). Следователно концептите отразяват категориалните и ценностните характеристики на знанията за дадени фрагменти от света и тяхното основно предназначение е да осигуряват процеса на мислене. Те имат сложна структура, която включва образ, информационно съдържание и интерпретационно поле (Попова, Стернин 2007: 74–80, Попова, Стернин 2010: 104–115). Обръща се внимание на факта, че не е задължително всеки концепт да има етнокултурна специфика и аксиологичен компонент и да получава езикова репрезентация (Попова, Стернин 2010: 34–35).

Съвкупността от концептите в колективното езиково съзнание образува концептуалната сфера (концептосферата)⁷ на съответния език, която се определя като „област на мислителни образи, единици на универсалния предметен код, които представляват структурирано знание на хората, тяхна информационна база“ (Попова, Стернин 2010: 63). Концептосферата е система от мнения и знания на човека за света, които отразяват неговия познавателен опит на прездизиково и езиково равнище (Маслова 2011: 74).

Тясно свързано с понятието *концептосфера* е понятието семантично пространство на езика. Това е „част от концептосферата, която

е получила изразяване (вербализация, обективация) в системата на езиковите знакове – думи, словосъчетания, синтактични структури – и се образува от значенията на езиковите единици“ (Попова, Стернин 2010: 63–64).

Езиковата картина на света представлява опосредствана картина на света, „резултат от фиксация на концептосферата чрез вторичните знакови системи“, които материализират съществуващата в съзнанието непосредствена (когнитивна) картина на света: ментален образ на действителността, резултат от прякото емпирично отражение на действителността от сетивните органи, както и от съзнателно рефлексивно отражение на действителността в процеса на мисленето (Попова, Стернин 2010: 52–53). По този начин описанието на езиковата (вторичната) картина на света може да бъде инструмент за изследване на когнитивната (непосредствената, първичната) картина на света, т.е. на характерната за колективното езиково съзнание концептосфера.

Познавателната дейност на човека се осъществява чрез процеси като концептуализация и категоризация. Концептуализацията представлява осмисляне на постъпващата в човешкото съзнание информация, в резултат на което възникват концептите, концептуалните структури и цялата концептуална система, а категоризацията е членение на действителността въз основа на определени същностни характеристики (категории) и отнасяне на отделните елементи от действителността към съответни категории (Кубрякова и др. 1997: 42–45, 93–94).

2.2. Неологичната номинация като езиково отражение на обновяващата се концептуална сфера

Концептосферата не е статична структура, тя подлежи на изменения от различен характер в резултат на преобразуванията в обществения живот и разширяването и обогатяването на социокултурния и емоционалния опит на човека. Промените в концептосферата намират езиков израз чрез обновяване и реструктуриране на съответни фрагменти в езиковата картина на света.

В процеса на познаване и осмисляне на променящата се действителност се пораждат нови концепти, актуализират се вече съществуващи концепти, като се обогатява или се преосмисля тяхното ин-

формационно или интерпретационно съдържание.⁸ Това е свързано с формирането в колективното езиково съзнание на нова, по-актуална система от представи и възгледи за света и утвърждаването на нови ценностни ориентири. При възникване на комуникативна необходимост в обществото тези промени в концептуалната сфера биват обективирани чрез различни езикови средства, което е свързано със създаване със собствени езикови ресурси или заемане на нови номинативни единици (лексеми, семеми, терминологични съчетания, фразеологизми), преобразуване на прагматичния (емоционално-оценъчния) потенциал на съществуващи номинативни единици, възобновяване в активна употреба на деактуализирани или архаизирани номинации, номинативно преориентиране на лексеми, деактуализиране и архаизиране на лексеми и семеми и пр. Чрез тези процеси семантичното пространство на езика реагира на преобразуванията в концептуалната сфера.

Съществена роля в обновяването и реструктурирането на езиковата картина на света има неологичната номинация. Семантичното и прагматичното съдържание на новата лексика обективира придобития нов познавателен опит на обществото и новите оценъчни нагласи, установени в социума или в определени негови кръгове.

Руската авторка Л. Касянова прави опит да покаже „отвътре“ процеса на формиране на семантичната структура на новата дума. Като изхожда от тезата на Н. Алефиренко (Алефиренко 2005: 143) за корелативното съотношение между етапите на еволюция на концепта и семантичното развитие на думата, Л. Касянова излага схващането, че „смисловите елементи на лексикалното значение на неологизма са генетично свързани с обективацията на съответстващите слоеве на неоконцепта“ (Касянова 2006: 185). **Отделните семантични компоненти на неологизма:** класема (признак, свързан с принадлежност към част на речта), архисема (интегрален смислов признак), денотативни елементи (първични и вторични обобщени предметни признаци) и конотативни елементи (първични и вторични експресивно-образни, оценъчни смисли) се съотнасят с обособяващите се слоеве⁹ на концепта: суперкатегориален, категориален, понятиен, етнокултурен, образно-асоциативен (Касянова 2006: 185).

Неологичната номинация е основен механизъм за езиково моделиране на обновяващите се фрагменти от концептуалната сфера.

3. Наблюдения върху езиковия образ на българското и чешкото постоталитарно общество – опит за когнитивно-семантичен анализ

Концептуалната макросфера „Общество и политика“ е сложно структурирана и обхваща редица ключови макроконцепти като ПОЛИТИКА/POLITIKA, ОБЩЕСТВО/SPOLEČNOST, ДЪРЖАВА/STÁT, ИДЕОЛОГИЯ/IDEOLOGIE, ПРАВО/PRÁVO и пр., всеки от които е център на съответна отделна концептуална сфера. В политическата концептосфера например се обособяват следните групи концепти: а) концепти за политически реалии (бълг. *политика, външна политика, вътрешна политика, власт, държавна власт, парламентаризъм*; чеш. *politika, zahraniční politika, vnitřní politika, moc, státní moc, parlamentarismus, pluralismus*); б) концепти за политически органи на властта (бълг. *народно събрание, парламент, министерски съвет, сенат*; чеш. *parlament, ministerstvo, senát, horní komora parlamentu, státní aparát*); в) концепти за политическото устройство на държавата (бълг. *република, федерация, монархия, еднопартийност, многопартийност*; чеш. *monarchie, republika, federativní republika*); г) концепти за политически дейци и съответстващите им политически убеждения (бълг. *политик, радикал, консерватор, социалист, комунист*; чеш. *politik, radikál, labourista, komunista, socialista*) и редица други.

Чрез разглежданата концептуална макросфера се осмисля и отразява придобитото колективно знание и утвърдените оценъчни стереотипи за явления, свързани с различни сфери от обществения живот, с държавното устройство, политическата и законодателната власт, партийната система, идеологическите доктрини и пр. Поради нехомогенната структура на обществото, наличието на съществени мирогледни и ценностни различия и политическо и идейно противоборство между отделни обществени кръгове и групи в повечето случаи както информационният, така и интерпретационният компонент на концептите имат сложна структура, като включват различни, често противоположни по характер признаци.

Както беше отбелязано, в периода след 1989 г. в българското и чешкото общество се извършва коренно преустройство. То е свързано с преход към демократично общество устройство и пазарно ориентирана икономика, смяна на господстващата идеология, въвеждане на многопартийна политическа система, приобщаване към европейските и евроатлантическите структури, преориентация на обществените ценности. Това преустройство протича в контекста на значителни промени в международен план, между които политическа, икономическа и културна глобализация, бурно развитие на съвременните технологии и навлизането на нови средства за комуникация, но също така и задълбочаване на световната икономическа криза, прояви на световен тероризъм, въоръжени конфликти в различни „горещи точки“ на света и пр. Закономерно концептуалната сфера „Общество и политика“ на българския и чешкия език претърпява съществени трансформации, които отразяват придобития нов социален опит и ново познание за променящия се свят и които поради комуникативната си релевантност за членовете на съответното общество биват обективирани в езика. Без да се цели изчерпателно и детайлно описание на промените в посочената концептуална сфера (това следва да е предмет на специално по-пространно изследване), тук ще бъдат направени някои предварителни наблюдения върху насоките в нейната динамика, като бъдат проследени промените в номинативното поле на определени концепти.

Чрез процесите на неологизация, както и на преобразуване на семантичното съдържание и/или прагматичния потенциал на съществуващи номинативни единици, се извършва вербализиране на съответен (вече съществуващ или нов) концепт и негови признаци в конкретния език. Резултат от тези процеси е увеличаването на номинативната плътност на концепта (термин на Карасик 2002)¹⁰, което е показателно за важноста на съответните концепти за колективното езиково съзнание и за тяхната комуникативна релевантост за обществото.¹¹ Във връзка с това наблюденията върху промените в семантичното пространство на езика биха могли да дадат сведения и за протекли промени в концептуалната сфера.

Динамиката на концептосферата „Общество и политика“ в българския и чешкия език в разглеждания период протича в следните

основни насоки: деактуализация на концепти, реактуализация и преструктуриране на концепти и пораждане на нови концепти.

3.1. Деактуализация на концепти

Смяната на обществено-политическия строй в източноевропейските страни след 1989 г., отказът от планова икономика, отхвърлянето на марксистко-ленинската идеология обуславят отстъплението и отмирането на редица актуални за времето на социалистическо развитие явления и реалии от действителността, поради което свързаните с тях концепти губят комуникативна релевантност. За това може да се съди по наблюдаваното масово деактуализиране и излизане от употреба на идеологически маркирана лексика, вербализираща социално и културно значими за предходния исторически период концепти. Става дума за множество широко познати термини и идеологии, свързани с марксизма-ленинизма и социалистическия строй, както и други номинативни единици с активна роля във формирането на масовото езиково съзнание по времето на социализма (Филипец 1992, Чехова 1993, Бояджиев 1995, Данеш 1997б, Стоянова 2003, Зидарова 2006, Крумова-Цветкова 2009, Чермак и др. 2010, Благоева 2012б). Чрез тях се обективират концепти, свързани с:

- **държавното устройство, властта и нейните органи в периода от края на Втората световна война до 1989 г. в България и бивша Чехословакия** (бълг. *социалистическо строителство, народнодемократична република, народна власт, отечественофронтовски, народен съвет, райсъвет, Народна милиция, милиционер*; чеш. *komunistická strana, socialistická republika, spolkový stat, dělnickorolnická (revoluční) vláda, Lidové milice, lidový milicionář, Národní fronta, normalizace*);
- **марксистко-ленинската идеология** (бълг. *безкласово общество, диктатура на пролетариата, пролетарски интернационализъм, социалистическа революция, развит социализъм, зрял социализъм, социализъм с човешко лице, народен враг, враг с партуен билет, идеологическа диверсия*; чеш. *demokratický centralismus, beztrždní společnost, diktatura proletariátu, ideologický boj, ideologická fronta, proletářský internacionalismus, socialis-*

tická revoluce, proletářská revoluce, reálný socialismus, socialismus s lidskou tváří, kult Stalinovy osobnosti);

- **структурата и дейността на съществувалите тогава партийни, профсъюзни, младежки, детски и други организации в двете страни** (бълг. Политбюро, първично звено, партийен билет, постоянно присъствие, агиттабло, стенвестник, лекционна пропаганда, комсомол, комсомолец, профгрупа, чавдарче, пионерче, септемврийче, звеневи, дружинен ръководител, червен към; чеш. *generální tajemník, soudruh, soudružka, kádrový pracovník, Socialistický svaz mládeže, pionýrská organizace, spartakiáda*);
- **плановата икономика и колективното селско стопанство** (бълг. насрещен план, петилетен план, петилетка, социалистическо съревнование, промкомбинат, второ направление, преходно червено знаме, ударник, челник, герой на труда, бригада за ударен труд, многостаночник, аграрно-промишлен комплекс, колективизация; чеш. *pětiletka, socialistické vlastenectví, kolektivizace zemědělství, kolektivní zemědělství, hrdina socialistické práce, brigáda socialistické práce, pracovní brigáda, úderník*);
- **различни аспекти на обществения живот** (бълг. ленински съботник, другарски съд, битово разложение; чеш. *domovní důvěrník, prvomájový průvod*).

Голяма част от тези номинативни единици са съветизми (Данеш 19976, Крумова-Цветкова 2009: 367), привнесени в българската и чехословашката социокултурна среда в периода след Втората световна война: бълг. кулак, агитпрон, агитпрончик, женотдел, женсъвет, стахановец, колхоз; чеш. *lidový komisař, kolchoz, kolchozník, kulak, rozkulačování, úderník, stachanovka*. Те са заети в българския и чешкия език едновременно със заимстването на репрезентираните от тях концепти.¹²

За основната част от езиковия колектив разглежданите идеологически маркирани концепти са загубили актуалност, а вербализиращата ги лексика е преминала към пасивния речников състав – към класа на остаряващите думи, с тенденция напълно да се архаизира

(Бояджиев 1995, Крумова-Цветкова 2009). Претърпелите деактуализация концепти може да бъдат отнесени към „застиналите концепти“, които, за разлика от развиващите се, са престанали да се попълват с нови признаци (Пименова 2010: 48).

Някои от посочените по-горе лексикални единици и вербализираните чрез тях концепти (като бълг. *другар* ‘съидейник, съпартиец’, *партиен секретар*, *централен комитет*) запазват актуалност за част от носителите на съответния език (например хората от по-възрастното поколение, членската маса на новосъздадени комунистически формации и пр.). За други членове на обществото пък (в частност за младото поколение) тези лексикални единици са непознати, не кодират никакво знание, поради което репрезентираните от тях концепти може да се определят като „нулеви“¹³.

Може да се заключи, че деактуализацията на идеологически маркираните концепти протича с неравномерни темпове, което се обуславя от социалните и мирогледните различия между отделните обществени кръгове, както и от спецификата на отделните езикови личности в дадения социум.

3.2. Реактуализация и реструктуриране на концепти

В съзнанието на съвременните носители на езика някои концепти, преди всичко такива, отразяващи знания за явления и реалии, свързани с други съвременни общества и държави или пък с отминали периоди от развитието на собственото общество, може да се актуализират и за съвременната родна социокултурна среда. Това се съпровожда с промени в информационния, а в някои случаи – и в интерпретационния компонент на концепта. Обективизирането на такива концепти се осъществява най-често с помощта на вече съществуващи в езика лексикални единици, при които протича номинативно преориентиране (Скляревска 2001, Черникова 2008), понякога съпътствано и с промени в аксиологичното съдържание.

Така например в чешкото обществено съзнание дистанцирането от управленските структури на тоталитарния режим и връщането към традициите на Първата република намира израз във възстановя-

ването в активна употреба на номинации като *starosta, radní, obecní úřad, okresní úřad, zastupitelstvo, magistrát, radnice, policie*, които във времето след Втората световна война са били изтласкани в пасивния речников състав (Филипец 1992, Хлавсова 1997). Променят се (в посока от пейоративност към неутралност) оценъчните конотации на лексеми като *disident, podnikatel, živnostník*, което говори за насътпило преустройство в интерпретационното поле на съответните концепти (Филипец 1992, Чехова 1993: 109). Актуализират се за съвременната чешка действителност концепти като *privatizovat, tržní ekonomika, inflační spirála, kreditní karta, stagflace* и др., които във времето преди промените са били съотнасяни с явления и реалии от западната действителност.

Сходни процеси протичат и в българския език. Например в десетилетията след 1989 г. съществителните *кмет, жандармерия, жандармерист, полиция, полицай, общинар* и пр., използвани доскоро за означаване на явления от западните страни или от предвоенното българско общество, се преориентират за назоваване на явления от съвременната действителност у нас (Зидарова 2006: 253–254, Крумова-Цветкова 2009: 368). Подобен е случаят и с номинации като *бизнес, бизнесмен, пазарна икономика, дефлация, монетаризация, парламентаризъм, президент, президентство, лоби* и пр., които вече означават явления, характерни не само за западните, но и за родните политически и икономически условия (Благоева 2012б: 135–136).

Номинативното преориентиране на посочените единици свидетелства за реактуализиране на обективизираните чрез тях концепти в съвременното езиково съзнание и може да бъде проследено чрез сравняване на речниковите дефиниции за съответните лексеми в лексикографски трудове, отразяващи предишно и съвременно състояние на лексикалния състав на езика. Така например в *Речника на книжовния чешки език* (първо издание 1960–1971) значението на съществителното *mafie* е определено като: „(pův.) tajný opoziční spolek, (dnes) reakční teroristická organizace na Sicílii; přen. tajné, ilegální sdružení vůbec, např. českých protirakouských buržoazních politiků za první světové války“ (SSJČ 1989), докато в изданията през 1998 г. неологичен речник на чешкия език са отразени нововъзникнали, акту-

ални за съвременното езиково съзнание значения на това съществително: „tajná organizovaná skupina osob ilegálně obchodující s různým zbožím přinášejícím jí velké zisky“ и „zájmová skupina vedoucích pracovníků, která využívá svého vlivu při rozhodování o něčem společensky, ekonomicky apod. důležitém“ (NSČ 1998: 149). Значението на съществителното *лоби* в академичния *Речник на чуждите думи в българския език* от 1982 г. е определено като: „В САЩ – банкови агенти и капиталисти, които оказват силно влияние на депутатите от конгреса при приемане на известен закон, чрез подкупи и др.“ (РЧДБЕ 1982: 491)¹⁴, докато в *Българския тълковен речник* от 1994 г. присъства осъвременено значение: „Група от частни лица, обединени от общ стремеж към оказване на влияние върху законодателните органи на държавата в полза на едно или друго решение“ (БТР 1994: 422).¹⁵

Лексикографските дефиниции отразяват (основната) част от информационния компонент на концепта, така че промяната в тях свидетелства за настъпило преобразование в съответното концептуално съдържание. Показателна за протичащо в съвременния етап актуализиране на концептите ЛОБИ/LOBBY и МАФИЯ/MAFIE е също така засилената номинационна активност в тяхното номинативно поле. Тя се проявява в следните насоки:

а) реализиране на словообразователния потенциал на съществителните, вербализиращи съответния концепт, във връзка с които възникват множество новообразувания и се оформя многочислено словообразователно гнездо, срв.

бълг. *лоби* и *лобирам*, *лобизъм*, *лобист*, *лобистка*, *лобистики* (прил.), *лобистичен*, *антилоби*, *антилобист*, *антилобистики*, *еколобизъм*, *евролоби*, *евролобист*, *суперлоби*, *нарколоби*, *лобикрация*, *лобистокрация*, *лобизация*, *сексლობист*;

чеш. *lobby* и *lobbovat*, *lobbování*, *lobbismus*, *lobbista*, *lobbistický*, *lobbistka*, *zlobbovat*, *zlobbovaný*, *antilobby*, *videolobby*;

бълг. *мафия* и *мафиотизирам се*, *мафиотизация*, *мафиотщина*, *мафиотизиране*, *мафиотствам*, *мафиотство*, *мафиотка*, *мафиотизъм*, *мафиотство*, *псевдомафиотски*, *антимафия*, *антимафиен*, *антимафиот*, *антимафиотски*, *антимафиозен*, *антимафиотка*,

политмафиот, свръхмафиот, супермафиот, башмафиот, топмафиот, полумафиот, полумафиотски, наркомафия, наркомафиот, екомафия, енергомафия, югомафия, протомафия, артмафиоз, то-томафиот, автомафия, автомафиот, агромафия, хомомафия, ин-термафия, зоомафия, топломафия, археомафия, псевдоекомафия; чеш. *mafie* и *mafíán*, *mafíánek*, *mafíanizace*, *mafíánka*, *mafíánský*, *mafíánství*, *zmafíánštění*, *automafie*, *diskomafie*, *dřevomafie*, *ekomafie*, *narkomafie*, *sexmafie*, *supermafie*, *taximafie*.

б) заемане на нови думи, вербализиращи съответните концепти: бълг. *лобинг* (с производно *лобингов*); чеш. *lobbing*, *mafioso*, *mafíóz* (с производно *mafíózní*);

в) неосемантизация: бълг. *октопод* ‘прен. мафия’ (калка от италиански);

г) разширяване на синтагматиката на съществителните, вербализиращи съответните концепти. В съвременни български текстове *лоби* се среща често в нови съчетания с определения като: *синьо*, *депутатско*, *кметско*, *банкерско*, *вътрешнопартийно*, *живковистко*, *евродепутатско*, *въглищно*, *газово*, *промишлено*, *аграрно*, *фермерско*, *юридическо*, *адвокатско*, *антиядрено*, *антиданъчно*, *антиоръжейно*, *антиприватизационно*, *енергийно*, *ядрено*, *вегетарианско*, *волейболно*, *колекционерско*, *хазартно*, *левскарско*, *спортно*, *театрално*, *гей* и др., а *мафия* – в съчетания с прилагателни като *политическа*, *орионска*, *енергийна*, *дървена*, *горска*, *апартаментна*, *жилищна*, *магистрална*, *млечна*, *дедесарска*. В чешкия език *lobby* влиза в нови съчетания с прилагателни като *protemelínská*, *protitemelínská*, *zbrojařská*, *škodovácká*, *ligová*, *hvězdářská*, *cementářenská*, *dálniční*, *zemědělská*, *lesnická*, *družstevní*, *funkcionářská*, *železniční*, *resortní*, *hazardní*, *kynologická*, *jaderná*, *ekologická*, *technokratická*, *mafíánská*, а *mafie* – с определения като *ruská*, *bulharská*, *česká*, *turecká*, *sovětská*, *kryptokomunistická*, *bolševická*, *hospodářsko-politická*, *ekonomická*, *drogová*, *lékařská*, *ropná*, *konkursní* и др.

Чрез новите деривати, новите заети думи, неосемантизмите и новите съчетания се обективират различни признаци на дадения концепт, актуализирани в колективното езиково съзнание в съвременния период. Засилената номинационна активност в полето на концептите

ЛОБИ/LOBBY и МАФИЯ/MAFIE води до повишаване на номинативната плътност на съответните концепти, което е свидетелство за тяхната социална значимост и комуникативна релевантност в съвременното общество.

Това важи и за концепти като ТЕРОРИЗЪМ/TERORIZMUS и КОРУПЦИЯ/KORUPCE, чието номинативно поле също активно се обогатява с неологични единици, чрез които се вербализират нови признаци на съответния концепт:

бълг. *екотероризъм, екотерорист, зелен тероризъм, биотероризъм, биотерорист, биотерористичен, архитерорист, свръхтероризъм, супертероризъм, супертерорист, ултратерорист, топтерорист, спецтероризъм, наркотероризъм, наркотерористичен, феминотероризъм, етнотероризъм, кибертероризъм, кибертерорист, компютърен тероризъм, информационен тероризъм, инфотероризъм, дигитален тероризъм, антибомбаджия, камикадзе* ‘прен. терорист самоубиец’, *шахидка*;

чеш. *bioterorizmus, bioterorista, bioteroristický, ekoterorizmus, ekoterorista, ekoteroristka, ekoteroristický, zelený terorizmus, zelený terorista, kyberterorizmus, kybernetický terorizmus, informační terorizmus, digitální terorizmus, elektronický terorizmus, internetový terorizmus, síťový terorizmus, virtuální terorizmus, počítačový terorizmus, datový terorista, internetový terorista, kybernetický terorista, počítačový terorista, kyberterorista, kyberprostorový terorista, elektronický terorista*;

бълг. *мегакорупция, грандкорупция, еврокорупция, хиперкорупция, прокорупционен, корупционер, антикорупция, антикорупционен, екокорупция, клиентелистко-корупционен, висококорупционен, нискокорупционен, акция чисти ръце*;

чеш. *protikorupční, antikorpce, korumpovatel, korupčně, akce čisté ruce*.

Съществено преструктуриране както в информационния, така и в интерпретационния компонент се наблюдава през последните десетилетия при концепта ДЕМОКРАЦИЯ/DEMOKRACIE в българския и чешкия език. Ядрената част на неговото информационно съдържание, намираща езиков израз в основното значение на вербализиращото този концепт съществително име *демокрация/demo-*

kracie („Форма на политическа организация на обществото, която се основава на признаването на еднакво право на всички граждани да участват в управлението на държавата“ и „Държава с такава форма на управление“)¹⁶, се запазва и в съвременния период. Деактуализират се обаче някои идеологически маркирани признаци (Филипец 1992), обективирани езиково чрез терминологичните съчетания: *народна демокрация/lidová demokracie* („Социалистическа форма на управление, една от формите на диктатурата на пролетариата, установена в някои страни на Европа и Азия след Втората световна война“ и „Страна с такава форма на управление“), *социалистическа демокрация/socialistická demokracie* („Качествено нов, исторически висш тип демокрация, осъществявана от диктатурата на пролетариата, при която властта принадлежи на народа“), *буржоазна демокрация/buržoazní demokracie* („Форма на управление, която се основава на капиталистическа собственост върху средствата за производство и представлява диктатура на буржоазията над трудещите се“ и „Държава с такава форма на управление“), *вътрешнопартийна демокрация/vnitrostranická demokracie* („Основа на вътрешнопартийния живот на марксистко-ленинските партии, съставна част на демократическия централизъм“).¹⁷

Същевременно се обособяват нови признаци на разглеждания концепт, отнасящи се например до характерни за съвременния етап форми на управление на обществото и участие на гражданите в това управление, осъществявани с помощта на съвременни технологии (телекомуникационна техника, интернет, телевизия и пр.), като електронно гласуване, гласуване с помощта на телевизионни системи, предоставяне на информация и административни услуги на гражданите чрез съвременни технологии и пр. Тези нови признаци се обективират чрез неологизми като:

бълг. *е-демокрация, интернет демокрация, теледемокрация, кибердемокрация, технодемокрация, дигитална демокрация, комуникационна демокрация*;

чеш. *elektronická demokracie, e-demokracie, teledemokracie, kyberdemokracie, digitalní demokracie, internetová demokracie*.

Езиково отражение в различни новообразувания (неологизми и окационализми) намират и други нови признаци на концепта ДЕМОКРАЦИЯ/DEMOKRACIE, отнасящи се най-често до политическото управление и общественото устройство в посттоталитарните страни като цяло и в България (съответно Чехия) в частност. Такива са например признаците: незрялост, частичност (бълг. *протодемокрация*, *полудемокрация*; чеш. *protodemokracie*, *predemokracie*, *polodemokracie*), неистинност, привидност (бълг. *недемокрация*, *квазидемокрация*, *уждемокрация*, *порнодемокрация*; чеш. *nedemokracie*), прекомерна степен на проява (бълг. *хипердемокрация*, *свръхдемокрация*; чеш. *hyperdemokracie*, *superdemokracie*), прояви на диктатура, авторитаризъм и други нежелателни явления (бълг. *демократура*, *лумпендемокрация*, *лумпендемократ*, *дивокрация*, *лидеродемокрация*; чеш. *demokratura*, *narkodemokracie*). Обективизиращите посочените признаци лексикални единици в повечето случаи имат експресивен характер и са маркирани с подчертано отрицателна оценъчност. Те отразяват нови елементи от интерпретационното (аксиологичното) поле на концепта ДЕМОКРАЦИЯ/DEMOKRACIE в концептосферата на българския и чешкия език.

Полюсни по характер аксиологични признаци на концепта се обективират и чрез синтагматичните връзки на съществителните *демокрация/demokracie*, които в съвременния политически и медиен дискурс са значително разширени. Така например наблюденията върху типичните контекстуални партньори (прилагателни имена) на съществителното *демокрация* в електронните корпуси на българския език показват, че съзнанието на съвременните носители на езика обособява в концепта ДЕМОКРАЦИЯ, от една страна, позитивни признаци като: *автентична*, *адекватна*, *активна*, *действаща*, *действена*, *диалогична*, *динамична*, *еволюирала*, *ефективна*, *жизнена*, *жизнеспособна*, *истинска*, *консенсусна*, *модерна*, *напреднала*, *непрекъсната*, *нормална*, *плюралистична*, *правова*, *прекрасна*, *пълна*, *пълноценна*, *работеща*, *развита*, *реално действаща*, *романтична*, *силна*, *спокойна*, *справедлива*, *стабилна*, *утвърдена*, *функционираща*, а от друга страна (обикновено когато се отнася до съвременната, родната общественно-политическа действителност), подчертано негативни признаци като: *авторитарна*, *балканска*, *бу-*

тафорна, гнила, демагогска, дефектна, доморасла, зле разбрана, имитативна, имитационна, казармена, картонена, компроматна, корумпирана, корупционна, криворазбрана, лъжлива, мафиотска, недоизкусурена, незряла, неконсолидирана, ненавистна, непълна, неработеща, нестабилна, несъстояла се, неукрепнала, неуправляема, неустойчива, нечистокръвна, новоизлюпена, олигархическа, олигархична, от нашенски тип, партизанска, пишман, повърхностна, показна, половинчата, постановъчна, прехвалена, прословута, разрушителна, тоталитарна, фалилива, фасадна, частична, чобанска. В чешки пък (отново според корпусни данни) се актуализират положителни признаци на концепта DEMOKRACIE като: *humánní, fungující, opravdová, skutečná, stabilní, vyspělá*, но и отрицателни като: *agresivní, formální, labilní, zdegenerovaná, přihlouplá*. Тази аксиологична амбивалентност се обуславя от нееднородните мирогледни представи и ценностни ориентири на отделните обществени кръгове в съответния социум.¹⁸

Активното реструктуриране на информационния и интерпретационния компонент на концепта ДЕМОКРАЦИЯ/DEMOKRACIE през последните десетилетия, някои аспекти на което бяха очертани тук, както и сравнително високата честота на употреба на вербализиращите този концепт съществителни имена *демокрация* и *demokracie* в нови писмени текстове на двата езика¹⁹, са свидетелство за важността на разглеждания концепт за българското и чешкото езиково съзнание.

3.3. Пораждане на нови концепти

Появилата се в обществото необходимост от обективизиране на нови концепти от концептуалната макросфера „Общество и политика“ дава стимул за протичане на активни неологизационни процеси в областта на българската и чешката обществено-политическа лексика в периода от края на 80-те години насам (Благоева 2012а, Благоева 2013). Както в българския, така и в чешкия език възникват множество нови лексикални единици (словообразователни неологизми²⁰ и заемки), неосемантизми и устойчиви съчетания, които са езикови репрезентанти най-често на концепти от следните групи:

1. Концепти за различни по характер процеси, тенденции и действия във вътрешно- и външнополитическия и обществения живот: бълг. *глобализъм, глобализация, глобализирам, тоталитаризация, мултиетнизация, декомунизирам, департизирам, анклавизация, косовизация, натоцентризм, евроатлантизм, алтеревропеизъм, алтермондиализъм, натовизирам се, путинизация, путинизирам, талибанизирам се, талибанизация, биотероризъм, етноцид, етнически прочистване*; чеш. *poevropštní, reevropeizace, eurocentrismus, evropocentizmus, amerikocentrismus, ostravocentrismus, dejelcinizace, blairizace, ekoanarchizmus, ekofeminizmus, natocentrismus, eurofederalizmus, bioteror, etnocida*.

2. Концепти за дейности и явления, свързани с държавното управление, парламентаризма, европейската интеграция и други сфери на обществено-политическия живот: бълг. *е-администрация, е-правителство, електронно правителство, мегаведомство, трилотаж, триплика, евроизбори, евроот, антивот, мандатирам, тристранка, многополюсност, еднополюсност, двуполусност, двуполусен модел*; чеш. *trojkoalice, čtyřkoalice, megakoalice, dvojpremiérství, kontrasummit, senátorky, europolitika, eurosummit, euroreferendum, eurostrategie, komunitární, komunitárněprávní, koaliciě-koaliciě, koaliciěopoziciě, levostředový, levocentristický, levopravý, monopartajní, multipartajní, oposmlouva, pidivolby*.

3. Концепти за политически партии, тяхната идеология и дейност: бълг. *синята партия, зелената партия, жълтата партия, тройната коалиция*; чеш. *občanský demokrat, óděeska, malostrana, velkostrana, klausostrana, strana modrého ptáka, opoziciě smluvník, ultrapartaj*.

4. Концепти за политически, религиозни и други течения, доктрини, движения и под. и техните възгледи, идеология: бълг. *посткомунизъм, неоживковизъм, алкайдизъм, джихадизъм*; чеш. *ekofeminizmus, ekosocializmus, femaleizmus, moonizmus*.

5. Концепти за дейности, явления и др., свързани с икономическия живот: бълг. *стагнирам, фискализирам, приватизирам, приватизация, раздържавявам, евросубсидия, еврофинансиране*; чеш. *zprivatizovat, valorizovat, eurizovat, eurizace, eurofond, eurotrh, eurodotace, eurodolarový*.

6. Концепти за различни по характер обществени нагласи, настроения и под.: бълг. *глобофобия, евроскептицизъм, еврооптимизъм, евроентузиазъм, антиевропеизъм, антинатовизъм, антиатлантизъм*; чеш. *eurooptimizmus, euroskepticizmus, europesimismus, eurokriticizmus, eurorealizmus, antievropanství, protievropanství, proevropanství, afropesimismus, globofobie, protinátovský, protibruselský, prointegrační, prounijní*.

7. Концепти за негативни явления и прояви в политическия, обществения, икономическия живот: бълг. *талибанищина, олигарщина, братовчедщина, клиентелизъм, кинжализъм, гетоизирам се, гетоизиране, ромизация, пране на пари*; чеш. *bankokracie, kleptokracie, bananizace, tunelizace, tunelovat, mafianizace, zmafianštění, haiderovština, klientelizmus, kryptopolitika, lumpenburžoazie*.

8. Концепти за лица, заемащи позиции, свързани с държавното управление, международната политика или др.: бълг. *омбудсман, експремиер, експрезидент, европарламентарист, еврокомисар, еврокомисарка*; чеш. *šéfsenátor, šéfsenátorka, šéfdiplomat, šéfdiplomatka, ombudsman, europoslanec, europoslankyně, europolitik, exambasador, executive, kancléřka, vicekancléřka, viceministryně, vicepremiérka, viceprimátor*.

9. Концепти за членове или привърженици на политически партии, организации, обединения и др. и техните възгледи: бълг. *бесепар, бесепист, седесар, гербаджия, царист, нововремец, десебар, атакаджия, резесар, ендесевеец, екссоциалист, криптоживковист, червени бабички, сини люспи, сини мравки, политически номад, политически бояджия*; чеш. *oděesí, odista, odistka, óděesačka, aliančník, usák, usita, demokratounionista, impulsník, modroptáčník, modropták, ptákostraník, novokomunista, starokomunista, hyperkomunista, starobolševik, impulsista, impulsník, levověrnost, levověrný, nezávislák, oposmluvník, šéflidovec, šéfkomunista, politický turista*.

10. Концепти за поддръжници или последователи на политически, обществени, религиозни и др. дейци: бълг. *костовист, мозеровец, саддамист, муунист*; чеш. *zemanista, zemanoid, grossovec, grebeníčkovec, klausista, mečiarista, clintonovec, blairovec, haiderovec, lepenista, lepenovec, tatcherista*.

11. Концепти за участници в обществени или др. движения, акции, прояви: бълг. *формал, неформал, десетоноемвриец, палаткаджия* ‘участник в палатков протест против нещо’, *антиглобалист, антиглобализатор*; чеш. *osmašedesátník, sametový revolucionář, blokádník, bojkotář, děkujemák, ekoextremista, ekoanarchista, anti-globalista, hammerskin, lebkoun, holohlavec*.

12. Концепти за лица, споделящи определени обществено-политически нагласи, настроения: бълг. *еврофил, еврооптимист, европесимист, евроентузиаст, антитоталитарист, антиевропеец, антиевропеист, антинатовец, проатлантик, глобофоб, ястреб* ‘привърженик на твърда, агресивна политика’; чеш. *eurofil, eurofob, eurooptimista, euroskeptik, euraivaista, eurnegativista, eurorealista, europesimista, amerikanofil, afropesimista, antievropan, proevropan, natovec, natoskeptik, natoid*.

13. Концепти за лица, свързани с различни негативни явления в обществено-политическия живот: бълг. *корупционер, авторитарник, клиентелист, силовак, рекомунизатор, фараон* ‘прен. организатор на финансова пирамида’; чеш. *korumpovatel, represionista, tunelář*.

Проследяването на неологизационните процеси в областта на обществено-политическата лексика дава възможност да се установят някои особености на езиковата картина на света, отразена в тази лексика, и въз основа на това да се открият онези фрагменти от концептуалната сфера „Общество и политика“, които имат висока значимост за общественото съзнание на носителите на двата езика. Тук ще бъдат разгледани езиковите средства за обективизиране на два нови концепта в българската и чешката концептуална макросфера „Общество и политика“: ЕВРОПЕЙСКА ИНТЕГРАЦИЯ/EVROPSKÁ INTEGRACE и ГЛОБАЛИЗАЦИЯ/GLOBALIZACE.

Наблюденията показват, че в номинативното поле на концепта ЕВРОПЕЙСКА ИНТЕГРАЦИЯ/EVROPSKÁ INTEGRACE (част от макроконцепта ЕВРОПА/EVROPA) е налице подчертано активна неологизация, което сочи, че този концепт се откроява като особено важен както за българското, така и за чешкото езиково съзнание в разглеждания период (Благоева 2012а). Това е свързано с високата

обществена значимост на въпросите, свързани с приобщаването на двете страни към европейските и евроатлантическите структури и формирането на общи европейски ценности.

Обективизирането на различни признаци на разглеждания концепт в двата езика се извършва с помощта на следните типове неологични единици:

а) Словообразователни неологизми

С подчертана активност (особено в българския език, вж. Вачкова, Вачков 2003, Аврамова 2003, Колковска 2003, Благоева 2012а, Аврамова 2012а) се отличава радикалът *евро-/euro-*, с който се произвеждат цяла серия неологични единици със значение 'който се отнася до Европейския съюз' като:

бълг. *евроадминистрация, евроатлантизъм, евроатлантик, евроатлантически, евроблок, евровот, евродепутат, евродепутатка, евродепутатство, евродипломат, евродиректива, евродоклад, евродокумент, евроексперт, еврозаконодателство, еврознаме, евроизбори, евроизисквания, евроинспекция, евроинституция, евроинтегратор, евроинтеграция, еврокомисар, еврокомисарка, еврокорпус, еврокритерии, евролидер, евролоби, евроминистър, евромониторинг, евронаблюдател, евро норма, еврообединение, евроструктури, европарламентарист, европартньор, европолитик, европолитика, европосланик, европреговори, европрисъединяване, европрограма, евроразширяване, евросили, евроспециалист, евросредства;*

чеш. *euroatlantizmus, eurobyrokrat, eurocentrismus, eurofederalista, eurofederalizmus, eurofond, eurojazyk, euroklub, eurokritérium, euronovela, euroobčan, euroobčanství, europoslanec, europoslankyně, europrojekt, europ prostor, euroreferendum, euroregion, euroslang, euroslovník, euroslovo, eurostánek, eurostoupenec, euroúředník, eurovolby, eurozemě, eurožargon.*

Онимът *Европа/Europa* присъства като мотивираща основа в редица словообразователни неологизми като: бълг. *европеизация, европеизъм, антиевропеист*; чеш. *celoevropanství, Čchoevropan, skoroevropan, huráevropanství, protievropanství, protievropský, protievropan, antievropanství, proevropanství, antievropský, česko-evropský, evropocentrismus*. От други мотивиращи основи също се образуват нови

лексикални единици, чието значение се свързва с определени аспекти от европейската интеграция и дейността на Европейския съюз: бълг. *брюкселизация*, *предприсъединителен*; чеш. *bruselizace*, *zbruselizovat*, *bruselocentrizmus*, *protibruselský*, *prointegrační*, *prounijní*, *komunitárněprávní*.

б) Неосемантизми

Наблюдава се, макар и не твърде широко, развитие на нови значения чрез метафоричен пренос: *побратимяване* и *družba* ‘политика на ЕС за оказване на съдействие в работата на административни структури в страна от Съюза или кандидатка за него с цел да се хармонизира дейността на тези институции с европейските стандарти’ (калка от англ. *twinning*), или чрез стесняване на значението: *задълбочаване* и *prohlubování* ‘процес на засилване на интеграционните процеси в ЕС’ (калка от англ. *deepening*), срв. в чешки също *poevropštění*, *europaizace*.

в) Нови заемки от чужди езици

Заемане на нова лексика, свързана с евроинтеграционните процеси, се извършва основно от английски или френски, срв: *алтер-европеизъм* (от фр. *alter-européisme*), *комитология* и *komitologie* (от англ. *comitology*, фр. *la comitologie*), *туининг* и *twinning* (от англ. *twinning*), *еврокрам* и *eurokrat* (от англ. *eurocrat*), чеш. *eurosummit* (от англ.), *twinner* (от англ.), *eurospeak* (от англ.).

г) Нови съставни наименования и терминологични съчетания

Навлизането на нови съставни наименования и терминологични съчетания е изключително продуктивен начин за обогатяване на номинативното поле на разглеждания концепт. То се осъществява главно чрез калкиране (също от английски или френски) на репертоара от езикови средства за европейска интеграция, включващ термини от различни области (право на Европейския съюз, икономика и др.) и названия на органи на Европейския съюз, организации, актове и под., свързани с обединена Европа (Вачкова, Вачков 2003, Благоева 2005, Генов-Пухалева 2012). Ето само няколко примера: бълг. *двускоростна Европа*, *Европа на променливата геометрия*, *Шенгенско пространство*, *пространство без граници*, *клауза за гъвкавост*, *ев-*

роейско измерение в образованието, единен пазар; чеш. *jednotný trh, prostor bez hranic, Schengenský prostor, evropské společenství*.

д) Нови фразеологични метафори

Възникването на фразеологични метафори е по-рядко явление, срв.: бълг. *път към Европа, общ европейски дом*; чеш. *cesta do Evropy, návrat do Evropy*. Новите фразеологични съчетания се отнасят към периферийната част на номинативното поле на разглеждания концепт. Характерно е, че те са изразители на положителна оценъчност.

Съществуването на различни обществени нагласи към процеса на европейското обединяване намира езиков израз в номинативното и конотативното (аксиологичното) съдържание на някои неологизми. Тези нагласи варират в широката скала между два полюса: от отрицанието, скептицизма и незаинтересоваността (бълг. *евроскептицизъм, евроскептик, европесимист*; чеш. *eurofob, eurofobik, europesimista, euroskeptik, eurnegativista, eurokritik, eurokriticizmus, euroskepticizmus, euroskepse, europesimizmus, euronihilizmus, eurnegativizmus, eurofobie*), през реалистичното, умерено критичното отношение (чеш. *euromanager, euromanager, euromanager, euromanager*), до пълното, безкритичното приемане (бълг. *еврофил, еврооптимист, еврооптимизъм, евроентузиазъм*; чеш. *eurofil, euroeuforik, eurofanatik, euromaniak, eurooptimista, euronadšenec, eurnaivista, eurooptimizmus, euronadšenectví, euronadšení, euromanie, eurnaivita, euroeuforie, eurnaivizmus, huráevrooptimizmus, huráevropanizmus, huráevropanství, eurofanatizmus*). Прави впечатление, че разглежданият кръг неологизми, повече или по-малко маркирани с аксиологични конотации, е значително по-широко и разнообразно представен в чешкия език, което говори за по-детайлно членение при концептуализацията на оценъчните нагласи в тази сфера в чешкото езиково съзнание и може да се обясни с различия от социалнопсихологическо естество.

Разнопосочността в обществените настроения и нагласи спрямо явленията, свързани с европейската и евроатлантическата интеграция, намира езиково отражение също така в образуването на антонимни двойки неологизми с помощта на противоположни по значение словообразователни компоненти като *про-* и *анти-*, *-фил* и *-фоб*; *pro-* и *anti-*, *proti-*, *-fil* и *-fob*: бълг. *проатлантик* и *антиатлантик*,

проевропеизъм и антиевропеизъм; чеш. proevropský и antievropský, protievropský, protievropanství и proevropanství, eurofil и eurofob.

Номинативното поле на новия концепт ГЛОБАЛИЗАЦИЯ/GLOBALIZACE също се попълва активно с неологична лексика през последните десетилетия, преди всичко словообразователни неологизми, нови заемки и устойчиви съчетания, срв.:

бълг. *глобализация, глобализъм, глобализирам, глобализирам се, глобалист, глобализатор, глобализационен, глобализаторски, глобофобия, глобофоб, глобалофоб, глобалофобски, глобалофил, глобалофилия, антиглобализация, антиглобализъм, антиглобалист, антиглобалистка, антиглобализатор, антиглобалистичен, антиглобализационен, антиглобалистки, алтерглобализация, алтерглобализъм, алтерглобалист, алтерглобалистки, алтерглобализационен, хиперглобалист, хиперглобализатор, контраглобализационен, предглобален, постглобален, доглобализационен, псевдоглобалист, ултраглобалист, ултраглобализатор, ултраглобализационен, ултраглобалистки, евроглобализация, глобалканизъм, глокализация, деглобализация, деглобализирам, глобалистика, глобалното село;*
чеш. *globalizace, globalista, globalisticky, globalistický, globalita, globalitní, globalizačně, globalizační, globalizant, globalizátor, globalismus, globalizovaně, globalizovaný, globalizovat, globalizovat se, globofobie, globalfašista, antiglobalismus, antiglobalista, antiglobalistický, antiglobalistka, antiglobalizace, antiglobalizačně, antiglobalizační, antiglobalizant, antiglobalizátor, antiglobalismus, antiglobální, protiglobalista, protiglobalistický, protiglobalizační, protiglobální, proces globalizace, globalizační proces, globální vesnice.*

Съществителните имена *глобализация* и *globalizace*, които са основни репрезентанти на този концепт в двата разглеждани езика, показват широка лексикална съчетаемост (вж. *фиг. 1* и *фиг. 2*).

Поради актуалността на обективирания от тях концепт съществителните *глобализация* и *globalizace* може да бъдат отнесени към т.нар. „ключови думи“ на нашето съвремие.

глобализация

BulgarianNC2 web freq = 4247 (7.8 per million)

modifies	406	0.9	and/or	661	3.3	pp_на	357	1.7
неолибералната	10	9.42	интернационализация	13	9.03	кич	3	6.83
неолиберална	6	8.82	европеизация	10	8.59	капитализъм	6	5.44
ултралиберална	3	7.89	универсализация	6	8.1	спорт	21	5.13
либерален	20	6.82	евроинтеграция	14	7.73	икономика	67	4.99
комерсиален	6	6.68	американизацията	4	7.58	идентичност	6	4.21
капиталистически	5	6.1	информатизация	4	7.54	тероризъм	4	3.7
социалдемократически	5	5.7	дерегулацията	4	7.5	пазар	53	3.47
ускорен	4	5.25	партикуларизацията	3	7.21	демокрация	5	3.2
прословут	3	4.82	дерегулирането	3	7.18	човечество	3	3.09
икономически	59	4.74	либерализация	9	7.0	комуникация	4	3.0
алтернативен	8	4.67	регионализация	3	7.0	философия	4	2.96
интензивен	3	4.52	урбанизация	4	6.86	индустрия	4	2.81
тотален	3	4.34	унификация	3	6.76	финанси	4	2.67
негативен	5	4.31	локализация	4	6.42	мислене	3	2.59
всеобщ	4	4.24	енергоносител	3	6.21	свят	29	2.31
съвременен	22	4.18	интеграция	32	6.11	бизнес	8	2.17
културен	18	4.16	неравенство	4	5.95	процес	9	1.74
корпоративен	4	3.45	социалдемокрация	3	5.83	общество	7	1.53
финансов	20	2.38	глобализация	4	5.1	култура	7	1.42
сегашен	4	2.35	интегриране	3	5.01	търговия	6	1.0
днешен	4	2.27	модернизация	6	5.0	производство	9	0.74
футболен	3	2.23	екология	3	4.84	информация	5	0.47
световен	12	1.99	идентичност	9	4.75			
информационен	3	1.53	отваряне	4	4.47			
сам	10	1.17	капитализъм	3	4.34			

Фиг. 1. Лексикален профил на съществителното име *глобализация* (<https://the.sketchengine.co.uk/>)

globalizace

czes freq = 3021 (6.5 per million)

a_modifier	550	0.9	gen_2	955	4.2	prec_prep	443	1.4	gen_1	280	1.2
postupující	44	9.14	odpůrce	91	7.68	živem	5	5.49	ekonomika	59	5.22
kapitalistický	29	8.65	epocha	14	6.85	proti	100	4.02	solidarita	4	4.14
neoliberální	4	7.37	éra	47	6.79	díky	13	3.2	hospodářství	9	3.48
pokračující	17	7.09	důsledek	43	5.16	ke	45	2.58	kapitál	5	2.89
prohlašující	14	6.22	proces	104	5.16	o	88	0.66	trh	41	2.51
síťící	5	6.17	fenomén	8	5.02	s	58	0.02	obchod	16	2.12
nastupující	4	5.61	dopad	21	4.74				svět	37	2.07
celosvětový	12	5.38	pojem	17	4.59	post_verb	290	3.3	kultura	8	1.95
ekonomický	56	4.64	past	4	4.42	přinášet	10	2.24	médium	4	1.36
rostoucí	11	4.58	aspekt	9	4.14	znamenat	17	2.22	výroba	4	0.37
morální	7	4.16	definice	5	3.69	docházet	5	1.95			
spravedlivý	4	4.07	výzva	9	3.57	vyžadovat	4	1.06	is_subj_of	246	1.5
světový	51	3.7	kontext	4	3.52	umožňovat	6	0.89	přinášet	13	2.62
divoký	4	3.16	symbol	8	3.52	působit	5	0.81	znamenat	16	2.13
všeobecný	5	2.93	trend	11	3.49	představovat	6	0.61	ovlivňovat	4	1.95
takzvaný	4	2.62	problematika	8	3.17	začínat	4	0.46	pokračovat	9	1.47
hospodářský	10	2.49	přínos	4	3.13	vést	8	0.34	probíhat	5	1.25
americký	18	1.89	věk	13	3.03	pokračovat	4	0.3	působit	5	0.81
současný	15	1.77	následek	6	2.85				týkat	4	0.67
dnešní	7	1.7	tlak	13	2.75				představovat	5	0.35
kulturní	5	1.55	téma	13	2.6				umožňovat	4	0.3
rychlý	5	1.28	nebezpečí	6	2.55						
finanční	7	1.01	vliv	11	2.29						
celkový	4	0.58	rámec	12	2.12						
lidský	4	0.53	projev	6	2.1						

Фиг. 2. Лексикален профил на съществителното име *globalizace* (<https://the.sketchengine.co.uk/>)

3.4. Когнитивни аспекти на неологичното словообразуване в областта на обществено-политическата лексика в българския и чешкия език

Известно е, че „концептуалното съзнание на обществото се отразява в системата на производните думи и нейното разгръщане“ (Леман 2003: 391). Във връзка с това изследването на словообразователните процеси в новата лексика в когнитивен план би могло да даде информация за начина, по който носителите на езика създават нова „ментална действителност“, иначе казано, за начина, по който интерпретират с езикови средства ситуация, която до този момент не е била езиково назована (обективирана) или е била назована по друг, различен начин (Вашакова 2003: 411). Когнитивният подход към словообразуването е насочен към описание на концептуалните структури, въз основа на които се създават дериватите като отражение на човешките познавателни способности, в частност на: а) способността за сравняване на явленията и извличане на техни общи и различни характеристики; б) способността за категоризиране; в) способността за концептуализиране (вж. Вашакова 2003: 413 и цитираната там литература).

Наблюденията върху новите словообразователни неологизми, обективиращи концепти от концептосферата „Общество и политика“ в двата езика, дават основания да се направят следните обобщения:

1. В редица случаи езиково отражение получават различни аспекти и елементи от концептуализираната ситуация (иначе казано, запълват се различни слотове на съответния фрейм)²¹, срв.: бълг. *декомунизирам* (процес), *декомунизиране* (процес, абстрахиран от темпорални характеристики), *декомунизация* (процес, абстрахиран от темпорални характеристики), *декомунизатор* (участник субект), *декомунизационен* (свойство), аналогично *рекомунизирам*, *рекомунизиране*, *рекомунизация*, *рекомунизатор*, *рекомунизационен*; *лустрирам*, *лустриране*, *лустрация*, *лустратор*, *лустрационен*; *приватизирам*, *приватизиране*, *приватизация*, *приватизатор*, *приватизационен*, *приватизаторка* (участник субект), *приватизаторски* (свойство);

чеш. *lustrovat* (процес), *lustrace*, *lustráda* (процес, абстрахиран от темпорални характеристики), *lustrátor* (участник субект), *lustrační* (свойство), *lustrát* (участник обект), *lustrák* (предмет), *lustrovaný* (свойство), *lustrovanec* (участник обект); *privatizovat* (процес), *rozprivatizovat* (процес), *privatizace* (процес, абстрахиран от темпорални характеристики), *privatizátor* (участник субект), *privatizovaný* (свойство), *privatizovatelný* (свойство), *privatizační* (свойство); *debolševizovat* (процес), *debolševizace* (процес, абстрахиран от темпорални характеристики), *debolševizátor* (участник субект), *debolševizační* (свойство).

Резултат от това е възникването за кратко време на различни деривати и оформянето на многочислени словообразователни гнезда, което е показател за високата комуникативна релевантност на съответните концепти.

2. Най-активно се извършва категоризация на явления от извънезиковата действителност чрез признаци като:

- ‘лице (според неговата дейност, обект на дейност или принадлежност)’, езикова репрезентация чрез суфиксите: бълг. *-ар* (*седесар*, *бесепар*, *резесар*, *депесар*), *-джи(я)* (*гербаджия*, *атакаджия*), *-ист* (*глобалист*, *гербист*, *атакист*, *путинист*), *-ец* (*шенгенец*, *натовец*, *бесепеец*), *-ер* (*корупционер*, *облигационер*), *-ак* (*силовак*), *-атор* (*приватизатор*, *лустратор*) за лица мъже и *-к(а)* (*еврокомисарка*, *глобалистка*, *олигархка*, *нововремка*, *бесепарка*), *-иня* (*олигархиня*) за лица жени; чеш. *-ist(a)* (*klausista*, *zemanista*, *mečiarista*, *moonista*, *castista*, *blokádist*), *-ovec* (*grebeníčkovec*, *grossovec*, *blairovec*), *-ák* (*usák*, *děkujemák*, *nezávislák*), *-ník* (*totalitník*, *nomenklaturník*, *aliančník*, *blokádník*), *-ář* (*věpěenkář*, *bojkotář*, *minoritář*), *-átor* (*globalizátor*, *privatizátor*), *-ant* (*amnestant*, *globalizant*) в деноминалното словообразуване, *-tel* (*korumpovatel*) в девербалното словообразуване за лица мъже и *-k(a)*, *-кyně* за лица жени (*kancléřka*, *moonistka*, *jehovistka*, *ekofeministka*, *bioteroristka*, *klausovka*, *zemanovkyně*);
- ‘действие, процес, абстрахиран от темпорални характеристики’ (езикова репрезентация чрез суфиксите *-(из)аци(я)/-(из)ас(е)*): бълг. *федерализация*, *талибанизация*, *натовизация*, *косови-*

зация, мафиотизация, чеш. *albanizace, blairizace, izraelizace, mečiarizace*;

- ‘действие, процес’ (езикова репрезентация чрез суфиги -(из)ира-, -ува-, -’ава/-ова-): бълг. *глобализирам, мафиотизирам, лустрирам, ембаргирам, митингувам, раздържавявам*; чеш. *globalizovat, eurizovat, lustrovat*;
- ‘политическо или друго течение, доктрина’ (езикова репрезентация чрез суфиги -изъм/-izmus, -ismus): бълг. *глобализъм, талибанизъм, алкайдизъм*; чеш. *mečiarizmus, mečiarismus, globalizmus, globalismus, blairizmus, castizmus, ekologizmus*;
- ‘предмет на дейност’ (езикова репрезентация чрез суфиги -ств(о)/-stv(i)): бълг. *премиерство, омбудсманство*; чеш. *ombudsmanství*;
- ‘много голям, значителен или прекомерен’ (езикова репрезентация чрез префиксоиди като *свръх-, мега-, супер-, ултра-, хипер-/mega-, super-, ultra-, hyper-*, първа съставна част *velko-*, представка *vele-*): бълг. *хипердемократия, свръхдемократия, свръхдържава, супердържава, хипердържава, мегаминистерство, мегаведомство, свръхполитизация*; чеш. *hyperpopulizmus, ultrapopulizmus, superkapitalismus, superopozice, megakoalice, superkoalice, ultrahypersuprakoalice, velkomocenský, velkostrana, velkoprivatizátor, velkokoaliční, velelustrace, velezemě, veleúřad*;
- ‘малък или незначителен’ (езикова репрезентация чрез първа съставна част *мини-/malo-, pidi-*): бълг. *минифракция*; чеш. *malopolitik, malopolitika, malostrana, pidivolby, pidistrana, pidistranička*;
- ‘лъжлив, привиден’ (езикова репрезентация чрез първа съставна част *лъже-, квази-, псевдо-/kvazi-, take-, taký-, pseudo-*, представка *не-/ne-*): бълг. *недемократия, квазидемократия, псевдоглобалист*; чеш. *pseudoopozice, pseudokoalice, pseudoprivatizace, pseudoprivatizátor, takylevice, taképolitika, taképolitik, taképravičák, kvazikoaliční, kvaziprivatizace, kvaziliberální, kvazineutralita*;
- ‘бивш’ (езикова репрезентация чрез префиксоид *екс-/ex-*): бълг. *ексоциалист, ексоциалистически, експремиер, експремиерка, екскомунист, екссъветски, експенутат*; чеш. *exkomunista, ex-prezident, exposlanec, exsovětský*;

- ‘таен, прикрит’ (езикова репрезентация чрез първа съставна част *крипто-/krypto*): бълг. *криптокомунист, криптоживковист, криптосъветски, криптосталинистки, криптоавторитарен, криптобунтовник, крипточервени, криптонацистки*; чеш. *kryptokomunista, kryptokomunismus, kryptosystém, kryptopolitika, kryptopolitický, kryptoorganizace, kryptokoalice, kryptosocialistický*;
- ‘противопоставяне, насоченост против някого или нещо’ (езикова репрезентация чрез префиксоиди *анти-, контра-/anti-, kontra-*, представка *proti-*): бълг. *антинатовизъм, антиатлантизъм, антиатакист, антидепесар, антиевропеист, антиседесар, антиталибански, антицарист, антипротест, антимитинг, антикорупция, антикорупционен, антиглобализъм, антивот, контраглобализационен, контраидеология, контрапротест*; чеш. *antilevicový, antiglobalizmus, antinатовský, antidiskriminační, antievropský, antiglobalista, antihavlovský, antiimigrantský, antiklausovec, antikorupce, antisummit, kontrasummit, protisummit, protitemelínský, protikorupční, protiklausovský, protialianční, protievropan, protievropanství, protálíbánský, protibruselský, protičečenský, protiextremistický, protiglobalista, protiglobalizační, protipuč, protiunijní, protizemanovský*;
- ‘подкрепа, поддържане на някого или нещо’ (езикова репрезентация чрез представка *про-/pro-*): бълг. *проатлантик, пробесепарски, пронатовец, проседесарски, проталибански*; чеш. *probruselský, pročečenský, proevropan, proevropanství, prohavlovsky, prointegrační, proklausovský, pronatovský, prozemanovský, protemelínský*;
- ‘следходност’ (езикова репрезентация чрез представка *след-, пост-/po-, post-*): бълг. *следдесетоноемврийски, следперестроен, следпрезидентски, следпреходен, следприватизационен, следприсъединителен, следрейгънов, следсоциалистически, следсъветски, следтоталитарен, постбошевизъм, постбошевишки, постдемократичен, постдесетоноемврийски, посткомунизъм, постперестроен, постпреходен, постприсъединителен, постсталински, постсъветизъм, постсъветски, постталибански*; чеш. *pozemanovský, posametový, polistopadový, postdeklarační, postfederalismus, posthavlovský, postkapitalistický*,

postkapitalizmus, postklausovský, postkonfliktní, postprivatizační, postsarajevský, postzemanovský;

- ‘предходност’ (езикова репрезентация чрез представка *пред-/řed-*): бълг. *предглобален, преддемокрация, преддесетоноемврийски, предприватизационен, предприсъединителен, предсоц*; чеш. *předlistopadový, předzemanovský, předkonfliktní, předklausovský, předemigrační*;
- ‘повторно извършване на действието’ (езикова репрезентация чрез представка *ре-/re-*): бълг. *рекомунизiram, рекомунизация, ремутизация*; чеш. *reindustrializace, renacionalizace, renacionalizovat, reprivatizovat*;
- ‘отстраняване на резултат или връщане на нещо в предишно състояние’ (езикова репрезентация чрез представка *де-/de-, od-*): бълг. *декомунизация, деидеологизация, деболишевизация, дебалканизация, деполитизiram, департизiram, делегитимiram*; чеш. *deideologizace, debilševizace, deinstitucionalizace, dejelcinizace, dемеčiarizace, delegitimizovat, depolitizovat se, dereglementace, desolidarizace*;
- ‘нов’ (езикова репрезентация чрез първа съставна част *нео-/neo-, novo-*): бълг. *неоживковизъм, неототалитаризъм, неосталинизъм*; чеш. *neokomunista, neokomunismus, novokomunista, novokapitalizmus, novorežimní*;
- ‘стар, ретрограден’ (езикова репрезентация в чешки чрез първа съставна част *staro-*): *starosocialista, starosocialismus, starokomunista, starobolševik, starosoudruh*;
- ‘силно пристрастие към нещо’ и ‘лице, което проявява силно пристрастие към нещо’ (езикова репрезентация съответно чрез втора съставна част *-филия/-filie* и *-фил/-fil*): бълг. *еврофилия, еврофил*; чеш. *úřadofilie, xenofilie, eurofil*;
- ‘силен страх от нещо или ненавист към нещо’ и ‘лице, което проявява силен страх от нещо или ненавист към нещо’ (езикова репрезентация съответно чрез втора съставна част *-фобия/-fobie* и *-фоб/-fob, -fobik*): бълг. *еврофобия, глобофобия, комунистофобия, еврофоб, глобофоб, глобалофоб*; чеш. *eurofobie, elitofobie, globofobie, komunistofobie, globofobie, eurofob, eurofobik*;

- ‘власт, управление’ (езикова репрезентация съответно чрез втора съставна част *-крация/-kracie*): бълг. *медиокрация, наркокрация*; чеш. *partiokracie, partitokracie, jelcinokracie, havlokracie, bankokracie, chaokracie*.

Словообразователните неологизми, чрез които се обективират представените признаци, са изградени въз основа на съответни абстрактни образци (схеми) от езиковата структура. Това са „обобщени структури, възникнали в резултат от извършваните от носителите на езика сравнения на конкретни изрази и регистриране на приликите и отликите между тях при абстрахиране от семантичното им съдържание“ (Вашакова 2003: 421). С помощта на такива схеми се осъществява категоризация на ситуациите (обектите) от извънезиковата действителност на различно равнище на абстракция и конкретизация (виж Вашакова 2003 и цитираната там литература).

Съществуването на подобни схеми позволява на носителите на езика чрез когнитивната операция сравняване да декодират значението и на нестабилизиранни, неутвърдени в системата образувания като например многобройните казионизми с компонент *-крация*, срещани се в български публицистични текстове: *бандитокрация, заслугокрация, ползокрация, диктаторкрация, мутрокрация, глупокрация, путинокрация* и др.

3. Чрез производните думи се представя определена перспектива към концептуализираната ситуация (Вашакова 2003), един от възможните елементи в която е оценъчността. Немалка част от словообразователните неологизми в областта на българската и чешката обществено-политическа лексика са аксиологично маркирани. Чрез тях се систематизира и кодира в езикова форма не само придобитото ново знание за явленията от променящата се действителност, но и социалнооценъчно отношение към означаваните обекти.

Типът аксиологично съдържание, определян като социална оценъчност, отразява ценностни стереотипи, основаващи се на установена в обществото ценностна йерархия, идеология и мироглед.²² В повечето случаи тези стереотипи не са единни за цялото общество поради неговата политическа и идеологическа разнородност. На това обръща внимание Е. Пернишка: „Идеологически оценъчните

имена [...] не могат да бъдат общи за субектите и обектите на отрицателната оценка. Създателите на имената очевидно изключват себе си от категорията на тези, които иронизират и отричат. Ето защо при изследване на емотивната лексика, особено свързаната с определена социална обстановка и време, трябва да се отчита и с у б е к т ъ т на социалния и политически дискурс, наличието на р а з л и ч и я в ценностните системи на отделни социално-политически и икономически групи лица и от там – създаване на емотивна лексика за определени оценки и виждания от номинатори из средата само на конкретни такива групи. Очевидно при такива случаи става въпрос за формиране на отделни „моделни на света“, съобразени с виждането за добро и зло на различни хора, за свое (качество) и чуждо (качество)“ (Пернишка 2006: 16).

Разглежданите аксиологично маркирани словообразователни нелогизми в българския и чешкия език изразяват негативна социална оценъчност (вж. по-подробно Пернишка 2005, Пернишка 2006, Пернишка 2009а, Благоева 2012г, Благоева 2012д), във връзка с което служат като средство за пейоративизация и експресивизация. Част от тях съдържат формални маркери за експресивност (под формата на афикси или афиксоиди за изразяване на отрицателна оценъчност) или са образувани чрез други похвати на експресивното словообразуване. Такива са например новите съществителни имена, образувани със суфикси *-щина/-ština* (често от мотивираща основа антропоним), които означават отрицателни прояви или качества: бълг. *талибанищина, олигарищина, мафиотищина, братовчедищина, живковщина, елциновищина, путинщина, саддамищина*; чеш. *zetašovština, haiderovština* (Аврамова 2003: 122, Аврамова 2012б, Благоева 2012в). Като средство за експлициране на негативна оценъчност (в български – оказионално) е отбелязан и суфиксоидът *-oid/-oid* (бълг. *комуноид, доганонид*; чеш. *natoid, zemanoid*).

Сред останалите словообразователни похвати за пораждаване на експресия при образуването на нова оценъчна лексика може да се посочат:

- отсичане на части от основата: срв. в български съществителното *соц* ‘социализъм’, както и първата съставна част *соц*- ‘социа-

листически' в структурата на цяла поредица нови сложни думи с пейоративен характер: *соцвреме, соцвърхушка, соцгенерал, соцгерб, соцгерой, соцград, соцдефицит, соцдизайн, соцдисидент, соцдогматичен, соцдържава, соцелит, соцентусиазъм, соцера, соцестетика, социдеализъм, социдеологема, социкономика, социнформационен, соцмарка, соцмислене, соцноменклатура* и пр.;

- блендинг (телескопично словообразуване): при пейоративни номинации като бълг. *демократура*; чеш. *prevítizace, bobovize, demokracura, grevitalizace*;
- словообразуване по аналогия: срв. в български ироничното *властнямащ*, образувано по аналогия с *властимащ*, също пейоративните *реститутка, властитутка* по аналогия с *проститутка*;
- съчетаване на стилистично дисхармонични или смислово несъвместими словообразователни елементи: бълг. *бандитокрация, кинжализъм, бананизация* 'придобиване на характер и статут на бананова република', *мутризация, макдоналдизация*; чеш. *ptákostrana, křipokracie, mcdonaldizmus*.

4. Заключение

Проведените наблюдения показват, че в новата обществено-политическа ситуация през последните няколко десетилетия в концептуалната макросфера „Общество и политика“ в българския и чешкия език протичат съществени изменения, свързани преди всичко с деактуализацията на концепти, преструктурирането на информационния и/или интерпретационния компонент на концепти и пораждането на нови концепти. По отношение на динамиката в тази концептуална сфера между двата разглеждани езика се откриват както общи, така и националноспецифични особености.

Така например и за двата езика е характерно възникването на такива нови концепти като ГЛОБАЛИЗАЦИЯ/GLOBALIZACE и ЕВРОПЕЙСКА ИНТЕГРАЦИЯ/EVROPSKÁ INTEGRACE. По отношение на средствата за вербализиране на тези концепти в междуезиков план се открояват както сходства, така и различия. Вътрешноспецифична особеност за чешкия език е например образуването на

ново сложно съществително име, означаващо едновременно националната и общеевропейската принадлежност на чешките граждани: *Čechoevropan*, докато в българския език все още не се е породила обществена необходимост от вербализирането на подобна ментална същност.

От друга страна, оформят се цял кръг нови концепти, които имат националноспецифичен характер поради това, че отразяват характерни за конкретната страна обществено-политически реалности и явления. Обективизиращите съответните концепти номинативни единици се отнасят към безеквивалентната лексика. Такива са например многобройните нови съществителни, назоваващи членове и привърженици на политически партии (бълг. *нововремец, седесар, бесепар, атакаджия, гербер, гербовак, гербаджия, гербист*; чеш. *usák, ptákostraník, modroptáčník, odista*), участници в политически и обществени движения, във важни събития от най-новата история на двете страни и др. (бълг. *десетоноемвриец, палаткаджия*; чеш. *osmašedesátník, děkujemák*), партии, коалиции и други обединения (бълг. *синята партия, жълтата партия, тройната коалиция*; чеш. *občanský demokrat, óděeska, klausostrana, trojkoalice, čtyřkoalice, sedmikoalice*), както и множеството деантропонимни неологизми, мотивирани от собствено име на родни политически и други дейци (бълг. *станишевист, тренчевист, модорживковизъм, виденовизация*; чеш. *zemanovec, klausizmus, havlolog, antiklausovec*).

Друг пример за национална специфика е начинът, по който се отразяват такива явления от действителността като честата смяна на партийната принадлежност (срв. метафорите бълг. *политически номад, политическо номадство, пребоядисвам се*; чеш. *politická turistika, politický turizmus, politický turista*) и разграбването на активите на банка, предприятие и др. чрез финансови машинации (срв. неосемантизмите бълг. *източвам*; чеш. *tunelovat, tunelování*). В основата на посочените лексикални и фразеологични метафори във всеки един от езиките залягат различни образи, което говори, че българското и чешкото езиково съзнание интерпретират по нееднакъв начин признаците на съответните концепти.

Трябва да се отбележи, че както в българския, така и в чешкия език немалка част от новата лексика, чрез която се обективират на-

стъпили промени в отделни сектори на концептосферата „Общество и политика“, има експресивен характер и е средство за изразяване на оценъчно отношение. Това е свидетелство, че в обществото е формирана определена (в повечето случаи негативна) социална оценка за редица явления и реалии от променящата се обществено-политическа действителност и това намира отражение в езика.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Изследването е проведено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ (договор ДТК 02–52/2009).
- ² На динамиката в славянските езици в края на XX и началото на XXI в. са посветени редица изследвания (вж. например Гайда 1993, Чехова 1993, Бояджиев 1995, Данеш 1997а, Земска 2000, Скияревска 2001, Валгина 2003, Зидарова 2006 и др.).
- ³ В българската лингвистика развитието на тази перспективна област на изследване все още предстои. Публикациите по разглежданата проблематика са все още малко на брой, срв. някои разработки на Е. Пернишка (Пернишка 2005, Пернишка 2006, Пернишка 2009а, Пернишка 2009б и др.), Д. Благоева и С. Колковска (Колковска, Благоева 2010) и др.
- ⁴ Използваният езиков материал е извлечен от неологичните речници на двата езика: РНДЗБЕ 2001, РНДБЕ 2010, NSČ 1998, NSČ 2004, RČČRSN 2004 и др., от електронни корпуси: Българския национален корпус (http://www.ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm), BulgarianNC2 web (<https://the.sketchengine.co.uk/>), Чешкия национален корпус (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>), czes и czTenTen2 (<https://the.sketchengine.co.uk/>), от неологичната база данни Neomat на Института за чешки език (<http://neologismy.cz>), от интернет източници (<http://europa.eu/>, http://www.dadalos-europe.org/bg/materialien/glossar_a.htm), както и от собствен архив.
- ⁵ Повече за актуалните процеси в българската и чешката обществено-политическа лексика вж. напр. у Бояджиев 1995, Данеш 1997а, Благоева 2012а, Благоева 2012б, Благоева 2013 и др.
- ⁶ В когнитивната лингвистика се обособяват различни течения (Кубрякова и др. 1997: 54) или направления, между които З. Попова и И. Стернин посочват следните: културологично (с представител Ю. Степанов), лингвокултурологично (В. Карасик, С. Воркачев), логическо (Н. Арутюнова), семантико-когнитивно (Е. Кубрякова, З. Попова, И. Стернин), философско-семиотично (А. Кравченко) (Попова, Стернин 2010: 16). Подробен

преглед и коментар за подходите в отделните направления и за дефинициите на базовите понятия в тях (в частност за базовото понятие *концепт*) вж. напр. у Маслова 2004, Попова, Стернин 1999, Попова, Стернин 2007, Попова, Стернин 2010, Маслова 2011, Илиева 2013 и др.

⁷ Термин на Д. Лихачов (Лихачев 1993).

⁸ Според Е. С. Кубрякова механизмът за формиране на нови концепти и реструктуриране на концепти може да се опише чрез следния алгоритъм: „1) избор на концепти от концептуалната система за по-нататъшната им интеграция в единен гештalt; 2) интеграция в обединение, което подлежи на означаване; 3) акт на номинация, който завършва с ословесяване на концептуалната структура във вид на новосформиран концепт, закрепен за това ново обозначение; 4) включване на новото обозначение в менталния лексикон на носителите на езика, паралелен на възможността за използване на това обозначение в живата реч“ (Кубрякова 2004: 317–318).

⁹ Тезата за многослойната структура на концепта е представена за първи път от Ю. Степанов (Степанов 2004) и се приема от редица други автори.

¹⁰ Терминът *номинативна плътност на концепта* е въведен от В. Карасик и е дефиниран от автора като: „детайлизация на означавания фрагмент от реалността, множествено вариативно означение и сложни смислови оттенъци на означаемото“ (Карасик 2002).

¹¹ Както посочват З. Попова и И. Стернин, високата номинативна плътност на концепта свидетелства: „1. за актуалността на осмисляне на една или друга сфера от действителността за конкретното общество; [...] 3. за комуникативната релевантност на концепта, за необходимостта той да бъде обсъждан, да се обменя дадена концептуална информация в дадения социум“ (Попова, Стернин 2010: 147).

¹² Възможността концептите да бъдат заимствани („да мигрират“) от една национална концептосфера в друга се обсъжда от редица автори (вж. Попова, Стернин 2007, Ермакова и др. 2008, Черникова 2008, Касянова 2008б и др.).

¹³ „Думите, които не изразяват никакъв смисъл за носителя на езика, обективират нулев концепт“ (Пименова 2010: 48; вж. също Ганеев 2011).

¹⁴ Сходно тълкувание на това съществително е дадено и в т. 8 на академичния многотомен *Речник на българския език* (РБЕ 1995: 713).

¹⁵ Това съществително присъства с осъвременено значение и в неологичния речник на българския език от 2001 г.: „Съвкупност от влиятелни поддръжници на някого при негови домогвания в областта на политиката,

властта, бизнеса и др., при провеждане на някаква дейност или застъпване за някаква идея“ (РНДЗБЕ 2001: 155).

¹⁶ Дефинициите са от РБЕ 2006: 739–740. Срв. за чешкия език: „*(ve státě) princip nadvlády většiny menšiny, vláda lidu; stát založený na tomto principu*“ (SSJČ 1989).

¹⁷ Тук и по-горе дефинициите са от РБЕ 1981: 709. Срв. за чешкия език: „*buržoazní d. [demokracie] státní forma vlády buržoazie prováděné zvolenými zastupitelskými orgány, poskytující určitá politická práva i ostatním složkám a třídám společnosti; lidová d. [demokracie] státní forma diktatury proletariátu, vzniklá po druhé světové válce v zemích střední a jihovýchodní Evropy a v někt. zemích Asie*“ (SSJČ 1989).

¹⁸ За социалните конотации на някои термини от обществено-политическата сфера вж. Попова 2011.

¹⁹ В наброяващия 420 милиона думи корпус на българския език BulgarianNC2 web (<https://the.sketchengine.co.uk/>) честотата на срещане на съществителното *демокрация* е 36.8 на милион, а в 4.8-милиардния корпус на чешкия език czTenTen2 (<https://the.sketchengine.co.uk/>) съществителното *demokracie* е с фреквентност 36.9 на милион (данни от март 2013 г.). Рекурентността на лексикалните единици като показател за значимостта на определени концепти за носителите на езика се разглежда от О. Титкова, която посочва: „Изучаването на рекурентните езикови единици в рамките на дискурсни анализ позволява да се открият значимите за даденото лингвокултурно съобщество концепти, анализирани в дискурса, и тяхната роля в конструиране на съзнанието, в своеобразното „прекрояване“ на картината на света“ (Титкова 2003).

²⁰ Словообразователните особености на новата лексика в българския и чешкия език (самостоятелно или в съпоставителен план) са изследвани от редица български и чешки автори като Е. Пернишка, Цв. Аврамова, С. Колковска, Цв. Георгиева, Б. Нишева, А. Рангелова, Л. Яновец и др.

²¹ Фреймът е структура на езиковото знание, организирано около дадено понятие, в която е представена информация от различен тип, а слотът е елемент от фрейма, който конкретизира даден негов аспект чрез запълване с характерни примери или данни (Мински 1979, цит. по Евсеева 2011).

²² За разлика от другия тип оценъчност – нравствената, която се основава преди всичко върху морални ценностни ориентири (Голованевски 2002, Пернишка 2006).

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* София: Херон Прес. 260 с.
- Аврамова 2012а:** Аврамова, Цв. Субстантивни неологизми с первой частью *евро-* в современном болгарском литературном языке. // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4 (2), с. 423–426.
- Аврамова 2012б:** Аврамова, Цв. Нови деантропонимни съществителни в българския и чешкия. // *Българската бохемистика днес.* София: Парадигма, с. 66–74.
- Алефиренко 2005:** Алефиренко, Н. Ф. Спорные проблемы семантики. Москва: Гнозис. 326 с.
- Благоева 2005:** Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език.* София: Галик. 106 с.
- Благоева 2012а:** Благоева, Д. Нова общественно-политическа лексика в българския и чешкия език. // *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český.* S. Čmejrková – J. Hoffmannová – J. Klímová (eds.). Praha: Karolinum, s. 453–457.
- Благоева 2012б:** Благоева, Д. Актуални процеси в българската общественно-политическа лексика. // *Магията на думите. Езиковедски изследвания в чест на проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова.* София: АИ „Проф. М. Дринов“, с. 129–145.
- Благоева 2012в:** Благоева, Д. Словообразователен потенциал на антропонимите в новата българска и чешка общественно-политическа лексика. // *Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012.* Том 1. Езикознание. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 346–352.
- Благоева 2012г:** Благоева, Д. Експресивен потенциал на новата българска лексика. // *Български език*, № 4, с. 7–16.
- Благоева 2012д:** Благоева, Д. Оценъчно съдържание в новата българска лексика. // *Многообразие в единството*, № 1 <<http://tksi.org/SUB/papers/3-1/3-1-8.pdf>> [дата на достъп 10.03.2013].
- Благоева 2013:** Благоева, Д. Неологизация в областта на общественно-политическата лексика в българския и чешкия език. // *Юбилеен сборник в чест на доц. Я. Бъчваров.* София: УИ „Св. Климент Охридски“ (под печат).

- Бояджиев 1995:** Бояджиев, Т. Динамични процеси в лексикалния състав на българския език. // *Българистични студии*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 7–17.
- Валгина 2003:** Валгина, Н. С. *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: Логос. 304 с.
- Вачкова, Вачков 2003:** Вачкова, К., В. Вачков. Езиковите средства за европейска интеграция – нов обект за стандартизационна активност. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: UJČ AV ČR, s. 23–34.
- Вашакова 2003:** Waszakowa, K. Kognitywne aspekty tworzenia nowych derywatów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego). // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Uniwersität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 411–435.
- Воркачев 2001:** Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. // *Филологические науки*, № 1, с. 64–72.
- Гайда 1993:** Gajda, St. (red. nauk.). *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna. 291 s.
- Ганеев 2011:** Ганеев, Б. Т. Нулевые концепты. // *Проблемы лингвистики, методики обучения иностранным языкам и литературоведения в свете межкультурной коммуникации*. Уфа: Изд-во БГПУ, с. 82–84.
- Генев-Пухалева 2012:** Генев-Пухалева, И. Специализираният език на Европейския съюз и терминологичните европеизми. // *Време и история в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения 19–21 април 2012. Том 1. Езикознание*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 221–228.
- Голованевски 2002:** Голованевский, А. Л. Оценочность и ее отражение в политическом и лексикографическом дискурсах (на материале русского языка). // *Филологические науки*, № 3, с. 78–87.
- Данеш 1997а:** Daneš, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 292 s.
- Данеш 1997б:** Daneš, F. Situace a celkový stav dnešní češtiny. // *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 12–24.
- Демьянков 1994:** Демьянков, В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. // *Вопросы языкознания*, № 4, с. 17–33.

- Евсеева 2011:** Евсеева, И. В. *Комплексные единицы русского словообразования. Когнитивный подход*. Москва: Книжный дом „ЛИБРОКОММ“. 310 с.
- Ермакова и др. 2008:** Ермакова, О. П. и др. *Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков*. Москва: Языки славянских культур. 712 с.
- Земска 2000:** Земская, Е. А. (ред.) *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. 2. изд. Москва: Языки русской культуры. 473 с.
- Зидарова 2006:** Зидарова, В. Динамика и актуални тенденции в съвременната българска лексикална система. // *Класика и авангард*. София: ИЦ „Проф. Боян Пенев“, с. 253–259.
- Илиева 2013:** Илиева, Д. За същността на концепта. // *70 години българска академична лексикография*. София: АИ „Проф. М. Дринов“, с. 527–535.
- Карасик 2002:** Карасик, В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена. 477 с.
- Касянова 2006:** Касьянова, Л. Ю. Когнитивно-дискурсивное освещение процессов неологизации в русском языке начала XXI в. // *Геология, география и глобальная энергия*, № 6, с. 183–187.
- Касянова 2008а:** Касьянова, Л. Ю. Современное состояние и перспективы развития неологии. // *Гуманитарные исследования*, № 4, с. 51–61.
- Касянова 2008б:** Касьянова, Л. Ю. Заимствование концептов как релевантный фактор обновления концептосферы языка. // *Вестник Тамбовского университета. Серия „Гуманитарные науки“*, № 6, с. 18–24.
- Колковска 2003:** Колковска, С. Тенденции в композитообразуването с афиксоиди в българския език (в съпоставка с чешкия език) през 90-те години на XX в. // *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině (90. léta 20. století)*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 60–78.
- Колковска, Благоева 2010:** Колковска, С., Д. Благоева. Речник на новите думи в българския език – източник на знания за някои актуални концепти (въз основа на областта „стил на живот“). // *Лексикографията в европейското културно пространство*. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, София, 19–20 октомври 2009 г. Велико Търново: Знак’94, 2010, с. 253–365.
- Крумова-Цветкова 2009:** Крумова-Цветкова, Л. Остаряващи думи, значения и форми в съвременния български книжовен език. // *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р*

Венче Попова и проф. Петър Пашов. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 365 – 373.

Кубрякова 2004: Кубрякова, Е. С. *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Языки славянской культуры. 560 с.

Кубрякова и др. 1997: Кубрякова, Е. С., В. С. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. Краткий словарь когнитивных терминов. Под общей ред. Е. С. Кубряковой. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова. 245 с.

Леман 2003: Lehman, V. Словообразование и лексические концепты. // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. I. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 391–410.

Лихачов 1993: Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка. // *Известия РАН. Серия литературы и языка*, № 1, с. 3–9.

Маслова 2004: Маслова, В. А. *Когнитивная лингвистика*. Минск: Тетра-Системс. 255 с.

Маслова 2011: Маслова, В. А. *Введение в когнитивную лингвистику*. Москва: Флинта – Наука. 294 с.

Мински 1979: Минский, М. *Фреймы для представления знаний*. Пер. с английского О. Н. Гринбаума. Москва: Энергия. 152 с.

Пернишка 2005: Пернишка, Е. Съвременни явления и отношения в огледалото на българския език. – В: *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 541–551.

Пернишка 2006: Пернишка, Е. Времето в нас, в езика и в лингвистиката. // *Списание на БАН*, № 5, с. 10–19.

Пернишка 2009а: Пернишка, Е. Новата лексика в българския език – огледало на съвременния обществен живот. // *Наука*, № 6, с. 45–51.

Пернишка 2009б: Пернишка, Е. Номинацията от перспективата на когнитивизма. // *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р Венче Попова и проф. Петър Пашов*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 75–84.

Пименова 2010: Пименова, М. В. Политическая концептуальная система. // *Политическая лингвистика*, № 2, с. 47–55.

Плотникова 2005: Плотникова, Л. И. Коммуникативно-когнитивный подход к исследованию новых слов на этапах их порождения, функционирования и языкового закрепления. // *Вопросы когнитивной лингвистики*, № 3, с. 70–75.

- Попова 2011:** Попова, М. Социални конотации на термина. // *Езикът и социалният опит. Проблеми на социолингвистиката*. Т. 10. Велико Търново: Знак'94, с. 46–51.
- Попова, Стернин 1999:** Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Понятие „концепт“ в лингвистических исследованиях*. Воронеж: Изд. Воронежского государственного университета. 32 с.
- Попова, Стернин 2007:** Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Семантико-когнитивный анализ языка*. Воронеж: Истоки. 250 с.
- Попова, Стернин 2010:** Попова, З. Д., И. А. Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ: Восток – Запад. 314 с.
- Скляревска 2001:** Скляревская, Г. Н. Слово в меняющемся мире: русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы. // *Исследования по славянским языкам*, № 6. Сеул: Корейская ассоциация славистов, с. 177–202.
- Степанов 2004:** Степанов, Ю. С. *Константы. Словарь русской культуры*. 3. изд., испр. и доп. Москва: Академический проект. 991 с.
- Стоянова 2003:** Стоянова, Ю. Тенденция към архаизация на лексикални елементи от съвременния словашки и български речников състав. // *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 43–48.
- Тибилова 2009:** Тибилова, М. И. Аспекты изучения нового слова в современном русском языке. // *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*, 15, № 1, с. 114–116.
- Титкова 2003:** Титкова, О. И. О перспективах лингвистического исследования рекуррентных единиц лексикона. // *Филологические науки*, № 2, с. 79–86.
- Филипец 1992:** Filipec, J. Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky. // *Naše řeč*, № 1, s. 1–11.
- Хлавсова 1997:** Hlavsová, J. Jazyk politiky. // *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 26–41.
- Чермак и др. 2010:** Čermák, F., V. Cvrček, V. Schmiedtová (eds.). *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Ústav Českého národního korpusu. 304 s.
- Черникова 2008:** Черникова, Н. В. *Лексико-семантическая актуализация как средство отражения изменений в русской концептосфере 1985–2008 гг.* Москва: МГОУ. 395 с.
- Чехова 1993:** Čechová, M. Dynamika slovní zásoby dnešní češtiny. // *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*. Red. nauk. Stanisław Gajda. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 103–109.

ИЗТОЧНИЦИ

- БТР 1994:** *Български тълковен речник*. 4. изд., доп. и прераб. от Димитър Попов. София: Наука и изкуство. 1094 с.
- РБЕ 1981:** *Речник на българския език*. Т. 3. София: БАН. 770 с.
- РБЕ 1995:** *Речник на българския език*. Т. 8. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. 864 с.
- РБЕ 2006:** *Речник на българския език*. Т. 3. 2. доп. и прераб. изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, ЕМАС. 806 с.
- РНДБЕ 2010:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство. 515 с.
- РНДЗБЕ 2001:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство. 310 с.
- РЧДБЕ 1982:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София: БАН. 1016 с.
- NSČ 1998:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Akademia. 356 s.
- NSČ 2004:** Martincová, O. a kol. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Akademia. 568 s.
- RČČRSN 2004:** Krejčířová, I. et al. *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů (2)*. 2. podstatně doplněné a opravené vydání. Praha: Akademia. 286 s.
- SSJČ 1989:** Havránek, B. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2. vydání. Praha: Academia, 1989².

ШЕСТА ЧАСТ

***ЛЕКСИКОГРАФСКО ПРЕДСТАВЯНЕ
НА НЕОЛОГИЗМИТЕ
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ***

NEOLOGICKÝ CHARAKTER HESEL V *DODATCÍCH* K *PŘÍRUČNÍMU SLOVNÍKU JAZYKA ČESKÉHO*

Je všeobecně známo, že k *Příručnímu slovníku jazyka českého* (PSJČ), který po řadu desetiletí vznikal na půdě Kanceláře Slovníku jazyka českého, resp. Ústavu pro jazyk český, byly zpracovávány, avšak do finální podoby nikdy nedovedeny *Dodatky*. Odkazuje se k nim ostatně doslov posledního, devátého svazku PSJČ, potažmo celého slovníku: „*Devítisvazkový Příruční slovník jazyka českého bude ještě doplněn svazkem Dodatků s nutnými opravami a nezbytnými doplňky.*“ (PSJČ 1935–1957: 1120)

Důvodů postupného vytváření *Dodatků* bylo hned několik. V první řadě to byla potřeba vyrovnat jisté očividné disproporce mezi prvními svazky *Slovníku*, které jsou co do rozsahu podstatně úspornější, nadto ovlivněné purismem a odráží se v nich absence jednotné lexikografické metody, a svazky dalšími. Po druhé světové válce pak doplňování *Dodatků* dostalo nový rozměr v podobě rozšiřování hesláře o pojmenování nebývalého množství nově vzniklých skutečností souvisejících zejména s rychlým rozvojem vědy a techniky a také se společenskými proměnami vůbec. Tomu odpovídalo i zaměření poválečné excerpce, průběžně doplňující lístkový lexikální archiv ÚJČ, která po roce 1945, resp. 1948 musela vedle výrazně širšího spektra odborné literatury ve zvýšené míře zohledňovat také literaturu marxisticko-leninskou a budovatelskou. (Dvořáčková 2011: 48)

Od počátku padesátých let se v lexikografickém oddělení nově vzniklého ÚJČ soustředila hlavní pozornost na vytváření vůbec prvního normativního slovníku soudobé češtiny, ve výsledné podobě čtyřdílného *Slovníku spisovného jazyka českého* (SSJČ). Jelikož se SSJČ, stejně jako *Dodatky* k PSJČ, opíral o unikátní excerpční materiál uložený v lexikál-

ním archivu ÚJČ se zvláštním zřetelem k tzv. 2. materiálu¹, zahrnujícímu excerpta ze zdrojů vzniklých po roce 1945 (Golánová 2011: 290), značná část hesel rukopisu *Dodatků* se překrývá s heslářem *SSJČ*. Tato skutečnost se pak nejspíš stala jedním z hlavních důvodů, proč *Dodatky* nebyly nakonec nikdy vydány.

V obou lexikografických dílech tedy najdeme především obraz slovní zásoby období konce čtyřicátých a celých padesátých let. Autoři *SSJČ*, který vycházel postupně v letech 1960–1971, však měli relativně dostatečný prostor k tomu, aby z hesláře vyřadili (či do něj vůbec nezařadili) takové neologismy, u nichž již bylo zřejmé či velmi pravděpodobné, že se v českém jazyce neujmou, dále výrazy silně expresivní a nespisovné. Lexikální jednotky tohoto typu však najdeme právě v *Dodatcích*, které byly v rámci lexikografických úkolů ÚJČ v dané době kvůli vznikajícímu *SSJČ* upozaděny.

Dodatky zahrnují ve 14 zásuvkách celkem 40 778 listků s jednotlivými hesly (pouze v případě slov patřících k témuž slovotvornému hnízdu se na jednom listku nachází více lexikograficky zpracovaných hesel). V současné době jsou *Dodatky* uloženy v Archivu Akademie věd ČR, v. v. i., přičemž jejich elektronická podoba je od roku 2011 přístupná na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (<http://barajjc.cas.cz/baraj/>). Pro potřeby tohoto textu byla nejprve ze všech hesel *Dodatků* vybrána ta, která sami zpracovatelé označili jako slova nová, z nich následně ta, která co nejcharakterističtěji dokladují svou příslušnost k době přelomu 40. a 50. let 20. století. Výklady významu, které jsou v tomto textu použity, jsou převzaty přímo z *Dodatků* k ilustraci způsobu práce jejich autorů.

Období kolem poloviny dvacátého století bylo pro život české, resp. československé společnosti vpravdě přelomovým. Skončil největší válečný konflikt v dějinách lidstva, mj. i v souvislosti s urputným zbrojením za druhé světové války nastal (s širokým celosvětovým záběrem) obrovský rozmach ve vědecko-technickém vývoji a v neposlední řadě se Československo v důsledku únorových událostí roku 1948 včlenilo definitivně do tzv. Východního bloku, jehož ostrému názorovému vymezení muselo být v budoucích čtyřiceti letech takřka bezvýhradně poplatné.

Takto zásadní změny výrazným způsobem ovlivnily také českou slovní zásobu, která byla ve velké míře rozšiřována jednak o neologismy, pojmenovávající nové věci a jevy (nemálo z nich souviselo právě s nově prosazovaným politickým a ideologickým kursem), jednak o výrazy, které primárně vznikaly s cílem nově pojmenované skutečnosti hodnotit. „*Vedle vlastních ideologicky a politicky příznakových lexémů nabyla na důležitosti evaluativa*“ (Čermák, Cvrček, Schmiedtová 2010: 19).

Neologismy typické pro zmíněné období se tak často vyznačovaly vysokou mírou expresivity. Česká, resp. československá periodika se snažila připodobnit svůj styl sovětskému vzoru (Tejnor 1966: 173) a stejně si počínali i spisovatelé servilní vůči režimu. Jejich produkce pak musela být, jak již bylo uvedeno, přednostně brána v potaz při excerpci do lexikálního archivu ÚJČ.

Vznikající výrazy, které se dostaly do *Dodatků k PSJČ*, často odrážely nově nastolený trend budování socialismu a také způsob přehodnocování všeobecných morálních a hodnotových měřítek. Vedle slov jako *lidovýchovnictví* (lidovýchovná činnost) či *mravoličnost* (líčení mravů) najdeme v *Dodacích* celou řadu prvoplánově pejorativních pojmenování skutečností, které byly z pozice pounorového režimu považovány za hodné kritiky. Četná jsou záporně zabarvená označení „nepřátelských“ skupin osob počínaje představiteli církve (*černoprdelník*), přes zástupce inteligence (*inteligentčík*), po movité průmyslníky z dob první republiky (*kovobaron*, *cukrobaron*). Hojně se pak v *Dodacích* objevují výrazy silně expresivní, které vznikaly s cílem na první pohled přitáhnout pozornost čtenáře či posluchače a dát mu najevo, co je a především není tzv. správné, např. *advokátština* (advokátské, zchytralé jednání), *tajtrlickáda* (tajtrlický skutek), *septandologie* (záliba v septandě), *citátologie* (nadměrné užívání citátů), *žaludkářství* (starost jediné o hmotné potřeby), *faktikokracie* (přílišné zdůrazňování fakt), *kdybyismus* (zásada zakládající se na samé podmíněnosti) apod. Ukázkou toho, že otázka pracovní morálky byla v dané době patrně často diskutovaným tématem, jsou četné varianty slova *absentér*: *absencér*, *absenčík*, *absentník*, *absentista* (v *SSJČ* je již pouze *absentér*).

Velkých změn doznal po druhé světové válce systém československého hospodářství. Prakticky veškerá zemědělská výroba byla (často i

za použití násilí) kolektivizována a na základě sovětského diktátu musela být výrazně upřednostněna odvětví těžkého průmyslu na úkor těch, která byla v našem střeoevropském prostoru tradiční. V *Dodatcích* tak najdeme nově utvořené výrazy jako například *jézédé*², *osivár* (kdo má na starosti osivo), *řeposklízecí* (sloužící ke sklizení řepy), *káceč* (kdo něco kácí), *kombajnérista*, *kombajník* (kombajnér), *trnař* (zaměstnanec hutí pracující s trny), *ozubář* (pracovník frézující ozubená kola), *nářaďováč* (zaměstnanec podniku vyrábějícího nářadí) atd., ale také třeba *směňák* (směňář), *náborčík* (kdo provádí nábor pro podnik, náborář) apod.

Další výrazy z *Dodateků* dokumentují nepřátelský postoj oficiálních míst v tehdejší Československu vůči západnímu světu, životnímu stylu a kultuře jeho obyvatel, což je mnohdy zřejmé zejména z exemplifikace, např. *marshallisace* (marshallizování): *Boj o mír je nerozlučně spjat s bojem proti kapitalistickému vykořisťování a marshallisaci* (Zem. nov.); *paktomanie* (záliba ve vytváření paktů): *Vytváření vojenských seskupení nebo t. zv. „paktomanie“ západních mocností snižuje jen jejich prestiž* (Zem. nov.); *sexhumbuk* (humbuk prováděný se sexem): *Na Západě celý ten sexhumbuk vydatně nabízený v bohatém sortimentu vyvolává zvýšenou poptávku* (R. právo).

K neologismům období kolem poloviny dvacátého století lze jistě řadit i výrazy pojmenovávající entity bezprostředně související s druhou světovou válkou. Některé se objevují jak v *Dodatcích*, tak v *SSJČ*, např. *černokošiláč*, *nacisace*, *nacisovati*, *mnichovák*, *mnichovský* apod. Jiné najdeme pouze v *Dodatcích*, např. *čistorasový*, *čistorasý*, *quislinče* (kolaborant pracující s německými fašisty, zrádce národa (za druhé světové války)), *quislingovština*, *luďáčtina* ad.

Z hlediska slovotvorného byly tehdejší neologismy tvořeny nejčastěji odvozováním pomocí sufixů, prefixací, skládáním, dále též univerbizací a přejímáním (především z ruštiny).

Co se týče slov utvořených sufixací, objevovaly se často takové přípony, díky nimž nový výraz nabyl silné expresivity. V *Dodatcích* tak na rozdíl od *SSJČ* najdeme kupříkladu výrazy *aférista* (kdo s oblibou vyvolává aféry), *želvista* (člověk pracující pomalu), *vydupatel* (kdo si mocí něco vydupal), *hubovatel* (kdo hubuje, nespokojenec), *baživec* (chamtivec, požitkář, rozmařilec), *napoleončík* (Napoleon v malém vydání, malý Napoleon), *Hulvátov* (hulvátské prostředí) apod.

K novým výrazům utvořeným prefixací patří v *Dodatcích* např. *bezperspektivnost* (stav něčeho bezperspektivního), *bezprincipnost* (bezzásadovost, bezzásadnost), *deheroisace* (zbavení, zbavování hrdinskosti; odhrdinštění), *meziodstín* (odstín vyskytující se mezi jinými dvěma odstíny), *nadrozumný* (stojící nad rozumem), *odkulturniti* (zbaviti kulturnosti) či *převybudovati* (přebudovati, přeorganizovati).

Z neologismů tvořených skládáním činí značnou část výrazně expresivní lexikální jednotky, tolik typické pro rétoriku prorežimních periodik, již svou formální podobou vyjadřující jednoznačně kritický postoj k pojmenovávané skutečnosti. Jde zejména o slova začínající *pseudo-*, *quasi-*, *lži-*, *také-/taky-*, *rádoby-*, *hurá-*. S výjimkou složenin počínajících *hurá-* se všechny ostatní nacházejí v přísném výběru také v *SSJČ*. K těm, které najdeme pouze v *Dodatcích*, patří např. *pseudoargument*, *pseudobudovatelský*, *pseudodělnický*, *pseudodružstvo*, *pseudointelektuáliství*, *pseudointelektuál*, *pseudojuristický*, *pseudokolektivismus*, *pseudoradikálníčení*, *pseudoteorie*, *pseudovlastenec*; *quasirevolučnost*, *quasivědecký*; *lžidemokracie*, *lžihistorik*, *lžihumanismus*, *lžisocialismus*, *lživědec*; *taképrincip*, *takékritik*, *takésocialista*, *takéžadatel*, *takyfilosofie*, *takykritik*, *takyosobnost*, *takyzedník*; *rádobydemokratický*, *rádobyhumor*, *rádobychtěl*, *rádobymodernost*, *rádobyrevolucionismus*; *hurádokument*, *huráoptimistický*, *hurápokrokář*.³

Vzhledem k četnosti zastoupení složenin mezi neologismy nacházejícími se v *Dodatcích* lze říci, že skládání slov bylo v polovině dvacátého století pravděpodobně značně oblíbené. K dalším zajímavým, bezpochyby pozornost přitahujícím pojmenováním utvořeným skládáním, která byla do *Dodatků* coby nové výrazy zařazena (avšak do *SSJČ* se nedostala), lze řadit dále např. slova *cizoplanetník*, *dlouholoktý* (vztahující se daleko do budoucnosti), *držpalec* (kdo drží palec, přeje druhému, zvl. ve hře), *chlastometr* (piják, opilec), *mělkomyslný* (povrchní, jalový, planý) či *vodopolívkový* (k ničemu se nehodící, nijaký).

Dodatky k *PSJČ* rovněž zahrnují nemalé množství slov, která vznikla procesem univerbizace, zpravidla jde však (z hlediska tehdejšího hodnocení) o výrazy slangové, např. *bytovka* (bytová jednotka), *děčkařka* (dětská lékařka), *krátkář* (režisér krátkých filmů), *soutěžák* (účastník soutěže).

V neposlední řadě byla česká slovní zásoba obohacována přejímáním lexikálních jednotek z ruštiny, které v českém jazykovém prostředí v období komunistické totality (zvláště pak před rokem 1968) víceméně zdomácněly (patrně i proto, že jejich užívání se chápalo jako demonstrování žádoucího kladného vztahu k bezvýhradnému „přátelství a spojenectví se Sovětským svazem“), dokladem čehož je i skutečnost, že byly zařazeny též do hesláře *SSJČ*, např. *bat'ka* ((v rus. prostředí) otec; (v ukraj. prostředí) ataman), *d'áďa* ((v rus. prostředí) oslovení staršího muže; strýček), *děněžka* ((v rus. prostředí) drobný peníz), *chozrasčotný* (k chozrasčot; chozrasčotní), *gosudarina* ((v rus. prostředí) ruská carevna), *charašo* ((z rus.) dobře, dobrá), *ňáňa* ((v rus. prostředí) chuva).

Nežidka se u zmiňovaných neologismů objevují v *Dodatcích* stylistické kvalifikátory, a to nejčastěji *slang.* pro slangismy a profesionalismy, dále *pejor.* pro označení pejorativních pojmenování, *žert.* (žertovně), *expr.* (expresivně) či *hovor.* (hovorově), např. *bezpečák* (slang. člen VB), *byroš* (slang. úředník), *čégra* (stud. slang. čeština), *kybernouš* (slang. kybernetický počítačový stroj), *plaňák* (slang. státní plánovací komise), *placholaň* (žert. plaché děvče, plachá žena), *loktář* (expr. kdo má dobré lokty, je výbojný), *uhložrout* (expr. podnik spotřebující mnoho uhlí), *citovka* (hovor. neumělecký, sentimentální, literární, hudební a filmový výtvor).

Z hlediska zdroje, odkud byly tehdejší neologismy excerpovány a následně z něj exemplifikovány, se vůbec nejčastěji vyskytují dobová periodika, jimž vévodí Rudé právo, Tvorba, Právo lidu, Práce, dále Hospodářské noviny, Lidové noviny, Mladá fronta, Kritický měsíčník, Zemědělské noviny, Literární noviny a další. Z autorů je nápadně často citován Zdeněk Nejedlý, Klement Gottwald, Julius Fučík, Antonín Zápotocký, Antonín Novotný, dále též například Zdeněk Pluhař, Jiří Stano, Otto Ježek, Michal Sedloň, Stanislav Neumann, Antonín Šrámek či František Kubka.

Závěrem bych ráda uvedla jednu zajímavost týkající se výrazu *ukočírovati* s významem *stačiti na řízení něčeho*, který je v *Dodatcích* označen jako nové (a také expresivní) slovo a je zde exemplifikován větou z periodika *Práce*: „*Copak může takový člověk [předseda JZD], který není z toho, ukočírovat dvěstěpadesátihektarové hospodářství?*“. V *SSJČ* sice najdeme heslo *kočírovat*, ovšem pouze v původnímu významu *řídít koň-*

ské spřežení. V *SSČ* i ve slovnících nelogismů (*SN1* a *SN2*) se dokonává ani nedokonává podoba slovesa již vůbec nevyskytuje. V současné době lze však výraz *ukočírovat* (ve významu, který se objevil v *Dodatcích*) považovat za poměrně běžný, v *ČNK* v korpus syn se nachází celkem 907x.

Dodatky k *PSJČ* zůstaly, jak již bylo zmíněno, v nedokončeném rukopise především proto, že se jejich publikování stalo bezpředmětným vzhledem k upřednostněnému projektu *Slovníku spisovného jazyka českého*, který z větší části čerpal z téhož materiálu. Jejich význam však není na místě podceňovat, neboť vedle toho, že dokreslují celkové pojetí velkolepého slovníkářského projektu, na němž po mnoho desetiletí pracovali jedni z nejvýznamnějších českých jazykovědců (např. Bohuslav Havránek, Oldřich Hujer, Emil Smetánka, Vladimír Šmilauer, Miloš Weingart, Alois Získal), představují *Dodatky* mj. jedinečný obraz slovní zásoby druhé poloviny čtyřicátých a v zásadě celých padesátých let⁴, která se v takové úplnosti zejména s ohledem na krátkou životnost řady výrazů, jejich silnou expresivitu či výrazně nespisovný charakter do *SSJČ* (či dalších slovníků českého jazyka) nedostala.

ZKRATKY

AV ČR, v. v. i.	– Akademie věd České republiky, veřejná výzkumná instituce
ČNK	– Český národní korpus
PSJČ	– Příruční slovník jazyka českého
SN1	– Nová slova v češtině 1
SN2	– Nová slova v češtině 2
SSČ	– Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ	– Slovník spisovného jazyka českého
ÚJČ	– Ústav pro jazyk český

POZNÁMKY

¹ Od tzv. základního materiálu byl 2. materiál oddělen a samostatně abecedně uspořádán až v roce 1959.

² V *SSJČ* se nachází sousloví „jednotné zemědělské družstvo“ s příslušnou zkratkou *JZD* v rámci exemplifikačního bloku hesla *družstvo*.

³ Dokladem toho, že tvoření složenin pomocí prvních částí *pseudo-*, *quasi-*, *lži-*, *také-/taky-*, *rádoby-* či *hurá-* je skutečně produktivní typ české slovtvorby, je nejen výběrové zařazení některých z takto utvořených slov do SSJČ a SSČ, ale také jejich přítomnost ve slovnících neologismů *Nová slova v češtině 1 (SN1)* a *Nová slova v češtině 2 (SN2)*: *huráevropanství*, *huráhumor*, *hurápedagog*, *lžidoktor*, *lžiinženýr*, *pseudofederální*, *pseudokoaliční*, *pseudopolitik*, *pseudoreklama*, *rádobyekologický*, *rádoby podnikatel*, *rádobypravicový*, *takérealita*, *takyfarmář* ad.

⁴ V menší míře byly *Dodatky* doplňovány nejméně ještě celá šedesátá léta.

BIBLIOGRAFIE

- Čermák, Cvrček, Schmiedtová 2010:** Čermák, F., V. Cvrček, V. Schmiedtová (eds.). *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Ústav Českého národního korpusu. 304 s.
- Dvořáčková 2011:** Dvořáčková, V. *Osudy Ústavu pro jazyk český*. Praha: ÚJČ AV ČR. 275 s.
- Goláňová 2011:** Goláňová, H. Novočeský lexikální archiv a excerpce v průběhu let (1911–2010). // *Slovo a slovesnost*, roč. 72, № 4, s. 287–300.
- Tejnor 1966:** Tejnor, A. O jazyce a stylu našich novin. // *Naše řeč*, roč. 49, № 3, s. 173–176.

ZDROJE

- Dodatky k PSJČ:** *Dodatky PSJČ* (2011) [online]. Cit. 2013-03-11 <<http://bara.ujc.cas.cz/bara/>>.
- ČNK:** *Český národní korpus – SYN* [online]. Cit. 2013-03-11 <<http://www.korpus.cz>>.
- PSJČ:** *Průruční slovník jazyka českého*. Díl 1–8. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957. 1120 s.
- SSČ:** *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3. vyd. Praha: Academia, 2005. 647 s.
- SSJČ:** *Slovník spisovného jazyka českého*. Díl 1–4. Praha: Academia, 1960–1971. 910 s.
- SN1:** *Nová slova v češtině 1 (Slovník neologizmů)*. Praha: Academia, 1998. 356 s.
- SN2:** *Nová slova v češtině 2 (Slovník neologizmů)*. Praha: Academia, 2004. 568 s.

НОВИТЕ БЪЛГАРСКИ И ЧЕШКИ НАРЕЧИЯ С ОГЛЕД НА НЕОГРАФСКОТО ИМ ОПИСАНИЕ

1. Проблематиката, свързана с образуването и употребата на новите български и чешки наречия, обикновено не заема централно място в изследванията по неология.¹ Резултатите от макар и малкото на брой теоретични разработки по темата² обаче показват, че иновациите в областта на адвербиалната лексика заслужават по-задълбочено, в това число и контрастивно, проучване. Поради посочените причини по-нататък ще се съсредоточим върху съпоставката на най-характерните за неологичния лексикален пласт групи български и чешки наречия, които ще определим въз основа на квантитативните данни от следните речници на новите думи на двата езика: *Речник на новите думи и значения в българския език* (по-нататък РНДЗБЕ), *Речник на новите думи в българския език* (по-нататък РНДБЕ); *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (по-нататък СН 1), *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (по-нататък СН 2).³ С други думи, ще използваме българските и чешките речници на неологизмите като основен източник на информация за актуалните процеси и тенденции в областта на адвербиалната лексика, независимо от факта, че в сравнение с останалите самостоятелни части на речта наречията не са сред най-многобройно представените единици в неологичните речници. Речниковия материал ще допълним и със собствени ексерпции от езика на българските и чешки медии⁴, като по този начин ще се опитаме, от една страна, да разширим картината, създадена с помощта (и за целите) на лексикографското описание, а от друга – да допринесем за задълбочаването на познанията в областта на неографските методи и подходи.

1.1. Преди да пристъпим към по-подробен анализ на неологичния материал, трябва да подчертаем още, че активната употреба на разнообразни типове синтагми с адвербиален член, най-често изпълняващ функцията на обстоятелствено пояснение към глагол (и по-рядко към прилагателно), е свързана и с проявите на прагматичните тенденции. За това свидетелства например фактът, че преобладаващата част от новите български и чешки наречия е създадена (и е типична) за медийната сфера на комуникация, чиято характерна черта е стремежът към възможно най-кратък и същевременно въздействащ изказ. Срв. например следните синтагми с участието, съответно без участието, на наречие: б. *подхождам глобалистично – постъпвам (преценявам) съгласно принципите на глобализма*; ч. *myslet eurokriticky – jednat z pozic kritického přístupu k dění v EU*. От приведените примери ясно личи, че в българския и чешкия език наречията функционират и като средства за езикова икономия⁵, което е свързано както с лексикалносемантичния им характер (те означават „признак на действие, на предмет или на друг признак“⁶), така и с граматичните им специфики (те са неизменяеми думи, които „изпълняват синтактичната си функция без помощта на граматични средства“).⁷

2. Според българските и чешките речници на новите думи най-многобройните, т.е. от квантитативна гледна точка определящите особеностите на съвременната лексикална динамика, групи нови наречия са следните: 1) адвербиализирани заемки⁸, срв.: б. *кеш, офлайн, секси*; ч. *cool, free, play-off*; 2) наречия, образувани чрез деривация⁹, срв.: б. *безкредитно, институционално, сексистки*; ч. *bezbariérově, interaktivně, klientsky*; 3) наречия, употребявани в ново значение (т.нар. семантични неологизми), срв.: б. *глобално, рамково*; ч. *stínově, hejtmansky* и др.

2.1. Освен по-общите сходства, отнасящи се до пътищата на заемане и до начините на създаване на новите наречия, съпоставката на материала от РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 също така откроява и едно важно несъответствие между двата езика. Интензитетът, с който се допълва българският и чешкият адвербиален репертоар, чувствително се различава, като това се отнася за всяка една от групите нови наречия, възникнали и по трите най-активни начина на образуване – чрез адвербиализация, деривация или неосемантизация. Статистическите данни са следните:

Табл. 1

	Нови наречия, образувани чрез:		
	адвербиализация	деривация	неосемантизация
РНДЗБЕ и РНДБЕ	6	56	9
СН 1 и СН 2	15	230	33

2.1.1. Установените разлики са обусловени, на първо място, от типологичните особености на двата езика, по-конкретно от нееднаквата степен на флексивност на българската и чешката именна система. Иначе казано, като се има предвид фактът, че и днес е най-голям делът на новите наречия, мотивирани от относителни прилагателни имена – тенденция, проявяваща се още преди периода на т.нар. неологичен „бум“, настъпил след 1989 г.¹⁰ – речниците на неологизмите очевидно отразяват по-слабо изразената склонност на българския език (в сравнение с чешкия) да образува относителни прилагателни.¹¹ На второ място, прави впечатление, че според РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 адвербиализацията на заемки също не играе съществена роля при допълването на репертоара от наречия.

2.1.2. Наблюденията върху езика на медиите потвърждават и двата процеса, регистрирани от РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2. В медийните текстове значително по-рядко се срещат употреби на словосъчетания със структура „глагол + втори неизменяем адвербиален член“ като например: б. изглежда *фешън*; ч. *zahráli unplugged* и др., и много по-често се откриват неологични изрази с първи член неизменяем англицизъм (в българския най-често транскрибиран), изпълняващ функцията на атрибутив, напр.: б. *мултиарт пространство, пейпърбек издание, топлес снимка, унисекс часовник*; ч. *ai-pair pobyt, streetpaper článku, teen povídky, unfair hra* и др.

2.2. Данните от РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 показват още, че и в двата езика е доста голям броят на новите наречия, образувани от новозаети (най-често интернационални) основи с помощта на съществуващите словообразователни средства. Срв. табл. 2:

Табл. 2

	Нови наречия		
	общо	от заети основи	съотношение (в %)
РНДЗБЕ и РНДБЕ	56	44	78, 57%
СН 1 и СН 2	230	172	74, 78%

2.2.1. Въз основа на полученото съотношение между новите наречия от заети основи и общия брой адвербиални единици в речниците на неологизмите можем да заключим, че влиянието на интернационализацията в тази област на българската и чешката лексика е сходно. Една от най-ярките му прояви е повишаването на продуктивността на моделите за образуване на нови наречия от относителни прилагателни, мотивирани от интернационализми, напр.: б. *медийно* ← *медия* ← *медия*; *консенсусно* ← *консенсусен* ← *консенсус*; *софтуерно* ← *софтуерен* ← *софтуер*; ч. *faremně* ← *faremní* ← *farma*; *internetově* ← *internetový* ← *internet*; *hypertextově* ← *hypertextový* ← *hypertext* и др.

2.2.1.1. Както и през по-ранните периоди, репертоарът от чешки наречия се допълва предимно с помощта на средствата на словообразуването, по-точно на деривацията.¹² Данните от СН 1 и СН 2 показват, че тя най-често се осъществява като към адективни (порядко към субстантивни и глаголни) основи се добавят окончанията **-ě/-е**, **-о** или **-у**, което води до преминаването на новите формации към групата на наречията, без това да е съпроводено от други (структурни, семантични и под.) промени. В българските неографски източници преобладават наречията с окончания **-о** (звуково и формално идентични с формите на прилагателните имена за среден род, единствено число) и **-и** (звуково и формално идентични с формите на прилагателните имена за мъжки род, множествено число), отличаващи се от произвеждащите ги думи само по своята синтактична функция. В изследванията по съвременен български език появата на тази омонимия¹³ се обяснява по следните два начина. Наречията със завършъци **-о** и **-и** се определят или като създадени чрез прибавяне

на съответния формант към словообразователната основа (Андрейчин 1978: 318)¹⁴, или като основаващи се на конверсия (Ницолова 2008: 446). Ако приемем второто от двете цитирани мнения, можем да кажем, че докато при образуването на наречия чешкият език предпочита т.нар. словообразователна конверсия, българският използва по-активно същинската конверсия, т.е. конверсията в тесен смисъл.¹⁵ По ономазиологичната си структура обаче наречията, образувани чрез конверсия както в тесен, така и в широк смисъл, принадлежат към групата на единиците, които са резултат от транспозиция с обратна мотивираност.¹⁶

2.2.1.2. От гледна точка на словообразователните си характеристики новите наречия принадлежат към следните няколко групи:

2.2.1.2.1. В българските речници на новите думи е най-богат репертоарът от наречия, оформени с помощта на формант **-о**, съотнасящи се с прилагателни имена, образувани от: а) заети съществителни, напр.: *бартерно*, *билбордно*, *модерно*; б) сложни имена, напр.: *биоетанолно*; в) словосъчетания, напр.: *целоекранно* (към *целоекранен* ← *цял екран*), *широкоформатно* (към *широкоекранен* ← *широк формат*). В езика на медиите намираме и още една значително по-малка група единици като *пълнотекстово*, *пълноцветно* и др., чиито членове са мотивирани от вече съществуващи сложни прилагателни имена, възникнали под влиянието на новонавлезли английски изрази от сферата на професионалната комуникация.¹⁷

2.2.1.2.1.1. Следващата сравнително многобройна група от РНДЗБЕ и РНДБЕ се състои от наречия, конвертирани от прилагателни имена с наставка **-ск-и**, напр. *гейски*, *дисидентски*, *пиратски*. С някои от наставките, вариантни на **-ск-и**, в езика на медиите се образуват и нови адвербиални номинации, завършващи на: а) **-шк-и**, отличаващи се с разговорен и негативно-оценъчен оттенък, напр. *маниашки* (*маниашки* запален фен); б) **-ическ-и**, като единиците с този суфикс, напр. *геостратегически*, *евроатлантически*¹⁸ и др., са с възможна двустранна мотивация: от една страна, са мотивирани от сложни съществителни имена (понякога абстрактни) (*геостратегически* ← *геостратегия*), (*евроатлантически* ← *евроатлантизъм*), а от друга – опосредствано се свързват със сложни основи: *гео* +

стратегически, евро + атлантически. Част от наречията, завършващи на **-ическ-и**, също имат експресивен оттенък, напр. *стъкмистически* (стъкмистически обработени данни).

2.2.1.2.2. В съвременния чешки език най-широко се употребяват моделите с форманти **-ě/-е** и **-у**, по които се оформят нови наречия като: *boxovitě, dealersky, dotykově, pohodářsky* и др. По-детайлният преглед на неологичния материал от СН 1 и СН 2, както и от езика на медиите, показва, че окончанието **-у** е най-активно при образуването на адвербиални лексеми от прилагателни с наставките **-sk(ý)** или **-ck(ý)** и с произвеждащи основи от: а) заети съществителни, напр. *lobbisticky, trampsky, vizážisticky*; б) депроприални имена, напр.: *drábkovsky, klausovsky, rathovsky*; в) абривиатурни названия, напр.: *natovsky, odéesácky* и др. За разлика от това повечето наречия със завършък **-ě** са мотивирани от прилагателни с наставки **-ov(ý)** или **-n(í)**, образувани от домашни съществителни имена, напр.: *počasově, počítačově* и др. Част от новите чешки наречия са свързани и с относителни прилагателни имена от сложни съществителни: *ekofeministicky* ← *ekofeministický* ← *ekofeminismus*; *kyberprostorově* ← *kyberprostorový* ← *kyberprostor*. В СН 1 и СН 2 е описан още един характерен за съвременната лексикална динамика тип, чийто първи член е еднобуквено съкращение от интернационалната лексика. Това са наречията като *e-knižně, e-learningově*. Друг разпространен модел представляват единиците със серийно употребяван предпоставен компонент¹⁹, най-вече **jedno-** и **celo-**, съотнасящи се с композиционно-суфиксни прилагателни имена, напр.: *jednonázorově, jednorychlostně, jednouživatelsky* и *celokoncernově, celoobrazovkově, celoplošně*.

2.3. В речниците на новите думи са представени и групи нови наречия, словообразователно и семантично свързани с префиксни и префиксно-суфиксни (в това число и префиксоидни) прилагателни. Съгласно данните от РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 техният дял сред останалите единици, принадлежащи към новия пласт от адвербиалната лексика, е следният:

Табл. 3

	нови наречия		
	общо	префиксни и префиксно-суфиксни	съотношение (в %)
РНДБЕ и РНДБЕ	56	12	21, 42 %
СН 1 и СН 2	246	54	21, 95 %

2.3.1. От приведените количествени данни личи, че активността на образуването на нови наречия от префиксни и префиксно-суфиксни прилагателни в двата езика е почти сходна.²⁰ Новите адвербиални лексеми от този тип най-често са мотивирани от: а) прилагателни, отнасящи се към предложни изрази, напр.: б. *въвеждам безклавиатурно* ← *безклавиатурно въвеждане* ← *въвеждам без клавиатура*; ч. *bezklavově připojit* ← *bezklavově připojení* ← *připojit bez kabelu* и др.; б) прилагателни с предпоставен компонент (предимно префиксоид), като значението на новите единици обикновено се различава от семантиката на произвеждащата дума, срв. б. (представя, разработя) *мултимедийно* ← *мултимедийно* (представяне, презентация) ← *мултимедия*; ч. *mikroplatebně (účtovat, utratit)* ← *mikroplatební (styk, systém aj.)* ← *mikroplatba* и др.

2.3.1.1. Следващата група нови наречия, спадаща към този тип, е с предполагаема двустранна мотивация. Формации като напр. *пред-приватизационен* са възникнали или чрез конверсия на префиксно-суфиксни прилагателни, напр.: *предприватизационен* → *предприватизационно* (форма на прилагателното име за среден род) → *предприватизационно* (наречие), или чрез префиксация на по-рано съществуваща в езика адективна основа: **пред-** + *приватизационно* – **предприватизационно**. За разлика от това формации като напр.: *антибръчков* – *антибръчково*, *безхаберен* – *безхаберно*²¹, са свързани единствено с префиксно-суфиксни единици, т.е. в българския език непрефигираните прилагателни **бръчково* или **хаберно* не съществуват, следователно не функционират като самостоятелни лексеми.

2.3.1.2. В контекста на описаните дотук процеси, а също така паралелно с установяването на инвентара от вариантни (конку-

рентни) словообразователни средства под влияние на тенденцията към интернационализация в езика на чешките медии нараства употребата на изолексемни адвербиални названия като: *antievropsky* и *protievropsky*, *antirežimně* и *protirežimně* и др. Към тези синонимни двойки, чиито членове нерядко се конкурират, при наличието на определени условия допълнително възникват и наречия с антонимно значение, срв. напр.: *protiekologicky* – *antiekologicky* и *proekologicky*; *protislámsky* – *antiislámsky* и *proislámsky*. В българските медийни текстове подобни антонимни отношения се изграждат предимно между новите наречия с префиксоидите **анти-** и **про-**, напр.: *антиреформистки* – *прореформистки*, *антипазарно* – *пропазарно*.

2.3.1.2.1. СН 1 и СН 2 отразяват още една значима иновация. Нарастването на продуктивността на проприите при образуването на адекватни неологизми повлиява и на явленията в областта на адвербиалната лексика. Появата на нови прилагателни с основа от лично име често предполага възникването на неологични наречия като: *orwellovský* ← *orwellovsky*, *tarantinovský* ← *tarantinovský* и др. Също така паралелно започват да се образуват префиксно-суфиксни адекватни и адвербиални формации с обща проприална основа: срв. неологизмите, изразяващи лично отношение, насоченост срещу и др., като: *havlovsky* ← *havlovský*, както и *antihavlovsky* – *protihavlovsky* и *prohavlovsky*.

2.3.1.3. В чешкия медиен език се наблюдават и явления на синтагматично ниво, а именно – активното участие на наречията в динамизирането на корелациите между словосъчетанията с прилагателно име, изпълняващо атрибутивна функция, и на словосъчетанията с детерминиращ адвербиално-адекватен член. Тези двусъставни конструкции, определени от О. Мартинцова (Мартинцова 2005: 145) като „адекватни номинации с аналитични черти (срв. *dealerská činnost* и *dealersky zaměřená činnost (...)*)“, най-често се образуват с помощта на прилагателните *orientovaný*, *zaměřený* или *naladěný*.

2.3.1.3.1. Подобни прояви на вариантност и конкуренция в областта на синтаксиса не са характерни за аналитичния български език, тъй като в него отстраняването на някоя от думите в словосъчетанието води до промяна на значението и структурата му, пре-

дизвикана от отсъствието на „общия семантично-формален компонент“²², каквито са прилагателните *ориентиран*, *насочен*, *настроен* и др. Във връзка с това в езика на медиите изрази от типа *клиентски ориентирано поведение*, *прокомунистически настроени симпатизанти* се срещат сравнително рядко и обикновено нямат еквивалент с „неаналитичен“ адективен атрибут. Конкурентни двойки като напр. *джендер ориентирано изследване* и *джендер изследване* възникват предимно в случаите, когато това е възможно поради високата степен на абстрактност на семантиката на морфологично неадаптирания атрибутивен член.

2.3.1.4. В двата разглеждани езика се увеличава продуктивността на моделите със сложна морфема: б. „**по** + **-ск(и)**“; ч. „**по** + **-u**“, по които се образуват сходни по структура и значение български и чешки наречия за начин. Този тип номинации често присъстват в медийните текстове, в българския моделът дори е сред най-активно използваните, но вероятно поради специфичния характер на така оформените неологизми те не са включени в РНДЗБЕ и РНДБЕ. В чешките речници – напротив – намираме речникови статии, посветени на единици като: *po anarchisticku*, *po eurokraticku* и др.

2.3.1.4.1. Новите български наречия за начин със сложната морфема „**по** + **-ск(и)**“ се съотнасят с десубстантивни прилагателни с основа от: а) названия на лица според предмета на дейността, заниманията, интересите им (най-често заети), напр.: *по бизнесменски*, *по папарашки*, *по чатърски*, *по шоуменски*; б) проприи, напр.: *по бойковски*, *по първановски*, *по рашидовски*; в) абривиатурни номинации (от чужд и домашен произход), напр. *по седесарски*, *по пиарски* и др.; г) морфологично неадаптирани заемки, обикновено употребявани в атрибутивна функция, напр.: *по ъндърграундовски*.

2.3.1.4.2. Ситуацията в чешкия език е подобна, наречията със сложната морфема **по** + **-u** възникват най-често към прилагателни, мотивирани от: а) съществителни, означаващи лица според дейността, предпочитанията, идейната им ориентация и под., срв. напр.: *po číšnicku*, *po poslanecku*, *po železničářsku*, *po jehovisticku*, *po skinheadsku* и др.; б) абстрактни имена (по-рядко), напр.: *po antikomunisticku*.

2.3.1.4.3. Самостоятелен тип и в двата езика представляват наречията с негативен оценъчен компонент, които назовават поведението на дадено лице (група лица) въз основа на сходството му с характерното поведение на друго (публично известно) лице, чието име се съдържа в мотивиращата основа²³, напр.: б. *по догановски, по дянковски, по станишевски*; ч. *po donutilovski, po dobešovsku, po paroubkovsku*. Срв. също изрази като: б. *прозрачност по костовистски*; ч. *demokracie po klausovski* и др.

2.3.1.4.3.1. Номинациите с негативно-оценъчна семантика и със структура б. „**по** + **-ск(и)**“; ч. „**по** + **-и**“, се образуват и от имена, означаващи национална/етническа принадлежност, напр.: б. *по либийски, по молдовски, по талибански*; ч. *po americku, po čečensku, po indiánsku* и др.

2.3.1.4.4. В езика на българските и чешките медии се актуализират също така някои непродуктивни словообразователни типове, като това е още един от начините за постигане на експресивен изказ. Имаме предвид чешкия тип „субстантивна основа + наставка **-мо**“ от стари дативни конструкции, по който днес се образуват единици като напр.: *internetmo, mobilmo, lyžmo, skejtmо*²⁴ и подобния по значение одомашнен български тип (с произход от руски), съдържащ сложната морфема: „**по** + **-ому**“, напр. *по коалиционному, по синдикалному*.

2.4. В речниците на новите думи откриваме разнообразни групи наречия, създадени с помощта на т.нар. семантично образуване. РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 ни предоставят и следните квантитативни данни за участието на наречия с нова семантика в съвременната лексикална динамика:

Табл. 4.

	Нови наречия		
	общо	неосемантизми	съотношение (в %)
РНДЗБЕ и РНДБЕ	56	9	16, 07%
СН 1 и СН 2	246	33	13, 41%

2.4.1. Относителният дял на наречията с ново значение в неологичната лексика е най-близък до относителния дял на неосемантичните прилагателни.²⁵ Обяснение за това съвпадане намираме във вече споменатите прояви на тенденцията към паралелно обновяване на репертоара от прилагателни имена и на репертоара от наречия.²⁶ Що се отнася до преобладаващите типове неосемантични номинации, в българския това са наречията, оформени със суфикс **-о**, съотнасящи се с адективни номинации с ново значение, като напр.: *агресивно* ‘особено активно, динамично, пробивно’ (към *агресивен* в значение 1. ‘финанс. ‘Който е насочен към бърз растеж на финансовите активи, капитали и под., често свързан с риск’; 2. ‘Който действа, проявява се или се извършва извънредно активно, динамично, настъпателно’; 3. ‘За силует, форма и под.’)²⁷, *непрозрачно* ‘тайно, встрани, далеч от обществения поглед и контрол’ (към *непрозрачен* в значение ‘таен, скрит, недостъпен за обществено наблюдение и контрол’)²⁸ и др. В чешкия език са най-широко представени групите от неосемантични наречия, завършващи на **-ě/-e**, напр.: *bulvárně* ‘по булеварден начин, с акцент върху сензацията; повърхностно, евтино, крещящо’²⁹, *jednobarevně* ‘с помощта на представителите (само) на една политическа сила’³⁰ и др.

2.4.1.1. Дори малкото приведени примери от българските и чешките речници на неологизмите показват, че в сравнение със силното влияние, което тенденцията към интернационализация оказва в областта на образуването на нови наречия с помощта на словообразователните средства, проявите ѝ при неосемантичните наречия са значително по-несъществени. За сметка на това за неосемантизацията в адвербиалната лексика се оказва решаващ процесът на семантично образуване на нови адективни изрази с ново (преносно) значение. Иначе казано, групата неосемантични домашни/одомашнени български и чешки наречия е сравнително малобройна, а допълването ѝ с нови членове се дължи предимно на семантични процеси, протичащи едновременно в най-новия адективен и в най-новия адвербиален лексикален пласт.

3. Заключение

Опитахме се да покажем, че описанието на езиковата динамика с помощта на специфични лексикографски средства и методи е от изключителна важност за регистрирането на състоянието в различни области от лексиката в определен (синхронен) отрязък от време. Изтъкнахме също така и широката скала от възможности, които предоставят неографските източници с оглед на съпоставителното изследване на иновационните процеси и тенденции в два генетично близки, но типологично и географски „отдалечени“ езика. Чрез анализа на конкретен (статистически обработен) материал същевременно стигнахме до следните заключения относно представянето на съвременната адвербиална динамика в българските и чешките речници на новите думи.

На първо място, налице са някои несходства в българския и чешкия неографски подход. Така например в СН 1 и СН 2 е отразено нарастването на продуктивността на модела със сложна морфема „**po** + **-u**“, по който се оформят наречия за начин. За разлика от това освен процеса на активно допълване на групите от неологизми със структура „**po** + десубстантивна основа + **-ск(и)**“ РНДЗБЕ и РНДБЕ не отбелязват и засиленото използване на проприални основи при създаването на нови наречия в езика на медиите. Встрани от лексикографския интерес остават още явленията в областта на адвербиалната лексика, обусловени от синтактични фактори, макар че приблизително една и съща част от морфологично неадаптираните (най-често субстантивни) заемки участват не само в словообразователните процеси, но и в процесите в областта на българския и чешкия синтаксис – реализират се както като атрибутивни, така и като адвербиални (детерминиращи) членове в различни типове конструкции.

От друга страна, самата специфика на лексикографското описание предполага факта, че РНДЗБЕ, РНДБЕ и СН 1, СН 2 представят задълбочено разработена база за съпоставка на процесите в лексикалното и словообразователното равнище. Въз основа на нея може да се каже, че в най-новия адвербиален пласт се наблюдават следните прояви на динамика: 1) **Засилва се интензитетът на об-**

разуване на нови български и чешки наречия от относителни прилагателни с различни словообразователни и генетични черти; 2) В чешкия (и по-слабо в българския) се разширява инвентарът от словообразователни компоненти, активно участващи в различни модели за образуване на наречия; 3) В българския се задълбочава процесът на образуване и употреба на префигирани наречия; 4) За разлика от ситуацията при останалите части на речта интернационализацията няма съществено влияние върху процесите в сферата на семантичното образуване на наречия, тук е по-значима ролята на семантичното „развитие“ на десубстантивните прилагателни имена, с които неосемантичните адвербиални номинации най-често се съотнасят.

Оказва се също така, че репертоарът от неологични наречия се обогатява най-вече с помощта на словообразователни начини и модели, характерни и за предишния развоен период, т.е. за периода преди 1989 г., но и че днес в структурата на новите български и чешки наречия влизат предимно относителни прилагателни имена, образувани от заети субстантивни основи. От тази гледна точка може да се заключи, че най-силно въздействащият динамичен фактор в областта на адвербиалната лексика е тенденцията към интернационализация. Създаването на наречия от прилагателни имена обаче може да се интерпретира и като следваща, по-напреднала фаза от допълването на словообразователните парадигми на новите заемки, които в приемащия език вече имат свое словообразователно гнездо.

БЕЛЕЖКИ

¹ Обяснение на този факт виждаме в класификацията на О. Йеспersen (Йеспersen 1958: 107), основаваща се на зависимостите, възникващи при съчетаването на думите, и цитирана в някои граматики на книжовните езици (вж. напр. Ницолова 2008). Според О. Йеспersen наречията функционират предимно като думи от втори или (по-често) от трети ранг (т.е. от синтактична гледна точка като т.нар. адюнкти и субюнкти) и изключително рядко преминават към единиците от първи ранг. Във връзка със същата класификация Ю. Шикра (Шикра 1991: 11) изтъква, че между наречията и останалите части на речта не съществува остра граница, което според нас е още едно важно обстоятелство, определящо по-слабия интерес към наречията от страна на неолозите.

- ² На съвременната адвербиална динамика в чешкия език е посветено изследването на О. Мартинцова (Мартинцова 2005: 134–146). На него по-нататък отчасти базираме и съпоставката на българския и чешкия език. Подробни данни за състоянието в тази област на словашката лексика предоставя книгата на Ю. Шикра (Шикра 1991). Подобно по обем изследване, разглеждащо иновациите в българската адвербиална динамика днес, не ни е известно.
- ³ Спираме се на посочените български и чешки речници на неологизмите, тъй като те са сходни не само по обем и по място на изготвяне – лексикографската секция на Института за български език към БАН и лексикографската секция на Института за чешки език към ЧАН, но и по отношение на времевия период, който обхващат.
- ⁴ Основаваме се на мнението на Ф. Данеш и М. Кнапова (Данеш, Кнапова 1972: 9), че една от областите, в които най-активно се обогатява репертоарът от нови наречия, образувани предимно от относителни прилагателни имена, е именно публицистичният стил.
- ⁵ Тук изхождаме от мнението на И. Онхайзер, че „нарастващата употреба на наречия в научния и публицистичния стил [на славянските езици, бел. моя, Б. Н.] може да бъде обяснена предимно с оглед на синтактичните фактори, както и на факторите, свързани с езиковата икономия“ (Онхайзер 2003: 327). (Тук и по-нататък преводът на цитатите е мой – Б. Н.).
- ⁶ Вж. Пашов 1999: 244; също ГЧЕ 2: 188.
- ⁷ ГЧЕ 2: 188. Вж. също ГСБКЕ 1983: 387.
- ⁸ М. Кнапова определя адвербиализацията като „постепенен процес, в резултат на който някои от формите на изменяемите части на речта се петрифицират и преминават към неизменяемите части на речта, по-конкретно към репертоара на наречията“ (Кнапова 1973: 150–157). С оглед както на съвременната динамика, така и на типологичните разлики между българския и чешкия език, със същия термин тук означаваме едно по-тясно явление: установяването на морфологично (словообразователно) неадаптирани заемки (с произход предимно от английски) в определени типове синтактични конструкции, чието ядро е най-често глагол, характеризиран от заемката „по отношение на различни обстоятелства“ (Куцаров 2008: 127).
- ⁹ За чешкия по този въпрос вж. Мартинцова 2005: 135–137.
- ¹⁰ Това наблюдение е отбелязано в повечето чешки изследвания по въпроса (вж. напр. ГЧЕ 1: 436, Данеш, Кнапова 1972, Мартинцова 2005 и др.), в българските публикации най-често се среща по-общото твърдение, че „от

прилагателни имена се образуват най-много наречия“ (ГСБКЕ 1983: 391). Вж. също така Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 351; Радева 1991: 207 и др.

¹¹ По този въпрос вж. по-подробно Иванчев 1988.

¹² Вж. също Мартинцова 2005: 144. Авторката посочва и някои случаи на образуване на нови наречия от по-рано съществуващи в чешкия прилагателни имена (Мартинцова 2005: 135).

¹³ По този въпрос вж. Пашов 1999: 244.

¹⁴ Същата интерпретация намираме и у В. Радева (Радева 1991: 207–208).

¹⁵ В ГЧЕ 1: 201 конверсията в тесен смисъл е описана по следния начин: „преминаване на дума (лексема) от една част на речта в друга, без това да е съпроводено от промени в корена или във (външната) морфологична структура“. По въпроса за словообразователната конверсия (на ч. *slovotvorná konverze*), или за т.нар. „конверсия в широк смисъл“ (вж. напр. Карлик и др. 2002: 231). Интересно е, че в словообразователната теория на М. Докулил разликата между конверсията в тесен и конверсията в широк смисъл е обяснена и от гледна точка на типологията, без това да е заявено експлицитно. Авторът посочва: „Обемът на понятието конверсия в чешкия език (както и в руския) е по-широк от обема на същото понятие в английския, имайки предвид особеностите на неговата структура: с други думи, за конверсията в английския е характерно, че тя винаги води до преминаване към друга част на речта; с това е свързана и представата, че преминаването към друга част на речта, както и евентуалната промяна на синтактичната съчетаемост на думата, са ядрото на това явление. Парадигматичното богатство на езици като чешкия обаче създава възможност за преминаване от една парадигма в друга в рамките на една и съща част на речта“ (Докулил 1962: 62). Ще добавим още, че в чешката словообразователна теория конверсията се означава и с термина *bezafixální derivace*.

¹⁶ С оглед на специфичния начин, по който се реализира транспозицията при образуването на наречия – дума от втори ранг преминава към класа думи от трети ранг (вж. по-подробно ГЧЕ 1: 432), означаваме явлението като транспозиция с обратна мотивираност (*transpozice zpětná*).

¹⁷ Срв. англ. *full-text book, full-color printing*. Словосъчетанията *пълен текст, *пълен цвят в българския не съществуват.

¹⁸ Срв. словосъчетанията от езика на медиите *геостратегически обвързан, евроатлантически интегриран*.

¹⁹ За този термин вж. по-подробно Мартинцова, Вачкова 1992.

²⁰ Срв. с данните за участието на заети основи в структурата на новите наречия, разгледани в табл. 2.

- ²¹ Напр. *действия антибръчково; отнася се безхаберно.*
- ²² Съгласно Мартинцова 2005: 145–146.
- ²³ По този въпрос вж. по-подробно и Мартинцова 2005: 143.
- ²⁴ Примерите са от собствена ексерпция, от Мартинцова 2005: 134 и от *НЕОМАТ*.
- ²⁵ Тук изхождаме от резултатите в друго наше изследване (виж Нишева 2013), което показва, че делът на неосемантичните съществителни е съответно: б. 10,25%; ч. 11,52%; на неосемантичните прилагателни: б. 19,09%; ч. 17,45%, а на неосемантичните глаголи: б. 36,31%; ч. 40,87%.
- ²⁶ Вж. тук 2.1.1.
- ²⁷ РНДБЕ: 27.
- ²⁸ РНДБЕ: 299.
- ²⁹ СН 1: 50.
- ³⁰ СН 2: 185.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство. 447 с.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: Петър Берон. 655 с.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: БАН. 511 с.
- ГЧЕ 1:** *Mluvnice češtiny. Díl 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Praha: Academia, 1986. 568 s.
- ГЧЕ 2:** *Mluvnice češtiny. Díl 2. Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986. 536 s.
- Данеш, Кнапова 1972:** Daneš, F., M. Knappová. *Příslovce a příslovečné určení zřetelově vymezovací*. // *Slovo a slovesnost*, № 2–3, s. 106–115.
- Докулил 1962:** Dokulil, M. *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Československá akademie věd. 263 s.
- Иванчев 1988:** Иванчев, Св. Прилагателното име в българския език под режим на аналитизъм. // Иванчев, Св. *Българският език – класически и екзотичен*. София: Народна просвета, с. 76–81.
- Йесперсен 1958:** Йесперсен, О. *Философия грамматики*. Москва: Изд. иностранной литературы. 404 с.
- Карлик и др. 2002:** Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 604 s.

- Кнапова 1973:** Knappová, M. K otázkám adverbializace. // *Slovo a slovesnost*, № 2, s. 150–157.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. 638 с.
- Мартинцова 2005:** Martincová, O. Nová příslovečná pojmenování. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 134–146.
- Мартинцова, Вачкова 1992:** Мартинцова, О., К. Вачкова. Из чешката и българската неология. // *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 11–18.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 523 с.
- Нишева 2013:** Niševa, B. Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií). Praha: Karolinum (под печат).
- Онхайзер 2003:** Ohnheiser, I. Системно-структурные тенденции. // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja*. Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole: Uniwersytät Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, s. 317–338.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес. 455 с.
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 226 с.
- Шикра 1991:** Šikra, J. *Sémantika slovenských prísloviek*. Bratislava: Veda. 210 s.

ИЗТОЧНИЦИ

- БНК:** *Български национален корпус на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*.
- РНЗДБЕ:** *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001. 309 с.
- РНДБЕ:** *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство, 2010. 515 с.
- СН 1:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia, 1998. 356 s.
- СН 2:** *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia, 2004. 568 s.
- NEOMAT:** Databáze excerpčního materiálu Neomat, ÚJČ AV ČR, v. v. i.

PROBLEMS OF NEOLOGY IN SLAVIC LANGUAGES

(S u m m a r y)

The volume presented here is a result of the collaboration between scientific teams from the Institute for Bulgarian Language “**Prof. L. Andreychin**” at the Bulgarian Academy of Sciences and the Institute for Czech Language at the Academy of Sciences of the Czech Republic. It was prepared in a joint research project of the two institutions which is dedicated to the new vocabulary in the Bulgarian and Czech languages and was developed in the period between 2011 and 2013. The content of the paper is enriched with the researches of scientists from the Institute of Slavonic Studies at the Academy of Sciences of the Czech Republic, the Institute of Slavonic Studies of the Polish Academy of Sciences, the Sofia University and the Lviv University. Through these researches the range of the considered Slavic languages is expanded.

In this volume the different aspects of the intensified neological processes are analyzed as they are one of the most striking manifestations of synchronous dynamics in Slavic languages during the last two decades. We have cases of both theoretical and lexicographic problems that have to do with the most current lexis of the Bulgarian, Czech, Polish and Ukrainian languages.

The issues analyzed in the different parts of the paper cover more specifically:

- some more general issues from the area of the Slavic neology;
- the particularities of certain types of word-formation neologisms in the Slavic languages (names of persons, names of actions, deproprial neologisms, new acronyms, new words formed by blending, adverbials);
- the processes of neosemantization in the Slavic languages;
- the semantics, wordformation potential and adaptation of new borrowings in the Slavic languages;
- the cognitive peculiarities of some areas of the new lexis in the Slavic languages;
- the lexicographical representation of neologisms

The volume is reviewed by Prof. Dr. Petya Osenova and Prof. Dr. Margarita Mladenova from Sofia University “St. Kliment Ohridski”.

PART ONE. GENERAL ASPECTS OF NEOLOGY

Michaela Lišková (Prague). The media image of the *neologism* lexeme during 2000–2011

This text presents the media image of the lexeme *neologism* in contemporary Czech media. There were analysed 241 excerpts from visual, audial and audiovisual media of nationwide and society-wide character, dated from the period 01.01.2000–31.12.2011. Neologisms are registered mainly in texts dealing with contemporary Czech language where neologisms illustrate changes of daily life reality (e.g. *superguru* ,super guru‘, *vlakuška* ,stewardess in a train‘, *zplutovat* ,to pluto‘). Besides that you can find them in critical reviews of various kind of fiction in which neologisms represent individuality and creativity (e. g. *záhádky* ,mysterious fairy-tails‘, *šamdamské* ,champagne for ladies‘) or a challenge for translators (e. g. newly created and reputedly translated lexemes from Harry Potter series: *Bradavice* (*Hogwarts*), *famfrpál* (*quidditch*), *mozkomor* (*dementor*)). Neologisms are also closely connected with personalities from the world of politics, science and culture. For example lexemes starting with *ne-* (*neprezident*, *nedetail*, *nedohoda*) often used by former Czech president Václav Klaus. Sometimes a foreign country setting is characterised by means of neologisms, e. g. Italian lexeme *veline* ,television showgirl‘. There is no distinguishing between lexical neologisms, author lexemes or occasional lexemes in the media. Functional neologisms are not reported as neologisms. On the other hand, it is common to distinguish between formal-semantic neologisms and semantic neologisms (neosemantisms).

Joanna Satola-Staškowiak (Warsaw). A comparative study of the Bulgarian, Polish and Russian neologisms

The aim of the text is to draw attention to the situation of the description of the Bulgarian, Polish and Russian neologisms in contemporary

linguistic comparative studies. The author's observations show that comparative studies of Bulgarian, Polish and Russian neologisms occupy a small place in the field of linguistics and the newest words have not been sufficiently described and classified. The research she conducts is strictly connected with her other co-author's comparative scientific works, among others: Parallel Polish-Bulgarian-Russian Corpus, On-line Bulgarian-Polish Dictionary, Contemporary Bulgarian-Polish Dictionary, Russian-Bulgarian-Polish Dictionary as well as with works, as she mentions in this article, describing contemporary linguistic tendencies in the natural languages she is interested in.

PART TWO. WORD-FORMATION NEOLOGISMS IN THE SLAVIC LANGUAGES

Tzvetelina Georgieva (Sofia). New Suffixal Names of Persons in Bulgarian

Objects of an analysis in the research are the masculine nouns, naming persons, which are created in Bulgarian during two timeframes: the first one – from 1990 to 2000, the second – from 2001 to 2010. In the first part of the research the derivatives are classified based on word-formation categories and groups, for each of which a common paraphrase is suggested. The derivatives are presented according to word-formation models, taking into account the time of their emergence, for which we can find very valuable information in the lexicographic works: *Dictionary of the New Words and Meanings in Bulgarian Language* and the *Dictionary of the New Words in Bulgarian Language (from the end of XX and the first decade of XXI century)*. Based on the classification made and the specific paraphrases of the derivatives, conclusions can be drawn for the derivational unit, some peculiarities of the derivatives can be indicated and schemes, based on which the neologisms are formed, can be displayed. In the second part of the research the information of the analysis made of word-formation categories is summarized and expanded, and a

classification of the derivatives is proposed, based on the derivational unit they originate from. Two leading trends emerge in this lexical-semantic group – the trend towards internationalization and the one towards language economy.

Nadezhda Kostova (Sofia). New Names of Actions in Bulgarian and their Lexicographical Representation

The study considers the new nouns in Bulgarian, which are used to denote new actions and processes. The material is excerpted from the *Dictionary of the New Words in Bulgarian Language* (2010). Data on the frequency of the nouns from the *Bulgarian National Corpus* is used. It is established that the biggest group of new names of actions is formed with the suffix *-ne* (*-не*). Most of them are connected to new verbs both semantically and by word-formation. Some of the neologisms with a suffix *-ne* are much more usable than the verbs. Another big group of new names, marking actions, is formed with the suffix *-tsia* (*-ция*). The new names of actions with suffixes *-tsia* and *-ne* are in competition. A third group of new names of actions are the borrowings from English nouns, ending in *-ing*. Only a part of them correlate to new verbs. A big group of new names for actions is formed by prefixation or composition. Those names do not correlate to verbs, although it is possible for a verb to emerge.

Josef Šimandl (Prague). Mechanical Shortening, Mechanical Compounding; Blending

As the title announces, the text shows three ways of word formation and the place they have had (if any) in traditional Czech language manuals. For mechanical shortenings, a new appraisal is claimed, instead of they belong generally to slang or argot. Three types of mechanical compounding are distinguished – (a) compounding first syllables or initial chains, (b) compounding with affixoids, (c) blending – having that in common they desintegrate the morphemic structure of foundation words (unlike derivation or regular compounding). Blending is characterized in the central part. Numerous names for blending are mentioned and two

traditional types of blends – portmanteaux, telescopes – are illustrated. However, we cannot conceal some objections to those both classes. Problems are exemplified in the casuistry. Diverse attitudes towards blends in national communities and linguistics are mentioned in the last part, where also questions are asked how important for neology blends may be and what are the preliminaries for a grammar of blends.

Yordanka Trifonova (Sofia). Deproprial common nouns neologisms in the contemporary Bulgarian and Czech languages – theoretical and lexicographic problems

The research is dedicated to the neologistic phenomena in the category of the depropriial, or more specifically, the degeonymic common nouns in the contemporary Bulgarian and Czech languages. The functional definition of a proper name is assumed as a type of speech unit or a name of an onymic object. By “onymic object” we mean an appellative object, which for the purposes of communication should be given an individually identifying name. By “degeonym” we mean a proper name with a changed correlation of sameness between the onymic and the appellative object. The term potential of a proper name is introduced and we have several suggestions for formulas, in which we take into account: the type of an individualized object; the function of the new appellative as an identifier or a predicate; the degree of correlation between the onymic and the appellative object; the capability of pluralization; the method of nomination. The results show that in the degeonymic area the following processes occur, independently from the weaker quantitative representation of the new degeonyms in comparison to the debionyms: a) a weakened appellativization of a geonym in a spatial common noun; b) a strong declining trend in the identifying of persons based on origin through a degeonym; c) active formation of person identifiers in accordance to an event, that occurred in a specific place; d) a display of markedness in the semantics of the appellate-identifier of a face; e) descending trend in identifying of objects with names of places of origin; f) active identification of objects through a specific composition; g) broadening of the “markedness” of the geonyms; h) broadening of the homonymy due to the strengthening of the markedness.

Vít Michalec (Prague). Neologisms derived from proper nouns

The research focuses on derivatives from proper nouns – famous figures' surnames. Special attention is paid to new lexemes derived from the surnames of famous writers, composers, actors, singers, directors, artists as well as sportsmen, literary or film characters. These derivatives are analyzed from both derivational and semantic points of view. The differences between the derivatives from politicians' surnames and those derived from other people's surnames are also being investigated.

Albena Rangelova, Zdeňka Tichá (Prague). Functional Frame of Neological Abbreviation Units in the Czech Language

The research deals with new abbreviations in the Czech language, it focuses on the newest lexical material (approximately 2010–2013) collected from several sources. The co-authors present brief structural, the word-formation and semantic characteristics of the new abbreviations, they indicate active naming types (proper nouns vs. common nouns, appellatives) and actual meaning spectrum of new abbreviation units according to their syntactic role in the sentence. The main attention is paid to the functional characteristics of the new abbreviations, to their usage for showing expressivity and evaluation of the communication content. As the analysis shows, abbreviations are progressive group of language units, which may look marginal from the point of view of word-formation methods as a whole, but are very frequent and productive in contemporary Czech.

PART THREE. PROCESSES OF NEOSEMANTIZATION IN THE SLAVIC LANGUAGES

Sia Kolkovska (Sofia). New Metaphoric and Metonymic Meanings of Adjectives and Verbs in the Bulgarian Language

The text examines the new metaphoric and metonymic meanings of verbs and adjectives in Bulgarian. It describes the most common types of these

meanings. The approach when displaying them complies with the specificity of metaphorization and metonymization of the analysed lexemes. Based on the established typology, the productive patterns of a secondary nomination of the adjectives and verbs in Bulgarian are determined. The text reaches the conclusion that in some cases the semantic innovations not only enrich the semantic space of the Bulgarian language, but also through them new patterns of metaphorization enter the language.

Barbora Procházková (Prague). Tendencies of the Neosemantisation in Czech at the Beginning of the 21. century

Neosemantisms represent an important and dynamically developing part of the lexis in the contemporary Czech language. These components of the lexicon reflect the changes of the society and, undoubtedly, demonstrate the economy of the language: the existing repertory of language forms does not grow while the already existing language items acquire new meanings. Transfers of meaning (metaphor and metonymy), as well as shifts of meaning (its generalisation or specialisation) appear the most frequent in the process of neosemantisation. Numerous lexical units semantically develop under the influence of foreign languages, these days mainly English. The process of neosemantisation can go as far as to polysemy or homonymy.

Joanna Satola-Staśkowiak (Warsaw). Polish and Bulgarian Semantic Neologisms

The text is an attempt at describing Polish and Bulgarian semantic neologisms. It shows the ways, areas and reasons why they come into being. It emphasizes the dependence of neosemantisms on strong influences of the English language, which is a worldwide tendency revealing itself also on the ground of the languages compared in this article. It describes tendencies of substituting some native words and borrowing new meanings in their place, particularly from the English language.

PART FOUR. NEW BORROWINGS IN THE SLAVIC LANGUAGES

Renáta Neprašová (Prague). Meanings and Productivity of the New Germanisms in Czech

The aim of this research is to prove that borrowing from the German language is a productive way of enrichment of the Czech vocabulary. The research is based on targeted excerption of daily press, during which the integration of new Germanisms to the Czech lexicon is watched. The particular examples of extracted Germanisms are mentioned in this article. Based on their division to groups it is possible to trace the productivity of individual word classes. Particular Germanisms are analysed from the point of view of (non)existence of Czech equivalent, graphic adaptation or expressive indication, which is often determined by a character of suffix or pronunciation form of taking over. The meaning of borrowings is exemplified by daily press contexts or neologism material.

Lucie Jílková (Prague). The pronunciation of the words franchising and franchisa in Czech

The text attempts to capture, on the basis of available dictionary definitions, the meaning of the Czech words *franchising* and *franchisa*, as well as to comment on them from the etymological perspective. It further examines the various written forms of these expressions and their occurrences in the Czech National Corpus and other internet sources in Czech. The core of the text, however, consists of research on the pronunciation of these expressions, in which sound bites from the Czech Radio were analyzed. It is revealed that even though the expression *franšíza* (which is adapted to Czech orthography and is thus unproblematic as concerns pronunciation) has been listed for example in Czech economics terminology dictionaries for years, the pronunciation of the expressions examined in the present research is significantly impacted by English, causing a highly unclear situation regarding both the written form and pronunciation of both expressions.

Olga Soroka (Sofia – Lvov). The Neologisms of Ukrainian Origin in the Bulgarian Language

The text aims to present the new words in the Bulgarian language which are of Ukrainian origin. Since the early 90s of the 20th century till the end of the first decade of the 21st century there have been a couple of words of Ukrainian origin in the Bulgarian lexicography (explanatory, spelling and neologic dictionaries), in the translation literature from Ukrainian, in the media-information discourse which have left their impact on the Bulgarian language over the past 25 years. They are not great in number but they reflect the clear features of the Ukrainian reality which has penetrated into the world information space. The word *гривня* which is stylistically neutral and names a Ukrainian reality – a new monetary unit leads to a number of problems concerning its adaptation. As a result, there are five different forms of this word in the Bulgarian language which are in function: *гривня* (*гривна*, *гривен*, *хривна* и *хривня*). The word *гладомор* describes another Ukrainian reality which does not have any stylistic or emotional connotations in the Bulgarian language because of the low knowledge of the events which originated the word but still there are variations in the form *гладомор* (*голодомор*, *холодомор*). Terms like *Чернобил*, *чернобилски*, have a wide use in the Bulgarian language and they cause the formation of new words like *чернобилче* which means „a child with physical or psyche disability born slightly after the accident”. The future will reveal to what extent new Ukrainian words will be integrated in the Bulgarian language, but for now we need to ensure and to request their correct spelling and pronunciation because the form of each integrated word (as well as in each word) contains a distinctive term which refers to specific cultural and historical reality.

PART FIVE. COGNITIVE ASPECTS OF NEOLOGY IN SLAVIC LANGUAGES

**Diana Blagoeva (Sofia). Dynamics in the Conceptosphere
“Society and Politics” at the end of XX and the beginning of XXI century
(based on Bulgarian and Czech language material)**

The research considers manifestations of dynamics in the conceptual macrosphere “Society and Politics” in Bulgarian and Czech in the period of radical social, political and economic changes since 1989, some current processes can be traced in the field of sociopolitical lexis. The following basic guidelines of dynamics in the conceptosphere in question are established: 1. *Deactualization of concepts*. The digression and dying of a range of current for the time of socialistic development phenomena and realms of reality leads to the fact that the concepts connected to them lose their communicative relevance. Indicative of that fact is the obsolescence of a wide range of ideologically marked lexis. 2. *Reactualization and restructuring of concepts*. An example for that can be the changes in the concept of DEMOCRACY. The nucleus part of its informative content is kept, but some ideologically marked features are deactualized. At the same time new features of the concept are separated, referring to, for example, characteristic of the present-day stage forms of governance of society and the participation of the citizens in that government. A new element of the interpretational field of the concept objectifies through different new formations, and through the broadening of the syntagmatic possibilities of the noun *демократи́я/demokracie*. 3. *Generation of new concepts*. A number of new lexical units, neosemantisms and fixed expressions arise; they are the language representatives of concepts of: processes, tendencies and actions in the internal and external political and social life; actions, actions and events that have to do with state government, parliamentarism, the European integration, the political parties and their members; political religious and other trends, doctrines; different by nature social attitudes etc.

PART SIX. LEXICOGRAPHICAL DESCRIPTION OF NEOLOGISMS IN SLAVIC LANGUAGES

Věra Dvořáčková (Prague). Neological Character of the Lexical Units in the Addenda to Priručni slovník jazyka českého

The never published, nor even finalized, *Addenda to Priručni slovník jazyka českého*, provide a unique picture of the lexicon especially during the turning-point period at the end of the 1940's and throughout the whole of the 1950's, a time rich in newly forming expressions. The same period has been described, in lexicographic terms, in the very first standardizing dictionary of contemporary Czech, *Slovník spisovného jazyka českého*. However, given the type of the dictionary in this case, the authors of the *Standardized Language Dictionary* excluded – or never included – neologisms where it was apparent or very likely that they would not remain in use for long in the Czech language, together with strongly expressive headwords and non-standard expressions. By contrast, all of these lexical units can be found in the *Addenda*.

Bozhana Nisheva (Prague). The New Bulgarian and Czech Adverbs with Respect to Their Neographical Description

The text is dedicated to the contemporary dynamics of the Bulgarian and Czech adverbial lexis with respect to the tendencies reflected in dictionaries of words new in both languages. On one hand, particular attention has been paid to the quantitative data contained in the neography sources which are examined as a suitable basis for the comparison of the innovations in two genetically close but typologically and geographically „distant” language systems. On the other hand, the repertoire of adverbs registered in the neological dictionaries has been supplemented by excerpts from the language of Bulgarian and Czech media. That way, not only an in-depth comparison of phenomena expressed in this seldom researched area of the latest Bulgarian and Czech lexis has been made, but methods and approaches used in the current lexicographical practice have been analysed as well.

Колектив
ПРОБЛЕМИ НА НЕОЛОГИЯТА
В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

Рецензенти доц. д-р Маргарита Младенова,
доц. д-р Петя Асенова

Българска
Първо издание

Редактор Светлана Филчева
Художник на корицата Константин Жеков
Графичен дизайнер Димитринка Душанова

Формат 142 × 197 mm
Печатни коли 22,50

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-636-8